TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
VIII. SERİ — Sa. 2a

ANADOLU BEYLİKLERİ
VE
AKKOYUNLU, KARAKOYUNLU DEVLETLERİ

II. Baskı

(Metin dışında 59 resim vardır.)

Ord. Prof.
İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI
Türk Tarih Kurumu Üyesi

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ, ANKARA
1 9 6 9

İÇİNDEKİLER

Sahife

Sahife

ÖNSÖZ

"Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin bir parçası olmak üzere hazırlanıp 1937 de ayrı bir kitap halinede basılan bu eserin mevcudu çoktanberi tükenmişti. Özellikle Üniversite Tarih öğrencilerince aranan eseri, bu ihtiyacı gidermek amaciyle, yeniden ufak tefek düzeltmeler ve birkaç resmin katılmasiyle, basmayı uygun bulduk.

T. T. K.

G İ R İ Ş

Anadolu Beylikleri hakkında malûmat vermeden evvel bunların Beylik ettikleri mıntakalarda nasıl meydana çıkmış olduklarını gözden geçirelim.

Selçukilerin Anadolu'yu istilâları esnasında ve daha sonra Melikşah zamanında ve Cengiz istilâsını müteakip küçük Asya'ya yerleşen ve bundan başka Harezmşahlardan Celâlüddini Mengüberti (جلال الدين منكبرتى) ile Şarkî Anadolu'ya gelen ve daha umumî tabirle on birinci asrın son yarısı içinde Malazgirt muharebesinden îtibaren muhtelif tarihlerde Küçük Asya'ya gelen veya nakledilen Oğuz yani Türkmen boylarının bir kısmı, görülen lüzum üzerine Bizans ve Kilikya hudutlarına yerleştirilmişler ve uç'ta muhafız olarak Anadolu Selçukilerinin Garp ve Kilikya sınırlarını emniyet altında tutmuşlardı ki Germiyan, Eşref, Hamid, Menteşe Türkmenleri bunlardandır; Kilikya yani Küçük Ermenistan krallığı hududunda iskân edilen Karaman Türkmenleri de buraları Ermenilere karşı müdafaa etmişlerdi.

Şimalî Anadolu'daki Feodallerden isimleri hükûmetlerine alem olan Süleyman Pervane ile Şemsüddin Yaman Candar'ın beylikleri, hizmetlerine mükâfat olarak Selçukiler ve İlhaniler tarafından malikâne tarzında kendilerine verilen yerlerde yani Sinop ve Kastamonu havalisinde teessüs etmişti.

İlk zamanlarında Germiyanlılara tâbi iken sonradan müstakil olan ve Bizanslılardan Garbî Anadolu'yu zapt ile beylik kuran Aydın, Saruhan ve Karesi Beylikleri küçük fakat mevki ve vaziyetleri ve siyasetteki rolleri îtibariyle mühim olan devletlerdendi.

Orta Anadolu'daki Eretna hükümeti ise İlhanilerin Anadolu'daki (Eyaleti Rum) valiliğinin İlhanilerden sonra bir devlet şeklinde tecellisidir; hattâ Şarkî Anadolu'da on dördüncü asrın sonlarında varlıklarını hissettiren Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri de Timurilerin istilâlarını müteakip İran, Horasan, Irakıarap عراق عرب, Irakıacem عراق عجم ile Âzerbaycan ve Şarkî Anadolu'da birbiri ardından muazzam iki İmparatorluk kuran Türkmen aşiretlerinden yani Oğuzlardan idiler.

Cenubî Anadolu'da on dördüncü asrın ortalarında meydana çıkan Dulgadır ve Yüregirli (Ramazan oğulları) aşiretleri ise bu havaliye evvelce yerleştirilip sonradan beylik kurmak suretiyle Şimalî Suriye'de iki Türk aşiretinin riyasetini elde etmiş Türkmenlerden idiler.

Anadolu Selçuk Hükümdarı İkinci Gıyasüddin Keyhüsrev'in 1243 senesinde Moğollara mağlûbiyeti üzerine Selçuk Devleti ânî bir zaafa uğramış ve İlhanilere vergi vermiye mecbur tutulmuştu.

Bu mağlûbiyetten sonra Selçuk tahtına çıkan son Selçuk sultanları birbirleriyle saltanat mücadelesine giriştiklerinden, Moğolların himaye ve müzaheretini elde edenler sultanlığa getirilir oldular; bir Moğol valisi kadar bile ehemmiyeti olmıyan hükümdarlar yine Moğolların nezaret ve kontrolleri altında ismen sultanlık yaptılar.

Selçukilerin bu son devirlerinde yani on dördüncü asrın sonlarına doğru uç'ta bulunan ve birer suretle sınırlara yerleştirilmiş olan bazı Türkmen beyleri Anadolu idaresinin hakikatte Moğolların Anadolu valilerine geçtiğini ve metbularının tamamiyle ehemmiyetten ıskat edildiklerini görmeleri üzerine yavaş yavaş hükümetleriyle olan rabıtalarını çözmeğe başlamışlardı.

İşte Anadolu'da hükümet kuran ve eski tabirle kendilerine Tavaifi Mülûk (طوائف ملوك) denilen Karaman, Germiyan, Eşref, Hamid, Menteşe, Candar, Pervane ve daha sonra Osmanoğulları hükümetleri bu suretle meydana çıkan Türkmen beyliklerinden idiler.

Biz bu beyliklerin kısa olarak siyasî, fikrî, idarî ve iktisadî hayatlarını yazarken bunlarla beraber veya bunları takiben meydana çıkan Aydın, Saruhan, Karası, Lâdik, Karahisar (Afyon), Dulgadır ve Ramazanoğulları, Eretna, Kadı Burhaneddin Ahmed, İzmiroğullariyle Alâiye Beyliklerinden bahsettikten sonra on beşinci asırda Âzerbaycan, İran ve Irak'ta imparatorluk kuran Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerini zikredeceğiz.

I
KARAMAN OĞULLARI

Son tetkiklere nazaran [1] Karaman Aşireti ve Karaman oğulları, Oğuzların *Afşar* boyuna mensupturlar. Oğuz boylarının muhtelif tarihlerde *Anadolu*'ya yerleştirildikleri malûmdur [2].

Oğuz boylarının Anadolu Selçuk devletinin Rum İmparatorluğu hududu ile batı Kilikya taraflarına yerleştirildikleri sırada Karaman oymağından bir kısmı da Sultan I. **Alâüddin Keykubad** zamanında 625 H. (1228 M.)'de Ermenilerden alınan *Ermenak* taraflarına yerleştirilmişlerdir. Karaman oymağının bir kısmını XII. asır ortalarında *Maveraünnehr* ve diğer bir kısmını da *Karakoyunlu* devletinin kurulduğu sırada *Âzerbâycan* taraflarında görmekteyiz.

Bu 1228 tarihinde Karaman aşiretinin reisi **Sadüddin** oğlu **Nûre** ve meşhur adiyle (**Nûre Sofî**) olup bunun oğlu da daha aşağıda bahsedeceğimiz **Kerimüddin Karaman**'dır. Karaman oğulları adlarını, mensup olukları Karaman oymağından almışlardır [3].

Karaman oymağının yerleştirildiği *Ermenak* mıntakası zabtedildikten sonra *Kamerüddin İli* adını almıştı. İbni Bîbî Selçuknâmesi Karaman'ın babasının *Ermenak*'a kömür getiren Türkmenlerden olduğunu yazar [4].

Nûre Sofî bu tarihlerde Anadolu'da yayılmış olan *Babaîler* tarikatine girerek o havalideki diğer Türkmenler üzerinde nüfuzunu göstermiş, kendi sahasında Hıristiyanlara ait yerleri elde etmek suretiyle arazisini genişletmiştir.

Kerimüddin Karaman

Nûre Sofî'nin oğludur; babasının ölümünden sonra 645 H. (1256 M)'den evvel bu da topraklarını genişletti, bulunduğu mıntaka sarp olduğundan ve Anadolu Selçukîleri de Moğolların nüfuzları altına girerek zayıf düştüğünden dolayı durum

[1] *İslâm Ansiklopedisi, "Karaman Oğulları" maddesi.*

[2] H. Nihal ve Ahmed Naci, *Anadolu*'da Türklere ait yer isimleri, *Türkiyat Mecmuası, c. II, s. 243.*

[3] Fuad Köprülü, Oğuz Etnolojisine ait notlar (*Türkiyat mecmuası, sene 1, s. 193*).

[4] «چون اولاد قارامان که پدر ایشان در ابتداء حالت از فحامان تورکمانان نواحی ارمن بود که بقمرالدین معروفست و همواره ازان کوهها بلارنده فحم کشیدی و قوت عیال و اطفال مرتب داشتی» (Selçuknâme (Houtsma tabı), s. 321).

kendisine elverişli idi; bu yüzden elindeki yerlerde serbestçe hareket ediyordu.

Bundan dolayı Selçuk hükümdarı IV. Kılınç Arslan, Karaman'ın bir hâdise çıkarmasından çekinerek kendisine elinde bulunan yerleri ıkta, yani dirlik olarak vermiş ve rehin olarak kardeşi Bunsuz'u *Konya*'ya getirterek ona da imrahorluk veya candarlık[1] vermişti (1256).

Karaman Bey'in bu suretle Selçuk devleti emîrleri arasına girmesi onun tecavüz ve akınlarına mâni olamadı, fakat devletin durumu ve Karaman'ın sarp yerlere çekilerek tecavüzünü arttıracağı cihetle üzerine de varılmak istenmiyordu[2].

IV. Kılınç Arslan, biraderi II. İzzeddin Keykâvus'u, Rum İmparatorluğuna ilticaya mecbur ettikten sonra (659 H. = 1260 M.) yalnız başına hükümdar olarak *Konya*'ya gelmişti. Gerek isyan halinde bulunan ve gerek İzzeddin Keykâvus taraftarlığını güden Uc beyleri üzerine Muinüddin Süleyman Pervâne kumandasiyle Türk ve Moğol kuvvetleri sevketmiş ve oralarda sükûneti iadeye muvaffak olmuştu (1261).

Böyle bir hareketin kendilerine karşı da yapılacağını anlayan Karaman Bey ile kardeşleri Zeynelhac ve Bunsuz, kendi üzerlerine kuvvet gelmeden evvel İzzeddin Keykâvus taraftarı olan *Konya*'daki bazı rical ve *Kadı-leşker* taraflarından gizlice vâki talep üzerine Moğol kuvvetlerinin yaylakta bulunmasından istifade ederek zabtetmek üzere *Konya*'ya yürüdüler (660 H. = 1261 M.)[3].

Bunlara karşı Selçuk emîri Muinüddin Süleyman Pervâne mevcut Selçuk kuvvetleriyle karşı çıkıp *Gevele kalesi* civarında vukua

[1] *Candar*, hükümdarın ve sarayın muhafazasına memur demek olup bunların kumandanlarına da *Emîr Candar* denilirdi. Bu tâbir aynı zamanda bir rütbe idi.

[2] IV. Kılınç Arslan, yalnız başına hükümdarlığı elde ettikten sonra Sultan İzzeddin taraftarı görünen Karaman Bey, fırsatı ganimet bilerek kendisine *Ermenak* beyliği verilmesine rağmen haramilikte devam etti. Rüknüddin Kılınç Arslan bu halden dolayı kızıyorsa da daha büyüyecek olan gailesinden çekinerek bir harekette bulunmuyordu *(İbn Bibî'den hulâsa, s. 321-322)*.

[3] *İbn Bibî*'de Karaman'ın kardeşi Bunsuz'un, Kılınç Arslan'ın yanında candar olarak bulunduğu ve ancak Karaman'ın ölümünden sonra Bunsuz ve küçük yaşta olan Karaman oğullarının Rüknüddin tarafından *Gevele* kalesine hapsedildiklerini yazar ise de Aksarayî, 660 H. (1211 M.) harbinde Bunsuz'un esir ve Zeynelhac ile beraber katlolunduklarını beyan etmektedir *(Aksarayî, Türk Tarih Kurumu yayınlarından, s. 71)*.

gelen muharebede Karaman kuvvetleri bozuldu. Karaman kaçtı ise de kardeşleri Zeynelhac ile Bunsuz yakalanarak Konya şehrinde teşhir edildikten sonra içkale kapısına asıldılar; halk tarafından atılan oklarla vücutları delik deşik oldu. Bunları mektupla *Konya*'yı işgale dâvet etmiş olan Selçukîlerin Maliye Nazırı *(müstavfî)* Necibüddin ve *Konya*'nın ileri gelenlerinden Hamidoğlu Kıvamüddin Eşher ve kazasker îdam olundular.

Karaman Bey 1261 veya az daha sonra vefat etmiştir. Yerine Karaman aşiretinin başına ailenin karariyle büyük oğlu Şemsüddin Mehmed Bey geçmiştir[1]. Karaman Bey'in kabri *Ermenak* kazasına tâbi *Balkason* köyünde olup türbe, kapısındaki tarihsiz kitabeye nazaran II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu II. Mesud zamanında yakın ihtimale göre Mesud'un ikinci hükümdarlığı devrinde oğlu Mahmud Bey tarafından yaptırılmıştır.

Şemsüddin Mehmed Bey

Karaman'ın büyük oğludur, bu da babası gibi mücadelesine devam etti. *Niğde* emîri Hatir oğlu Şerefeddin'in, Memlûk sultanına güvenerek Moğollara karşı isyana geçtiği sırada Karaman oğlu Mehmed Bey de onun tarafını tuttu. Bundan dolayı Şerefeddin, *Ermenak* tarafı askerî kumandanlığını, Kadı Hotenî'nin oğlu Bedrüddin İbrahim'den alarak Karaman oğlu Mehmed Bey'e verdi[2]. İşte bu suretle Şemsüddin Mehmed Bey Hatir oğlu ile beraber faaliyete geçtiler.

Mehmed Bey her sene Selçuk hazinesine göndermekte olduğu vergisini kesti. Selçuk ve Moğol kuvvetleri müştereken Hatir oğlu isyanını bastırıp Şerefeddin'i muhakeme edip öldürdüler (15 Safer 675 = 1276 Temmuz). Fakat Mehmed Bey mücadelesine devam etti. *Ermenak* serleşkerliği, yani kumandanlığı evvelki gibi Moğollar tarafından yine Bedreddin Hotenî'ye verildi.

Bu suretle *Ermenak* kumandanlığını tekrar elde etmiş olan Bedrüddin, Moğol ve Selçuk kuvvetleriyle Karaman oğulları üzerine yürümeğe karar verdi; fakat Muinüddin Süleyman Pervâne halkın ezilmemesi için bu askerî harekâta taraftar olmadı ise de Bedrüddin kendisine güvenerek maceraya atıldı.

[1] *Tarih-i Melik Zâhir*'de Mehmed Bey'in lâkabı Şemsüddin ve كنز الدرر و جامع الغرر *Kenz-ü'd-dürer ve Cami-u'l-gurer'de (Topkapı Sarayı, III. Ahmed kitapları, Nr. 2932)* ise Bedrüddin olarak görülüyor.

[2] *İbn Bibî (Houtsma tab'ı)*, s. 322.

Karaman oğlu bunu haber alınca afvını rica ederek Sultan'ın hazinesine yüzbin altın vereceğini arzetti ise de Bedrüddin bu teklifi reddetti; Moğol kumandanlarından Toko ve Todon ile görüşüp muvafakatlerini aldıktan sonra Moğol kuvvetlerinden bin kadarını Selçuk kuvvetlerine katarak Karaman oğulları üzerine yürüdü.

Bedrüddin Hotenî ihtiyatsız olarak Karaman oğlu kuvvetleri üzerine yürüdüğü sırada sarp yerlere çekilmiş olan Mehmed Bey *Göksu derbendi*'nde ânî bir taarruzla Bedrüddin kuvvetlerini bozdu. Bedrüddin bütün ağırlıklarını bırakarak *Ermenak* kalelerinden birine iltica etti.

Bu durum üzerine Bedrüddin'i kurtarmak için *Konya*'da bulunan *Naibü's-saltana* Eminüddin Mikâil gönderildi ve Bedrüddin ancak bunun yardımiyle kurtulabildi. Bu muvaffakıyet, Karaman oğullarının şöhretine ve manevî kuvvetlerinin artmasına sebep oldu (675 H. = 1276 M.) [1].

Yine bu esnada Karamanlılara mensup bir kuvvetin frenklere ait bir tüccar kafilesini vurdukları haber alınarak Pervâne'nin dayısı Emîr-ü's-sevâhil Hoca Yunus bunları tedip etmek istedi ise de anlaşma teklifine razı olmadığından o da mağlûp olup bütün eşya ve ağırlıkları Karaman oğlunun eline geçti [2].

Şemsüddin Mehmed Bey bütün başarılarını Mısır ve Suriye'ye sahip Türk Memlûkleri Sultanı Melik Zâhir Baybars'a bildirdi.

Memlûk Sultanı Baybars'ın *Anadolu*'ya gelmek üzere olduğunu haber alan Mehmed Bey memnun oldu; çünkü Tatarlara karşı müttefiki olan Hatir oğlu Şerefüddin'in *Niğde*'de yakalanıp öldürülmesi onun durumunu tabiî olarak zorlaştırmış olduğundan bu sırada Baybars'ın *Elbistan* sahrasında Moğol kuvvetlerine galebe çalması Mehmed Bey'i iyice cesaretlendirdi (10 Zilkade 675 = 15 Nisan 1277).

Mehmed Bey, Memlûk Sultanının Moğol ve Selçuk kuvvetlerini bozduğunu haber alınca bütün kuvvetleriyle *Aksaray* kasabasına hücum ettiyse de muvaffak olamadı; sonra üç bin atlı ile *Konya* üzerine gelerek orayı kuşattı, *Konya* teslim olmadı, Mehmed Bey muhasaraya devam etti.

Bu olaylar cereyan ederken Sultan Baybars *Kayseri*'ye gelmiş, henüz küçük yaşta olan Selçuk Sultanı III. Gıyasüddin Key-

[1] *Aksarayî*, Müsameret-ü'l-ahbar, *Türk Tarih Kurumu yayınlarından, s. 110*-112.
[2] *Aksarayî*, Müsameret-ü'l-ahbar, *Türk Tarih Kurumu yayınlarından, s. 112.*

husrev *Tokat*'a kaçmıştı. Melik Zâhir Baybars *Kayseri*'de namına hutbe okutmuş ve sikke kestirmişti. Karaman oğlu Mehmed Bey'in en küçük kardeşi Ali Bey *Kayseri*'de Selçuk hükümdarının yanında rehin olarak bulunmuştu.

Ali Bey, Baybars'ın huzuruna kabul olunarak faaliyette bulunan biraderi Mehmed Bey, ile kendisine sultanın sancak vermesini ve onları alarak biraderlerinin yanına gideceğini söylediğinden isteği kabul olunarak sancaklar verildi ve o da heman Mehmed Bey'in yanına gitti. Mehmed Bey, yanında Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu olarak meydana çıkardığı bir şahzade ile beraber *Konya* önüne gelmişti.

Mehmed Bey *Konya* halkına haber göndererek :

"— Sultan Melik Zâhir Tatar ordusunu bozdu, *Kayseri*'ye girdi, adına hutbe okuttu, para kestirdi; ben Melik Zâhir tarafından gönderildim" dediyse de *Konya*'lılar inanmadılar.

Bunun üzerine Karaman oğlu *Konya*'nın *Çömlekçiler* ve *Atpazarı* kapılarını yakdırdı ve Kurban bayramı arifesinde perşembe günü *Konya*'ya girdi (9 Zilhicce 675 = 14 Mayıs 1277). Fakat *Konya* kalesi teslim olmayarak dayandı [1].

O tarihte *Konya*'da vali olarak Eminüddin Mikâil bulunuyordu; şehre giren Karaman kuvvetleri Eminüddin'in ve diğer emîrlerin konaklarını, tüccar mallarını yağmalayarak Eminüddin'i yakaladılar ve kendisini şehrin dışına götürdüler. İşkence ile bütün mallarını söylettikten sonra öldürüp başını *Konya*'nın içinde bir yere astılar [2].

Şemsüddin Mehmed Bey şehri işgal ettikten bir gün sonra II. İzzeddin'in oğlu olduğunu söylediği Giyasüddin Siyavüş adında birisini –ki tezyif makamında Selçuknâmelerde *cimri* denilmiştir– hükümdar ilân ederek onun namına hutbe okutup sikke kestirdi ve Siyavüş'un başına Baybars'ın göndermiş olduğu sancakları astırdı. *Konya* halkı sevdikleri İzzeddin'in oğluna bî'at ettiler. Bunun üzerine *Konya kalesi* de işgal olundu [3].

[1] *Tarih-i Baybars tercümesi, s. 90*; *İbn Bîbî, s.* 324.
[2] *İbn Bibi* (S. 325) Eminüddin Mikâil'in şehrin işgali üzerine kaçmak üzere fırsat kollayarak devlet erkânının bulunduğu *Tokat'a* kaçarken yakalandığını ve sarığının arasında çıkan bir plânla Selçuk hazinesinin yerleri öğrenildiğini yazıyor.
[3] *İbn Bibî,* Cimri dediği Siyavüş hakkında şunları yazıyor: Mehmed Bey Baybars'ın Moğollara galebesiyle *Kayseri*'ye kadar gelmesinden faydalanarak onun

Karaman oğlu Mehmed Bey, Selçuk vezirlerinden Sâhib Ata'nın oğulları olan Tacüddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan'ın Selçuk kuvvetleriyle kendi üzerine gelmek üzere olduğunu haber alınca onların üzerine gitti, *Akşehir* ovasında yaptığı muharebede Sâhib Ata'nın iki oğlu da maktul düşüp Mehmed Bey *Konya*'ya döndü; ordugâhını *Konya* ovasında *Filobad* sahrasında kurdu. Moğol taraftarı olan Selçuk kuvvetleriyle muharebe etmek üzere hazırlık yaptığını ilân eyledikten sonra her gün, gündüzleri *Konya*'ya gelerek akşamları ordugâhına gidiyordu (675 Zilhiccesi sonları = 1277 Haziran).

Şemsüddin Mehmed Bey, Giyasüddin Siyavüş'ü hükümdar ilân eyledikten sonra Farsça olan resmî muharreratı kaldırarak onun yerine Türkçe muharreratı koydurdu. Bu suretle divandan çıkan yazılar ve gelecek cevapların Türkçe olması kendisi için emniyeti mûcip oluyordu.

Bu sırada Garp Moğolları hükümdarı Abaka Han'ın emirleriyle Selçuk hükümdarı III. Giyasüddin Keyhusrev de beraber olarak vezir Sahib Ata Fahrüddin Ali ile Moğol kuvvetlerinin gelmekte olduğunu haber alan Mehmed Bey, yanında genç hükümdar Siyavüş olduğu halde Akşehir ile o taraflardaki şehir ve kasabaları yağma ile buldukları hayvanları alıp *Konya*'ya döndüler. Fakat bunların üzerine kuvvet geldiğini haber almış olan *Konya* halkı kale kapılarını kapayarak müdafaaya başladılar. Mehmed Bey, şehri muhasara ettiyse de Moğol kuvvetlerinin yaklaştığını öğrenince *Konya* etrafını yağmaladıktan sonra *Ermenak* taraflarının sarp yerlerine çekildiler. Karaman oğlu *Konya*'da otuz yedi gün kalmıştı [1].

Konya önüne gelen Sâhib Ata, Karaman oğlunu takip ederek *Mut* taraflarına gitti. Elli nefer Moğol ve elli nefer Selçuk askerini karakol olarak ileri gönderdi. Mehmed Bey, hükümdar ilân eylediği

avdetiyle kendi durumunun bozulacağını düşünüp *İstanbul*'da perişan bir halde bulunan İzzeddin Keykâvus'un oğullarından birini getirterek hükümdar yapmağı düşünmüştü. O sırada Türkmenler içinde dolaşarak, kendisinin İzzeddin Keykâvus'un oğlu olduğunu iddia eden bir şahıs meydana çıktı. Güya bunu İzzeddin'in bulunduğu *Sudak*'dan kaçan Taki isminde Sivaslı biri tanıdı ve isminin Gıyasüddin Siyavüş olduğunu söyledikten başka ondan yazı meşkettiğini de iddia eyledi, bu söze inanılarak Mehmed Bey onu sultan ilân ile bî'at eylediler *(İbn Bîbî'den tercüme, Houtsma tab'ı, s. 323)*.

[1] *Tarih-i Melik Zâhir Baybars*, s. 232 ~ 235 *(Edirne Selimiye Kütüphanesi, Nr. 1557)*, *Mir'at-üz-zaman* zeyli; *Uyunü't-tevarih (Feyzullah efendi kitapları)* Nr. 1493; *İbn Bîbî Selçuknâmesi.*

Siyavüş'ü harbe sokmayarak onu içerde müstahkem bir yere gönderdikten sonra kendisi iki kardeşi ve amca oğullariyle ve bir kısım kuvvetle Moğol karakoluna baskın yaptı. Kaçmak sureti gösteren Moğollar, ânî olarak geri dönüp ihtiyatsız bulunan Mehmed Bey ile kardeşlerini ve amcazadelerini öldürdüler ve başlarını keserek Selçuk ordugâhına gönderdiler ve bunların başlarını Karaman aşiretinin bulunduğu mıntakalarda teşhir ettiler (676 H. = 1277 M.).

Şemsüddin Mehmed Bey ile kardeşlerinin maktul düşmelerinden sonra Karaman oğulları bir müddet sindiler. Aile reisliği Mehmed Bey'in kardeşi Güneri Bey'de idi [1]. Selçuk devleti çöktükçe bunlar da fırsatı kaçırmıyarak mücadele ediyorlar, hattâ Selçuk ailesi arasındaki saltanat kavgasında bile rol alıyorlardı. Meselâ, III. Giyasüddin Keyhusrev'in Moğollar tarafından katli üzerine (683 H. = 1283 M.) İlhan tarafından Giyasüddin II. Mesud hükümdar yapılmıştı; fakat III. Giyasüddin Keyhusrev'in validesi iki torununu İlhan'ın müsaadesiyle *Konya*'da hükümdar ilân ettirmeğe muvaffak olarak (683 Ramazan = 1284 Ekim) *Eşref oğlu*'nu nâib ve Karaman oğlu Güneri Bey'i beylerbeyi olarak *Konya*'ya dâvet etmişti. Fakat bu çocuklara karşı Giyasüddin Mesud ve taraftarları mücadeleye giriştiler. Sultan Mesud *Kayseri*'de idi.

Eşref oğlu ile *Karaman oğlu Konya*'ya gelerek bu çocuklara dokunulmadı. Bunlar bir müddet ismen hükümdar kaldılar, nihayet bir zaman sonra, Sâhib Ata'nın İlhan nezdindeki teşebbüsü ile bu çocuk hükümdarların saltanatına son verilerek Gıyasüddin Mesud hükümdarlığında yalnız kaldı.

Güneri Bey, 686 H. 1287 M.'de Ermenilere ait *Tarsus*'u vurdu, onun bu tecavüzünden *Kilikya* Ermeni kıralı, İlhan'a şikâyet etmesi üzerine Gıyasüddin Mesud, Moğol ve Selçuk kuvvetleriyle Karaman oğlu üzerine yürüdü. Güneri Bey sarp yerlere çekildi ise de ona ait olan *Larende* (Karaman) ve havalisi tahrip edildi (686 Zilhicce = 1288 Ocak).

Bundan sonra Güneri Bey Mesud'a karşı muhalefetten vazgeçerek kendisi gibi muhalefette bulunmuş olan *Eşref oğlu*'yla beraber

[1] Bazı müverrihler Şemsüddin Mehmed Bey'den sonra oğlu Mahmud Bey'in Karaman beyi olduğunu yazıyorlarsa da Paris nüshası Selçuknâmede kardeşi Güneri Bey'in Karaman beyi olduğu kaydediliyor.

Konya'ya gelerek aflarını istediler ve bu suretle mücadele son buldu (1288).

Karaman oğlunun Eşref oğluyla mücadelesi, Selçuk kuvvetlerine karşı galibiyet sebebiyle Gıyasüddin Mesud İlhan'dan yardım istemişti. İlhan Keyhatu, *Anadolu*'ya gelerek Karaman oğulları mıntakalarını vurup memleketi tahrip etti ise de Güneri Bey elde edilemedi. Keyhatu, ikinci defa tekrar *Anadolu*'ya geldi ve Karaman oğlu üzerine gitti ise de bir netice hasıl olmadı. Keyhatu'nun dönüşünden sonra Karaman oğlu *Konya* şehri etrafına kadar gelerek bu havalide buldukları hayvanları sürüp götürdü (691 Şaban=1292 Temmuz). Karaman oğlu Güneri Bey 699 Receb (1300 Mart)'de vefat etti.

Mecdüddin Mahmud Bey

Güneri'den sonra yerine kardeşi *Mahmud bin Karaman* aile reisi olmuştur. Bunun Karaman ailesi reisi intihap edilmeden evvel *Ermenak* taraflarında bulunduğu anlaşılıyor; çünkü 692 Cemaziyelevvel (1293 Mayıs)'de Frenklerin eline geçmiş olan *Alâiye*'yi geri alarak orada Memlûk sultanı Melik Eşref Salâhüddin Halil adına hutbe okutmuştur[1].

Bunun zamanı Anadolu Selçukîlerinin son demleri ve Moğolların idareyi iyiden iyi ellerine aldıkları zamana tesadüf eylemekte idi. *Ermenak*'de 702 H. (1302 M.) tarihli *Ulucami* ve *Karaman*'da *İbrala köyü*'nün kuzeyinde *Mendik* ve *Kınık* harabelerinde 711 Rebiülevvel (1311 Temmuz) tarihli cami kitabelerine göre bu tarihlerde Karaman hükümdarı bulunduğu malûm oluyor.

Şikârî, Mahmud Bey'in *Konya*'yı alarak (1308) burada üç sene kaldığını yazıyor. Mahmud Bey 711 H. (1312 M.)'de vefat ederek yerine oğlu Musa Bey'in Karaman Beyi olduğu anlaşılıyor[2].

[1] «و في جماذى الآخرة (Sene 962) وصل الخبر الى دمشق ان الأمير مجد الدين محمود بن قرمان تسلم قلعة العلايا من بلاد الروم و انه خطب بها للملك الأشرف» (ذيل مرآة الزمان: جواهر السلوك في الخلفاء والملوك) (Mir'atü'z-zeman zeyli; Cevahirü's-sülûk Fîl hulefa ve'l-mülûk. (Paris M. K. Arapça yazmaları). *Alâiye*, Cezmaziyelevvelde alınmış ve *Dımaşk* (Şam) yoluyla *Kahire*'ye bir ay sonra, Cemaziyelâhır'da gelinmiştir. *Tarih-i Muktefi'de* Alemüddin Berzalî, *Alâiye*'nin 692 Cemaziyelevvel'de alındığını kaydediyor *(Topkapı Sarayı III. Ahmed kitapları Nr. 2950)*.

[2] Şikârî'nin kaydına göre, Mahmud Bey Tatarlarla muharebe ederken ayağından yaralanmış ve muhasara altına alınmış ise de oğlu Halil tarafından kurtarılmış ve aldığı yaradan müteessiren vefat etmiştir. Câmiu'd-düvel, Mahmud Bey'in 719 H. (1319 M.)'de Emîr Çoban'la yaptığı muharebede maktul olduğunu yazarsa da yanlıştır.

Mahmud Bey'in büyük oğlu Musa Bey beylik merkezi olan *Larende*'de bulunup diğer oğlu Yahşi Bey de daha evvel Mahmud Bey tarafından *Lârende*'ye tâbi bir emîr olarak *Konya*'da bulunmuştu.

Burhanüddin Musa Bey

Babasının ölümünden sonra *Larende*'de Karaman Beyi olmuştur. Biraderi Yahşi Bey de *Konya*'da vali bulunmuştu, çünkü 1308'de Gıyasüddin Mesud, merkezi olan *Kayseri*'de vefat edip Anadolu Selçuk Devleti saltanatı sona erince Karaman oğlu Mahmud Bey derhal *Konya*'yı elde etmişti.

İlhanîlerin beylerbeyi Emîr Çoban, *Eyalet-i Rum* olarak idaresi takarrür etmiş olan Selçuk Devleti topraklarında kendi başlarına hareket etmeğe kalkan Anadolu beylerini yola getirmek için 714 H. (1314 M.) tarihinde mühim bir kuvvetle *Anadolu*'ya gelerek ibtida *Konya*'yı Karaman oğullarının elinden almıştır.

Musa Bey, hükümdar olmasını müteakip, yani 711 Hicret senesinde *Lârende*'de bir medrese ile imaret yaptırmıştır. 1318'de Musa Bey'e karşı biraderi Bedrüddin İbrahim Bey mücadeleye kalkıp müstakil harekete başlamış ve Memlûk Sultanı Melik Nâsır namına hutbe okutup sikke kestirmiştir[1].

Nihayet Memlûk Sultanının göndermiş olduğu kuvvetle *Lârende* beylik merkezine Bedrüddin İbrahim getirilip Musa Bey'e de *Ermenak* beyliği verilmiştir (732 H.=1331 M.). Musa Bey'in 740 H. (1339 M.)'de *Ermenak* beyi bulunduğu *Tül medresesi* kitabesinden anlaşılıyor[2]. Musa Bey *Ermenak* mıntakasına naklinden sonra herhalde durumunu arz için *Kahire*'ye giderek hüsn-ü kabul görmüş sonra hacca gitmiş, avdette *Kahire*'den bir netice alamadan *Ermenak*'a dönmüştür[3].

Bedrüddin İbrahim Bey

Mahmud Bey'in oğlu ve Musa Bey'in kardeşidir; aile reisi olan biraderi Musa'ya karşı 1318'de muhalefete geçtiğini zikretmiştik. Sonraları da aralarındaki bozukluk devam etti. 1332'de İbn Batuta, *Lârende*'ye geldiği zaman

[1] النهج السديد و الدر الفريد *Tarih-i İbnü'l-Amîd (Paris Millî K. Arab. yazmaları, Nr. 4525)*.

[2] Ermanak'te Musa Bey medresesi kitabesi:
أنشأ هذه المدرسة المباركة الأمير الكبير العالم العابد الغازي برهان الدولة الموسى بن محمود بن قرمان في سنة أربعين و سبعمائة

[3] اجابة السائل الى معرفة الرسائل *(Paris M. K. Arapça yazmaları, Nr. 4437)*. *Subhul-âşa*'da Bahaüddin Musa diye bahsediliyor. Paris nüshası Farsça Selçuknâme.

Bedrüddin İbrahim'i hükümdar bulmuş ve kendisiyle görüşmüştür. Seyyahın kaydına göre, Memlûk Sultanının himayesi altına girmiş ve onun adına sikke kestirmiş ve Sultanın gönderdiği kuvvet sayesinde *Lârende* merkezi Musa Bey'den alınarak Bedrüddin İbrahim'e ve buna karşı da *Ermenak* ve havalisi Musa Bey'e verilmiştir. 741 Zilkade (1341 Nisan) de Bedrüddin İbrahim'in *Kahire*'ye elçisi gelmiş, kendisine hem halife ve hem sultan tarafından sancaklar gönderilmiştir.

Bedrüddin İbrahim Bey, 744 H. (1343 M.)de Karaman ülkelerine taarruz etmiş olan Ermeniler üzerine akın yaparak intikam almıştır[1].

Halil bin Mahmud B.

Şikârî'ye göre Bedrüddin İbrahim 1332 den sonra beylikten çekilerek yerine kardeşi Alâüddin lâkablı Halil Bey *Lârende* beyi oldu ise de Halil Bey 741 H. (1340 M.)'de veya az evvel vefat etmiş olmalı ki[2], Bedrüddin İbrahim idareyi tekrar eline almış ve durumu bildirmek üzere *Kahire*'ye 741 Zilkade (1340 M. Mayıs)'de bir elçi göndermiş ve buna karşı kendisine halife ve sultan taraflarından sancaklar yollanmıştır[3]. İbrahim'in, İlhanî sikkeleri üzerinde Bedr bin Karaman damgalı sikkeleri vardır[4].

Bedrüddin İbrahim'in vefatı tarihi bilinemedi. 1340 dan sonra öldüğü anlaşılıyor.

Fahrüddin Ahmed Bey

Bedrüddin İbrahim Bey'in oğlu olup babasından sonra *Lârende* (Karaman) emîri olmuştur. Beylik müddeti az sürmüş 750 Zilkadesinin yedinci pazar günü (1350 Ocak) vefat etmiş olduğunu türbesindeki kitabeden anlıyoruz[5]. Şikârî'nin kaydına göre, Eretna Bey'in desisesiyle Moğol-

[1] *Ebûl-Fida*, matbu nüsha c. IV., s. 143.

[2] Halil Bey'in vefatından sonra oğullarından Hızır bin Alâüddin'in bir gümüş sikkesi, Kuyumcu Şerefeddin Bey'in koleksiyonunda vardır. Hızır Bey'in sikkesi (Allah-ü'l-mûin ve Resul-üh-ül-emîn Hızır bin Alaüddin الله المعين و رسوله الأمين خضر بن علاء الدين klişelidir. Bundan babasının ölümünden sonra hükümdarlığa kalkıp sikke kestirdiği anlaşılıyor.

[3] 741 senesi zilkadesi olayları *(Tarih-i Kadı ibn Şühbe)*.

[4] Kuyumcu Bay Şerefeddin Arel'in Koleksiyonu.

[5] *Lârende*'de hâlen mevcut olmayan Emîr Musa medresesindeki Ahmed Bey'in kabir kitabesi. :

هذه المرقد الأمير الأجل المغفور المرحوم الغازى الشهيد — فخر الدنيا و الدين احمد بن
ابراهيم بن قرمان اسكنهم الله في جوار رحمته — و انتقل من دار الفنا الى دار البقا — في
يوم الاحد من السابع من ذى القعده لسنة خمسين و سبعمائة

lardan *Babuk oğulları* ve *Devletşah* ile olan muharebede pusuya düşürülerek maktul olmuş ve başı *Lârende*'ye gönderilmiş.

Şemsüddin Bey

Bu da Bedrüddin İbrahim'in oğludur. Biraderi Ahmed Bey'in vefatiyle 1350'de *Lârende* emîri olmuştur. Kendisini çekemeyen ve hükümdar olmak isteyen kardeşi Karaman Bey tarafından zehirlenmek suretiyle 1352'de öldüğünden halkın galeyanı üzerine *Ermenak* emîri Burhanüddin Musa Bey dâvet olunarak *Lârende*'de ikinci defa hükümdar olmuştur. Şemsüddin Bey'in kabri *Lârende*'de *Emîr Musa medresesi*'ndedir[1].

Burhanüddin Musa (ikinci defa)

753 H. (1352 M.)'de Lârendelilerin dâveti üzerine *Ermenak*'tan gelerek ikinci defa *Lârende* emîri olmuştur. Şikârî'ye göre bir sene sonra *Sivas* ve *Kayseri* emîri Eretna oğlu Mehmed Bey ile yaptığı muharebede galip gelmiş ve bundan sonra memleketi sükûnetle idare etmeğe çalışmıştır. Fakat kendisinin elinden Karaman ailesi riyasetini almak üzere biraderi Halil Bey'in oğlu Seyfüddin Süleyman ile Bedrüddin İbrahim'in oğlu olup kardeşi Şemsüddin Bey'i zehirleyen Karaman Bey'in ittifak ederek beyliği elde etmek istediklerini haber alan Musa bey, *Konya* Beyi olan Halil Bey'in diğer oğlu Alâüddin Bey'i davet ederek Karaman beyliğini bu iki kardeşe bırakarak kendisi çekilmiş[2] ve yaşca büyük olan Seyfüddin Süleyman Karaman Beyi olmuştur (757 H.=1356 M.). Bu intihaptan bir sene sonra, yani 1355 senesinde Musa Bey vefat etmiştir. Âlim bir zat olduğunu *Mısır* tarihleri yazarlar.

[1] Şemsüddin Bey'in *Lârende*'de Musa Bey medresesindeki kabir kitabesi:

هذه التربة السعيد الشهيد المرحوم — المحتاج الى رحمة الله — شمس الدين بلك بن ابراهيم
بن محمود بن قرمان في التاريخ — سنة ثلث وخمسين و سبعمائة هجرية

Şemsüddin Bey bin İbrahim bin Mahmud bin Karaman Fi't-tarih sene Selâse ve Hamsîne ve Seb'a mie.

[2] Şikârî'ye göre Musa Bey'in çekilmesi üzerine mahbeste bulunan Karaman Bey fırsat bularak idareyi eline almış ise de Halil Bey oğlu Alâüddin Bey'in yetişmesi üzerine *Lârende* zabtolunarak Seyfüddin Süleyman hükümdar olmuştur.

Yahşi Bey

Bunun Karaman Bey'in oğlu[1] veya Mahmud bin Karaman'ın oğlu olduğu hakkında[2] ihtilâf varsa da Mahmud Bey'in oğlu olduğu daha kuvvetlidir. Bundan başka *Yahşi* mahlâsının Mahmud Bey'e ait olduğunu tahmin edenler de vardır[3]. *Lârende*, Karaman beyliğinin merkezi olduğuna göre Yahşi Bey, 1311 de yeni zabtedilmiş olan *Konya*'da Karaman beyliğinin ilk emîri bulunmuştur. Bu sırada Karaman ailesi reisi olarak *Lârende*'de Mecdüddin Mahmud Bey bulunuyordu.

Konya'nın, Karaman oğullarının eline geçmesi üzerine *Anadolu*'da İlhanîler aleyhine olan durumu düzeltmek için İlhan'ın beylerbeğisi Emîr Çoban 714 H. (1314 M.)'de mühim bir kuvvetle *Anadolu*'ya gelerek *Konya*'yı Karaman oğullarının elinden almıştır[4].

Takvim-i Nücumî'nin kaydına göre Yahşi Bey, 1315'de maktulen vefat etmiştir[5]. Emîr Çoban'ın avdetinden sonra *Konya* tekrar Karaman oğullarının eline geçmiştir (1319). Fakat 1320'de *Konya* ve *Lârende* Demirtaş tarafından alınarak 1328 başına kadar onun elinde kalmıştır.

Seyfüddin Süleyman Bey

Karaman oğlu Mahmud Bey'in torunu ve Halil Bey'in oğludur. 757 H. (1356 M.)'de hükümdar olup beyliği beş sene kadar sürmüştür. Kendisi daha evvel amcası Musa Bey'in *Ermenak*'tan *Lârende* merkez emîrliğine gelmesi üzerine Süleyman Bey *Ermenak* emîri olmuştu. Kendisinden sonra *Ermenak*'e biraderi Alâüddin Ali Bey getirilmiştir[6].

Seyfeddin Süleyman, *Sivas* emîri Eretna oğlu Mehmed Bey tarafından elde edilen bazı Karaman ümerası tarafından bir desise ile sarayından çıkarılarak öldürülmüştür (762 Rebiülevvel = 1361 Ocak). Yerine biraderi Alâüddin Ali Bey hükümdar olmuştur.

[1] Eflâkî tezkiresi. Eflâkî buna Yahşi Han diyor.

[2] Fuad Köprülü, *Anadolu beyliklerine ait notlar* (Türkiyat Mecmuası).

[3] Halil Edhem.*Karaman oğullarına ait vesâik-i mahkûke* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası).

[4] Tarih-i Olcaytu. Paris Nüshası Selçuknâme «آمدن چوبان بلك بروم وحصار كردن قونيه را سنة خمس عشر و سبعمائة.

[5] *Eflâkî Tezkiresi. Şikârî* ile *Takvim-i Nücûmî*, Bedrüddin'den sonra Yahşi Bey'in Karaman emîri olduğunu yazarlar.

[6] 767 H. (1365 M.)'de *Ermenak* emîri Alâüddin Bey'in Mısır'la mükâtebesi görülmektedir. *(Subhü'l-âşâ c. V s. 347, c. VIII, s. 17.*

Süleyman Bey'in kabri *Lârende*, yani *Karaman* kasabasında Mevlâna'nın validesinin medfun olduğu zaviyededir. Süleyman Bey'in katlinde medhalleri olan Karaman emîrlerinden Beyler Çelebi oğlu Halil, yeni emîr Alâüddin Ali Bey tarafından katledilmiştir.

Alâüddin Ali Bey

Halil Bey'in oğludur. Tarihî olaylara göre cesur, azim sahibi, mücadeleci bir hükümdardır. Osmanlı hükümdarı Murad Hükümdarın kızı Melek Hatun'u almış ve bundan Mehmed ve Ali isimlerinde iki oğlu doğmuştur.

Alâüddin Bey, memleketine hududu olan *Hamid oğulları*'ndan bazı yerler zabtetmiş, Germiyan hükümdarı Süleyman Şah'ın arazisine tecavüz etmiş, 777 H. (1375 M.)'de *Kayseri*'ye baskın yaparak Eretna hükümdarı Ali Bey'i *Sivas*'a kaçırmış ve daha sonra *Sivas* hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed ile çarpışarak kendisinin mütecaviz ve çekinilir bir hükümdar olduğunu göstermiş ve bu halleriyle cüret ve cesareti artmıştı.

Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'e karşı *Kayseri*'yi elinde tutan Ömer oğlu Cüneyd'den orasını aldı ise de Burhaneddin Ahmed derhal taarruza geçerek *Kayseri*'yi elde etmiştir (1384). *Sivas* hükümdarı bundan sonra rahat durmayan Karaman oğlu üzerine bizzat yürümüş ise de Alâüddin Bey karşı koyamıyarak çekilmiştir (788 H.=1386 M.).

Kayınpederi Osmanlı hükümdarı Murad Hüdavendigâr'ın *Rumeli*'de fütuhata devam ettiği sırada, Alâüddin Bey, bunu fırsat bilerek Osmanlıların Hamidoğlu Hüseyin Bey'den seksen bin altına satın almış oldukları *Yalvaç, Karaağaç, Seydişehri, Beyşehri* taraflarına taarruz ederek kendileri için pek önemli olan *Beyşehri*'ni elde etmişti.

Rumeli'deki fütûhatına engel olan bu halden müteessir olan Sultan Murad, bu taarruz intikamını almak üzere bizzat Karaman oğlu üzerine yürüdü; Alâüddin Bey barışmak istedi ise de Pâdişah kendisinin küffarla mücadele ettiği sırada, hiçbir sebep yok iken bir müslüman hükümdarın tecavüz etmesi sebebiyle sözüne îtimad edemiyeceğini beyan ile barış teklifini reddetti.

Alâüddin Bey, kendi kuvvetlerine ilâve olarak aşiret kuvvetlerini de toplamıştı. *Konya* önünde vukua gelen muharebede sol kol Osmanlı kumandanı aşiret ve Tatar kuvvetlerini bozguna uğrattığı gibi Timurtaş Paşa da kendi cephesine rastlayan Alâüddin Bey kuvvetlerini bozduğundan Karaman oğlu ağırlıklarını bırakarak *Konya*

kalesi'ne kaçtı; *Konya*'ya giren kuvvetler kalede Alâüddin Bey'i muhasara ettiler.

Nihayet Alâüddin Bey zevcesi Melek Hatun'u Murad Hüdavendigâr'a yollayarak sulh rica etti; Hamid oğullarından Osmanlı hükümdarının aldığı yerleri geri vermek şartiyle barış yapıldı (1386). Karaman oğlu aynı zamanda hiçbir suretle taarruz hareketinde bulunmıyacağını ve Moğol aşiretlerini tahrik eylemiyeceğini de taahhüt ediyordu.

Murad Hüdavendigâr'ın 1389'da *Kosova* sahrasındaki şahadeti üzerine bunu fırsat bilen Alâüddin Bey, ahdi bozarak taarruza geçti. Yeni Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid *Anadolu*'daki beylerin aleyhdar durumlarına karşı *Rumeli*'deki sulh işini düzenliyerek derhal *Anadolu* tarafına geçti ve bir hamlede *Saruhan, Aydın, Menteşe* ve *Germiyan* beyliklerini ortadan kaldırdıktan sonra Karaman oğlu üzerine yürüyüp *Konya*'yı muhasara etti.

Alâüddin Bey, Bayezid'e karşı *Sivas* hükümdarı Burhaneddin Ahmed ile *Kastamonu* hükümdarı Candar oğlu Süleyman Paşa'dan yardım istemişti. Bu iki hükümdar *Kırşehri*'ne kadar gelip Alâüddin Bey'i oraya dâvet ettiler ise de Karaman oğlu tereddüt edip gelmediğinden onlar da geri döndüler, Alâüddin Bey de zabtettiği *Beyşehri*'ni geri vererek sulh yaptı (792 H. = 1390 M.).

Alâüddin Bey Osmanlılarla anlaştıktan sonra *Sivas* hükümdarı Kadı Burhaneddin ile uğraştı. Burhaneddin'e ait bazı yerleri işgal etti ise de sonra geri vermeğe mecbur oldu.

Bu esnada, yani 1394'de Timur'un Doğu *Anadolu*'da görünerek kendisinin yüksek hâkimiyetini tanıtmak üzere etrafa elçiler gönderdiği sırada, Karaman oğluna da elçi gelmiş ve Alâüddin Bey de Timur'un yüksek hâkimiyetini tanımıştı.

Alâüddin Bey'in Timur'a karşı bağlılığını haber alan *Sivas* hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed, Timur'a aleyhdar olduğundan iki ateş arasında kalıyordu. Aynı zamanda Karaman oğlunun Burhaneddin'e ait bazı yerleri vurması üzerine Burhaneddin Karaman oğlu üzerine yürüdü. *Aksaray, Zincirli, Salime* kalelerini aldıktan sonra *Niğde*'yi muhasara etti ise de alamadı.

1396'da Karaman oğlunun tahrikiyle Kadı Burhaneddin'in yeğeni *Kayseri* valisi Şeyh Müeyyed dayısına karşı isyan etti; Burhaneddin yetişerek Müeyyed'i teslim alıp derhal öldürdü ve Müeyyed'i isyana teşvik eden Karaman oğlu topraklarına taarruz ile yağmalattı.

Alâüddin Bey'in katli

Osmanlı tarihleri Alâüddin Bey'in katli tarihini 1390, 1392 olarak muhtelif tarihlerde gösterirler. Halbuki *Bezm ü Rezm*'de Alâüddin Bey'in 798 H. (1396 M.)'de hayatta olduğu görülüyor. Bundan başka Yıldırım Bayezid'in *Niğebolu* muharebesinde Osmanlılara esir düşmüş olan Şiltberger, Yıldırım Bayezid'in Karaman seferinde maiyyeti hizmet efradından olarak bulunmuş ve Alâüddin Bey'in ne suretle öldürüldüğünü hatıratında yazmıştır. *Takvim-i Nücumî'de* de Alâüddin Bey'in katli bir yerde 799 ve diğer bir yerde 800 senesi olarak gösterilmiştir ki 1398 milâdîdir.

Alâüddin Bey, Osmanlı Pâdişahı Yıldırım Bayezid'in *Rumeli*'de Eflâk seferinde bulunmasını fırsat bilerek *Ankara*'ya baskın yapıp Anadolu beylerbeği Sarı Timurtaş Paşa'yı yakalayıp *Konya*'ya götürmüştü. Bu olayı haber alan Yıldırım Bayezid, seferden döner dönmez Karaman oğlu üzerine yürümüştür.

Alâüddin Bey, Bayezid'in gelmekte olduğunu duyunca Timurtaş Paşa'yı serbest bırakarak bir takım hediyelerle ve bir heyetle beraber barış için göndermişti. Bayezid, Karaman oğlunun sulh müracaatını kabul etmiyerek muharebe yaptı.

Bu muharebede Bayezid'in yanında bulunmuş olan Şiltberger muharebeyi şöyle anlatıyor :

"Ben Pâdişahın maiyyetinde bulunduğum zaman, Sultan Bayezid ibtida eniştesi Karaman'a sefer açtı. Yüz altmış bin kişi ile yürüdü, bunu haber alan Karaman oğlu yetmiş bin kişilik kuvvetiyle mukabele etti; iki ordu *Konya* önünde karşılaştı, iki taraftan hiçbiri galip gelmedi. Muharebenin başladığı gece Bayezid askerden ayırdığı otuz bin kişiyi düşmanın gerisine sevketti; ertesi günkü muharebede Karaman iki ateş arasında kaldı ve *Konya*'ya kaçarak kalesinde tahassun etti.

"Bayezid *Konya*'yı on gün muhasara etti; şehir halkı can ve mallarının bağışlanması suretiyle şehri teslim edeceklerini Bayezid'e bildirdiler; O da kabul etti; kalede bulunan Karaman, yani Alâüddin Bey, Pâdişahın şehre girdiğini görünce atlı askerleriyle üzerine hücum ederek şehir içinde çarpıştı. Eğer halktan kendisine yardım eden olsa idi, Bayezid'i şehirden dışarı atabilecekti. Hiçbir yardım görmeyince esir düşerek Pâdişahın huzuruna getirildi.

Bayezid Karaman oğluna:

— Niçin bana mutavaat göstermedin? diye, sorması üzerine Alâüddin Bey:

— Niçin sana muti olayım? Ben de senin gibi bir hükümdarım, diye mukabele etmesi üzerine hiddetlenen Bayezid, Karaman'ın kimin tarafından öldürüleceğini üç defa sordu. Üçüncüde birisi çıkarak Karaman oğlunu alıp götürdü ve başını kesti. Bayezid sonra Karaman oğlunu öldürenin de başını kesti, bunun sebebi, acele edip Alâüddin Bey'i hemen öldürmesi idi[1].

Bayezid Karaman oğlunun başının bir mızrağa takdırarak şehir içinde dolaştırılmasını emretti, bundan maksadı diğer şehir ve kalelerin kolayca teslim olmalarını temin idi.

Bayezid, *Konya*'nın işgalinden sonra *Lârende* (Karaman) üzerine yürüdü ve oranın teslimini istedi. Lârendeliler can ve mallarının bağışlanmasını ve Alâüddin Bey'in iki oğlundan birinin Karaman Beyi olmasını istediler. Bayezid can ve mallarını bağışlamağa muvafakat etti ve oraya oğullarından birisinin yahut ümeradan birinin tâyin edileceğini söyleyince şehri teslim etmiyerek karşı koymağa karar verdiler ve beş gün dayandılar.

Bunun üzerine Sultan Bayezid kaleyi almak için makine yapılmasını emretti. Alâüddin'in zevcesi ve oğulları bu durum üzerine şehrin ileri gelenlerini topladılar. Bayezid'in kuvvetinden bahis ile kendi yüzlerinden kıtal olmamasını temin ettiler. Bu suretle Alâüddin'in iki şehzadesi -ki birinin adı Mehmed diğeri Ali'dir- valideleriyle beraber kaleden çıkıp anahtarlarını Bayezid'e teslim ettiler. Bayezid, *Lârende*'yi beylerinden birisine vererek hemşiresi ile iki oğlunu *Bursa*'ya gönderdi (800 H. =1398 M.).

Yıldırım Bayezid bu suretle Karaman oğulları beyliğinin güney kısmından maadasını alarak Karaman oğulları devletine son verdi. *Takvim-i Nücumî*'nin kaydına göre *Mut, Ermenak, İçel* ve *Taşeli* taraflarını Karaman ailesine mensup Süleyman Bey ve oğlu Şeyh Hasan işgal ile ellerinde tutmuşlardır. Alâiye'de yine Karaman oğulları hanedanına mensup bir aile elinde bulunuyordu.

Karaman Beyliği 1398'den 1402 senesine kadar dört sene, yani Ankara muharebesinin sonuna ve Bayezid'in Timur'a esir düşmesine

[1] Osmanlı tarihleri Alâüddin Bey'in *Ankara*'yı basarak yakaladığı Anadolu valisinin, Timurtaş Paşa'ya teslim edilerek onun tarafından öldürüldüğünü kaydederler.

kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Alâüddin Bey'in *Lârende, Konya* ve *Niğde*'de kesilmiş gümüş sikkeleri vardır.

Nâsırüddin Mehmed Bey

Ankara muharebesi mağlûbiyeti ve Bayezid'in esir edilerek Osmanlıların işgal ettiği *Germiyan, Saruhan, Aydın, Menteşe* ve *Teke* beylikleri yine eski hanedanlarına verildiği sırada Karaman beyliği de Alâüddin Bey'in oğulları olup Timur'un torunu Mehmed Mirza tarafından *Bursa*'nın işgalinde kurtarılan Mehmed ve Ali Beyleri Timur'un yanına getirip Karaman illeri de onlara verildikten başka Osmanlı arazisinden de *Beypazarı, Sivrihisar, Kırşehri, Kayseri* tarafları da verildi.

Mehmed Bey, Karaman hükümdarı olarak *Konya*'yı merkez yapmış ve kardeşi Ali Bey de biraderi Mehmed Bey'e tâbi olarak *Niğde* emîri olmuştur. Ali Bey, *Bengî* lâkabiyle meşhurdur[1]. Mehmed Bey Timur adına *Kayseri, Konya, Lârende* ve *Eğridir*'de sikke kestirmiştir.

Karaman ailesinden olup yukarılarda işaret ettiğimiz Süleyman Bey ile oğlu Şeyh Hasan ellerindeki *Mut, Ermenak, İçel* ve *Taşeli* Mehmed Bey tarafından alınarak *Lolva* kalesine kaçmış olan Şeyh Hasan Bey, Mehmed Bey'in kardeşi Bengî Ali Bey tarafından öldürülmüştür.

Mehmed Bey, Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat kavgalarından istifade etti. Osmanlı hükümdarı Çelebi Sultan Mehmed'in, *Rumeli*'de biraderi Musa Çelebi ile uğraştığı sırada ve 1411 senesinde Çelebi Sultan Mehmed'in müttefiki olan *Germiyan* hükümdarı Yakup Bey'in arazisine tecavüz ederek *Afyon Karahisar, Kütahya* ve havalisini işgal eyledikten sonra *Bursa*'ya kadar geldi, şehre girip tahrip etti, kalesini muhasara etti ise de Hacı İvaz Paşa'nın müdafaası sayesinde alamadı. Dayısı Yıldırım Bayezid'in kabrini açtırarak mumyalı cesedine hakaret etti. Bu suretle *Bursa* kalesi otuz dört gün dayandı.

Bu sırada Çelebi Sultan Mehmed, biraderi Musa Çelebi'ye galebe çalarak onu öldürüp defnedilmek üzere cesedini *Bursa*'ya göndermişti. Tabutun *Murad Hüdavendigâr türbesi*'ne gömülmek üzere *Çekirge*'ye geldiğini haber alan Karaman oğlu bizzat giderek evvelden

[1] Türkçede *ban otu*'na Farsçada *benk* denilir. Kurutulmuş haşhaşın yaprak ve tanesinden yapılan macunu kullanan şahsa *bengî* denilir ki esrarkeş demek olur.

tanımış olduğu Musa Çelebi'nin – çünkü Musa Çelebi mücadele esnasında bir ara Karaman oğlunun yanına kaçmıştı – tabutundan yüzünü açarak o olduğunu bildi ve teessüründen ağladı.

Karaman oğlu, Çelebi Mehmed'in *Bursa* üzerine gelmekte olduğunu haber alınca *Bursa*'ya ateş vererek geldiği yol kapanmış olduğundan *Kirmastı* (Kemal Paşa) yolundan *Karaman*'a döndü (816 H. = 1413 M).

Çelebi Sultan Mehmed, maiyyetinde Candar oğlu İsfendiyar Bey kuvvetleri olduğu halde Germiyan hükümdarı Yakup Bey ile buluştu, Karaman oğlunun iki buçuk senedenberi işgali altında kalmış olan *Kütahya*'yı geri aldıktan sonra [1] Karaman arazisine girdi; Karaman oğlu mağlûp olarak yalnız başına kaçtı. Evvelce Osmanlılara ait olup Timur tarafından Karaman oğullarına verilmiş olan *Akşehir*, *Beyşehri*, *Seydişehri* ve *Otluk Hisarını* aldıktan sonra *Konya*'yı muhasara etti ise de alamadı ve Karaman oğlunun müracaatı üzerine zabtedilen yerler Osmanlılarda kalmak üzere sulh oldu (817 H. = 1414 M) [2].

Çelebi Sultan Mehmed, *Canik* (Samsun) taraflarında bulunduğu sırada Karaman oğlu Mehmed Bey tekrar taarruz etti. Bunun üzerine Osmanlı hükümdarı geri dönerek *Ankara*'ya geldi ve kederinden hastalandı. Bu münasebetle Çelebi Sultan Mehmed'in Anadolu Beylerbeyi ve saltanat Atabeği Bayezid Paşa eskiden beri muarefesi olan Karaman oğlu Mehmed Bey'e mektup yazarak Pâdişahın hastalığını bildirdi; şayet ölecek olursa Osmanlı saltanatını elde etmek mümkün olacağını ve ölmeyecek olursa sulh yapmak mümkün olacağını bildirerek Karaman oğlunu kandırmak istedi.

Karaman oğlu bunun bir hile olması ihtimalini düşünerek casus vasıtasiyle işi tahkik etti. Filhakika Pâdişahın hasta olduğunu anla-

[1] Germiyan oğlu Yakup Bey'in *Kütahya*'daki meşhur imaret ve medresesi vakfiyesi:

"Emîr-i âzam Yakup Bey bin Şah Süleyman, bina etti bu imareti, âhireti için Peygamber hicretinin sekiz yüz on dördünde tamam oldu, kapısı açıldı. İşlendi, biş ay işlendikten sonra Karaman oğlu sebebiyle iki buçuk yıl muattal kaldı; andan sonra Tanrı Hüdavendigâr'ın devletin arttırsun geldi, Karaman oğlunu sürdü. Bu yerleri hep geri aldı, bana verdi".

[2] Makrizî, *es-sülûk*'de bu Konya muhasarasında sel felâketi sebebiyle muvaffak olamadığını yazarak tarihini 820 H. (1417 M.) olarak gösteriyor.

yarak Bayezid Paşa'nın mektubunun doğruluğuna inandı, tedariksiz olarak sulh arzusunda bulundu.

İşte bu durum üzerine Bayezid Paşa, ansızın Karaman oğlu ordugâhına baskın yaparak kendisini gafil avladı. Karaman oğlu Mehmed Bey'i mahdumu Mustafa Bey ile yakalayıp *Ankara*'da Osmanlı karargâhına getirdi. Çelebi Sultan Mehmed, ahdinde durmamasından dolayı Karaman oğlunu muahaze etti. Karaman oğlu özür diledi, yaptığı muahede hilâfına hareketinin tekerrür etmiyeceğine yemin etti (818 H. = 1415 M).

Bundan sonra Çelebi Sultan Mehmed hayatta kaldığı müddetçe Karaman oğlunun hiçbir taarruzu görülmedi. Osmanlılardan çekindiği için Memlûk Sultanının himayesini isteyerek Sultan adına sikke kestirdi [1].

1420 Ocak'da (823 Muharrem) Ramazan oğlu Ahmed Bey, Timur'un *Anadolu*'da bulunduğu sırada Karaman oğlu Mehmed Bey tarafından zabtedilen *Tarsus* şehrini Karaman oğlundan alıp Memlûk Sultanı Melik Müeyyed Şeyh namına hutbe okuttu (Makrîzî).

Mehmed Bey *Tarsus*'un geri alınması için fırsat kolluyordu. İki sene sonra *Mısır* ve *Şam* emîrleri arasındaki ihtilâftan istifade ederek [2] oğlu Mustafa Bey kumandasiyle sevkettiği kuvvetle *Tarsus*'u tekrar elde etti ve bu suretle Memlûk sultaniyle arası açıldı, fakat Memlûk kuvvetleri gelip *Tarsus*'u geri aldılar ise de Karaman oğuluyla Ramazan oğlu birleşerek *Tarsus*'u tekrar işgal ettiler.

Bu durum üzerine Memlûk Sultanı Melik Müeyyed Şeyh, kendi oğlu İbrahim kumandasiyle bunların üzerine kuvvet sevk ettiği gibi *Dulgadır oğlu*'nu da memur eyledi. Sultanın oğlu İbrahim, *Anadolu*'ya girdi ve Mehmed Bey'in valisi Şeyh Çelebi'nin kaçması üzerine Karamanlılara ait *Kayseri*'yi zabtetti ve burasını *Dulgadır oğlu*'na verdi. Bunu müteakip yirmi yedi gün muhasaradan sonra *Niğde*'yi ve arkasından Cemaziyelevvel'de (Mayıs) *Lârende*'yi zabt ettiğinden Mehmed Bey *Taşeli*'ne kaçtı (822 H. = 1419 M).

[1] 820 H. (1417 M.) senesinde Karaman oğlu Mehmed Bey'in elçisi geldi, hediyeler getirdi. Hediyeler içinde Melik Müeyyed namına kesilmiş sikkeler vardı (*Vekayi-i Türkmaniye*).

[2] *Vekayi-i Türkmaniye* (Karaman oğlu Mehmed Bey'in vefatı dolayısiyle 825 H. vekayii).

Memlûk ordusunun bu başarısı üzerine Karaman memleketleri yine Memlûk devletinin himayesinde olarak Mehmed Bey'in biraderi *Niğde* Emîri Ali Bey'e verildi. Mehmed Bey'in oğullarından büyük oğlu İbrahim Bey Osmanlılara iltica etti. Hattâ İbrahim Bey'in teslimi için Memlûk sultanı tarafından Osmanlı hükümdarı Çelebi Sultan Mehmed'e nâme gönderildi ise de aldırış edilmedi (822 sonu).

Bu hâdiselerden sonra Karamanoğlu Mehmed Bey ile Ramazan oğlu İbrahim Bey beraberce *Kayseri*'yi elde etmek istedilerse de muvaffak olamadıktan başka harpte Mehmed Bey esir ve oğlu Mustafa Bey de maktul olmuştur. Mehmed Bey, *Kahire*'ye götürülüp hapsedildi (27 Zilhicce 822 = 1420 Ocak)[1] ve bütün Karaman memleketleri Mehmed Bey'in kardeşi Bengî Ali Bey'e verildi.

Ali Bey (birinci defa)

Daha evvel görüldüğü üzere biraderi Mehmed Bey Karaman Beyliği hükümdarı olduğu sırada, Ali Bey ona tâbi olarak *Niğde* emîri olduğu kendisinin 812 H. (1409 M.) tarihli *Niğde*'deki medresesi kitabesinde görülmektedir[2]. Daha sonra biraderi Mehmed Bey'in Osmanlılardan yediği darbe ile sarsıntıya uğraması üzerine 816 H. (1413 M.)'de kendisine *Sultan* unvanını vermiştir[3].

Ali Bey biraderiyle aralarının açılmasına mebni *Niğde*'de duramıyarak 818 H. (1415 M.) de *Kahire*'ye gitmiş, sonra Mehmed Bey'in

[1] Mehmed Bey'in esir edilip *Kahire*'ye getirilip hapsedilmesi ve sultanın huzuruna çıkarılması hakkında *Makrizî* (823 Muharrem vekayii) şunları yazıyor :

820 Muharrem (1420 Şubat). Sultan, darü'l-adl diye maruf olan divanda oturdu. Beyler, kadılar ve sair devlet adamları geldiler. Askerler eyvânın kapısında durdular. Karaman oğlu Mehmed Bey bağlı olarak getirildi. Dulgadır oğlu Davud da beraberdi. Sultan'ın karşısında ayak üzere durdular. Sonra Sultan, Karaman oğluna "otur" diye emretti, oturdu. *Tarsus*'a taarruz ettiği için Sultan onu tekdir etti. Ahlâkının kötülüğünden, ahalinin mallarını almağa kalkışmasından, Bursa Pâdişahı Osman oğlu *Kirişçi* [Çelebi Mehmed] ona iyilik etmiş ve onu tutup bırakmışken ona hiyanet etmesinden ve şehirlerinin bazısını yakmasından dolayı serzeniş etti. Karaman oğlu af diledi. Sultan ise emretti, tekrar bağladılar, kalede hapsettiler.

[2] *Niğde*'de Ali Bey'in *Ak medrese* kitabesi (*Vakıflar dergisi, sayı 1*) şöyledir:

أمر بعمارة هذه المدرسة المباركة — في ايام دولة السلطان الأعظم شاهنشاه المعظم مالك رقاب الأمم سلطان محمد بن علاء الدين خلد الله ملكه — علاء الدنيا و الدين أخوه على بن علاء الدين بن خليل بن محمود بن قرمان في تاريخ سنة اثنى عشر و ثمانمائة

[3] *Niğde*'de *Şah mescidi* kitabesi :

عمر هذا المسجد في ايام السلطان — على بن علاء الدين الحاج محمود سنة ست عشر وثمانمائة

(Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 2, s. 747.)

Memlûk sultanına muhalefeti üzerine Mehmed Bey'e karşı sevk edilen Memlûk Sultanı ordusiyle beraber *Anadolu*'ya gelmiş, *Niğde*'ye gitmiş ve Memlûk sultanı tarafından bütün Karaman Beyliği Ali Bey'e verilmiştir (1420 Ocak). Ali Bey, kendisine teslim olmayan *Konya*'dan başka bütün Karaman beyliğine sahip olmuştur[1].

Memlûk Sultanı Melik Müeyyed'in vefatı ve Melik Zâhir Seyfüddin Tatar'ın 824 H. (1421 M.) de sultanlığa geçmesi üzerine Karaman oğlu Mehmed Bey'i serbest bırakarak bir kısım Karaman memleketlerinin Mehmed Bey'e verilmesini emretmiştir.

Mehmed Bey'in oğlu İbrahim Bey de Osmanlıların yardımiyle *Konya* ve *Lârende*'yi işgal etmesi üzerine Ali Bey, *Niğde*'ye çekilmiş ve yine Memlûk sultanının himayesi altında bulunmuştur[2]. İşte bu suretle Karaman beyliği Memlûk sultanının nüfuzu altında olarak ikiye bölünmüş ve Ali Bey, biraderinin ölümüne kadar *Niğde* emîri olarak kalmıştır.

Mehmed Bey (ikinci defa)

1421'de Melik Müeyyed Şeyh'in yerine Memlûk Sultanı olan Seyfüddin Tatar'ın emriyle bir kısım memleketlerine sahip olmak üzere affolunan Mehmed Bey, *İskenderiye*'yi de görmek arzusiyle kendisine verilen hediye ve yol harçlığiyle beraber deniz yoluyla hareket ve havanın muhalefeti sebebiyle mecburen *Kıbrıs*'a da uğrayarak memleketine geldi. Oğlu İbrahim Bey, daha evvel görüldüğü üzere, amcasını kaçırıp *Konya* ve *Lârende*'yi elde etmiş olduğundan Mehmed Bey, ikinci defa hükümdar oldu ise de Memlûk devleti himayesinde bulunmakta olan kardeşi Ali Bey'e karşı bir harekette bulunamadı; yani tekmil Karaman illerine sahip olamadı.

Karaman oğlu Mehmed Bey, Osmanlı devletindeki saltanat değişikliğinden istifadeye kalktı, Çelebi Sultan Mehmed 824 H. (1421 M.) de vefat etmiş, yerine *Amasya* valisi büyük oğlu Murad Bey hükümdar ilân edilmişti.

[1] Makrizî, *es-Sülûk*'de 823 H. (1420 M.) de *Niğde* ve *Lârende*'nin Ali Bey'in elinde bulunduğunu yazmaktadır.

[2] Mehmed Bey'in affedilip memleketine dönmesinden sonra *Niğde*'ye çekilmiş olan Bengî Ali Bey'in yine Memlûk devleti himayesinde bulunduğu 824 H. (1421 M.) tarihli kitabeden anlaşılmaktadır. Kitabe şöyledir :

«برسم المقر الأشرفي العالى العلائى ابن قرمان أعز الله أنصاره»

Bizans İmparatoru, bir takım menfaatler mukabilinde Yıldırım Bayezid'in oğlu Mustafa Çelebi'yi ele alarak onun hükümdar olmasına yardım etmişti.

Osmanlı devletinin bu nazik durumunu fırsat bilen Karaman oğlu Mehmed Bey, *Teke* (Antalya) Beyi Hamid oğlu Osman Bey ile ittifak ederek Osmanlıların elinde bulunan *Antalya* kalesini zabtetmek istediler. Bunların ittifakından haberdar olan Antalya Beyi Hamza Bey, müttefiklerin birleşmelerinden evvel Hamid oğlu Osman Bey üzerine baskın yaparak onu öldürmüş ve Mehmed Bey yanında oğulları İbrahim, Ali ve İsa Beyler olduğu halde gelip *Antalya*'yı karadan kuşatmıştır.

Bu muhasara esnasında Mehmed Bey, muhasara hattını gezdiği sırada kaleden atılan bir gülle parçasının isabetiyle yaralanarak vefat etmiş ve oğulları İbrahim ve İsa Beyler babalarının cesedini derhal *Lârende*'ye getirip defnetmişlerdir (27 Safer 826 = 9 Şubat 1423). İbrahim Bey'le arası iyi olmayan Ali Bey ise *Antalya* kalesine iltica etti[1].

Ali Bey (ikinci defa)

Biraderi Mehmed Bey'in *Antalya* muhasarasında yaralanarak ölümünü haber alınca *Konya*'ya gelerek hükümdarlığını ilân etti. İbrahim Bey ile İsa Bey memleketten çıkarıldılar. Bu iki kardeş Osmanlı hükümdarı II. Murad'ın yanına gittiler ve kendilerine yardım istediler. Sultan Murad, İbrahim ve İsa Bey'le daha evvel *Antalya* kalesine iltica etmiş olan Ali Bey'e kız kardeşlerini verdi. İsa ve Ali Beyler Osmanlı devleti hizmetinde alıkonarak kendilerine Rumeli'nde birer sancak verildi. İbrahim Bey'e de yardımcı kuvvet verip onu da *Karaman*'a gönderdi. İbrahim Bey, Osmanlıların bu yardımına karşı evvelce Osmanlılara ait iken Timur tarafından Karaman oğullarına verilmiş olan *Isparta* ve *Eğridir* taraflarını Osmanlılara geri vermeği kabul ediyordu.

İbrahim Bey, Osmanlı kuvvetleriyle gelmiş ve içeriden elde ettiği adamlarının gayretleri neticesinde Bengî Ali Bey *Konya*'dan çıkarak eski merkezi olan *Niğde*'ye gitmiştir. Şikârî'nin kaydına göre

[1] Antalya muhasarasında Ali Bey de babasiyle beraber bulunmuş; Mehmed Bey'in ölümü ve askerin İbrahim Bey'e meyletmeleri üzerine *Antalya* muhafızı Hamza Bey'in yanına kaçmış ve Hamza Bey tarafından da *Edirne*'ye, II. Murad'ın yanına gönderilmiştir. Ali Bey'e Rumeli'de *Sofya* Sancak beyliği verilmiştir.

memlekete sahip olan İbrahim Bey, amcası Ali Bey'e *Akşehir*'i dirlik olarak vermiştir (1424). Bengî Ali Bey'in Memlûk Sultanı Melik Müeyy d Şeyh namına *Lârende*'de kestirdiği ve kendi isminin bulunduğu gümüş sikkeler vardır.

Sârimüddin İbrahim Bey[1]

Mehmed Bey'in büyük oğludur[2]. Osmanlıların yardımiyle amcası Ali Bey'i *Niğde*'ye çekilmeğe mecbur edip idareyi ele aldıktan sonra (827 H. 1424 M.) Osmanlılarla dostluğunu bozdu. Osmanlılara terketmiş olduğu *Isparta* ve *Eğridir*'i ve havalisini tekrar elde etmek için fırsat gözlüyordu. Bizanslılardan Venediklilere geçen *Selânik*'i üçüncü defa zabt eden Osmanlılara karşı Sırp Despotu ve onun vasıtasiyle Macarlarla Osmanlılar aleyhine ittifak etti. Bu ittifak mucibince İbrahim Bey *Anadolu*'da ve müttefikler de *Rumeli*'de Osmanlılar aleyhine taarruza geçeceklerdi.

Evrenuz zade Ali Bey'in 836 H. (1433 M.) de *Macaristan*'a yaptığı akında muvaffak olamaması üzerine ittifak mucibince Macarlar taarruza geçmiş, İbrahim Bey de *Beyşehri*'ni alıp oranın sancak beyi Şarabdar İlyas'ı esir edip *Hamid eli*'ne, yani *Isparta*'ya ilerlemişti. Sırplarla Macarlar, Güvercinlik kalesini döğmeğe başlamışlar ise de Rumeli Beylerbeğisi Sinan Paşa'nın yetişmesi üzerine bozulup çekilmişlerdir (1433).

Rumeli'deki tehlikeli durumun atlatılması üzerine Osmanlı kuvvetleri Karaman oğlu üzerine yürüdü. Bu kuvvetler *Akşehir*'den başlayarak *Beyşehri*, *Seydişehri*, *Saideli* ile *Konya* ve *Karaman*'ın *İçel*'den maada yerlerini zabtettiler. Bundan başka Karaman oğlunun en ziyade güvendiği *Varsak aşireti* üzerine de kuvvet gönderilerek bunlar *Bulgar Dağı*'na kadar ilerlediler, *Konya* halkının *Afyon Karahisar*'a sürülmesi emrolundu.

Bu tehlikeli durum üzerine İbrahim Bey, memleketin en yüksek âlimlerinden Mevlânâ Hamza'yı elçi olarak gönderip sulh istedi. Sultan Murad, sulha yanaşmak istemedi ve ordusunda bulunan İbrahim Bey'in kardeşi İsa Bey'i Karaman hükümdarı yapmak

[1] Mısır tarihleri İbrahim Bey'in lâkabının Sârimüddin olduğunu yazarlar. Paralarında, *Anamur* ve *Karaman* imareti kitabesinde Tâcüddin olduğu görülüyor.

[2] Şikârî, Mehmed Bey'in İbrahim, Alâüddin, Halil, İshak isimlerindeki oğullarını zikreder. Osmanlı kaynakları ise Mehmed Bey'in, İbrahim, Ali, İsa isimlerinde üç oğlundan bahsederler.

reyinde bulundu, fakat bazı ordu erkânının ve Mevlânâ Hamza'nın ricalariyle almış olduğu yerler geri verilmek ve bir daha ahde aykırı harekette bulunmamak şartiyle sulh yapıldı. Osmanlı murahhası *Behcetü't-tevarih* müellifi Şükrullah idi (839 H. = 1435 M).

İbrahim Bey, evvelce Karaman oğullarına ait iken Memlûk Sultanına karşı durmasından dolayı babasından alınarak Dulgadır oğlu Nâsırüddin Mehmed Bey'e verilen *Kayseri* şehrini on bin altın vermek suretiyle Karaman ülkesine ilhak etmek istedi. Memlûk Sultanı bu teklife muvafakat etti ise de sonradan *Kayseri*'nin Dulgadır oğluna verilmesinin çok zaman olmadığı ileri sürülerek İbrahim'in teklifi kabul edilmedi (838 H. =1434 M).

Bu red cevabı üzerine İbrahim Bey, *Kayseri* üzerine yüklenip orasını elde etti (1435 Nisan). *Kayseri*'nin zabtı Osmanlılarla Memlûklerin arasını açtı; bunun sebebi şöyledir :

Dulkadır oğlu Nâsırüddin Bey, Memlûklere karşı itaatli iken *Kayseri* bunun elinde idi. Halbuki sonra Memlûk Sultanı Melik Eşref Barsbay'a karşı aleyhdar olan Can Bey Sofu *Anadolu*'ya kaçmış ve Nâsırüddin Bey bunu yakalayarak hizmeti mukabilinde Sultan'dan para istemişti. Nâsırüddin Bey'in istediği para verilmediğinden dolayı kızarak Can Bey Sofu'yu salıvermiş ve bu hal Memlûk Sultanını Nâsırüddin Mehmed Bey aleyhine sevketmişti; işte Karaman oğlu İbrahim Bey, bu fırsatı kaçırmıyarak *Kayseri*'yi satın almak üzere Memlûk Sultanına müracaat etmişti.

Sıkışık duruma düşen Dulgadır oğlu *Kayseri*'yi zabteden ve Memlûklerin müsaadesiyle aleyhine yürüyen Karaman oğluna karşı Osmanlılardan yardım istemek üzere oğlu Süleyman Bey'i 840 Cemaziyelevvel (1436 Aralık)'de Sultan II. Murad'a gönderdi.

Kayseri'yi zabtettikten sonra Osmanlı arazisine tecavüz ile *Amasya* valisini muhasara eden İbrahim Bey'den intikam almak üzere II. Murad, Dulgadır oğlu Süleyman Bey'e kuvvet verdiği gibi *Tokat* Sancak Beyine de bu kuvvetlere iltihak ederek *Kayseri*'yi zabt etmelerini emretti ve bu suretle 1436'da *Kayseri* alındı. Bundan sonra İbrahim Bey'in kardeşi olup Osmanlıların yanında bulunan İsa Bey Karaman arazisine akın yaptı; *Akşehir* alındı. Karaman oğlu üzerine yapılan akınların birinde İsa Bey maktul düştü[1].

[1] *Tarih-i Türkmaniye*'de İsa Bey'in biraderi İbrahim Bey'le 830 H. (1426 M.) de saltanat mücadelesi ederek mağlûp olup *Mısır*'a kaçtığı ve Sultan'ın İsa Bey'e teveccüh gösterdiği (varak 28) ve sonra Osmanlı hükmdarının yanına gelip İbrahim Bey'in Osmanlılara düşmanca cephe alması üzerine İsa'nın, İbrahim Bey üzerine yollandığı ve bunu haber alan Memlûk Sultanının Türkmen beylerine haber gönderip İbrahim Bey'e yardım etmelerini emreylediği (aynı eser, varak 45) ve İsa Bey'in bu çarpışmada maktul olduğu gösterilmiştir. *Rüstem Paşa tarihi*, maktul düşmesini bir sene evvel gösterir *(Üniversite Ktp., Rıza Paşa kitapları, varak 103)*.

İşte Memlûk devletinin Karaman oğluna ve Osmanlılarla Dulgadır oğluna yardımları sebebiyle Osmanlılarla Memlûk devletinin arası açıldı ve Melik Eşref Barsbay, Karaman oğluna yardım etmeleri hakkında Şam naiblerine, yani valilerine emirler verdiği gibi, kendisi de sefere çıkmağa hazırlandı; fakat bu sırada İbrahim Bey'in Osmanlılarla sulh yapmağa mecbur olması üzerine *Anadolu*'da sükûnet avdet etti (840 Zilkade = 1437 Mayıs).

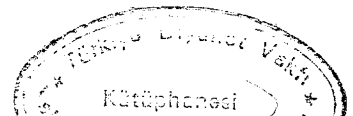
İbrahim Bey, bundan sonra beş, altı sene, Osmanlılara karşı hiç bir harekette bulunmadı 1441 ve 1442 tarihlerinde *Macaristan*'a akın yapan Türk akıncıları kumandanı Mezid Bey'in *Hermanştad* önünde şehid düşmesi ve onu müteakip Kula Şahin Paşa'nın basiretsizliği neticesinde vukua gelen bozgunluk üzerine, Osmanlılar aleyhine yapılan Haçlı ittifakına Karaman oğlu İbrahim Bey de girmişti.

İbrahim Bey, Bizans İmparatoru vasıtasiyle Macar kıralına müracaat ederek onu *Rumeli*'de yani Güney Doğu Avrupa'da ilerlemeğe teşvik etti. Bu yeni Haçlı ordusu *Semendire*'yi alarak *Alacahisar*, *Şehirköy* ve *Niş* kasabalarını yakıp halkı esir ettikten sonra *Sofya* üzerine yürüdü.

Bu sırada *Anadolu*'da durumu müsait gören ve Osmanlı kuvvetinin bulunmamasından istifade eden Karaman oğlu İbrahim Bey, damadı olan Turgut oğlu Hasan Bey kumandasiyle gönderdiği kuvvetler *Ankara*, *Kütahya* ve *Afyon* illeriyle, *Bolvadin*, *Beypazarı*, *Hamideli* taraflarına kadar olan yerleri yakıp yıktılar.

İki düşman arasında kalan Osmanlılar, Haçlılara karşı en mühim kuvvetlerini göndermekle beraber *Amasya* valisi şehzade Alâüddin kumandasiyle de Karaman oğlunun tecavüzüne mâni olmak üzere bir miktar kuvvet sevkettiler.

Karaman oğlunun Haçlılarla müttefikan Osmanlı topraklarına tecavüz ile katl, yağma ve tahrip yapmasını müslümanlıkla telif edemeyen Sultan Murad, *Suriye* ve *Irak*'taki büyük İslâm âlimlerine müracaat ile Karaman oğlu hakkında fetva istedi. Meşhur âlim İbn Hacer Askalanî, Sadettin Deyrî, Abdüsselâm Bağdadî, Bed-

rüddin Tunusî ve Bedrüddin Bağdadî gibi dört mezhep otoritelerinden aldığı fetva üzerine Karaman oğlundan pek ağır intikam almağa karar verdi; filhakika verilen bu fetvaların üçü pek ağırdı.

Osmanlı Hükümdarı *Rumeli*'deki mütemadî mağlûbiyet ve tehlikeli durumdan ve *Anadolu*'da Karaman oğlunun taarruzundan pek ziyade sıkılarak Balkan dağlarını aşıp *Filibe* ve *Varna* yakınlarına kadar gelen Haçlılarla sulhe talip oldu ve *Edirne*'ye gelen Haçlı murahhaslariyle epi fedakârlık yaparak *Edirne - Segedin* muahedesini imzalamağa mecbur olmuştu (848 Rebiülâhır = 1444 Temmuz).

Sultan Murad muahedenin imzasını müteakip bütün hınciyle Karaman oğlunun üzerine yürüdü. Onun yaptığı fenalığın kat kat acısını çıkardı, geçtiği yerlerde taş taş üstünde bırakmadı denilecek kadar tahribat yaptı, ırz ve namusa tecavüz suretiyle şeni haller vukua geldi. Bu olayı Âşık Paşa zâde şöyle tasvir ediyor :

"Vilâyet-i Karamanı şöyle vurdular kim köylerini ve şehirlerini elek elek ettiler, harap ettiler, Karaman oğlu kaçtı. *Taş*'a (Taşeline) girdi. O yıl er oğlan ve kız doğdu meçhulü'n-nesebtir" (S. 130).

İbrahim Bey zevcesi olan II. Murad'ın kız kardeşiyle veziri Server Ağa'yı sulh akdi için gönderdi ; Server Ağa çok yalvardı, evvelki harekette medhali olmayıp bu defaki hareketine de kat'a rızası olmadığını ve bu son olayın *Turgut oğulları*'nın tahrikiyle olduğunu beyan ederek sulh akdine muvaffak oldu. Durum sebebiyle sulh yapılması zarurî görülüyordu. Bu sebeple Karaman oğluna *Akşehir, Seydişehir, Beyşehri* terkediliyordu. Çünkü Avrupa'dan ve Rumeli'den gelen haberler fena idi. Papa'nın teşvikiyle *Edirne - Segedin* muahedesinin bozulduğu haber alındığından Sultan Murad bu cihetten Karaman oğluyla sulh yapmağa yanaşmıştı.

İbrahim Bey'in, II. Murad'la yaptığı *Sevgendnâme* adı verilen bu muahede metni açık Türkçe olarak XV. asrın ilk yarısına ait kıymetli vesikalardan olduğundan aynen naklediyorum :

بسم الله الرحمن الرحيم. اشهد وكفى به شهيداً و اوفو بعهدالله اذا عاهدتم و لا تنقضوا الأيمان بعد توكيدها وقد جعلتم الله عليكم كفيلا

Ben kim İbrahim Begüm merhum Mehmed oğlu el-Karamânî elümi Tanrı kelâmına koyup sıdk ve ihlâsla bilâ hile ve lâ istisna and idüp iderum ki vallahi ve billâhi ve tallahi الطالب الغالب المدرك المهلك الحى القيوم الذى لاينام و لايموت ابداً لم يتخذ صاحبه ولا ولداً Bu Tanrı kelâmı hürmeti içün ki Muhammed Mustafaya salavatullahi aleyhi ve selamuhu Cebrail vasıtasiyle nâzil oldı.

Merhum ve mağfur Mehmed Han oğlu Murad Beg'ün ve oğlu Mehmed Beg'ün[1] şerif nefislerine ve canlarına ve ırzlarına ve dostlarına ve memleketlerine ve vilâyetlerine ve vilâyetlerindeki şehirlerine ve kalelerine ve kurâ'larına ve sınurlarına ve oturur raiyyetlerine ve göçerlerine ve beylerine ve vezirlerine ve sipâhilerine ve kullarına ve etbâına ve eşbâına ve cemi-i taallûkatlarına zâhiren ve bâtınen hiç veçhile düşmanlık etmeyim ve ettirmeyim ve etmek isteyene dahi şerik olmayım ve muavenet etmeyim ve kimesne etmek dilerse elümden geldiği kadar men ve def idem, taksirler itmeyim, dostlarına dost, düşmanlarına düşman olam ve devletlerine ziyan gelecek yaman olmayım.

Ve mezkûr Murad Beg'ün devletlerine ve rifâtlerine dilemeyen düşmanlarına müslümanlardan ve küffardan ihfa ile ve aşikâr adamım ve haberim ve mektubum varmaya. Ve mezkûr Murad Beg'ün ve oğlu Mehmed Beg'ün düşmanlarından ve bed - endişlerinden bana gelen mektupların ve haberlerin ayniyle bildirem ve halklarından kimesne hâin olup kalelerinden ve şehirlerinden bana verirlerse almayam.

Ve mezkûr Murad Beg'ün ve oğlu Mehmed Beg'ün kullarından ve kendulere müteallik olan vilâyetlerinden kimesnenin kulluğu veyahut halâyığı ve davarı kaçıp veya uğurlanıp benim avluma girerse buluvirem, gadretmeyim ; filcümle dostlarına dost ve düşmanlarına düşman olup her yıl bir oğlumu çerümla mezkûr Murad Beg'ün hizmetine vireyim.

Vallahi bu mezkûr anda hiç veçhile nakz-ı ahd etmeyim ve ahdim nakzedip kefaret vermeyim ve verdirmeyim. Vallahi herbar nakz-ı ahd ettükçe yemin benim üzerime ola ve tallahi doğru and içtim, hile ve istisna etmedim ve bu ahidden muhalefetim ve tecavüzüm yoktur, eğer edecek olursam vallahi bu Tanrı kelâmı bana ve evlâdıma garim olsun. والله على ما نقول وكيل و حسبى الله و نعم الوكيل

Bu Sevgendnâme, yani yemin ve andnâme, Karaman oğlunun ne derecede sıkışık ve âciz duruma düştüğünü göstermektedir. Ahidnâmeye dikkat edilecek olursa İbrahim Bey, muahedeyi Murad ile oğlu Mehmed'e karşı yapmaktadır; filhakika Karaman oğluyla sulhü imzalayan Sultan Murad *Karaman*'dan dönüşte devlet merkezi olan *Edirne*'ye gitmiyerek saltanatı *Edirne*'de bulunan oğlu Mehmed'e

[1] Bu kayıd, Murad'ın saltanatı oğluna bıraktıktan sonra Karaman oğlu üzerine gittiğini gösteriyor.

terkettiğini söyliyerek ordusunun başından ayrılıp *Bursa*'ya çekilmiştir.

Yine bu ahidnâmede İbrahim Bey, her sene bir oğluyla kendi askerini Osmanlı devleti hizmetine göndermeği kabul ediyor ki rehin demektir.

Edirne - Segedin muahedesi bozulup Haçlıların taarruza geçerek *Varna* önüne kadar geldikleri zaman İbrahim Bey yeminine sadık kalarak ahdine mugayir bir harekette bulunmamıştır.

* * *

İbrahim Bey daha sonra güneyde *Kilikya* sahilinde Kıbrıs krallığına ait olan *Gorikos*[1] müstahkem mevkiini 1443'de zabt ile frenklerin Anadolu sahillerinden ellerini çektirmiştir[2]. Çünkü bu müstahkem mevki Karaman oğlu memleketlerini daimî surette tehdid edecek durumda idi. *Kilikya*'ya inmek isteyen Karaman hükümetine burası bir takıntı oluyordu; bundan dolayı evvelden beri Türkmenler zaman zaman *Gorikos*'u işgal için hücüm ediyorlardı. İbrahim Bey, bunu pek iyi takdir ettiğinden Osmanlılarla barış yaptıktan sonra 1448'de *Gorikos*'u zabtetmiştir.

855 H. (1451 M.)'de II. Murad ölüp yerine oğlu II. Mehmed'in hükümdar olması, İbrahim Bey'i ümide düşürdü. *Aydın* ve *Menteşe* hükümdar ailelerini tahrik edip kendisi de *Antalya*'yı zabtetmek üzere o tarafa gitmiştir.

II. Mehmed, Karaman oğlu üzerine Oğuz oğlu İsa Bey'i göndermek istemişti. Vezir-i âzam Çandarlı zâde Halil Paşa muvafık görmeyip işin ehemmiyetine binaen İshak Paşa'yı Anadolu Beylerbeyliği ile Menteşe oğlu II. İlyas Bey üzerine sevkettirdiği gibi, Karamanoğlu üzerine de bizzat Sultan II. Mehmed gitmiştir (1451).

[1] Bu isim muhtelif eserlerde Gorgos, Körko, Koriko, Kor, Kork, Körk ve daha eski olarak Korikos isimleriyle zikredilmektedir. Mevkii *İçel* vilâyetinin *Göksu deresi*'nin denize döküldüğü yer ile Ayaş köyü arasında olup hâlâ harabeleri vardır.

[2] Suriye sahillerinde *Akkâ* limanı, Haçlı seferleri esnasında onlara nasıl mühim mahreç vazifesi görüyorsa Gorikos da XIV. asır Haçlılarına *Anadolu*'ya karşı aynı vaziyette görülüyor ve bundan dolayı Kıbrıs krallığı burayı elde tutmağa pek ziyade önem veriyordu. Bu *Gorikos* müstahkem mevkiini 1359 senesinde *Kıbrıs kralı* I. Piyer elde ederek oraya yerleşmişti. Buna da sebep halkın Türkmenlerin tazyiklerinden bunalarak orada barınamıyacaklarını anlayıp *Kıbrıs kralı*'na başvurmaları idi.

Ermenak taraflarına ve *Taşeline* çekilen İbrahim Bey karşı koyamıyarak ulemadan Molla Veli'yi gönderip sulh istedi. Varna muharebesinden evvel tehlikeli durumda, II. Murad'ın muvafakatiyle işgal etmiş olduğu *Akşehir*, *Beyşehri* ve *Seydişehri*'ni Osmanlılara terkedip *Ilgın*'dan hudut kesildi ve seferlerde Osmanlı ordusuna asker vermeği kabul ediyordu. Osmanlı devleti murahhası Kasab oğlu Mahmud Bey idi.

İbrahim Bey, bu muahedeyi yapmakla beraber Osmanlılardan intikam almak hırsını yenemiyordu. El altından Osmanlı devleti aleyhine Venediklilerle ittifaka çalıştı. *İstanbul*'un fethi, Venedikliler telâşa düşürmüştü. İşte tam bu sırada Venedik elçisi Giovanni Mocenigo, İbrahim Bey'le bir muahede akdetmek üzere *Konya*'ya geldi (1453).

Bu muahedenâme görünüşte bir ticaret anlaşması idi. Hakikatte ve İbrahim Bey'in muahedenâmeye merbut mektubundan anlaşılacağı üzere, müşterek bir düşmana karşı ittifakı havi şifahî mukavelelerinden iyham tarikiyle[1] bahsedilmektedir. Bu müşterek düşmanın ise Osmanlılar olduğuna şüphe yoktur. İbrahim Bey, sırf bu maksatla Venediklilere ticarette geniş imtiyazlar vermiş ve müsaadeler göstermiştir.

Bu ticaret muahedesine nazaran İbrahim Bey, kendi hudut ve mülkü dahilinde Venedik tüccarlarından hiçbir vergi almamağı taahhüd etmekte ve fazla olarak kendi tebaasiyle Venedikliler arasında vukua gelecek ticarî muamelâtta Venedik tartı ve ölçülerinin istimaline müsaade etmektedir. Aynı zamanda Venedik Cumhuriyetinin her nerede isterse oraya hakk-ı kazayı haiz bir konsolos göndermesine ve tüccarlar memleket dışında otursalar bile onlar için Venedik hükümeti tarafından bir ticaret reisi tâyinine müsaade etmiştir[2].

Fatih Sultan Mehmed'in *Kastamonu* ve *Trabzon* seferlerinde muahede mucibince İbrahim Bey, oğlu kumandasiyle asker yollamış olup Pâdişah seferden sonra İbrahim Bey'in oğluna hil'at giydirip onu babasının yanına göndermiştir (865 H. = 1461 M.).

Kastamonu'da Osmanlıların himayesiyle biraderi İsmail Bey'in yerine hükümdar olan Kızıl Ahmed Bey, Fatih'in *Trabzon* sefe-

[1] İki mânası olan bir kelimeyi îrad ile mânay-ı baîdini kasdetmekten ibaret bir sanat-ı edebiye.

[2] Heyd, *Orta zamanda şark ticareti tarihi, c. II, s. 356, 365.*

rinden dönüşünde *Kastamonu* elinden alınarak kendisine *Mora* sancak beyliği verilmiştir. Bu halden müteessir olan Kızıl Ahmed, *Mora*'ya gitmeyip Karaman oğlu İbrahim Bey'in yanına kaçmış ise de İbrahim Bey muahedeye riayet ile Kızıl Ahmed'i kabul etmemiş ve ona harçlık vererek o da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına gitmiştir.

İbrahim Bey'in son seneleri

İbrahim Bey'in en büyüğü Mehmed ve sonra İshak ve daha sonra yaş sırasiyle Pir Ahmed, Kasım, Karaman, Alâüddin, Süleyman, Nûre Sofî adlarında sekiz oğlu vardı. Şikârî'ye göre bunlardan Pir Ahmed ile Kasım ve Alâüddin Beyler Çelebi Sultan Mehmed'in kızından doğmuşlardır. Yine Şikârî, Karaman, Süleyman ve Nûre Sofî'den bahsetmiyerek bunların yerine Halil, Yakup ve Mustafa isimlerini zikreder. Mehmed Bey, babasının sağlığında vefat etmiş olup [1] en büyük oğlu olarak kalan İshak Bey'in validesi başka idi, Sultan değildi.

İbrahim Bey, büyük oğlu İshak Bey'i veliahd ve sağlığında *İçel* valisi yapmıştı. Merkezi *Silifke* idi. İshak Bey babasının sağlığında idareyi bizzat ele almış ise de bunu kıskanan kardeşleri muhalefete kalkmak için fırsat bekliyorlardı.

Nihayet babalarının hastalığının ağırlaşması üzerine oğullarından Pir Ahmed Bey *Konya* âyanını elde ederek hükümdarlığını ilân etmiş ve henüz hayatta olan İbrahim Bey, oğlu İshak Bey'le beraber *Gevele* kalesine kaçmışlardır [2]. Zaten son demini yaşayan İbrahim Bey buraya gelince 869 Zilkade veya Zilhicce (1464 Temmuz veya Ağustos)' de altmış yaşında olduğu halde vefat etmiştir. Cenazesi *Lârende*'ye (Karaman) naklolunarak orada yaptırmış olduğu İmaret medresesine bitişik olan türbesine defnedilmiştir; hükümdarlığı otuz dokuz, kırk sene kadardır. Sehavî, hükümdarlığını kırk beş seneye çıkarırsa

[1] Tâcü't-tevarih, c. I, s. 521. Mehmed Bey'in, babasının Karaman imaret vakfiyesinin orijinal aslının kenarında tuğrası vardır (*Karaman'da İbrahim Bey İmareti vakfiyesi*, Topkapı Sarayı arşivi, Nr. 10727 defter); *Belleten, sayı 1, sene 1937 (İ. H. Uzunçarşılı)*.

[2] Tarihlerde *Gevale* imlâsiyle yazılan ve *Gevele* denilen kale Konya yakınında Sille civarındaki (Konya ile Altınapa yolu üzerinde) dağın üzerinde olup dağın bir adı da Tahtalı dağdır. Gevele büyük ve küçük olarak ikidir. Üzerinde kale bulunan küçük Gevele olup İbrahim Bey buraya kaçmıştır.

da yanlıştır. Aynı müverrihin İbrahim Bey'in doksan yaşında öldüğünü beyan etmesi de doğru değildir [1].

İshak Bey-Pir Ahmed Mücadelesi

İbrahim Bey vefatından evvel halef seçtiği büyük oğlu İshak Bey'e merkezi *Silifke* olan *İçel* taraflarını vermiş ve ölümünden sonra da İshak Bey hükümdar olmuş ise de *Silifke*'de kalıp devlet merkezi olan *Konya*'ya gelememiştir; çünkü İshak Bey'in kendisine muhalefet eden biraderi Pir Ahmed Bey *Konya*'da bulunup o da kendisini hükümdar ilân ettiğinden Karaman beyliği ikiye ayrılmıştır.

İshak Bey, Pir Ahmed Bey'e karşı kendisine yardım eder ümidiyle Memlûk Sultanının himayesini istedi ise de oradan hiçbir askerî yardım görmeyip Pir Ahmed'e karşı koyacak kuvveti de olmadığından ailesini Silifke'de bırakarak Doğu Anadolu'da o tarihte merkezi *Diyarbekir* olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Pâdişahın yanına giderek yardımını istedi ve aldığı kuvvetle gelerek Karaman beyliğini tekrar ele geçirdiğinden Pir Ahmed Bey memleketi terk ile dayısının oğlu olan Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmed'e iltica etti.

Pir Ahmed Bey Karaman beyliğinden bazı yerleri terketmek suretiyle Sultan Mehmed'in himayesini istedi ve yardım vaadi aldı. Pir Ahmed'in Osmanlılara toprak terketmek suretiyle Karaman beyliğini elde edeceğini haber alan İshak Bey, Osmanlı Pâdişahına başvurarak *Akşehri*, *Beyşehri* ve havalisini terkedeceğini bildirdi ise de Osmanlı hükümdarı bu teklife karşı :

"— Oraları zaten bizim Hamidoğlu'ndan satın aldığımız yerlerdir. Bu teklif ölüyü azad etmek demektir, *Çarşanba suyu*'nu hudut olarak kabul eder ise anlaşırız [2]" cevabını yolladı.

Gönderilen Osmanlı elçisine İshak, muvafık cevap vermediğinden Pir Ahmed'e yardıma karar verildi.

Pir Ahmed Bey, *Antalya* Sancakbeyi Köse Hamza Bey kuvvetleriyle *Karaman*'a girdi. *Ermenak* veya *Dağpazarı* muharebesinde mağlup olan İshak Bey, *Silifke*'ye çekildi ve ailesiyle oğlunu orada bırakarak kendisine yardım temin etmek üzere Uzun Hasan

[1] Sehavî, *Vecizü'l-kelâm* (Köprülü kütüphanesi, Nr. 1189), varak 145.

[2] *Çarşamba suyu Bozkır* tarafından gelen su ile *Karacaviran* tarafından gelen suların birleşmesinden hasıl olmaktadır.

Pâdişah'ın yanına gitti[1], *Silifke* kalesinden maada yerler Pir Ahmed'in eline geçti, kendisine yapılmış olan yardıma mukabil *Akşehir, Beyşehri, Sıklan Hisarı* ve *Ilgın* taraflarını Osmanlılar aldılar. Pir Ahmed bu suretle birkaç sene Osmanlı devleti himayesinde hükümdarlık etti (1465).

Pir Ahmed'e karşı bu defa da ana, baba bir kardeşi Kasım Bey muhalefete kalktı. Pir Ahmed Bey Osmanlıların yardımiyle *Ermenak* muharebesinde Kasım Bey'e galebe etti. Bu işler bitip durumunu düzelten Pir Ahmed Bey bir fırsat zuhurunda Osmanlılara terk ettiği yerleri geri almağı kurmuştu. 1469 tarihinde bir Haçlı kuvveti halinde Osmanlılarla harbe başlamış olan *Venedik, Papa, Napoli, Macar, Arnavutluk* ve *Rodos* şövalyeleri ile olan muharebeden istifadeye kalktı.

Pir Ahmed Bey 1466'daki ilk muhalefeti üzerine Fatih Sultan Mehmed kumandasındaki ordu Karaman ülkesine girdi, Pir Ahmed, *Lârende*, yani *Karaman*'a kaçtı, *Konya* alındı, Vezir-i âzam Mahmud Paşa *Lârende*'ye yürüdü, buradaki muharebede mağlup olan Pir Ahmed *Tarsus* taraflarına kaçtı Karaman beyliğine Fatih'in oğlu Mustafa tâyin olunarak *Konya*'ya geldi.

Pir Ahmed ve Kasım Beylerin müşterek hükümetleri

Pir Ahmed mücadeleden yılmadı; Karaman Beyliğinin tâmamen elde edilmesi için müteaddid Osmanlı vezirleri tâyin olundu. Bu tarihte Pir Ahmed kardeşi Kasım Bey ile barışarak müşterek hükümet ettiler. Osmanlı Kumandanı İshak Paşa'ya mağlup olarak kaçan Pir Ahmed yardım istemek üzere Uzun Hasan'ın yanına gitti, biraderi Kasım Bey de sarp yerlere çekilerek biraderinin getireceği kuvveti bekledi (1469 - 1470)[2]. 1471'de *Karaman*'a gönderilen Gedik Ahmed Paşa, aldığı emir üzerine *Akdeniz*'de mühim bir ticaret

[1] İshak Bey, Uzun Hasan'ın yanına gittikten az sonra, yani 870 H. (1465 M.) de garip olarak vefat etti: توفى الأمير اسحق بن ابراهيم بن قرمان ملك الروم غريباً ببلاد « حسن بك. *İbn-i Tagriberdi. Kitabü'l-kevakibi'l bâhire min en - Nücum iz - zâhire.*

[2] Hasan Bey'in oğlu Zeynel kumandasiyle Karaman oğullarına yardımını havi ve *Rodos* şövalyeleri reisiyle *Kıbrıs* kıralına göndermiş olduğu 875 Ramazan (1471 Mart) tarihli mektuplar *(Topkapı Sarayı Arşivi, Nr.* 8344 ve 9662). Tarihler, Pir Ahmed'le beraber gelen Akkoyunlu kuvvetlerinin Bektaş Muslu Bey oğlu Emîr Ömer Bey kumandasında yirmi bin kişi olduğunu ve aynı zamanda Hasan Bey'in kardeşi Cihângir'in oğlu Yusufca Mirza'nın da bu kuvvetin başında bulunduğunu yazarlar.

iskelesi olan *Alâiye* (Alanya) yı zabta memur oldu. Bu tarihte *Alâiye*'de Memlûk Sultanının himayesi altında Karaman oğulları hanedanına mensup bir aile hükümet ediyordu. Gedik Ahmed Paşa burasını aldıktan sonra *İçel* taraflarına giderek *Silifke*'yi de elde etti. Sonra Karaman ailesinin bulunduğu *Mokan* veya *Minan* kalesini de işgal eyledi. Burada bulunan Pir Ahmed Bey'in zevcesiyle oğlunu ve bir de İbrahim Bey'in en büyük oğlu olup babasının sağlığında vefat etmiş olan Mehmed Bey'in güzel bir kızını da *İstanbul*'a gönderdi. Gedik Ahmed Paşa aynı zamanda İbrahim Bey'in *Kıbrıs* kıralından aldığı yukarıda adı geçen *Gorikos* müstahkem mevkiini de ele geçirdi.

Akkoyunlu hükümdarının Karaman oğullarına yardımı

Akkoyunlu Hükümdarı Hasan Bey, Pir Ahmed Bey ve kardeşi Kasım Bey'e oğlu Zeynel Bey kumandasında otuz bin kişilik bir kuvvet verip göndermesi üzerine Gedik Ahmed Paşa, *İçel* taraflarından ayrılarak *Konya*'ya çekildi. Hasan Bey'in ordusunda Hasan Bey'in kardeşinin oğlu Yusufca Mirza'da vardı.

Bunlar *Tokat*'a baskın yapıp müdafaasız şehri yağmadan sonra yakmışlardır (1472). Bundan sonra on bin kişilik bir kuvvetle Yusufca Mirza, *Kayseri*'den başlayarak Karaman ve *Hamideli* taraflarını elde ettiler. *Konya*'da bulunan Şehzade Mustafa *Afyon Karahisar*'a çekildi.

Yusufca Mirza, Pir Ahmed ve Kasım Beylerle beraber Karaman elini *(Lârende)*, aldıktan sonra *Konya*'yı da elde etmek istemişler ise de Konya halkı Osmanlılara sadık kalarak dayanmışlardır. Burayı alamayınca *Akşehir*'e gelmişler, *Bolvadın*'dan geçerek *Beyşehri* tarafında Şehzade Mustafa kuvvetleriyle karşılaşmışlardır.

İki taraf arasındaki muharebede Akkoyunlu kuvvetler fena halde bozulmuş ve Yusufca Mirza da yakalanmıştır. Pir Ahmed Bey Uzun Hasan'ın yanına kaçmağa muvaffak olmuş, Kasım Bey de *İçel*'e çekilerek frenklerin yardımiyle elde etmiş olduğu *Silifke*'de tutunabilmiştir.

Akkoyunlu hükümdarının Karaman oğullarına yardımı, Fatih Sultan Mehmed'le Hasan Bey'in çarpışmasına sebep olmuş ve Osmanlı tarihlerinde tafsil edildiği üzere 878 H. (1473 M.)'deki *Otlukbeli* muharebesinde Hasan Bey'in mağlubiyeti ile neticelenmiş ve Karaman oğullarının ümitleri mahvolmuştur.

Otlukbeli mağlubiyeti üzerine Pir Ahmed Bey, Uzun Hasan'la beraber kaçmış ve sonra durumu müsait bularak *İçel'e*, biraderi Kasım'ın yanına gelmiş, birlikte harekete karar vermişlerdir. Pir Ahmed *Silifke'*de kalmayarak *Ermenak'*a gidip orada *Yellitepe'*de karargâh kurmuştu; fakat Gedik Ahmed Paşa kumandasiyle gelen Karaman Valisi Şehzade Mustafa, Gedik Paşa ile beraber hareket edecekti.

Gedik Ahmed Paşa, Karaman oğlu Pir Ahmed'i sulh teklifi bahanesiyle ansızın ele geçirmek isteyerek *Yellitepe'*ye baskın yaptı ise de ailesini Minan kalesine koymuş olan Pir Ahmed kendisini saklamış ve ele geçmemişti, fakat Gedik Ahmed Paşa *Ermenak* kalesini ve arkasından topla döğmek suretiyle *Minan* kalesini ele geçirdi ve elde ettiği Pir Ahmed'in ailesiyle kızlarını *Konya'*ya yolladı.

Pir Ahmed, *Minan* kalesinin alındığını duyunca teessüründen kendisini kayabaşından aşağı atarak intihara teşebbüs etmiş ise de bir ağaca takılmak suretiyle kurtulup artık ümitsiz bir halde *Tarsus'*a ve oradan da tekrar Uzun Hasan Bey'in yanına gitti ve kendisine dirlik olarak verilen *Bayburd'*da oturdu ve az zaman sonra orada vefat etti. Behiştî'nin kaydına göre ağır hastalanarak 879 H. (1474 M.)'de ölmüştür.

İshak Bey (ikinci defa) İshak Bey, biraderi Pir Ahmed'e mağlûp olarak 1465'de Akkoyunlu hükümdarının yanına gitmiş ve ismi işitilmez olmuştu, fakat İshak Bey'in 880 H. (1475 M.) tarihli bir sikkesi görüldüğüne göre muhtemelen bir ara *Silifke'*de hükümdar olduğu anlaşılıyor. Kendisi 892 H. (1487 M.)'de sefalet içinde vefat etmiştir. İbrahim adında bir oğlu olduğunu Âlî yazıyor.

Kasım Bey Biraderi Pir Ahmed'in vefatiyle beylikte yalnız kalmıştır. *Otlukbeli* muharebesi esnasında gerek Uzun Hasan'ın ve gerek Karaman oğullarının müttefiki olan *Venedik*, *Papa*, *Napoli* hükümetlerinin donanmaları Venedik amirali Mocenigo kumandası altında *Midilli* adasiyle *İzmir* ve *Antalya'*yı zabt ile *Silifke'*ye yanaşmış ve Karaman oğlunun adamları tarafından muhasara edilen *Silifke* ve diğer kaleleri alarak Kasım Bey'e vermişti. Kasım Bey *İçel'*de ve biraderi Pir Ahmed *Ermenak* ve *Minan'*da bulunmuşlardı. Pir Ahmed Bey'in elinden *Ermenak* ve *Minan* kalesi alındıktan sonra Uzun Hasan'ın yanına gidip kendisine ıkta olarak verilen *Bayburd'*da vefatiyle Kasım Bey *İçel'*de yalnız kaldı ise de Pir Ahmed'in elindeki yerleri alan Gedik Ahmed Paşa *Silifke'*yi

de almıştır (1474). Yine bu sırada *Konya* valisi Şehzade Mustafa Karaman oğullarının adamları elinde bulunan *Develi Karahisar'*ı da sulhen teslim aldığından Karaman oğullarının bütün şehir ve kaleleri Osmanlılara geçmiş ve Karaman oğlu Kasım Bey saklanmağa mecbur olmuştur (1475).

1481'de Fatih'in ölümüyle hükümdar olan II. Bayezid ile kardeşi Cem Sultan arasındaki saltanat kavgasında meydana çıkan Kasım Bey, *Konya* Valisi bulunmuş olan Cem Sultan'la anlaşarak *İçel* taraflarında bir müddet kalmış Karaman beyliğini elde etmeğe çalışmış ve muvaffak da olmuş ise de, Cem'in *Mısır'*a kaçmasiyle yalnız kalmış ve Cem'i *Anadolu'*ya davet için mektuplar yazmış ve durumun kendisine müsait olduğunu bildirmiştir. Filhakika Cem Sultan *Anadolu'*ya gelip faaliyete başlayarak Kasım Bey'le birlikte hareket etmiştir.

Nihayet Cem Sultan'ın Rodos şövalyelerinin yanına gitmesi üzerine çaresiz kalan Kasım Bey, Osmanlı Hükümdarı II. Bayezid'e dehalet ile affolunarak Osmanlılara tâbi olmak şartiyle *İçel* taraflarında 888 muharrem (1493 Şubat)'de vefatına kadar Beylik etmiştir.

* * *

Kasım Bey'in vefatı üzerine Karaman ümerası Karaman oğlunun kızından doğmuş olan Turgut oğlu Mahmud Bey'i Kasım Bey'in yerine münasip görüp tâyinini istirham ettiklerinden kabul olunmuştu. Fakat Mahmud Bey, Osmanlılarla Memlûkler arasındaki muharebede Memlûkler tarafına meylettiğinden azlolunarak üzerine kuvvet sevk olunmuş ise de yakalanamıyarak ailesiyle beraber *Haleb'*e kaçmıştır (892 H. = 1487 M.).

* * *

Karaman Beyliğinin ortadan kalkmasiyle burası bir eyâlet halinde idare olunmak üzere tahrire tâbi tutuldu. 906 H. (1500 M.)de Karaman eyâleti gayet fena tahrir olundu. Her timarı bir misli arttırmak suretiyle tahriri tamamlandı, bunun üzerine Karaman timarlı sipahileri *Turgut* ve *Varsak* aşiretleri sözbir ederek Karaman ailesinden olup *İran* taraflarında bulunmakta olan Kasım Bey'in kardeşi Mirza Bey torunu Hacı Hamza Bey'in oğlu Mustafa Bey'i[1] *İçel'*e dâvet ettiler.

[1] Müverrih Âli, dâvet edilenin İshak Bey'in oğlu İbrahim Bey olduğunu yazar.

Bu sırada II. Bayezid *Mora* seferinde bulunuyordu. Bunların üzerine Amasya valisi Şehzade Ahmed ile Konya valisi Şehinşah ve oğlu *Beyşehri* sancakbeyi Şehzade Mehmed memur edildiler. Karaman oğlu *Haleb*'e kaçtı (1502). *Mora*'dan dönen Pâdişah, *İçel* tarafına Vezir-i âzam Mesih Paşa'yı memur etti. Durum düzeldi. Karaman oğlu Mustafa Bey 919 H. (1513 M.)'de *Mısır*'da tâun hastalığından vefat etti.

* * *

Karaman devletinin siyasî ve ticarî ehemmiyeti memleketlerinin coğrafî durumu itibariyledir. Bunlar mukabeleye muktedir olamadıkları düşmanlarının karşısında sarp yerlere çekilerek korunurlar ve tehlike geçince tekrar *İçel*, *Lârende* taraflarına gelirlerdi.

Karaman oğulları, *Toros* geçitleri vasıtasiyle tüccarlardan almış oldukları resimlerden mühim miktarda varidat temin ediyorlardı, bu resimler Küçük Asya, yani Anadolu ile ticarî münasebetlerde bulunan *Kıbrıs* ve *Ceneviz* tüccarlarından alınmakta idi; *Lamos*, *Silifke*, *Anamur*, *Manavgat* gibi kendilerine ait limanlardan tahsil ettikleri gümrük resmi de mühim gelirlerinden idi.

Karaman oğullarının başlıca, *Ermenak*, *Anamur*, *Lârende* (Karaman) *Aksaray*, *Niğde*, *Konya*'daki tesisleri kendilerinin Selçuk sanatının takipçisi olduklarını göstermektedir.

Karaman Beyliğinin ilk hükümet merkezi *Ermenak* olup sonra genişledikçe Kuzeye doğru *Lârende* (Karaman) kasabasını epi müddet merkez yapmışlar ve daha sonra da *Konya*'yı elde ederek buraya nakleylemişlerdir. 871 H. (1463 M.)'de *Konya*, katî olarak Osmanlılara geçince *Lârende*'yi tekrar merkez yapmışlardır. Hükümetlerinin ikiye ayrıldığı sırada muvakkat zaman için *Niğde* ve *Silifke* de merkez olmuştur.

Karaman oğulları devleti 1327'den 1417 senesine kadar müstakil olarak idare olunmuş ve bu tarihten sonra zaman zaman Memlûklerin, Timur'un ve Osmanlıların nüfuzları altında kalmıştır.

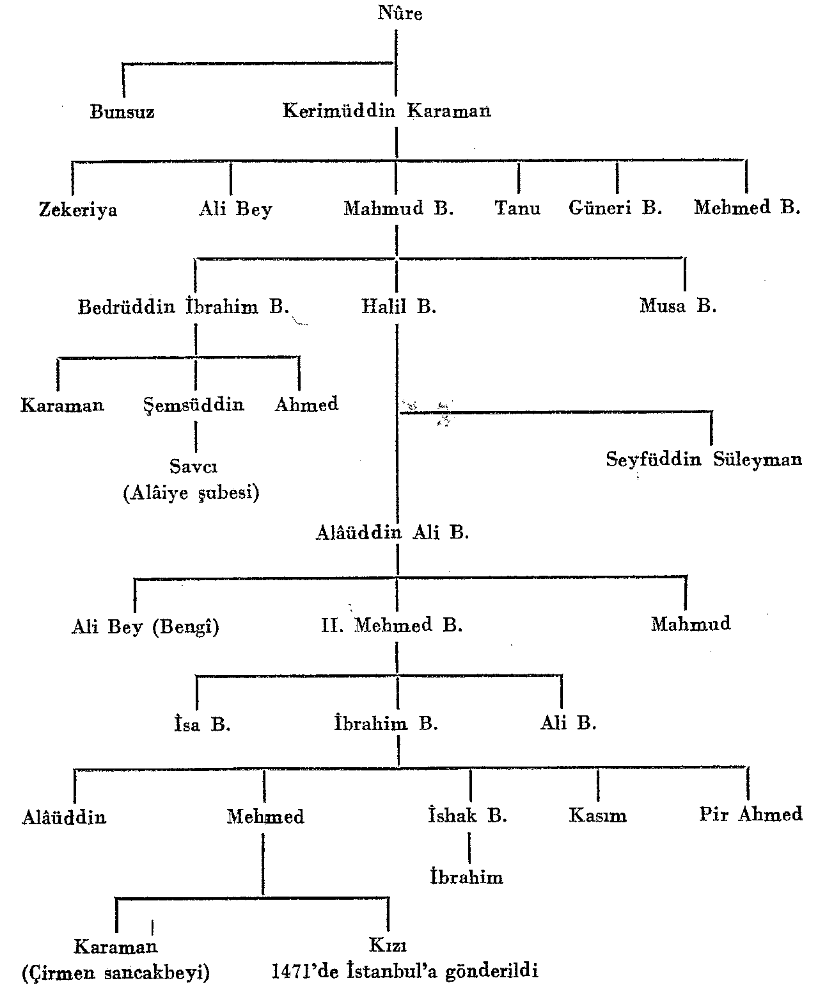
Karaman oğullarının mükemmel kanunları ve arazi tahrir defterleri olduğunu Başvekâlet Arşivindeki Osmanlı tahrir defterleri kayıtlarından anlamaktayız.

Çini sanatı, Anadolu Selçukîlerinden sonra, Karaman oğulları zamanında kemal devrini muhafaza etmiştir. Alçı sanatı da aynı kuvvette devam eylemiştir. Karaman oğullarının Alâüddin Bey'den itibaren haleflerinin gümüş sikkeleri görülüyor.

Şahabeddin Ömerî'nin *Mesalikü'l Ebsar* isimli eserinde XIV. asrın ilk yarısında Karaman oğullarının yirmi beş bin atlı ve

yirmi beş bin yaya askeri olduğu beyan edilmektedir. Bunlardan başka aşiret kuvvetlerinden de faydalanmışlardır. Şiltberger'in ifadesi doğru ise Osmanlı hükümdariyle ilk yapılan muharebede Karaman oğlunun kuvveti yetmiş bin imiş.

KARAMAN OĞULLARI AİLESİ

Karaman oğullarını yazarken görülen eserler

İbn Bîbî, Muhtasar Selçuknâmesi (Houtsma tabı), *Paris nüshası Selçuknâme, Aksarayî Tezkiresi* (Müsameretü'l-ahbar), Yazıcı zade Ali'nin Türkçe Selçuknâmesi, *Camiu'd-Düvel* (Umumî kütüphane nüshası, cilt II, numara 5020), *Meskûkât-ı İslâmiye Kataloğu* (Kısm-ı râbi), *Karaman oğulları hakkında Vasâik-i Mahkûke* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 1327 ve 328), *Tarih-i Melik Zâhir Baybars*, İslâm Ansiklopedisi Karaman oğulları maddesi, *Miratü'z-zaman zeyli, Cevahirü'l mülûk* (Paris Millî Kütüphanesi Arapça yazmaları), *Tarih-i Muktazî* (Topkapı Saray, III. Ahmed kitapları, numara 2951), *Tarih-i İbnü'l- Amid* (Paris Millî Kütüphanesi, arapça yazmaları, 4525), *İcabet ü's-sâil ilâ marifeti'r-resâil* (Paris Arapça yazmaları, 4437) *Subhu'l Âşâ*, matbu nüsha (Kalkaşendî), Ebü'l- Fida (matbû nüsha), *Tarih-i İbn-i Şühbe* (ذيل الذهبی), *Eflâkî Tezkiresi, Anadolu Beyliklerine ait notlar* (Fuad Köprülü), *Şikârî* (Karaman tarihi, Konya Halkevi yayınlarından), *Kitabü's- Sülûk*, Makrizî, *Vekayi-i Türkmâniye* (Topkapı Sarayı nüshası, numara 3057)' *Niğde'de Ali Beyin Akmedrese vakfiyesi* (Vakıflar Dergisi, sayı 1), *Nihayetü'l- İreb, Karaman oğlu İbrahim Beyin İmaret vakfiyesi* (Topkapı Sarayı Arşivi, D. 10727), *Heyd* (Orta zamanlarda Şark Ticareti Tarihi, (Histoire du Commerce du Levant, C. II.), *Sehavî Vecizü'l kelâm*, Köprülü kütüphanesi numara 1189), İbn-i Tanrıberdî, *Kitabü'l-Kevakibü'l - Bâhire mine'n - Nücumi'z - zâhire*, (Halil Edhem), *Düvel-i İslâmiye, Ahsenü't Tevârih, Şiltberger'in Hatıratı.*

Osmanlı tarihlerinden *Âşık Paşa zâde*, Neşrî, *Tâcü't - tevarih, Âlî, Encümenin Osmanlı tarihi, Behişti, İbn Kemal, Heşt Bihişt, Lütfi Paşa* tarihleri.

Manuel de Généologie et de Chronologie pour l'histoire de l'islam (Zambaur)

II
GERMİYAN OĞULLARI

Germiyan aşireti

Germiyan, Türk aşiretlerinden bir aşiretin adı iken [1] sonradan bir beyliğin ve bir ailenin adı olmuştur. Zaten İbn Bîbî Selçuknâmesindeki (Veled-i Alişir Germiyanî) tâbiri Germiyan'ın bir aşiret olduğunu gösterir.

Germiyan Türk aşiretini ilk defa XIII. asrın ilk yarısında Anadolu Selçuk Devleti hizmetinde olarak *Malatya* taraflarında görmekteyiz. Bunların *Malatya* ve havalisinde bulunmaları Germiyan aşiretinin *Harezm* hükümdarı Celâlüddin Mengüberti ile [2] *Doğu Anadolu*'ya gelip sonradan Selçuk Devleti hizmetine girdiklerini zannettirmekte ve *Kütahya* ve *Alaşehir*'deki Harezm ismindeki köylerin bu mıntakada bulunmaları dikkati çekmektedir [3].

Germiyan aşireti reisliği

İlk defa Germiyan aşireti reisi olarak *Malatya*'da Alişir oğlu Muzafferüddin'i görmekteyiz. Muzafferüddin Sulçuk hükümdarı II. Giyasüddin Keyhusrev zamanında (1236 - 1246) ve Baba İshak Kızılbaş isyanı esnasında hükümet tarafından isyanı bastırmağa memur edilmiş ise de iki defada da muvaffak olamamıştır [4].

Yine bu aileden olup, biraderiyle saltanat mücadelesi neticesinde muvaffak olamıyarak Rum İmparatorluğuna iltica etmiş olan Sultan II. İzzeddin Keykâvus (1259) taraftarı olmakla itham edilen

[1] Hayrullah Efendi Germiyanlıların, Oğuzların *Afşar* boyundan olduklarını beyan eder *(c. I, s. 96, 97)*.

[2] Harezmşahların son hükümdarı Celâlüddin 1229'da Anadolu Selçuk hududuna gelmiş, Selçuk hükümdarı I. Alâüddin Keykubad ile *Yassıçemen* muharebesi yaparak 1230'da mağlup olup çekilmişti. İşte bu tarihlerde ve Celâlüddin'in ölümünden sonra *Harezm boylarından* olduğu tahmin edilen Germiyan aşiretinin bu *Malatya* taraflarına yerleşmiş oldukları kuvvetle tahmin olunur.

[3] Kütahya'nın merkez nahiyesinde *Horzom aşirei Ovacık* isminde bir köy olduğu gibi yine orada *Malatya* adında bir köy vardır. Bunlardan başka *Alaşehir*'in merkez nahiyesinde *Horzom Alayaka, Horzom Sazdere, Horzom Keserler, Horzom Enbelli* adlarında Harezm'den bozma olarak Horozmi köyleri vardır.

[4] *İbn Bibî Selçuknâme, s. 229.*

IV. Kılıçarslan ümerasından Kerimüddin Alişir 1264'de Selçuk veziri Muinüddin Süleyman Pervâne'nin gammazlığiyle diğer bazı Selçuk emîrleriyle beraber katlolunmuştur [1].

Germiyan aşiretinin Kütahya ve havalisine nakli

Germiyan Aşiretinin hangi tarihte *Frikya* kıtasının Batı mıntakasına, *Kütahya* taraflarına yerleştiklerini bilmiyoruz, fakat 631 H. (1234 M.) tarihli Yoncalı Hamamı kitabesi ile yine orada Sultan I. Alâüddin Keykubad'ın ümerasından İmadüddin Hezardinarî'nin Balıklı ve Hıdırlık kitabelerine nazaran Alâüddin zamanından evvel zabtedilmiş bulunan *Kütahya*'ya, 1241'de Baba İshak isyanının bastırılmasından sonra II. Gıyasüddin Keyhusrev zamanında veya az sonra yerleştirildikleri anlaşılıyor.

Germiyan Aşiretini 675 H. (1276 M.) den evvel *Kütahya* ve *Denizli* taraflarında görüyoruz ki, Selçuk hükümdarı III. Gıyasüddin Keyhusrev (1264 - 1283) zamanıdır. 1277 senesinde Selçuk şehzadesi olduğunu iddia ile Karaman oğlu Mehmed Bey'in ortaya çıkarmasiyle *Konya*'da hükümdarlığı ilân edilen Cimri diye tezyif olunan Gıyasüddin Siyavüş'ü yakalayıp Selçuk sultanına teslim eden Germiyanlı Alişir oğlu Hüsameddin'in nökerleri, yani Germiyan Türkleridir.

III. Giyasüddin Keyhusrev'in katlinden sonra onun yerine geçen Giyasüddin Mesud'a karşı Germiyan Türkleri mücadeleye kalkışmışlar, hattâ Germiyan ailesinden Alişir'in kızının oğlu Bedrüddin Murad 687 H. (1288 M.) de *Lâdik*, yani *Denizli* civarında Moğol ve Selçuk kuvvetleriyle çarpışarak maktul düşmüştür [2].

İşte 1276'da *Kütahya* ve *Denizli*'de gördüğümüz Germiyan oğulları ellerinden alınmak istenen *Denizli* için Selçuk veziri Sahib Ata ile mücadele etmişler ve uzun mücadeleden sonra ancak sahip olmuşlardır. Bu tarihlerde Selçuk ve Moğol kuvvetleriyle çarpışan Germiyan aşireti reisi Hüsamüddin bin Alişir idi. Bu mücadele 688 H. (1289 M.) tarihine kadar sürmüştür.

Camiü'd-Düvel'in kaydına nazaran Germiyan beyliğinin merkezi olan *Kütahya*'dan başka *Uşak, Gediz, Armutlu, Gököyük, Selendi, Kula,*

[1] *İbn Bibî Selçuknâme, s. 299.*

[2] *Paris nüshası Selçuknâme* (kütüphanemizdeki nüsha) ve *İbn Bibî (Houtsma tab'ı, s. 332, 333).*

Tavşanlı, Banaz, Işıklı, Baklan, Tonuzlu, Honaz, Dazkırı, Geyikler, Eşme, Homa, Eğrigöz (Emed), *Simav, Şeyhli* vesair kazaları ihtiva ettiği beyan edilmektedir [1].

Yakup bin Alişir

Germiyan beyliğini Yakup bin Alişir kurmuştur. Yukarıda adı geçen Kerimüddin Alişir'in oğludur. Yakup Bey, Anadolu Selçuk devleti hizmetinde bulunarak büyük emîrlerden olmuştur. Bunun 699 H. (1299 M.) tarihli *Ankara*'da *Kızılbey Camii* minberine koydurmuş olduğu kitabe *emîr-i kebîr* olduğunu gösterir [2]. Ankara ve havalisinde Selçuk emîri bulunduğu zaman nüfuz sahasının *Kırşehri*'ne kadar devam ettiği ve onun mıntakasına *Yakubili* denildiği görülüyor [3].

Yakup Bey metbû olarak tanıdığı Selçuk hükümdarı III. Alâüddin Keykubad'ın 702 H. (1303 M.)'de saltanattan çekilmesinden sonra ikinci defa hükümdar olan Gıyasüddin Mesud'a tâbi olmayarak İlhan'ın hazinesine senevî bir vergi vermek suretiyle onun yüksek hâkimiyetini tanımıştır. Kurduğu beyliğin merkezi *Kütahya* olup *Denizli* ve havalisi de kendi hududu dahilindedir. Karaman oğulları beyliğinden sonra Yakup Bey'in beyliği *Anadolu*'da en kuvvetli beylik idi. Şahabüddin Ömerî *Mesalikü'l-ebsar*'da Yakup Bey'in talimli askere sahip olup onlara manevralar yaptırdığını, Bizans İmparatorluğunun bu beyliğe her sene yüz bin altın ile kıymetli hediyeler verdiğini ve mübalâğalı olarak iki yüzbin askeri olduğunu (Germiyan beyliğine tâbi beylerin kuvvetleriyle beraber) yazmaktadır [4].

Yakup Bey takriben 705 M. (1305 H.)'de Batı Anadolu'ya *Ege denizi*' ne doğru hududunu genişletmek üzere kendi *subaşı*'sı yani ordusunun kumandanı Aydın oğlu Mehmed Bey'i sevkederek *Birgi* merkez olmak üzere *İzmir* ve havalisinin istilâsına teşebbüs etmiş ve bu suretle

[1] Câmiu'd-düvel, Umumî kütüphane nüshası numara, 5020, c. II., Müneccimbaşı, bu kasabaların Germiyan oğulları şehirlerinden olduğunu, Osmanlıların Anadolu eyâletindeki Kütahya sancağı kazalarını nazarı dikkate alarak zikretmiştir.

[2] جدد هذا المنبر المبارك فى أيام السلطان الأعظم علاء الدنيا و الدين أبو الفتح كيقباد بن فرامرز خلد الله سلطانه — الأمير الأجل الكبير يعقوب بن عليشير جدد الله مجده فى شهور سنة تسع و تسعين و ستمائة *(Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, cüz 2, s. 113).*

[3] *Mesalikü'l-ebsar (Tesehner tab'ı).*

[4] *Mesalikü'l-ebsar (Tesehner tab'ı).*

Aydın oğlu Mehmed Bey daha sonra o tarafta Aydın oğullar beyliğini kurmuştur[1].

Yakup Bey 1305'de *Menderes Nehri* kenarında *Tripolis* şehrini[2] muhasara ve aç bırakmak suretiyle sıkıştırıp nihayet hile ile almış[3] ve *Angir'i* (Kiliseköy) zabtetmiş ve daha sonra otuz bin kişiye yakın bir kuvvetle gelerek *Filâdelfiya*, yani *Alaşehri* muhasara eylemiştir.

Bu sırada Türk istilâlarına karşı koymak için Bizans İmparatoru II. Andronik'in yardıma çağırdığı Roje dö Flör kumandasındaki *Katalan* kuvvetleri[4] Yakup Bey'in Rumlardan aldığı *Angir*'i zabtettikten sonra düşmek üzere bulunan *Filâdelfiya*'yı kurtarmağa koşmuştur.

Düşmanın gelmekte olduğunu haber alan Yakup Bey iki ateş arasında kalmamak üzere kale muhasarasına bir miktar kuvvet bırakarak sekiz bin süvari ve on iki bin kişilik ordusiyle düşmana karşı yürüdü. Şiddetli bir muharebeyi müteakip Yakup Bey *Alaşehir* önüne doğru çekilde. Orada ikinci bir muharebe daha yaptı, fakat mağlup ve yaralı olarak çekildiğinden *Filâdelfiya* muhasaradan kurtuldu[5]. Bu arada *Kula* kasabası da Katalanların eline geçti. Katalan kuvvetlerinin çekilmesinden sonra Yakup Bey, *Filâdelfiya* üzerine tekrar gelerek burayı vergiye bağladı (1314)[6].

[1] (Ulu Ârif Çelebi) «هم چنان از كبار اخوان منقولست كه چون حضرت چلبى بار اول بشهر بيركى رسيد هنوز مبارزالدين محمد بك ولد آيدين فتح آن ولايت و توابع آن نكرده بود و چند سوار و پياده خدمتكاران داشته از سوباشيان ولد عليشير بود»
Eflâkî, Umumî kütüphane nüshası.

[2] *Tripolis* şehri, *Denizli* vilâyetinin *Buldan* kazasının doğusunda ve *Menderes nehri* üzerinde idi. Burası şimdi bir harabe olup *Yenice köyü*'ne yakındır.

[3] *Pachymêres, 1673 Paris tab'ı, s. 831, 832.*

[4] *Katalanlar*, İspanya'nın *Katalon* eyâleti halkından olup ücretli asker olarak *Anjuven* hanedanına İtalya'daki fütuhatında yardım etmişlerdi. Napoli Kıralı II. Şarl Danju ile 1302'de müsalâha eden *Sicilya* kıralı Ferdinand Daragon kendisine lüzumu olmadığından dolayı terhis edeceği Katalanlara Bizans İmparatoru hizmetine girmelerini tavsiye etmiş ve imparatorun da istemesi üzerine Roje dö Filor kumandasındaki sekiz bin kişilik Katalan kuvveti *Kostantaniyye*'ye gelip, sonra Anadolu istilâsında bulunan Türkler üzerine sevkedilmişlerdir.

[5] Gustave Schlumberger, *Katalanlar tarihi, Paris 1924*, s. *52-56.*

[6] Kütahya'da Vâcidiyye medresesi kitabesi :
عمر هذا المدرسة المباركة — المولى المعظم ملك الامراء و الكبرا مبارز الدين امور بن ساوجى — من جزية الأشهر سنة أربع عشر و سبعمائة *(Kütahya Şehri' s. 72).*

714 H. (1314 M.) senesinde İlhanîlerin umum kumandanı Emîr Çoban, Anadolu beylerinin İlhanîlere bağlılıklarını takviye için *Anadolu*'ya geldiği zaman onun dâvetine icabet ile itaat eden beyler arasında *Ümera-i Germiyan* ve *Ebna-i Alişir* denilen Germiyan emîrleriyle Alişir oğulları da vardı.

Mevlâna Celâlüddin Rumî'nin torunu Ulu Ârif Çelebi (1312 - 1319) seneleri arasında *Denizli* ve sonra *Kütahya*'ya geldiği zaman Yakup Bey ile görüşmüş ve kendisine mürid yapmıştır[1].

Yakup Bey'in son zamanlarına doğru Anadolu beylerini ortadan kaldırmak isteyen İlhanîlerin Anadolu valisi[2] Emîr Çoban oğlu Demirtaş 1325'de *Eşref* ve *Hamid* oğulları beyliklerini ortadan kaldırdıktan sonra Germiyan ilini, *Denizli*, *Alaşehir* ve *Menteşe* illerini zabt etmek üzere *Eğridir*'de hazırlık yapıp kendisi *Denizli*'yi almak üzere o tarafa giderek *Karahisar-ı sâhib* (Afyon Karahisar) tarafına da maiyyeti emîrlerinden Eretna'yı göndermişti.

Yakup bin Alişir'in damadı olup onun himayesinde bulunan Karahisar Beyi[3] *Kütahya*'ya Yakup Bey'in yanına kaçmış ve Yakup Bey ile Emîr Eretna arasında bir muharebe başlamak üzere iken Demirtaş'tan gelen bir emîrle Eretna birden bire kuvvetlerini kaldırarak Demirtaş'la beraber *Sivas*'a çekilmişlerdir (1327)[4].

Yakup Bey'in vefatı tarihi ve kabri malûm değildir[5]. ölümünün 1327'den sonra olduğu anlaşılıyor. 707 H. (1307 M.) tarihli *Hân-ı Germiyan* unvanlı isimsiz sikke Yakup Bey'indir. 725 H. (1325 M.) tarihli *Sandıklı* kitabesinde kendi ismi zikredilmiyerek *(Sultan*

[1] *Menakib-ü'l-Ârifîn*'de (Maarif Vekâleti yayınlarından, c. II, s. 411), Ulu Arif Çelebi'nin *Kütahya* ve *Denizli* seyahatleri hakkında tafsilât vardır.

[2] Anadolu Selçuk Devleti, II. Gıyasüddin Mesud'un 1308'de ölümiyle son bularak Anadolu, İlhanîler tarafından umumî valilikle idare olunup bu tarihte Emîr Çoban oğlu Demirtaş vali bulunuyordu.

[3] *Zeyl-i Cami-ü't-tevarih* (Nuruosmaniye Kitapları, numara 3271) *varak 66* ve müteakip sahifeler. Bu tarihteki *Karahisar* beyinin 734 H. (1333 M.)'de vefat etmiş olan Muzafferüddin Devle olduğu anlaşılıyor *(İkinci Kısım, kitabeler, s. 20).*

[4] Demirtaş'ın biraderi Dımışk hoca'nın Sultan Ebû Said tarafından öldürülüp Emîr Çoban ve oğullarının temizlenmesine başlanması üzerine hayatı tehlikeye düşen Demirtaş kuvvetini bir arada toplamak üzere *Sivas*'a gelmiş sonra da *Mısır*'a kaçmıştır.

[5] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde (C. I, s. 138)* saz şairlerinden bahsedip *çöğür* denilen sazlar mucidi Germiyan pâdişahlarından Yakup Germiyanî olduğunu ve *Kütahya*'da *Serkeş bağları*'nda medfun bulunduğunu zikreder.

ü'l - Germiyaniye Çelebi-i âzam azzemallahü kadrehu) unvaniyle zikredilen zat Yakup bin Alişir'dir[1].

Yakup Bey bin Alişir'in *Karahisar* Mevlevîhanesine ait bir vakfı olduğu gibi *Uşak*'ta 721 H. (1321 M.) tarihli *Hacim köyü* zaviye vakfiyesi de, tarih doğru ise, Yakup Bey'e ait olacaktır[2].

Yakup Bey'in, halefi olan Mehmed Bey'den başka Musa adında bir oğlu da bulunduğunu 765 Rebiülevvel (1363 Aralık) tarihli *Eğridir*'de verilmiş bir temliknâmeden anlamaktayız[3].

Mesalikü'l - ebsar Germiyan beyliğinin talimli, muntazam ordusu sayesinde komşu beyliklerinin Yakup Bey'i gücendirmekten çekindiklerini yazmaktadır.

Mehmed Bey (Çağşadan)

Yakup Bey'in oğlu ve halefidir. *Menakibü'l - arifîn*'de Çelebi Mehmed Bey diye adı geçiyor. Mehmed Bey'in lâkabının *Çaksadan* veya *Çağşadan* olduğunu Şeyh oğlu Mustafa, *Hurşid nâme*'sinde göstermektedir[4].

Mehmed Bey zamanında evvelce Katalanların işgaline uğramış olan *Goldü*, yani *Kula* kasabası tekrar Rumlardan geri alınmış ve aynı zamanda *Simav* kasabası ve *Simav gölü* de Bizans imparatorluğundan zabtedilmiştir[5].

Mehmed Bey hakkında şimdilik bilgimiz bu kadardır. Yakup Bey'in ölümiyle Germiyan beyliğinin eski kudretine zaaf gelerek onun yüksek hâkimiyetini tanımış olan Aydın oğullarının serbest kaldıkları anlaşılıyor.

[1] *Sandıklı*'da kale kitabesi olup sonradan *Çavuş çeşmesi*'ne konmuş olan kitabe (*Kütahya şehri, s. 73*).

[2] Bu vakfiyede vâkıfın adı Yakup bin Mehmed diye yazılmış olup Mehmed bin Yakup olması icap eder. Senesi 721 olduğuna göre Yakup bin Alişir'in olacak, tarih 821 olursa II. Yakup Bey'in, bu II. Yakup'un babası Mehmed değil, Süleyman'dır. Vakfiye herhalde I. Yakub'a aittir.

[3] Musa bin Yakup temliknâmesinde تمليك الأمير الخبير الأعظم و المشير الأعدل الأفخم موسى بيك بن يعقوب خان ادكرميان عليشير diye zikrediliyor.

[4] *Süleymanşah zamanıydı ki evvel*   *Uzattım bu kitabı düzmeğe el*
Ki şahîydi temamet Germiyanın   *Hem Ulu oğlu idi çahşedanın*

Çahşedan veya *Çağşıdan*, mücadeleci, çarpışan, muharip mânalarına gelmektedir.

[5] Germiyan oğlu II. Yakup Bey vakfiyesinde:
"*Güldiyi* babam atası Mehmed Bey kâfirden aldı, *Simav gölünü* dahi babam atası Mehmed Bey kâfirden aldı ve giru kalan vârislere helâl ettirip bunları vakfettim" demektedir.

Mehmed Bey, 765 H. (1363 M.)'den evvel vefat ederek yerine büyük oğlu Süleyman Şah, Germiyan hükümdarı olmuştur. Mehmed Bey'in şimdiye kadar kesilmiş bir sikkesi görülmemiştir.

Süleyman Şah

Bazı kitabelerde ve tahrir defterlerinde ve bazı eserlerin kitabesinde *Şah Çelebi* denilmektedir[1]. Babası Mehmed Bey'in 1363'den evvel vefat etmesi üzerine Germiyan hükümdarı olmuştur. İlmi ve ulemayı himaye cihetinden Germiyan beylerinin büyüklerinden olup gerek bunun ve gerek oğlu II. Yakup Bey'in zamanlarındaki kültür cihetinden *Kütahya* Anadolu beylikleri içinde birinci sınıfı işgal etmiştir.

Süleyman Şah'ın ilk zamanları sakin ve sızıltısızca geçmiş, Karaman oğlu Alâüddin Bey'in tecavüzüne uğrayarak kendisine iltica etmiş olan Hamid oğlu Hüsamüddin İlyas Bey'e yardım etmiştir. İlyas Bey Germiyan oğlunun yardımiyle Karaman oğlunun aldığı yerleri geri almış ve bu hal Süleyman Şah'la Karaman oğlu Alâüddin Bey'in arasını açmıştır.

Memleketinin durumunu gözönüne alan Süleymanşah, kuzeyde Osmanlılara ve güney - doğuda hudut komşularına karşı mütecaviz cephe almış olan Karaman oğlunun tecavüzlerinden kendisini korumak için[2] kızını Osmanlı hükümdarı Murad Hüdavendigâr'ın oğlu Yıldırım Bayezid'le evlendirmeği teklif edip bu teklifi Sultan Murad tarafından kabul olunarak kızının çeyizi olmak üzere memleketin en güzel yerleri olan *Kütahya, Tavşanlı, Simav, Eğrigöz* (Emed) kasaba ve dolaylarını Osmanlılara terkedip kendisi *Kula* kasabasına çekilmiştir (780 H. = (1378 M.)[3].

[1] *Bezm ü Rezm*'de ve *Kütahya*'daki 771 H. (1369 M.) tarihli Analca mescit kitabesinde, Osmanlı tahrir defterlerinde Şah Çelebi ünvaniyle zikrediliyor.

[2] *Şikârî*'ye göre Süleymanşah, "Karaman oğluna kız vereli Osman oğlu diyarımıza el uzattı" diye Osmanlılardan şikâyet etmiş imiş.

[3] Süleymanşah'ın kızını evlendirmesi ve düğün tertibatı ve düğün hakkında *Âşık Paşa zâde* ve *Neşrî* tarihlerinde tafsilât vardır (Âşık Paşa zâde, s. 56-59). Bazı tarihlerde düğün 783 H. (1381 M.)'de gösterilmiştir. Bu kızın, *Mevlâna Celâlüddin Rumî*'nin oğlu Sultan Veled'in kızı Mutahhare hatundan doğmuş olduğunu *Sefine-i Mevleviyye* yazar.
« چون طالع سعادت ازليه سر سليمان شاه كرميانى‌را تاجدار اقبال دو جهانى كردانند بدولة ازدواج حضرت مطهره سلطان ابنته السلطان بهاء الدين و لد قدس سره رسانيد » (*C. I, s. 524.*)

Süleymanşah, 790 H. (1388 M.)'den az evvel *Kula*'da vefat ederek yaptırmış olduğu Gürhane medresesine defnedilmiş [1] ve yerine oğlu II. Yakup Bey hükümdar olmuştur.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Süleymanşah ilim adamlariyle ve ilmî eserlerle alâkadar olduğundan kendi zamanında Ahmedî, Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa, Ahmed Dâi gibi âlim ve şairler onun meclisinin müdavimi idiler. Şeyhoğlu, Süleymanşah adına *Hurşidnâme*'yi manzum olarak kaleme almıştır. Bu manzumede Süleymanşah mütevazi, mültefit ve anlayışlı olarak tavsif edilmektedir.

Şeyhoğlu, Süleymanşah'ın emriyle Farsça مرزباننامه *Merzbânnâme*'yi Türkçeye çevirdiği gibi yine Süleymanşah'ın arzusiyle قابوسنامه *Kabûs-nâme*'yi de Farsçadan Türkçeye tercüme etmiştir.

Ahmedî, *İskendernâme* isimli eserini Süleymanşah namına manzum olarak kaleme almış ise de Süleymanşah'ın vefatiyle buna *Âl-i Osman* kısmını da ilâve ederek 792 Rebiulevvel (1390 Şubat)'de tamamlamış ve sonra Yıldırım Bayezid'in oğu Süleyman Çelebi'ye ithaf etmiştir. Ahmedî Süleymanşah'dan sonra onun damadı Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'e intisap etmiştir.

Süleymanşah'ın müteaddit sikkeleri görülmüştür. Bunlardan bir gümüş sikkesinin bir tarafında *Kelime-i Şahadet* ve diğer yüzünde *(Süleyman bin Mehmed hullede mülkühu)* hakkedilmiş olup esbak *Denizli* mebusu merhum Muhib Efendi'de görmüştüm. Yine Süleymanşah'ın iki gümüş sikkesinden birisinin yüzünde *Kelime-i Şahadet* diğer tarafında *(Süleyman bin Mehmed Ladik)* ibareli olup *Denizli*'de darp edilmiştir. Bir diğer gümüş sikkenin bir tarafında *(Süleymanşah bin Mehmed bin Yakup duribe)* ibaresinden sonra tarihi de varsa da okunamıyor [2].

Süleymanşah'ın kardeşleri olduğunu *Hurşidnâme*'den anladığımız gibi müteaddit kızları da olduğunu *Âşık Paşa zâde* tarihindeki

[1] Anadolu Valisine hüküm ki: Kula kadısı Derviş Mehmed südde-i saadetime mektup gönderip kaza-i mezburda vâki müteveffa Germiyan oğlu Süleymanşah evkafı kariyelerinden *Keklik* nam kariye mezreasının berat-ı şerifle mezreadârı Şeyh Mehmed ile kariye-i mezbure ahalisi meclis-i şer'a varup... *(Mühimme defteri 119, s. 112, sene 1142 Muharrem.)* Süleymanşah'ın *Afyon Karahisar*'da Arasta camii yakınındaki türbede oğlu Hızırşah ile beraber medfun oldukları söylenmektedir. Türbe harap olup içindeki kabirlerin taşları yoktur.

[2] *Lâdik*'te kesilmiş sikke (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, cüz 13, s. 8133), merhum Ahmed Tevhid Bey tarafından neşredilmiştir. Kuyumcu Şerefeddin Bey'in kolleksiyonunda da *Süleymanşah*'ın sikkeleri görülmüştür.

bir kayıttan öğreniyoruz. Kızlarından Yıldırım Bayezid'in zevcesi olan kız Sultan Veled'in kızı Mutahhare Hatun'dan doğmuştur. Oğlu Yakup Çelebi'nin validesi Umur Bey kızı olduğu için Yıldırım'ın zevcesi olan hanımla ana ve baba bir kardeş değillerdir.

Yakup Çelebi

1388'de babası Süleymanşah'ın yerine hükümdar oldu. 763 Recep (1362 M.) tarihli *Şuhud* nahiyesinde *Seydi köyü*'nü Sinan oğlu Şeyh Halil'e tahsis ile vakfettiğine göre [1] bu tarihte *Uşak* ve *Şuhud* taraflarında babasının sağlığında vali bulunduğu anlaşılıyor.

Yakup Bey'in hükümdarlık hayatı huzursuz, dağdağalı ve tehlikeli geçmiştir. Osmanlı Hükümdarı Murad Hüdavendigâr'ın 1389 da *Kosova Muharebesi*'nde şehid düşmesi üzerine Osmanlı nüfuzu altına girmiş olan Batı Anadolu beylikleri *(Saruhan, Aydın, Menteşe)* ile Germiyan Hükümdarı Yakup Han, babası tarafından kız kardeşinin çeyizi olarak Osmanlılara terkedilen şehirlerden bazısını ve bu arada *Kütahya*'yı geri almış ve diğer yerleri de almağa başlamıştı [2].

Rumeli'deki durumu yoluna koyan ve Sırplarla anlaşan yeni Osmanlı hükümdarı Sultan Yıldırım Bayezid hemen Anadolu tarafına geçerek *Saruhan, Aydın* ve *Menteşe* beyliklerini bir hamlede işgalden sonra *Kütahya*'da bir çok hediyelerle kendisini karşılayan kayınbiraderi Yakup Çelebi'yi yakalayıp [3] veziri ve subaşısı Hisar Bey ile beraber [4] Rumeli'de *İpsala* kalesine hapsettikten sonra bütün Germiyan beyliğini Osmanlı memleketlerine ilhak eylemiştir (1390).

[1] Arapça vakfiye sureti Başvekâlet Arşivi I. Murad devrine ait karton (12 numaralı Murad-ı evvel devri tasnifinden iken tasnif heyeti tarafından tertip edilen I. Murad kartonu numara 40).

[2] «در آن عهد مراد بك بغزای كفار رفت وآنجا شهید شد و پسرش بایزید برجای او بنشست .... و جماعت قارامان بكشهری بكرفتند ولد شاه چلبی كرمیانی مواقع و ولایات خودرا كه بدست عثمانیان افتاده بود بعضی را انتزاع كرد واستخلاص باقی سعی نمود ...» Bezm-ü rezm. İbn Kemal de aynı mütalâayı kaydediyor *(Nuru osmaniye kitapları, 3078, varak 87)*.

[3] *Feridun Münşeatında (C. I, s. 117, 118)* cülûsunu müteakip Yıldırım Bayezid'in, dostluğundan bahsederek Yakup Bey'e gönderdiği mektup eğer doğru ise *Saruhan, Aydın* ve *Menteşe* oğulları üzerine yapacağı sefer esnasında Germiyan oğlu tarafından emin olması için onu iğfal yollu yazılmış olacak. Nitekim bu beylikleri kaldırdıktan sonra gelip Yakup Bey'i tevkif etmiştir.

[4] *Afyon Karahisar*'da *Celâlüddin vakfı* denilen *Kışlacık köyü* Ahi Efendi vakfının vâkıfı *Melik-ü'l-ümera ve'l-ekâbir zaim-ü'l-cüyûş vel asâkir Hisar Bey subaşı bânîü'l-merhum* Eyne Han Bey..." sene 815.

Yakup Han 1399 senesine kadar *İpsala*'da kaldıktan sonra bir yolunu bulup kıyafetini değiştirip kaçarak deniz yoluyla *Şam*'a gitti ve o tarihte *Şam*'a gelmiş olan Timur'a iltica ile kendisini tanıttırdı ve onun maiyyetinde olarak Ankara muharebesinde bulundu. Yıldırım Bayezid'in esir olup Osmanlı devletinin Anadolu'da parçalanmasını müteakip diğer Anadolu beyleri gibi bütün Germiyan memleketleri Yakup Han'a verildi (805 H. = 1402 M.)[1].

Ankara muharebesinden sonra Timur *Kütahya*'ya geldi, havasından hoşlandığı için bir ay kaldı[2], natuk bir zat olan Yakup Han'ı sevmişti.

Yıldırım Bayezid'in ölümünden sonra Osmanlı şehzadelerinin saltanat mücadeleleri esnasında ilk defa Karaman oğluyla müttefikan Aydın oğlu Cüneyd'e yardım ettilerse de Cüneyd'in Yıldırım'ın büyük oğlu Emîr Süleyman Çelebi'ye dehaleti üzerine bir netice hasıl olmadı. Bu defa Yakup Bey, Karaman oğlu ittifakından ayrılarak Çelebi Mehmed tarafına geçti (813 H. = 1410 M.). Bunun üzerine Karaman oğlu Mehmed Bey Germiyan üzerine yürüyüp o tarafları yaktı ve bir kısım şehirleri muhasara etti[3]. Ertesi sene Germiyan ilini *(Kütahya*'yı*)* zabtetmiştir[4]. Bu suretle Yakup Bey ikinci defa memleketini terke mecbur olmuştur.

Bu sırada Yakup Bey'in müttefiki Çelebi Sultan Mehmed, kardeşi Musa Çelebi ile Rumeli'de meşgul olduğundan Karaman oğlu istediği gibi hareket etmekte olup istilâ sahasını *Bursa*'ya kadar uzatmış ve hattâ şehri işgal ile *Bursa* kalesini de muhasara etmişti.

[1] Şerefeddin Yezdî, Zafernâmede: Timur, İzmir fethinden sonra memleketine dönerken *Denizli*'den sonra *Sultan hisar*'ına gelince Germiyan oğlu Yakup Bey'in kendisini karşılayarak Timur'un *Kütahya*, *Denizli*, *Kırşehir* ve *Germiyan* ulusunu Yakup Bey'e verdiğini, çünkü bu memleketlerin irsen onun olduğunu ve bu suretle Yakup Çelebi'ye yarlığ verilip hil'at giydirilerek memleketinde alıkonulduğunu beyan etmektedir.

[2] Timur پرتو وصول در کوتاهیه انداخت شهری خوش هوا و جایگهٔ دلکشا انواع میوها درغایت خوبی و بسیاری لاجرم درآنجا مدت یکماه اطناب خیام توقف و اقامت باوتاد تمکن و استقامت درعین سعادت و سلامت استوار ماند» شرف الدین یزدی Şerefeddin Yezdî.

[3] *Kitab-ü's-sülûk* (Makrizî), *Ayasofya kütüphanesi, c. IV, Nr. 3376.*

[4] *Kitab-ü's-sülûk* (Makrizî), *Ayasofya kütüphanesi, c. IV, Nr. 3376.*

«و هی هذه السنة (814 senesi) قوی الأمیر محمد ابن قرمان وفتح مملکة کرمیان جمیعاً»

Rumeli'de biraderi Musa Çelebi işini halleden ve Osmanlı devletini bir idare altında toplamağa muvaffak olan Çelebi Sultan Mehmed, derhal Anadolu'ya geçmiştir. Çelebi Mehmed'in, biraderine galebesini haber alan Karaman oğlu *Bursa* muhasarasını terkettiği gibi Çelebi'nin kendi üzerine gelmekte olduğunu öğrenince Germiyan'dan zabtettiği yerleri de bırakarak kaçmıştır.

Osmanlı hükümdarı, Karaman oğlu üzerine giderken Yakup Çelebi de onun ordusuna zahire ve sair levâzım tedarikiyle harekâtını kolaylaştırmıştır (816 H. = 1413 M.). Bu suretle Yakup Çelebi ikinci defa memleketine sahip olmuş ve Osmanlı devletinin yüksek hâkimiyetini tanımış ve meşhur imaret taş vakfiyesinde bu bağlılığını zikretmiştir. Vakfiyesinde durumu şöyle anlatmaktadır:

"Sebeb-i tahrir oldur kim emîr-i âzam Yakup Bey bin Şah Süleyman - halledallahü mülkehu - bina etti bu imareti ahireti içün, Peygamber hicretinin sekiz yüz on dördünde tamam oldu. Kapısı açıldı işlendi, biş ay işlendikten sonra Karaman oğlu sebebi ile iki buçuk yıl muattal kaldı. Ondan sonra Tanrı, Hüdavendigâr'ın (yani Çelebi Sultan Mehmed'in) devletin arttırsun, geldi. Karaman oğlunu sürdü. Bu yerleri hep geri aldı, bana verdi. Onun devletinde onun sadakasiyle giru bu evin kapısı açıldı..."[1].

İşte yukarıda Makrizî'den naklettiğimiz gibi Yakup Çelebi de bu imaret vakfiyesinde Karaman oğlunun 814 H. (1411 M.) deki istilâsından evvel imaret açılmış ise de beş ay sonra Karaman oğlunun tecavüziyle *Kütahya* işgal olunarak kapanmış ve iki buçuk sene sonra Çelebi Mehmed'in Karaman oğluna galebesi üzerine 817 H. (1414 M.) de yeniden açılmıştır.

Çelebi Sultan Mehmed'in 824 H. (1421 M.) de vefatı üzerine yerine geçen oğlu II. Murad zamanındaki ilk kritik durum sebebiyle Yakup bey Osmanlılara karşı olan rabıtasını gevşeterek serbest olmuş ve Murad'a karşı saltanat mücadelesine kalkan kardeşi Mustafa Çelebi'ye –Karaman oğlunun tazyikiyle– taraftarlık etmiş ise de Mustafa Çelebi'nin *İznik*'te ölümünden sonra Murad'a karşı durumunu düzeltmiştir.

Etraftaki bütün engelleri bertaraf eden Sultan II. Murad, duruma hâkim olunca Yakup Bey Osmanlı hükümdariyle hoş geçinme

[1] *Kütahya Şehri, s. 79.*

siyasetini takip etmiş *Aydın* ve *Menteşe* beylikleri tamamen Osmanlılara geçtiği halde kendisine dokunulmamış ve arada mevcut olduğu söylenen akrabalığın bu hususta belki tesiri olmuştur [1]. Bununla beraber II. Murad'ın 825 — 826 (1422 - 1423) tarihlerinde *Murad bin Mehmed Germiyan* klişeli sikkelerine göre Yakup Bey'in Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altında bulunduğu anlaşılıyor [2].

Yakup Bey ihtiyarlamış ve yaşı sekseni aşmıştı, yerine geçecek erkek evlâdı da yoktu. Memleketi kız kardeşinin çocuklarına da bırakmıyarak karabeti olan [3] Osmanlı pâdişahiyle şahsen görüşüp bazı vesâyâda bulunacağını bildirmiş olduğundan verilen müsaade üzerine *Bursa* ve *Gelibolu* yoluyla *Edirne*'ye hareket etmiştir.

II. Murad, *Ergene* üzerine köprü yaptırmakta olduğundan Yakup Bey orada Sultan Murad'la görüşüp bir gün bir gece *Ergene*'de kaldıktan sonra birlikte *Edirne*'ye gelerek fevkalâde merasimle karşılanmış ve mihmandarlığına kendisinin himayesinde yetişerek Osmanlı hizmetine girmiş olan meşhur Şair Şeyhî Sinan tâyin olunmuştur (831 H. = 1427 M.).

[1] Tarihler, Çelebi Sultan Mehmed'in validesinin Germiyan hükümdarı Süleymanşah'ın kızı olduğunu yazarlarsa da doğru olmayıp Çelebi'nin validesinin Abdullah kızı, yani cariye olduğu kendi vakfiyesinden malûm olmuştur. Vakfiyede şöyle deniliyor:
« سيدة النساء فى العالمين تاج الخواتين دولت خاتون بنت عبدالله و هى كانت أم السلطان الأعظم شاهنشاه المعظم الدارج الى رحمة الله ربه الصمد السلطان محمد بن السلطان السعيد المغفور له السلطان بايزيد تغمدهم الله بغفرانه ... »
"Osmanlı tarihinin ilk devirlerine ait bazı yanlışlıkların tashihi" Belleten, sene 1957, sayı 81. Sakıb Çelebi, *Sefine-i Mevleviyye* isimli eserinde Yıldırım Bayezid'in Germiyan oğlu kızından İsa ve Musa isimlerinde iki oğlu olduğunu beyan ediyor (C. II, s. 5). II. Murad, Yakup Bey'in zevcesine *Şahana* diye hitap ettiğinden eğer bu söz bir cemile değilse karabeti gösterir.

[2] Kuyumcu Şerefeddin Bey'in hususî meskûkât koleksiyonu.

[3] *Kütahya*'da *Tavşanlı*'ya tâbi *Çukurca* köyünün vakfından bahsedildiği sırada defterde şu kayda tesadüf edilmektedir:
"Kariye-i Çukurviran tâbi-i Tavşanlu Hüdavendigâr (I. Murad) zamanında Çavlı Bey oğlu Resul Bey'in atadan ve dededen kalmış ve satın alınmış mülkü imiş. Resul Bey'den Dedebali'ye miras değmiş, Dedebali dahi vakfeylemiş. Merhum Yakup Çelebi Vakfını müsellem tutmuş, merhum Sultan Mehmed'e (Çelebi'ye) arzedip onlar dahi müsellem tutup hükm-i hümayun vermiş, sonra Sultan Murad (II.) tâbe serah'a arzetmişler. Babaları sultanın, *ammileri* Yakup Çelebi'nin mektupların görüp müsellem tutmuşlar ve misâl-i şerif dahi vermişler *(Başvekâlet Arşivi 740 numaralı Kütahya evkafı defteri, s. 35* ve *Ankara Tapusu Kütahya defteri* Nr. *560*, s. *68*).

İlk görüşme esnasında Yakup Bey, Sultan Murad'ın elini öpmek istediyse de Sultan Murad elini vermiyerek öpüştüler ve musafaha ettiler. Yakup Bey ziyaretinin sebebini anlatarak içten gelen arzusunu ağızdan arz ile ölümünden sonra memleketini Pâdişaha vasiyyet eyledi. Gelişinde olduğu gibi dönüşünde de mükellef merasimle uğurlandı [1].

Yakup Bey *Kütahya*'ya dönüşünden bir sene sonra 832 Rebiulâhır (1429 Ocak)'da vefat ederek oradaki imaret mescidi içinde mihrabın arkasında defnedilmiştir. Yanında zevcesi Paşa Kerime Hanım da vardır [2]. Yakup Bey hastalığı zamanında Sultan II. Murad'a bir vasiyetnâme göndererek memleketini kendisine terk husunsundaki şifahî vasiyyetini teyid eylemiştir [3].

Aradaki fasılalar hariç olarak [4] takriben otuz sene Germiyan hükümdarı bulunmuş olan Yakup Bey'in fasılalarla beraber olarak hükümdarlığı kırk iki seneyi bulmaktadır [5].

Osmanlı şairleri arasında gördüğümüz Şeyh oğlu Mustafa ve Ahmedî'den başka *Şeyhu'ş-şuara* Şeyhî Sinan, Ahmed Dâi, Yakup Çelebi sarayının âlim ve şairlerinden idiler.

Şeyhî Sinan velinimeti olan eski efendisi Yakup Çelebi'ye suzişli bir mersiye yazmıştır. Yine Şeyhî'nin Yakup Bey hakkında Kerem kasidesi vardır. Mersiyeden bazı beyitler :

Yarâb bu dehr-i dûn nice bî vefa imiş
Mekkâr ü hileger, pür sitem pür cefa imiş
Naz-ı naim okuduğu nâr-ı cahimdir
Kand ile bal didüği kahr ü cefa imiş

[1] Hezarfen *(Tenkih ü't-tevarih)* Yakup Çelebi'nin memleketini verdikten sonra kendisine *İpsala*'nın sancak olarak verildiğini yazmakta ise de Yakup Bey'in memleketi terketmesi ölümünden sonra vasiyyet edilmiş olduğundan bu mütalâanın aslı yoktur.

[2] *Âşık Paşa zâde, s. 106* ve *Neşrî s. 580*, Yakup Bey'in zevcesine *Paşa Kerçe* diyorlar ki, Kerime isminin yanlış olarak Kerçe diye yazılmasından ileri gelmiştir.

[3] *Tâc-ü't-tevarih, c. 1, s. 341.*

[4] Bu defa 792 H. (1390 M.)'de Yıldırım Bayezid tarafından beyliğin işgaliyle on iki sene ve ikinci defa Karaman oğlu Mehmed Bey'in istilâsı sebebiyle iki buçuk sene memleketinden uzak kalmıştı.

[5] و لما وصل الى ملكه توفى بعد سنة فى حدود سنه اثنين وثلثين و ثمانمائة و كانت مدت ملكه تقريباً اثنين و اربعين سنه و عمره متجاوز عن ثمانين سنه و هو آخر ملوك كرميان »
(Câmi u'd-düvel)

Ol şah kani ki lutfile pür safa idik
Şimdengeru diriğ işimiz ah ü vah imiş

* * *

Sultan-ı Germiyan ü gureba devleti diriğ
Şâh-ı cihanbân ü fukara devleti diriğ
Şeyhî var imdi kûşe-i uzlet kıl ihtiyar
Zevk u tenaum ise hemindir tamam ola
Daim dua-i hayr ile yâd et revanını
Dilinde hod bu beyt gerek ber devam ola
Sultan-ı Germiyan-ü gureba devleti diriğ
Şâh-ı cihanbân ü fukara devleti diriğ

Yakup Bey devri şairlerinden Ahmed Dâî'nin Yakup Bey adına *Tâbirnâme* tercümesi vardır. Rüya tâbirine ait olan bu eserin aslı Arapça olup sonradan Farsçaya çevrilmiş ve oradan da Yakup Bey'in emriyle Ahmed Dâi Türkçeye Tercüme etmiştir[1]. Tercümenin mukaddemesinde :

Hüdavend-i muazzam Sultan-ı Âl-i Germiyan Sultan Yakup bin Şah Süleyman bin Mehmed bin Yakup Han diye bahsedilen Yakup Çelebi hakkında في مدح سلطان ابن سلطان سلطان يعقوب başlığiyle bir manzumesi vardır ve şöyle başlıyor :

Kimin var senin gibi lâtif ü ârif ü – server
Felek-rif'at melek-himmet hümayun-baht ferruh-fer

* * *

Germiyan oğullarının *Kütahya, Denizli, Kula, Afyon Karahisar, Uşak, Sandıklı* kasabalarında ve bazı köylerde eserleri vardır[2].

XIV. asrın ilk yarısında Germiyan beyliğinin yedi yüz şehir ve kalesi olduğunu Şehabüddin Ömerî *Mesalikü'l ebsar*'da beyan ediyor. Ticaret cihetinden *Menderes nehri*'nden istifade eden

[1] .... *Tâbirnâme* tercümesinin bir nüshası Hekimoğlu Ali Paşa kütüphanesinde (588) numaradadır.

[2] Kütahya Şehri, sene 1932. Kasabalarda Germiyan oğullarına ait eserler kitabeleriyle malûm olup kitabesiz olarak Sandıklı'nın Alacamescit köyünde Germiyan oğlu camii olduğu Karahisar Vakıflar Müdürlüğü defteri, s. 75'de görülüyor. Bundan başka, *Afyon Karahisar* köylerinde Yakup Çelebi'nin 825 Şaban (1422 Temmuz) tarihli vakfiyesi vardır. Bu vakfiyenin şahitleri arasında Yakup Bey'in subaşısı Hisar Bey subaşısı İbn Eyne Han Bey ve Mevlâna Sinan bin Mecdüddin eş-şehîr bi-*Şeyhî*, yani meşhur Şeyhu'ş-şuara Şeyhî vardır (Afyon Karahisar Vakıflar Müdürlüğü Vakfiye defteri).

Germiyanlılar bir kısım ihracat eşyalarını bu vasıta ile *Ayasluğ* (Selçuk) ve *Palatya* (Balat) yoluyla denizden ihraç ederlerdi.

Yakup Bey ilim ve fikir adamlarını himaye hususunda babasının izini takip etmiş, Türkçenin inkişafına himmet eylemiş ve meşhur Türkçe imaret vakfiyesini güzel bir yazı ile ve zamanının imlâsiyle hak ettirerek imaretinin duvarına koydurmuştur. Bu Türkçe vakfiye gerek imlâ ve gerek lisan bakımından tetkike değer. XV. asrın ilk yarısına ait kıymetli vesikalardandır.

Çok cömert, eli açık, ihsanı bol bir zat olan Yakup Bey'in vakfiyesinde kendisinin ne derecede sahavet sahibi olduğu da görülüyor. Pek çok vakfiyelerde misafirlik üç gün olarak kabul edildiği halde kendisi bunu tatbik etmiyerek misafirin istediği kadar oturmasını, hasta olursa hekim getirilmesini, ölürse defnedilmesini vakfiyesine koydurmuştur.

Memleketini, II. Murad'a vasiyet edip *Kütahya*'ya dönerken Pâdişah tarafından kendisine verilen paraları yolda ihsan suretiyle sarfederek yeniden para istemiştir. Hattâ bu istediği para gönderilmekle beraber Osmanlı Pâdişahı, "Cenabı Hak bize bir birader verdi ki kendi varidatını sarfettiği gibi bizim hazinemizden de para istiyor" diye lâtife etmiştir.

* * *

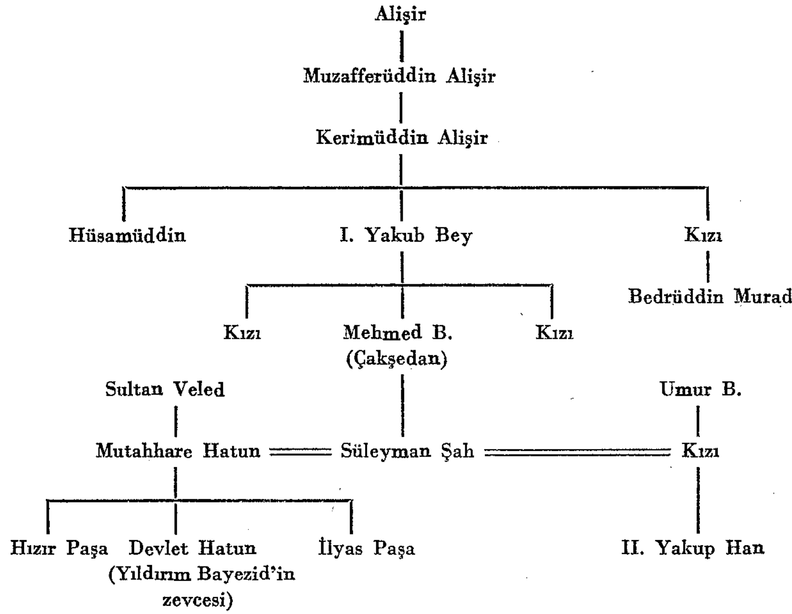
Germiyan Hükümdarı Yakup Bey'in 809 H. (1406 M.) tarihli gümüş bir sikkesi olup bir tarafında *kelime-i şahadet* diğer yüzünde *(Yakup bin Süleyman hullede mülkühu)* yazıları vardır[1]. Timur *Kütahya*'da iken Yakup Bey 805 ve 806 (1402 - 1403) tarihli iki gümüş sikke kestirmiştir. Bundan başka Yakup Bey'in Timur'un yüksek hâkimiyetini gösteren, bir yüzünde *(es Sultan Timur Han)*, diğer yüzünde *(Yakup bin Süleyman durebe Germiyan)* klişeli bir gümüş sikkesi daha görülmüştür[2]. Yine Yakup Bey'in diğer bir gümüş sikkesinin bir tarafında *(Yakup bin Süleyman)* diğer yüzünde *(İbn-i Mehmed hullide mülkühu)* yazısı vardır[3].

[1] Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı İslâmiye Kataloğu* (kısm-ı râbi)

[2] Şerefeddin Erel, *Nâdir birkaç sikke sene 1963.*

[3] Germiyan oğullarını yazarken görülen eserler :

Kütahya şehri, İkinci Kısım kitabeler, İbn Bîbî, Aksarayî, Paris nüshası ve *Yazıcı zade Selçuknâmeleri, Câmiu'd-düvel* Nr. 5020, *Düvel-i islâmiye*, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuaları (Ahmed Tevhid, Halil Edhem, Ârif, Ali Beylerin makaleleri), *Katalanlar tarihi* (Umumî Kütüphane nüshası), *Le Beau, Bizans Tarihi*, Mesalikü'l-ebsar,

yazımızla alâkalı Osmanlı tarihleri, *Hammer Tarihi tercümesi*, *Bezm ü Rezm*, Makrizî, *Kitabü's-sülûk*, *Menakibü'l-ârifîn*, Şerefeddin Erel, *Nâdir birkaç sikke*, sene 1963, Hezarfen, *Tenkihü't-tevarih*, *Sefine-i Mevleviyye*, *Kütahya evkafına ait defter (Başvekâlet Arşivi)*, *Şikârî*, Karaman Tarihi, *Hayrullah Efendi Tarihi*, *Tarih-i Osmanî* Encümeni'nin *Osmanlı tarihi*, *Başvekâlet Arşivi bazı tahrir defterleri*, *Zeyl-i Câmiü't-tevarih*, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Enverî, Düsturnâme.

III
LÂDİK (DENİZLİ) BEYLERİ

Germiyan devletinin yüksek hâkimiyetini tanımış olan *Lâdik* veya *Denizli* beylerine *İnanç oğulları* da denilir. *Mesalikü'l- ebsar*'ın yazdığına göre[1] XIV. asrın ilk yarısında bu beylerin *Denizli* kasabasından başka dörtyüz kadar köyü ve on bin kadar da askeri vardı.

Lâdik veya *Denizli* beyliğinden bahsetmeden evvel, olayların iyi anlaşılması için *Denizli*'nin geçirdiği safahata dair kısa bilgi vermek icap etmektedir.

Lâdik veya *Denizli*'nin Selçukîler tarafından ilk işgali XI. asrın son senelerindedir. Lâdik bundan sonra muhtelif siyasî sebepler dolayısiyle birkaç defa Bizanslılara geçmiş ve nihayet XIII. asrın ilk yarısında tamamen Müslüman Türk devletlerinin idareleri altında bulunmuştur.

Lâdik, XIII. asrın son yarısında *Honaz* ve *Afyon Karahisar*'la beraber Anadolu Selçukîlerinin meşhur veziri Sahib Ata Fahrüddin Ali'nin oğullarına ikta olarak verilmişti[2]. Burası 1276 senesinde Germiyanlıların eline geçerek Germiyan ailesinden Uc beyi olarak Ali Bey adında birinin idaresinde bulunmuştu.

Germiyanlı Ali Bey Anadolu Selçuk ailesinden olduğu iddiasiyle meydana çıkan Gıyasüddin Siyavüş (Cimri) tarafını tuttuğu için *Cimri* meselesinin hallinden sonra tevkif olunarak *Karahisar devle*, yani *Afyon Karahisar*'da hapsolunarak[3] *Lâdik* Selçuk hükümdarı III. Gıyasüddin Keyhusrev tarafından Sahib Ata'nın ailesine verilmiştir; fakat 1277'de Germiyanlılar burayı tekrar elde etmişler ve beyliğine de Germiyan beyinin kız kardeşinin oğlu Bedrüddin Murad'ı getirmişlerdi.

Bedrüddin Murad, Selçukîlerle Germiyanlıların mücadelelerinin birinde maktul olduğundan *Lâdik* tekrar Sahib Ata evlâdı eline geç-

[1] Şahabüddin Ömerî, *Mesalikü'l-ebsar*, Ayasofya Kitapları, Nr. 3416 (Memleket-i Tonguzlı) kısmı.
[2] *İbn Bîbî Selçuknâmesi* (Houtsma tab'ı).
[3] Yazıcı zade Ali'nin Selçuknâmesi (Topkapı Sarayı, Revan odası kitapları, Nr. 1390). *Aksarayî Tezkiresinde* Ali Bey'in katledildiği yazılmış ise de *Afyon*'da hapsedilerek orada öldüğü daha mevsuktur.

mişti 1289[1]. Bundan sonra *Denizli* Germiyan Beyi I. Yakup Bey bin Alişir tarafından elde edilerek buraya *Afyon Karahisar*'da mahbus iken ölen Germiyanlı Ali Bey'in oğlu İnanç Bey getirilmiştir. İşte tarihte Lâdik beyleri diye adları geçen beyler bu Germiyan ailesinden olan Ali Bey evlâdıdır. Şücauddin İnanç Bey'in 719 H. (1319 M.) den evvel Lâdik beyliğinde bulunduğunu Eflâkî Menakıb'ından anlamaktayız[2]. 714 H. (1314 M.) de Anadolu beylerinin İlhanîlere bağlılıklarını takviye için *Anadolu*'ya gelen Emîr Çoban Noyan'a itaat gösteren beyler arasında İnanç Bey'in bulunduğu anlaşılıyor[3].

Lâdik Beyi olarak 735 Ramazan (1335 Nisan) tarihli bir tesis kitabesinde İnanç Bey'in *(Fi eyyam-i devlet i'l emîr-i muazzam Şücauddin İnanç bin Ali Bey)* olarak adı geçmektedir.

Germiyan hükümdarı I. Yakup Bey'in vefatı 732 H. (1332 M.) den sonra olduğuna göre İnanç Bey belki Yakup Bey'den sonra oğlu Mehmed Bey zamanında Germiyan hükümetiyle rabıtasını kesmiş veya gevşetmiş olabilir. 1332'de *Denizli*'ye gelen Seyyah İbn-i Batuta İnanç Bey ile görüşmüştür. İnanç Bey'in, Doğan Paşa adında bir de kardeşi olduğunu *Menakibü'l-ârifîn*'den öğreniyoruz.

İnanç Bey 1334'den sonra vefat etmiş ve yerine oğlu Murad Arslan *Lâdik* emîri olmuştur. Murad Arslan namına kesilmiş bir sikke ile Türkçe olarak Fatiha ve İhlâs tefsirleri vardır. Murad Arslan'ın emriyle yazılan tefsir Ankara Millî kütüphanesinde Nr. 754 t 3/68 de kayıtlı olan ihlâs tefsiri mukaddemesinde Murad Arslan'dan şu suretle bahsediliyor :

«اما بعد چون خداوندکار عالمیان پشت پناه اسلامیان خسرو کامکاری کامران منبع الجود والفضل و الإحسان بدرالإسلام نور الملة والأمان ملجا ضعفاء اهل الاسلام چلبی مراد ارسلان ابن ایناج بلك حرس الله مملكته»

Yine Murad Arslan namına yazılmış olan Fatiha tefsirinin bir nüshası *İstanbul*'da Üniversite kütüphanesindedir. Murad Arslan'ın Lâdik Beyliği müddeti malûm değildir. Babası 1334'den sonra vefat edince yerine geçmiş ve bu da oğlu İshak Bey'in 1360 tarihli sikkesine göre bu tarihten evvel vefat etmiştir. Seyyah İbn Batuta, İnanç

[1] Paris Millî Kütüphanesinde görülüp Rahmetli Profesör Mükrimin Halil Yinanç Bey tarafından istinsah edilen Farsça Selçuknâme.

[2] Eflâkî, *Ulu Ârif Çelebi*'den bahsederken, onun birkaç defa Lâdik'e gittiğini yazar. Ulu Ârif Çelebi 1319'da vefat ettiğine göre İnanç Bey bu tarihten evvel Lâdik emîri görülüyor. Ulu Ârif Çelebi *Lâdik*'de Germiyan Hükümdarı I. Yakup Bey ile de görüşmüştür.

[3] *Aksarayî Tezkiresi* (Müsameretü'l-ahbar).

Bey'in hayatında *Denizli*'ye geldiği zaman Murad Arslan'la da görüşmüştür[1].

Murad Arslan Bey'in kabri *Denizli*'de memleket hastahanesi civarında bulunup halk tarafından Murad Baba diye bir zaman ziyaret mahalli olmuştur. Kabir taşı dört mermer olup duadan başka bir şey yoktur.

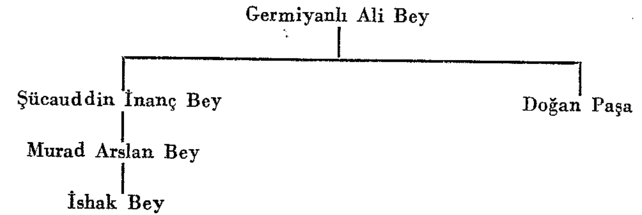
Murad Arslan'dan sonra oğlu İshak Bey Lâdik emîri olmuştur. İshak Bey 793 H. (1390 M.) senesinde hayatta olup Germiyan Beyliğini Yıldırım Bayezid Osmanlı memleketlerine ilhak ettikten sonra İshak Bey'e dokunmamış olduğu anlaşılıyor. İshak Bey'in 762 H. (1360 M.) tarihli olan gümüş sikkesinin bir tarafında (لااله الله محمد رسول الله اسحق), diğer yüzünde (ضرب بمدينة لاديق ٧٦٢) ibareleri ve tarihi vardır.

İshak Bey'den sonra yerine kimse geçmemiştir. *Lâdik*'de Germiyan oğlu Süleymanşah da sikke kestirmiş ve zelzeleden harap olan Ulucamii 770 H. (1368 M.) de yeniden yaptırmıştır.

Bazı tarihçiler İshak Bey'den sonra oğlu Abdullah İshak'ın Lâdik Beyi olduğunu sikkesindeki عبده *Abduhu* ibaresinden istidlâl etmişlerse de doğru olmayıp yanlışlık, sikkedeki *Abduhu* ibaresini *Abdullah* okumalarından ileri gelmiştir.

İshak Bey 793 H. (1390 M.) de hayatta olup Yıldırım Bayezid *Denizli*'de kendisinden bazı yer satın almıştır[2].

Germiyan hükümetinin birinci fasılasından sonra, yani Yıldırım Bayezid tarafından 1390 senesinde Germiyan beyliğinin Osmanlı memleketlerine ilhakından sonra 1402'de Timur tarafından II. Yakup Bey'e memleketleri iade edildiği zaman *Lâdik* de bütün mülhakatiyle eskisi gibi kendisine verilmiştir.

[1] *İbn Batuta Seyahatnâmesi* (Şerif Paşa tercümesi), c. II, s. 320.

[2] Lâdik beylerini yazarken şu eserlerden istifade edilmiştir : *İkinci Kısım kitabeler* (İsmail Hakkı), *Müsameretü'l-ahbar* (Aksarayî), *İbn Bibî, Paris nüshası Selçuknâme, Eflâki tezkiresi* (Menakibü'l-ârifîn), *İbn Batuta Seyahatnâmesi* (Şeref Paşa tercümesi), *Düvel-i İslâmiye, Kütahya Şehri* (İsmail Hakkı), *Meskûkât-ı İslâmiye Kataloğu* (Kısm-ı râbi), *Mesâlikü'l-ebsar, Anadolu Beylikleri, Yazıcı zâde Selçuknâmesi, Nâdir birkaç sikke, sene 1963.*

IV

EŞREF OĞULLARI

Eşref oğulları denilen aile, Anadolu Selçuk devletinin son devirlerine doğru, XIII. asrın ikinci yarısında kadim *Pisidya* kıtası mülhakatından olan evvelâ *Beyşehri*, *Seydişehri* taraflarında ve daha sonra genişlemek suretiyle *Ilgın*, *Bolvadin* ve *Akşehir* mıntakalarında beylik kurmuşlardır.

Bunların ilk merkezi *Gargorum*[1] olup daha sonra bu beyliğin daimî merkezi ilk reisi olan Seyfeddin Süleyman Bey tarafından tesis edilen *Beyşehri* veya *Süleyman şehir* olmuştur.

Eşref oğulları beyliği ilk zamanlarda genişlemek istidadını göstermiş ise de İlhanîlerin Anadolu'ya hâkim olmaları ve Anadolu beyleri hakkında cezrî harekete geçmeleri yüzünden beylikleri takriben kırk sene içinde tarihe karışmışdır.

Bu ailede ilk Bey olan, Seyfüddin Süleyman Bey, Anadolu Selçuk Hükümdarı III. Gıyasüddin Keyhusrev zamanında (1264-1283) Anadolu Selçukîlerinin hududdaki beylerinden idi. Hattâ Gıyasüddin Keyhusrev, 682 H. (1283 M.)'de İlhanîlerin emriyle öldürüldüğü zaman yerine amcazadesi II. Gıyasüddin Mesud geçmiş ve bu yeni hükümdar *Konya*'yı bırakarak *Kayseri*'yi devlet merkezi yapmıştı; buna da sebep, *Konya*'da Eşref oğlu ve Karaman oğlu kuvvetlerinin Gıyasüddin Keyhusrev'e taraftar olmaları idi. Nitekim maktul hükümdar, Gıyasüddin Keyhusrev'in validesi yine İlhan'ın müsaadesiyle iki torununu *Konya*'da hükümdar yaptırmış, bu iki çocuğun saltanat naibliğini Eşref oğlu, Beylerbeyliği, yani ordu başkanlığını da Karaman oğlu kabul etmişlerdi (1284). Fakat Gıyasüddin Mesud ve Vezir Sahib Ata'nın gayretleriyle bu iki çocuk bertaraf edilerek Mesud ismen olan idareyi eline aldı (1285), bu suretle bu iki Selçuk şehzadesinin hükümetleri yedi ay kadar sürmüş ve bunun üzerine Eşref oğlu kendi merkezine çekilmiş ve Mesud'a karşı da muhalif cephe almıştır.

Eşref oğlu Süleyman Bey, bir müddet sonra Mesud'la barışmış ve *Konya*'ya gelerek itaatini arzetmiştir. İşte bu tarihten sonra Sü-

[1] *Gargorum*, *Gorgorum*, eski tapu kayıtlarında Seydişehri köyleri arasında görülmektedir.

leyman Bey, kendi ismine muzaf olan *Beyşehri* veya *Süleyman şehri*'ndeki kaleyi 687 Cemaziyelevvel (1288 Haziran)'de ve Gıyasüddin Mesud zamanında yaptırmıştır[1]. Kitabede Seyfüddin Süleyman Bey *(Emîrü'l-Kebîr i'l-muazzam)* diye tavsif edilmektedir.

Mesud'a sadık kalan Seyfüddin Süleyman Bey, Mesud'un kardeşi olup Kırım'dan geçerek *Anadolu*'ya gelen Rükneddin Kılıç Arslan, saltanat iddiasında bulunduğundan Sultan Mesud, Eşref oğlunun yardımiyle Rükneddin'i yakalayarak *Viranşehir* kalesinde hapsetmiş, fakat Karaman oğlunun tehdidi üzerine şehzadeyi serbest bırakmış ve o da gelip *Konya*'da oturmuştur (689 h 1290 m).

Seyfüddin Süleyman Bey, 696 H. (1297 M.) de *Beyşehri*'nde nefis Türk mimarî eserlerinden olan camiini yaptırmıştır.

Süleyman Bey'in *Beyşehri*'ndeki büyük camiine bitişik türbesinin kitabesinde kendisinin hayatta bulunmuş ve kitabenin tarihi 701 H. (1301 M.) olduğuna göre bu tarihten sonra 2 Muharrem 702 Pazartesi (27 Ağustos 1302) vefat etmiştir[2]. Türbesinde medfundur.

Süleyman Bey'in 696 H. (1297 M.) tarihli camiinin taşa mahkûk vakfiyesi hülâsasını havi kitabede Mehmed ve Eşref isimlerinde iki oğlu bulunduğu ve bunların kendi vakfına mütevelli oldukları görülüyor. Süleyman Bey'in vefatı üzerine büyük oğlu Mehmed Bey hükümdar olmuştur.

Mübarizüddin Mehmed Bey

Mehmed Bey, babasının kendisine bıraktığı memleketi büyütmeğe muvaffak olmuş, kuzeye doğru hududunu genişleterek *Akşehir* ve *Bolvadın* taraflarını da elde etmiştir[3]. Bunun zamanında İlhanîlerin Beylerbeğisi olan Emîr Çoban, Anadolu beylerinin itaatlerini temin ve âsilerini tedip eylemek

[1] *Beyşehri* aynı isimdeki gölün güney batısı tarafında ve küçük bir ırmağın iki tarafındadır. Irmağın kuzey tarafındaki kısmına *İçeri şehir* derler. Eşref oğlunun kalesi buradadır.

[2] Seyfüddin Süleyman Bey'in 702 senesi Muharreminin ikinci pazartesi günü vefat ettiğini Beyşehri Müftüsü Memiş Efendi'deki bir mecmuada gördüğünü Konya Müzesi Müdürü Merhum Yusuf Bey söylemişti. Bu Mecmua Süleyman Bey evkafına dair varidat ve masarifatı havidir.

[3] Mübarizüddin Mehmed Bey'in *Akşehir*'e sahip olduğunu Eflâkî'nin Menakib-ü'l-ârifîn'inden anlıyoruz.
«هم چنان از خدمت ملك الخلفاء اخی موسیٔ آقشهری رحمة الله منقولست که خواجه
قرالدین که خادم ولد اشرف بود و در آقشهر حاکم غارم بود »

üzere 714 H. (1314 M.) de Anadolu'ya geldiği zaman kendisine itaat eden beyler arasında Eşref oğlu Mehmed Bey de vardı.

Mübarizüddin Mehmed Bey'in 720 H. (1320 M.) de hükümdar bulunduğu *Bolvadın*'de yaptırmış olduğu camii kitabesinde görülüyor. Kendisi bu tarihten birkaç sene sonra vefat ederek yerine oğlu II. Süleyman Bey geçmiştir.

II. Süleyman Bey

Mevlevî tarikatini neşretmek üzere muhtelif Anadolu şehir ve kasabalarını gezmiş olan Mevlâna'nın torunu Ulu Arif Çelebi (710 - 719) *Beyşehri*'ne de gelerek Mübarizüddin Mehmed Bey ile görüşmüştür.

II. Süleyman Bey'in hükümdarlığı İlhanîlerin Anadolu valisi Demirtaş'ın Anadolu beylerini ortadan kaldırmak üzere şiddetli hareketi zamanına rastlamıştır. Demirtaş *Beyşehri* üzerine gelerek şehri zabt ve Süleyman Bey'i yakaladıktan sonra işkence edip sonra *Beyşehir Gölü*'ne attırmak suretiyle zavallıyı öldürmüştür. 11 Zilkade 726 (9 Ekim 1326) [1].

Süleymanşah'ın vefatiyle Eşref oğulları beyliği sona erdi. Şahabeddin Ömerî'nin zikrettiğine göre Eşref oğullarının yetmiş bin süvari kuvveti ile altmış beş şehri ve yüz elli beş köyü varmış. Eşref oğullarından Mübarizüddin Mehmed Bey ile oğlu Süleyman Şah'ın gümüş sikkeleri vardır [2].

Mübarizüddin Mehmed Bey adına Şemsüddin Mehmed Tüşterî tarafından (الفصول الأشرفية) *el-Fusûl-ü'l-Eşrefiyye* isimli felsefe mahiyetinde bir eser yazılmıştır. Bu eserin bir nüshası Ayasofya kütüphanesinde 2445 numaradadır.

Beyliğin müessisi olan Seyfüddin Süleyman Bey'in yaptırmış olduğu cami ve mihrab en nefîs Türk eserlerinden olup Selçuk mimarisinin devamıdır.

* * *

Eşref oğullarından sonra bu memleketlerin bir kısmı, yani *Beyşehri* ve *Akşehir* ve *Seydişehri* rivayete göre Hamidoğlu Hızır Bey'in eline

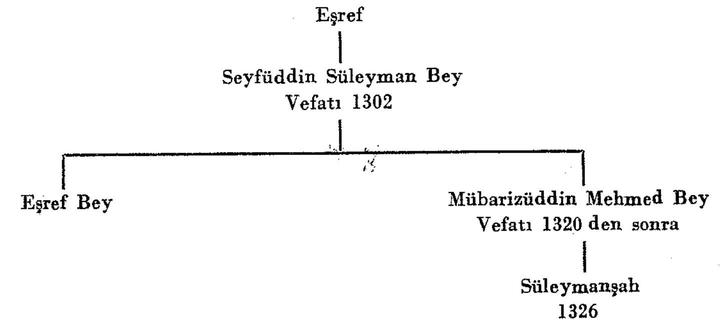
[1] *Mesalik-ü'l-ebsar* (Teschner tab'ı) 1929. Burada şöyle deniliyor: "Buranın hükümdarını Timurtaş tutup öldürdü, burnunu kulağını kesti ve husyelerini çıkarıp boynuna astı". *Menakib-ü'l-ârifîn*'de de Timurtaş'ın Beyşehri'ni almasından birkaç gün sonra Süleyman Şah'ı Beyşehir gölüne attırarak öldürdüğü beyan ediliyor.

[2] Şerefeddin Erel, *Nâdir birkaç sikke* 1962.

geçmiş imiş. Beyşehrinde 771 H. (1369 M.) tarihli bir taş medrese kitabesi vardır. Bu kitabeden bu medresenin *Emîr-i kebîr* olarak tavsif edilen Mecdüddin İsmail bin Halil tarafından yaptırdığı anlaşılmaktadır [1]

Şikârî'ye göre İsmail Ağa Moğol beylerindendir. Bunun medresesinden başka yine *Beyşehri*'nde 775 H. (1372 M.) tarihli zaviyesi ile bir sene sonra yaptırdığı su tesisatı vardır. Vefatı 780 H. (1378 M.) de ve kabri de *Beyşehri*'ndedir.

Şikârî, Karaman oğlu Alâüddin Bey'in *İçel* sahilindeki Gorigos üzerine frenklere karşı yapacağı seferde o sırada vefat etmiş olan İsmail Ağa'nın oğlu Eminüddevle'nin sekiz bin Moğol askeriyle yardıma geldiğini yazmaktadır [2]. Şikârî'ye göre İsmail Ağa Karaman emirlerindendir [3] *.

[1] اجابة السائل الى معرفة الرسائل *İcabet-ü's-sâil ilâ Marifet-i'r-resâil* isimli Mısır divanı münşîlerinden ismi meçhul bir zat, Beyşehir sahibinin İsmail Ağa adında bir zat olup bunun 769 Şevval (1365 Haziran)'de Memlûk sultanı divaniyle mükâtebesini yazar *(Paris Millî Kütüphanesi, Arapça yazmaları)*.

[2] Şikârî (Konya Halkevi yayınlarından 1946), s. 106.

[3] Adıgeçen Eser, s. 102.

* Eşref oğullarını yazarken görülen eserler:

Aksarayî Selçuknâmesi, Paris nüshası Farsça Selçuknâme, Mesâlik-ü'l-Ebsar, Menakib-ü'l-Ârifîn, Düvel-i İslâmiye, İkinci Kısım Kitabeler, Zambeaur'un Silsilenâmesi, Nâdir Birkaç Sikke, Şikârî, İcabet-ü's-sail (Paris Millî Kütüphanesi), Halil Edhem, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* sene 1330, s. 139, *Tarih-i Osmanî Encümeninin Osmanlı Tarihi* [N. Asım, M. Ârif], Âli Bey, *Eşref oğulları hakkında birkaç söz Encümen mecmuası*, sene 1330, s. 251.

V

HAMİD OĞULLARI

Hamid oğulları

Anadolu Selçukîleri zamanında *Pisidya* kıtası, mevkiinin menaati cihetiyle epi zaman elde edilememiş ve nihayet III. Kılıç Arslan zamanında 1203'de, *Isparta*'nın zabtı ile bu tarafın istilâsına başlanmış ve *Eğridir*, *Borlu*, *Yalvaç* ve daha sonra *Antalya* taraflarına Hamid Bey idaresindeki Türkmen aşireti yerleştirilmiş ve bir asır sonra da Hamid Bey'in torunu Dündar Bey tarafından büyük babası Hamid Bey'in adiyle bir beylik kurulmuştur.

Anadolu Selçuk Devleti XIII. asır sonlarında iyice zaafa uğrayıp İlhanîlerin nüfuzu altına girdikten sonra batı hududundaki Türk aşiretleri de kendi başlarının çaresine bakarak toplanmağa ve bir idare kurmağa başlamışlardı.

Bu tarihte *Isparta*, *Eğridir* ve havalisinde bulunan *Hamid aşireti* de o tarihte başlarında bulunan İlyas bin Hamid Bey'in oğlu Feleküddin Dündar Bey'in reisliği altında merkezleri *Borlu* ve sonra eski adı *Prostana* olan *Eğridir* olmak üzere Hamid oğulları beyliğini kurmuştur. Hamid Beyliğinin kuruluşu XIV. asır başlarından evveldir. Hamid Bey ile oğlu İlyas Bey'in Selçukîlerin Uc beylerinden ve Selçuk emîrlerinden olduğu anlaşılıyor.

Faal bir emîr olan Dündar Bey beyliğinin hududunu güneye doğru genişleterek *Gölhisar*'ı ve eski adı *İstanos* olan *Korkuteli*'ni ve daha sonra Pamfilya'nın büyük şehri olan *Antalya*'yı elde etmiş ve ülkesini Germiyan ve Denizli hudutlarına kadar büyütmüştür.

Feleküddin Dündar Bey bir hayli eserlerle *Eğridir*'i îmar ederek kendi künyesine nisbetle *Felekâbâd* adını vermiştir.

Dündar Bey, Anadolu idaresine hâkim olan İlhanîlerin yüksek hâkimiyetini tanımakta olup Anadolu vergilerini toplayan memurlar vasıtasiyle İlhan'ın hazinesine her sene dört bin dinar vergi veriyordu [1].

Dündar Bey, 1301'den sonra *Antalya*'yı elde etmiş ve burasını kardeşi Yunus Bey'in idaresine vermiştir. *Mesâlik ü'l-ebsar*'ın kaydına göre Hamidoğlu Dündar Bey'in on beş bin yaya ve on beş bin atlı askeri ile meşhur şehirlerinden başka on beş kadar da kalesi vardı.

[1] *Nüzhet-ü'l-Kulûb* (matbu Avrupa nüshası), *s. 99.*

Antalya ve havalisi bunun dışındadır. 714 H. (1314 M.) senesinde Anadolu beylerinin itaatlerini temin, serkeşlerini tedip etmek üzere *Anadolu*'ya gelen İlhan'ın Beylerbeğisi Emîr Çoban'a, İlhan'a sadakatlerini arz etmek üzere Emîr Çoban'ın karargâhına gelen Anadolu beyleri arasında Dündar Bey'i de görmekteyiz, hattâ Dündar Bey, İlhan'a sadakatini teyid için aynı senede *(Sultan-ı Âzam Gıyasüddünya Veddin Hudabende Mehmed)* klişeli İlhan adına *Felekâbâd*'da gümüş sikke kestirmiştir.

1316'da İlhan Olcayto'nun vefatı ve küçük yaşta olan oğlu Ebû Said'in cülûsunu müteakip vukua gelen karışıklıklar esnasında bu durumu fırsat bilen Dündar Bey, istiklâlini ilân ederek *Sultan* unvanını almış ve hudut komşuları olan beyler (Aydın, Saruhan, Menteşe gibi) kendisine tâbi olmuşlardır [1].

Anadolu Beyliklerinin İlhanîlerin merkezindeki zaaftan istifade ederek rabıtalarını çözmeğe başlamaları Anadolu valisi Demirtaş'ın faaliyete geçmesini icap ettirmiş, evvelâ *Konya*'yı işgal ve arkasından Eşref oğlu Süleyman Bey'i elde edip öldürüp *Beyşehri*'ne Moğollardan bir vali tâyin ettikten sonra Dündar Bey üzerine yürümüştür. Dündar Bey *Eğridir*'den *Antalya*'ya kaçmış ise de *Antalya*'da Dündar Bey'in hâkimiyeti altında orânın beyi bulunan Yunus'un oğlu Mahmud Bey, *Antalya*'ya kaçmış olan amcası Dündar Bey'i Demirtaş'a teslim ettiğinden derhal katledilmiş ve bu suretle Hamid oğulları beyliğinin *Isparta* ve *Eğridir* şubesi Demirtaş'ın eline geçmiştir 724 H. (1324 M.) [2].

Demirtaş'ın 1325'de Memlûk sultanına ilticası ve *Mısır*'a firarı üzerine Dündar Bey'in üç oğlundan muhtemelen büyük oğlu Hızır Bey meydana çıkarak Hamideli idaresini eline almıştır. Hızır Bey'in *Eğridir*'de ismine mensup camii vardır. Hükümeti müddeti malûm değildir. Takribî olarak 730 H. (1330 M.)'de vefat etmiştir. Eşref oğullarına ait *Beyşehri*, *Akşehir* ve *Seydişehri* gibi yerleri memleketine zam etmiştir.

[1] *Yazıcı zade Ali'nin Selçuknâmesi (Paris Millî Kütüphanesi, Türkçe yazmaları Nr. 737).*

[2] Eşref Oğulları Beyliği 726 H. (1326 M.)'de Demirtaş'ın eline geçtiğine göre Hamid oğulları Beyliğinin daha sonraki tarihte sona ermesi lâzımdır. Halbuki Paris nüshası Selçuknâme ile Tarih Encümeninin Osmanlı tarihi, Dündar Bey'in katlini 723 H. (1323 M.)'de ve Düvel-i İslâmiye ve İkinci Kısım Kitabeler ise bir sene sonra göstermektedirler.

Necmüddin İshak Bey

Dündar Bey'in oğlu olup biraderi Hızır Bey'den sonra Hamideli hükümdarı olmuştur. Necmüddin İshak Bey, Karaman oğlunun mektubiyle babasının kanını davâ için *Mısır*'a gidip *Kahire*'de bulunan Demirtaş'la Memlûk Sultanı Melik Nâsır Mehmed'in huzurunda mürafaa olup birbirlerine ağır sözler söylemişlerdir[1]. Demirtaş'in idamından sonra Necmüddin İshak Bey 728 H. (1325 M.)'de memleketine dönüp Hamideli Beyi olmuştur[2].

Seyyah İbn Batuta 733 H. (1333 M.)'de *Eğridir*'e gelerek İshak Bey'le görüşmüştür. İbn Batuta, babasının sağlığında İshak Bey'in *Mısır*'da bulunup hacca gittiğini ve yine bu tarihte İshak Bey'in biraderi Mehmed Bey'in *Gölhisar* beyi bulunduğunu yazmaktadır[3].

İshak Bey'in hangi tarihte vefat ettiği şimdilik belli değildir, *Seyâhât-ü'l-kübra* ismindeki eserde İshak Bey'in kabri *Eğridir*'de babasının türbesi civarında olup kitabesi de varmış.

İshak Bey'den sonra biraderi Mehmed Bey'in oğlu *Emîr-i-muazzam* diye tavsif edilen Muzafferüddin Mustafa Bey'i *Burdur*'daki bir medrese kitabesi dolayısiyle, Hamideli Beyi, görüyoruz. *Burdur*'daki *Muzafferiyye* medresesi 745 H. (1344 M.) tarihli olup vefatı tabiî bu tarihten sonradır.

XIV. asrın ikinci yarısı başında Hamid oğullarından Muzafferüddin Mustafa Bey'in oğlu Hüsamüddin İlyas Bey hükümdarlıkta bulunmuş olduğunu 759 H. (1357 M.) tarihli *Eğridir*'deki *Baba sultan* kitabesinden anlıyoruz. Bunun 767 H. (1365 M.)'de Memlûk Sultaniyle muhaberesi olduğunu *Subh-ü'l-Âşa* yazmaktadır.

Tarihlerin kaydına göre Hüsamüddin İlyas Bey komşusu olan Karaman oğlu Alâüddin Bey ile epi uğraşmış ve mağlup olarak Germiyan oğlu Süleymanşah'ın yanına gitmiş ve onun yardımiyle elinden çıkan yerleri geri almıştır.

[1] Makrizî *Kitab-ü's-sülûk* (Ayasofya kütüphanesi, Nr. 3370). Demirtaş Mısır'a kaçtıktan sonra arkasından *Antalya* emîri Mahmud Bey bin Yunus da *Mısır*'a kaçmış ve Demirtaş'la beraber tevkif olunarak hapsolunmuşlardır. Mahmud Bey sonradan, yâni Demirtaş'ın idamından sonra affolunarak tekrar *Antalya*'ya gelip beyliği elde etmiştir.

[2] «آمدن اسحق بلك ولد حميد از پيش سلطان مصر و كرفتن ولايت خود در اواخر ذى القعده سنة ثمان و عشرين و سبعمائة (*Paris nüshası Selçuknâme, s. 84)*; *Makrizî, Kitab-ü's-sülûk, 728* Vekayii.

[3] *İbn Batuta Seyahatnâmesi.*

İlyas Bey'in de vefatı tarihi malûm değildir, mamafih 776 H. (1374 M.)' den evvel olması îcap eder. Bunun yerine oğlu Kemalüddin Hüseyin Bey geçmiştir. Bu zat da babası zamanında Karaman oğlunun tecavüzünden bıkarak Eşref oğullarından almış oldukları *Beyşehri, Seydişehri, Akşehri, Yalvaç* ve *Karaağacı*, 1374'de seksen bin altın mukabilinde Osmanlı hükümdarı Murad Hüdavendigâr'a satmış, *Isparta, Eğridir* ve diğer şehirler kendisinde kalmıştır.

Kemalüddin Hüseyin Bey Osmanlıların birinci Kosova muharebesinde oğlu Mustafa Bey kumandasında yardımcı kuvvet göndermiştir. Neşrî'nin yazdığına göre okçulardan müteşekkil bu kuvvet muharebe esnasında Osmanlı ordusunun ön safında bulunmuştur.

Kemalüddin Hüseyin Bey 793 H. (1391 M.)' de vefat etmiştir. Bazı tarihlere göre Hüseyin Bey, meçhul bir sebepten dolayı Yıldırım Bayezid tarafından öldürülmüştür.

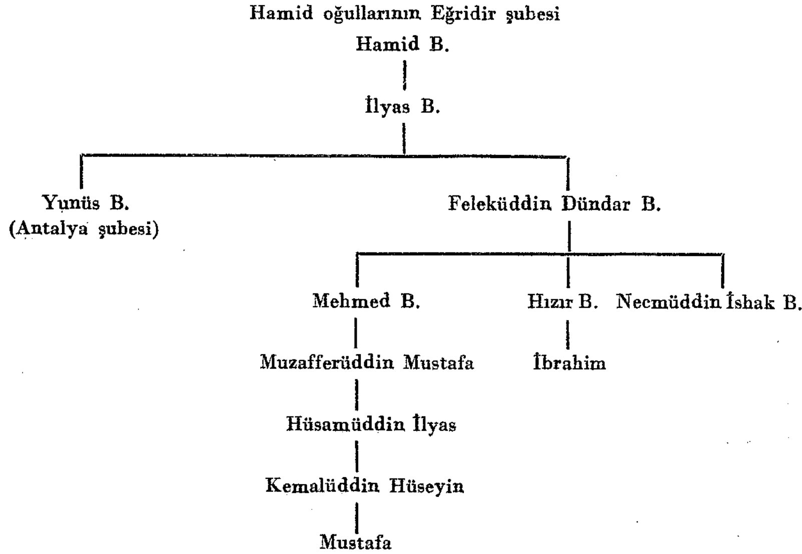
* * *

Hamid oğullarından şimdiye kadar Hüsamüddin İlyas Bey'in Felekâbâd'da kesilmiş *Hüsamî* ibareli gümüş sikkesinden başka hiç birisinin sikkesi görülmemiştir. Dündar Bey *Eğridir*'de 635 H. (1236 M.) de Anadolu Selçuk hükümdarı II. Gıyasüddin Keyhusrev tarafından, han olarak yaptırılmış olan binayı 701 H. (1301 M.)'de medresehaline sokmuş ve binanın kemerli duvarının üzerine kitabesini koydurmuştur. Bu kitabede Dündar Bey أميرالكبير ملك الأمراء و الأعاظم فلك الدين دندار بن الياس بن حميد *emir-ü'l-kebîr melik-ü'l-ümera ve'l-eâzım Feleküddin Dündar bin İlyas bin Hamid* diye zikredilmektedir. Yine Eğridir'de Dündar Bey 707 H. (1307 M.) tarihli hamam kitabesinde de *(Emîr-i Âzam Feleküddevletü ve'd-din)* diye tavsif olunmaktadır[1].

Eğridir'de Hamidoğullarına ait eserlerden *Hızır Bey camii* ve Hüsamüddin İlyas Bey zamanında yapılmış olan *Yazla* mevkiindeki türbe ve *Burdur*'da Hamidoğlu Muzafferüddin Mustafa Bey tarafından yaptırılmış olan medrese[2] ve Şuhud kasabasında 770 H. (1368 M.) tarihli emîr-i kebîr Muizzüddin İbrahim bin Hızır'a ait *kubbeli mescit*, Hamidoğullarına ait görülen eserlerdendir.

[1] *İkinci Kısım, Kitabeler 229, 231.*

[2] *Burdur*'da Muzafferüddin Mustafa Bey medresesi kitabesi 745 H. (1344 M.) tarihli olup medreseden eser yoktur. Kitabesi de *Burdur*'da bir dükkânın içinde kalmıştır.

VI

HAMİD OĞULLARININ ANTALYA ŞUBESİ

Hamid oğullarının Antalya Şubesi

Antalya'nın, Dündar Bey tarafından 1301'de elde edilerek biraderi Yunüs Bey'e verildiğini Dündar Bey'den bahsederken kaydetmiştik.

Malûm olduğu üzere *Antalya*'yı 603 (H. 1206 M.)'de Anadolu Selçuk hükümdarı I. Gıyasüddin Keyhüsrev frenklerden almış ve orayı türkleştirmek üzere *Teke* aşiretini yerleştirmişti. *Antalya*, Selçukîlerin iç münazaaları sebebiyle bir ara *Kıbrıs kırallığı* tarafından elde edilmiş ise de I. İzzeddin Keykâvus 1210'da burasını geri almağa muvaffak olmuştur.

Takriben XIV. asrın başlarında memleketin bazı yerlerini gezmeğe çıkmış olan Antalya Beyinin gafletinden istifade eden Dündar Bey, baskın neticesinde şehir ve kaleyi zabtetmiş[1] ve biraderi Yunüs Bey'i buraya tâyin etmiştir. Yunüs Bey'den sonra *Antalya*'ya, oğlu Mahmud Bey gelmiş olup diğer oğlu Sinanüddin Calis denilen Hızır Bey'in de *İstanos*, yani *Korkudeli* emîri bulunduğu 719 H. (1319 M.) tarihli kitabeden anlaşılıyor. Beyliğe merkez olan *Antalya*'da Mahmud bin Yunüs Bey zamanında 724 H. (1324 M.) senesinde İlhanîlerin Anadolu valisi Demirtaş, Hamidoğlu Dündar'ın üzerine yürüyerek onu kaçırmış ve *Antalya*'ya iltica etmiş olan Dündar'ı yeğeni olan Mahmud Bey, Demirtaş'ın korkusundan veya husumetinden dolayı Demirtaş'a teslim ile katline sebep olmuştur.

Demirtaş'ın, Memlûk Sultanı Melik Nâsır Mehmed'e dehaleti sırasında Mahmud Bey de *Antalya*'dan kaçarak *Kahire*'ye gitmiş ve Demirtaş'la beraber hapsedilmişlerdir (1327). Mahmud Bey'in yerine biraderi olup Korkudeli emîri bulunan Sinanüddin Hızır Bey *Antalya*'da emîr olmuştur (1327)[2].

Seyyah İbn Batuta 1333 M.'de *Antalya*'ya geldiği zaman burada Hızır Bey'in emîr bulunup hasta olduğunu beyan etmektedir. Hızır Bey'in vefatı tarihi belli değildir. Vefatında yerine oğlu Dadı Bey

[1] Takvim-ü'l-Büldan (Ebû'l-Fida) ile تثقيف Teskif'den naklen Subh-u'l-âşâ.

[2] Subh-u'l-âşâ ve ondan naklen *İcabet-ü's-sâil*'de Hızır Bey, Sinanüddin lâkabiyle zikredildiğinden Mahmud Bey'den sonra yerine *İstanos* Emîri Sinanüddin Calis denilen kardeşi Hızır Bey'in geçtiği anlaşılıyor.

gelmiştir[1]. Dadı Bey'den sonra *Antalya*'ya küçük diye maruf olan Mehmed Bey'in 1373 den evvel emîr olduğu gösteriliyor, bu Mehmed Bey'in, yukarıda adı geçen ve *Kahire*'de hapsedilen Mahmud Bey'in oğlu olduğu anlaşılıyor[2].

Filhakika bu mütalâayı teyid yollu Hamid oğullarından Mahmud bin Yunüs'ün oğlu سلطان السواحل أمير الكبير *Sultan-üs sevahil emîr-ül kebîr* unvaniyle yâdedilen Mübarizüddin Mehmed Bey'in 762 (H. 1361 M.)'de Kıbrıs kıralı Petro'nun işgaline uğramış olan *Antalya*'yı[3] on bir sene sonra 774 H. (1373 M.)'de istirdada muvaffak olduğu Antalya'daki *Yivlim camii* kitabesinden anlaşılmaktadır[4].

Mübarizüddin Mehmed Bey'in Antalya emîrliği müddeti malûm değildir. *Antalya*'da *Zincirkıran türbesi* diye meşhur olan 779 H. (1377 M.) tarihli türbede kendisinden evvel vefat eden oğlu Ali Bey medfundur. Herhalde vefatı bu tarihten sonradır. Türbedeki kabirlerden birinde kendisinin medfun olduğu anlaşılıyor ise de kitabesi yoktur. Mehmed Bey'in yerine emîr olduğu kuvvetle muhtemel olan Osman Bey hükümdar olmuştur.

Antalya'nın 791 H. (1389 M.) ve 795 H. (1393 M.)'de Osmanlı hükümdarı Yıldırım Sultan Bayezid tarafından zabtedildiğini *Neşrî* ve *Oruç Bey* tarihleri yazıyorlar. Yıldırım Bayezid *Antalya* ve *Teke elini* aldıktan sonra oğlu İsa Çelebi'ye sancak olarak verdi[5]. Ankara muharebesinden sonra Hamid oğullarından Osman Bey'in *Antalya*'dan başka *İstanos* (Korkuteli) ile diğer yerlerine tekrar sahip olduğu malûm olup Timur'un yüksek hâkimiyetini tanımış, fakat *Antalya*'yı Osmanlılardan geri alamamış, *İstanos*'u beylik merkezi yapmıştır.

Osmanlı hükümdarı Çelebi Sultan Mehmed'in vefatı ve oğlu II. Murad'ın hükümetinin ilk buhranlı ve tehlikeli devresinde

[1] Bazı kayıtlarda Mahmud Bey'in ikinci defa Antalya Emîri olduğu söyleniyorsa da bunun Dadı Bey'den evvel mi sonra mı olduğu malûm olmuyor.

[2] *İcabetü's-sâil ilâ Marifet-ir-resail* (Paris Millî Kütüphanesi Arapça yazmaları.

[3] ذيل الواق *Takiyyüddin bin Kadı Şuhbe* (Paris Millî Kütüphanesi Arapça yazmaları, (numara 1598) 762 H. (1361 M.) senesi vekayii Süleyman Fikri, (Antalya Livası tarihi, *Kıbrıs* kıralının *Antalya*'yı zabtınadair kitabe sureti ve tercümesi s. 92.

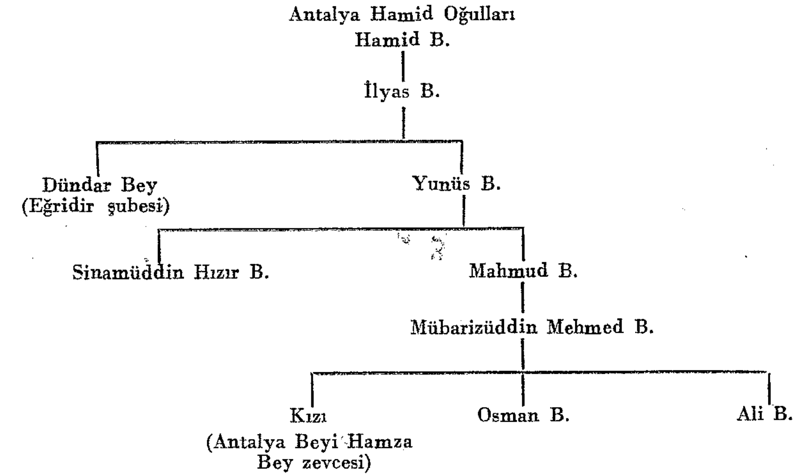
[4] Antalya Yivlim camiinin yedi sütunluk kitabesi:

بسم الله الرحمن الرحيم – بعد فضل الله تعالى و جميع ألطافه لما حصل الله — تبارك
و تعالى بعناية العالية فتح مدينة انطاليه بنى و جدد هذا — الجامع المبارك شكراً لموهبة الملك
الوهاب الأمير الكبير — سلطان السواحل مبارز الدولة و الدين محمد بن محمود بن — يونس
خلد الله ملكه فى الحادى و العشرين من ذى القعده — لسنة اربع و سبعين و سبعمائة. و معماره
بلبان الطواشى

[5] "Bayezid Bey Hondkâr Teke elini alıcak *İsa Bey Çelebi*'ye vericek has etmişlerdi". *(Teke Evkafına dair Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sene 14, sayı 72).*

826 (H. 1493 M.)'de Hamidoğlu Osman Bey Karamanoğlu II. Mehmed Bey'le müttefikan *Antalya*'yı zabtetmek istemişlerse de bunların ittifakını haber alan *Antalya* Sancakbeyi Hamza Bey, birleşmelerine meydan vermeden ânî olarak *İstanos* üzerine baskın yaparak o sırada hasta olan Osman Bey maktul düşmüş ve *Antalya*'yı almak üzere gelen Karamanoğlu Mehmed Bey de kaleden atılan bir gülle parçasının isabetiyle mecruh ve sonra bundan müteessiren vefat etmiştir (826 H. = 1493 M.).

Antalya'nın doğusunda[1] *Teke Karahisar*'ı denilen müstahkem hisar ve civarı Antalya emîri Yunüs Bey'in kölesi Zekeriya'nın elinde bulunmuş[2] ve Hamidoğulları Antalya şubesinin sona ermesiyle o da tarihe karışmıştır[3].

[1] *Subhu'l-âşâ c. V, s. 346.*

[2] Afyon Karahisar'dan ayırt etmek için *Teke Karahisarı* denilen mevki *Antalya*'nın üç saat kadar doğusunda bulunup eski adı *Perga* yahut *Mortna* imiş.

[3] Hamid oğullarını yazarken istifade edilen eserler:

Müneccimbaşı (Câmi'ud düvelin pek muhtasar tercümesi), Ârif Bey'in *Hamid Oğulları makalesi*, Tarih encümeni mecmuası sene 1328 s. 938, Câmiu'd-düvel, *Encümeninin Osmanlı Tarihi*, *Âşık Paşa zâde*, *Neşrî*, *Oruç Bey*, *Tâcü't-tevarih*, *Antalya livası tarihi* (Süleyman Fikri), *Teke Emareti* (Miralay Ali Bey), Tarih-i Osmanî, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası sene 3 ve sene 14, s. 79, *İkinci Kısım Kitabeler*, *Subhu'l-âşâ*, *Takvimü'l-Büldan*, *İcabetü's-sail ilâ Marifeti'r-resail* (Paris Millî Kütüphanesi Arapça yazmaları), *Makrizî (es-Süluk) Paris Nüshası Selçuknâme*, *İbn Batuta Seyahatnâmesi* (Şerif Paşa tercümesi), *Nüzhetü'l-kulûb*, *Mesalikü'l-ebsar*, *Ikdilcüman* (Aynî), *Düvel-i islâmiye*, Meskukât kataloğu (Kısm-ı râbi), İslâm Ansiklopedisi (Tekeoğlu maddesi), Aksarayî tezkiresi, Arkelogya ve Etnografya dergisi (sene 1933, No 1.).

VII

MENTEŞE OĞULLARI

Son tetkikler XIII. asrın ikinci yarısında kadim *Karya* kıtasında teşekkül etmiş olan *Menteşe Beyliği*'nin *İznik İmparatorluğu* zamanında *Meğri* (Fethiye) taraflarından içeri doğru girerek sahil ile *Denizli dağları* arasında yerleşen Türkmenler tarafından kurulmuş olduğunu göstermekte ve müessisi olan Menteşe Bey'in kabrinin de *Meğri*'de bulunmuş olması bu mütalâayı kuvvetlendirmektedir.

Bu kayıtlara göre *Menteşe Beyliği*'ni kuran Türkmenlerin Anadolu Selçukîlerinin ellerinde bulunan *Pamfilya* (Antalya) gibi *Likya* (Pamfilya'nın batı tarafı) kıyılarından deniz yoluyla bu havaliye gelerek Rumların zararına olarak içeride, yani karada ilerledikleri ve aynı zamanda inhitata uğrayan Bizans donanmasına mensup gemicileri de beraberlerine alarak denizde de faaliyette bulunmuş oldukları zannolunur. Nitekim, beyliğe adı verilmiş olan Menteşe'nin de Salpakıs Menteşe, yani Sahil Beyi Menteşe diye zikredilmesi bu mütalâayı kuvvetlendirir [1].

Asıl *Karya* mıntakası (şimdi Muğla vilâyeti) 1261'den sonra Karya sahillerinden başlayarak Türklerin istilâsına uğramıştır. Bizans İmparatoru VIII. Mihail, Türkleri *Karya*'dan çıkarmak için oğlu Andronikos'un kumandasında *Batı Anadolu*'ya bir ordu göndermiş ise de bunun *Nif* (Kemal Paşa) tarafında bulunduğu sırada, yani 1282 de *Menteşe*'nin kumandasındaki Türk kuvvetleri, Andronikos tarafından 1278'de tamir ve tahkim edilmiş olan *Tral* (Aydın) ile bunun yakınındaki *Tisa* (Güzel hisar) mevkilerini zabtetmişlerdir.

Beyliğe adı verilmiş olan Menteşe Bey 681 H. (1282 M.)'den sonra vefat ederek *Meğri* (Fethiye)'deki türbesine defnedilmiştir [2].

Menteşe'nin babasının adı, *Şikârî*'de Emîr ü'l-Sevahil Bahaüddin ismiyle gösterilmekte olup torunlarından Gazi Ahmed Bey'in

[1] Pachyméres, bunu yanlış olarak *Menteşe* ve *Salpakıs* diye ayrı ayrı göstermiştir (1685 tab'ı, s. 563).

[2] « وقف تربهٔ مرحوم منتشه بك در قضاء مكرى در تصرف حمزه فقيه » Başvekâlet Arşivi. 718 numaralı Menteşe Livası tahrir defteri, sene 950.

Beçin'deki 792 H. (1391 M.) tarihli kabir kitabesinde ise Elbistan ve onun babasının adı da Kuru Bey olarak görülüyor [1].

Menteşe Bey'den sonra, iki oğlundan Mesud Bey hükümdar olup kardeşi Kirman da *Foke*'ye, yani *Fenike*'ye sahip bulunuyordu.

695 H. (1296 M.) de Bizans kumandanlarından Filantropos Aleksiyüs, *Karya*'yı Türklerden geri almak için gelmişti. Bu, *Tral* şehir ve kalesini alarak Menteşe Bey'in burada bulunan zevcesi, sahil şehirlerden birisine -ihtimal zevcinin medfun bulunduğu *Fethiye*'ye- çekilmiştir. Aleksiyüs bu başarıdan sonra imparatora isyan ederek Türklerle birleşip faaliyete başlamış ise de kendisinin katlinden sonra Türkler *Karya*'yı tamamiyle ellerinde tutmuşlardır.

İşte bu suretle Menteşe Beyliği *Karya*'nın tamamı ile *Likya*'nın bir kısmını, yani bugünkü *Foke* (Fenike) taraflarını Hamid oğulları beyliğine geçinceye kadar idarelerinde muhafaza etmiştr.

Cami-ü'd-düvel, Menteşe oğullarına ait olarak *Muğla*, *Balat* (Palanya) *Milâs*, *Beçin*, *Bozöyük*, *Marin*, *Çine*, *Tavas*, *Burnar*, *Meğri* (Fethiye), *Köyceğiz* kasabalarını zikretmekte, *Cihânnüma* da *Menteşe* sancağına ait olarak buna, bazı şehirler daha ilâve eylemektedir. Bu isimlere, Menteşe beyliğinin ilk devirlerine ait olarak *Foke* veya *Fenike*'yi de ilâve etmek lâzımdır [2].

Yukarıda söylendiği gibi Menteşe Bey'den sonra beyliğe oğlu Mesud Bey sahip olmuş, *Foke* veya *Fenike* taraflarında da ya biraderinin yüksek hâkimiyetini tanımak veya muhalif olmak suretiyle biraderi Kirman bulunmuştur [3].

Mesud Bey Mesud Bey 700 H. (1300 M.)'de donanmasiyle denizde mühim başarılar elde etmiş ve Rodos adasının önemli bir kısmını Rumlardan almış ise de tamamını elde edememiştir. *Rodos adası*, on sene sonra Memlûk Sultanı tarafından *Akkâ*'dan çıkarılan

[1] *İkinci Kısım Kitabeler s. 157.* Yine Ahmed Bey'in *Milâs*'taki 780 H. (1378 M. tarihli medrese kitabesinde Mesud isminden sonra Menteşe ismi unutularak Elbistan adına geçilmiştir.

[2] *Foke*'nin bir adının *Fenike* olduğunu مقصد الرفيع *Maksad-ü'r-refi* adındaki Mısır divanı inşasına ait Münşeat kitabı yazar *(Paris Millî kütüphanesi, Arapça yazmaları , Nr. 4439, s. 271).*

[3] Subh-u'l-âşâ (C.VIII, s. 19)da, Bu Kirman'ın oğlu (Zervan)'ın *Foke* Beyi olduğuna ve 767 Şevval (1366 Haziran) de Mısır'la muhaberesine nazaran ben, Kirman'ın *Foke* emîri olduğunu kabul ederek öyle kaydettim.

Sen Jan şövalyeleri'nin taarruzuna uğramıştır. *Şövalyeler* evvelâ *Kıbrıs* adasına gelmişlerse de bunların mevcudiyetini tehlikeli gören *Kıbrıs kıralı* şövalyeleri adadan uzaklaştırmış, bunun üzerine Papa ile *Fransa kıralı* Güzel Filip'in yardımlariyle *Rodos adası*'na hücum ederek burasını zabtetmişlerdir (15 Ağustos 1310).

Mesud Bey, *Rodos*'u istirdat için büyük gayret sarfetmiş ve bu sırada Cenevizlilerin bir ticaret gemisini zabtetmiş olan şövalyelere karşı adanın zabtı için Cenevizliler Mesud'a yardım etmişlerse de 1312'de Papa Kleman'ın müdahalesi üzerine Cenevizliler yardımdan vazgeçmişlerdir [1].

Menakibü'l-ârifîn müellifi Eflâkî'nin nakline göre Mevlânâ'nın torunu ve Sultan Veled'in oğlu Ulu Arif Çelebi kendisinin muhiblerinden olan Mesud'u ziyaret için Menteşe iline gelerek –ki 1312-1319 seneleri arasında– Mesud Bey'le görüşmüş ve Mesud'un oğlu Şucaüddin Orhan'ı kendisine mürid yapmıştır [2].

Mesud Bey'in vefatı 719 H. (1319 M.)'den evveldir. Devlet merkezinin *Milâs* olduğu anlaşılıyor ise de kabrinin yeri malûm değildir, belki mezarı da *Milâs*'tadır.

Mesud Bey'in, Anadolu Selçuk Hükümdarı II. Mesud adına kesilmiş 690 H. (1291 M.) tarihli gümüş sikkesi vardır. 714 (H. 1314 M.)' de İlhanîlerin beylerbeyisi Emîr Çoban Anadolu beylerinin itaatlerini temin için Anadolu'ya geldiği zaman kendisine itaat edip ordusuna gelen beyler arasında Menteşe hükümdarını veyahut o aileye mensup birisini görmüyoruz [3].

Mesud'un yukarıda adı geçen Orhan'dan başka İbrahim adında bir oğlu daha vardı [4]. Mesud'un ölümünden sonra hükümdarlık için birbirleriyle uğraşmışlar ve az zaman sonra Orhan biraderine galebe ederek idareyi eline almıştır.

Şücuaddin Orhan Bey

Orhan Bey 1320'den itibaren *Rodos*'u geri almak için şövalyelerle mücadeleye atılarak donanmasiyle taarruza kalkışmış ise de muvaffak olamıyarak donanması mağlup olmuştur. Orhan Bey zamanı siyasî ve askerî olaylarına dair başka bilgimiz yoktur.

[1] *Heyd, c. II, s. 36* ve oradan naklen Wittek'in *Menteşe Beyliği*, s. 57 ve *Gibbons*, (Ragıp Hulûsi tercümesi), s. 29, 30.
[2] *Menakib* (Tahsin Yazıcı tercümesi), c. II, s. 310, 311.
[3] *Aksarayî Selçuknâmesi (Osman Turan neşri)*, s. 316.
[4] Bu isim frenk kaynakları arasında *Strum Brachi* olarak kaydedilmiş olup bunu Mortman, İbrahim olarak kabul etmiştir.

Orhan Bey'in 730 H. (1330 Mayıs veya Haziran)'de *Milas*'daki bir cami kitabesinde Emîr-i kebîr Şucaüddin Orhan olarak adı geçmektedir ki *Manakib-ü'l-ârifîn*'in kaydına uygundur. Seyyah İbn Batuta 732 H. (1333 M.)'de *Anadolu*'yu gezdiği zaman *Beçin*'de Orhan Bey'in tesis etmiş olduğu güzel binalar ve mescitlerle müzeyyen şehirde kendisini ziyaret ederek görüşmüş ve Orhan'ın *Beçin*'de henüz tamamlanmamış olan bir cami yaptırmakta olduğunu beyan etmiştir. Filvaki 732 H. (1333 M.)' de tamamlanarak kitabesi şimdi mevcut olmayan camiin kıble kapısı üzerine konulmuştur [1]. Bu kitabede Orhan Bey'in lâkabı Şücuaddindir.

İbn Batuta, Orhan Bey'in hem simaca ve hem ahlâkça iyi bir insan olduğunu ve kendisine ihsanda bulunarak hayvan ile yolluk verdiğini söylemektedir [2].

Mesalikü'l-ebsar, Cenevizli mühtedi Balaban'dan naklen *Foke* hükümdarı olarak gösterdiği Orhan Bey'in elli şehir ve iki yüz kalesi, donanması ve yüz bin askeri olup daimî surette karada ve denizde gaza ile meşgul bulunduğunu beyan etmektedir [3]. Yine *Mesalikü'l-ebsar Memleket-i Remlas* (doğrusu Milâs) dediği *Milâs*'ın Menteşe memleketinden olup üç bin süvarisi bulunduğunu kaydediyor [4].

Mesalikü'l-ebsar'da *Foke* hükümdarı olarak gösterilen Orhan Bey'in memleketi hududu beyan edilirken onun *Davaz* ile *Sakız* ve *İstanköy* arasında bulunduğunu kaydetmesine nazaran *Foke* mıntakasının Menteşe Beyliği olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı kaynağa göre Teschner tab'ı, s. 21) *Foke* veya *Fenike*'nin daha sonra Hamid oğullarına geçerek oraya, kırk bin süvariye malik olup Antalya Beyi Hızır Bey'e tâbi Menteşe oğullarından birinin emîr bulunduğu görülüyor ki, bunun Menteşe'nin torunu ve Kirman'ın oğlu Zervan olması muhtemeldir [5]. *Yazıcı zâde Ali*'nin Selçuknâmesinde Menteşe'nin Hamid oğluna tâbi olduğu kaydı *Fenike*'deki Menteşe oğlunun Hamid oğluna tâbi olmasından dolayı olmalıdır [6].

[1] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi c. IX* ve *İkinci Kısım Kitabeler, s. 162.*
[2] *İbn Batuta Seyahatnâmesi* (Şerif Paşa tercümesi) c. II, s. 321, 322.
[3] *Mesalikü'l-ebsar* (Şehabeddin Ömerî) *Teschner tab'ı, s. 47.*
[4] *Mesalikü'l-ebsar* (Şehabeddin Ömerî) *Teschner tab'ı, s. 21.*
[5] *Subhu'l-âşâ c. VIII, s. 19.*
[6] *Yazıcı zâde Ali'nin Selçuknâmesi*'nin Topkapı Sarayı Revan köşkü kitapları arasındaki 1390 numaralı nüshasında Menteşe oğlunun Antalya Emîri Hızır Bey'e tâbi olduğu kaydı yoksa da aynı eserin Paris yazmasında vardır *(Paris nüshası, Yazıcı zâde Selçuknâmesi Türkçe yazmalar Nr. 737)*.

Orhan Bey'in Lâtinlerle ticarî münasebâtı dolayısiyle Ege denizinde o tarihte birinci derecede ticaret şehri olan *Balat*'ta Lâtin harfleriyle *Gigliati* tezyinatını havi tarihsiz gümüş sikkeleri mevcut olup neşrolunmuştur [1].

Şücauddin Orhan Bey'in vefatı tarihi malûm değildir; oğlu İbrahim Bey'in hükümdar olarak *Muğla*'da 745 H. (1344 M.) tarihli *Ulucami* kitabesi bulunduğuna göre vefatı bu tarihten evveldir. Orhan Bey'in kabri de bilinmemekle beraber kendisinin beylik merkezi olmak üzere tesis etmiş olduğu *Beçin*'deki camiinin yanında olması muhtemeldir.

İbrahim Bey Lâtinlerin eline düşmüş olan *İzmir*'i kurtarmak için Aydın oğlu Umur Bey'e yardıma hazırlandığı sırada Umur'un 1348'de şehid düşmesi ve kardeşi Hızır Bey'in Lâtinlerle pek ağır bir muahede yapmağa mecbur olması üzerine, bu yardımı yapamamış, fakat müttefiklere karşı hazırlanmıştı (1350). Bundan dolayı Venedikliler, kendilerine karşı silâhlanmış olan İbrahim Bey'i *Balat* (Palanya) limanına soktukları donanmalariyle tehdit ederek 1352-1355 seneleri arasında *Girit* dukası Marino vasıtasiyle ağır bir muahede imzalamağa mecbur eyledikleri gibi 1355'de de *Palatya*'da bir kilise inşasiyle bir de konsolos ikamesini kabul ettirmişlerdir [2].

İbrahim Bey, 1360 veya az daha evvel vefat etmiştir; henüz sikkeleri görülmemiştir. Bunun ölümünü müteakip Musa, Mehmed ve Ahmed Gazi adlarındaki üç oğlundan her biri bir tarafta hükümdarlığa kalkmak suretiyle beyliğin bütünlüğü kaybolmuştur.

Bunlardan İbrahim Bey'in en büyük oğlu olması muhtemel olan Musa Bey, *Balat* ve *Milâs* taraflarında [3], Mehmed Bey, *Muğla*, *Çine* havalisinde, Ahmed Bey güneyde *Fethiye* (Meğri) ve *Marmaris* taraflarında bulundukları anlaşılıyor (Wittek, *Menteşe beyliği*, s. 74).

Ahmed Gazi'nin *Milâs* ve *Beçin*'e gelerek *Beçin*'deki 777 H. (1375 M). tarihli medresesini yaptırdığına göre Musa Bey'in 1375'den evvel vefat ederek Ahmed Gazi'nin *Beçin* ve *Milâs* taraflarını elde etmiş

[1] *Şarkta Lâtin sikkeleri (Paris 1878) s. 487* ve oradan naklen Wittek, *Menteşe Beyliği, s. 154*, sikkenin orada tarifi vardır.

[2] *Heyd, Histoire du Commerce du Levant c. I, s. 545.*

[3] *Sahib-i Balat ve Beçin* Subh-u'l-âşâ c. VIII, s. 18 ve İcabet-üs-sâil ilâ Marifeti'r-resâil *(Paris Millî Kütüphanesi Arapça yazmaları Nr. 4437, s. 40).*

olduğu zannolunur. Musa Bey'in Memlûk sultaniyle muhaberesi olduğu bundan evvelki notta adı geçen Arabça iki eserden anlıyoruz.

İskenderiye'yi zabteden Haçlılara karşı Memlûk Sultanı tarafından yapılacak sefere dâvet yollu 767 Şevval (1366 Ağustos) tarihiyle Anadolu Beylerine gönderilmiş olan nâme *Saruhan*, *Aydın*, *Antalya*, *Eğridir*, *Karaman*, *Fenike* beylerine geldiği halde Musa Bey'in isminin münşeâtlarda zikredilmemesi Musa Bey'in, babasının Venediklilerle imzaladığı muahedeye riayetinden veya me'hazımızda unutularak kaydedilmemesinden ileri gelmiş olabilir [1]. Bununla beraber *İskenderiye*'ye hücumdan evvel 1365 'de Kıbrıs donanmasının *Aydın* ve *Menteşe* sahillerini tehdit etmiş olmasının da bu hususta tesiri olmalıdır.

Musa Bey'in *Milâs*'ta kesilmiş tarihsiz bir gümüş sikkesi vardır [2].

Musa Bey'den sonra *Palatya* (Balat) Menteşe beyi olarak Mehmed Bey ve sonra Mehmed Bey oğlu Mahmud Bey'i görüyoruz. Gazi Ahmed Bey *Beçin* ve *Milâs*, Mehmed Bey *Palatya*, *Muğla* ve *Çine* emîrleri olarak görülüyor. Bu Mahmud Bey'in Mehmed Bey'in oğlu olduğuna dair gümüş sikkesi Meskûkât mütehassısı kuyumcu Bay Şerefeddin Erel'de görülüp tarif edilmiştir.

Babasının adı zikredilmiyerek, Mahmud Bey bin Menteşe adına Mahmud bin Mehmed tarafından avcılığa dair Farsçadan Türkçeye *Bâznâme* ismiyle bir kitap tercüme edilmiştir, tarihi yoktur [3]. Bu eserde Mahmud Bey *(Emîr-i âzam şahinşâh-ı muazzam sahib ü's-seyf ve'l-kalem gıyâsü'd-dünya ve'd-din Mahmud bin Menteşe)* diye zikredilmektedir.

Murad Hüdavendigâr, oğlu Bayezid'e Germiyan oğlu Süleymanşah'ın kızını aldığı zaman düğüne dâvet edilen ve yine Murad Hüdavendigâr'a Kosova muharebesinde askerle yardım eden Menteşe Beyinin bu *Balat Beyi* Mehmed Bey yahut oğlu Mahmud Bey olması icap ediyor.

1389'da *Kosova Muharebesi*'nde şehit olan Murad Hüdavendigâr'ın yerine hükümdar olan oğlu Yıldırım Sultan Bayezid, Karaman oğlu Alâüddin Bey'in teşvikiyle Osmanlılar aleyhine

[1] Wittek, *Menteşe Beyliği s. 72, 73.*

[2] Mortman'ın kolleksiyonundan naklen *Menteşe Beyliği, s. 155.*

[3] Baznâme müverrih Hammer tarafından *Milan*'daki yazma nüshaya göre 1840'da Almanca tercümesiyle beraber *Budapeşte*'de basılmıştır.

yapılan ittifakta *Saruhan*, *Aydın* ve *Germiyan* memleketleri işgal edildiği sırada, Menteşe oğlu Mahmud Bey'in elindeki yerler ve bu arada beylik merkezi olan *Palanya* da alınmış ve buna karşı Sultan Bayezid helallaşmak suretiyle Mahmud Bey'e *Bergama* kazasında mülk olarak arazi vermiş [1] ve Mahmud'un babası *Muğla* ve *Çine* emîri Mehmed bin İbrahim Bey memleketini terkederek Candar oğlu Sinop emîri İsfendiyar Bey'in yanına kaçmıştır (1389 sonları veya 1390 başları.)

Mehmed Bey'in kaçmasiyle Menteşe beyliğinin *Palanya* ve *Muğla* şubeleri sona ermîş, bunların, yerlerine Osmanlılar müstevli olmuşlardır. Mehmed Bey'in, bir tarafında Mehmed bin İbrahim, diğer yüzünde *kelime-i şehâdeti* havi 766 tarihli gümüş sikkesi elde edildiği gibi 786 H. (1384 M.) tarihli diğer bir sikkesi de görülmüştür.

Menteşe beyliğinin *Milâs* ve *Beçin* şubesine gelince, burasının Osmanlı hükümdarı tarafından istilâ edilmiş olmaması, arazinin dağlı ve arızalı olması yahut Osmanlılara muhalefet etmediği için münasip zamana bırakılmış olmasından dolayı olsa gerektir.

Ahmed Gazi

Milâs ve *Beçin* Hükümdarı Ahmed Gazi, gerek *Meğri* (Fethiye) ve *Marmaris* mıntakasında bulunduğu sırada ve gerek *Milâs* ve *Beçin*'de iken donanmasiyle faaliyette bulunarak *emîr-i kebîr*, *murabıt*, *Sultan-ü's-sevahil* ve *emîr-i muazzam*, *sultan-ı mülûk-ü'l Arap ve'l-Acem* gibi unvanlarla zikredilmektedir. Filhakika Ahmed Gazi'nin *Rodos*'daki şövalyeler ve Kıbrıs kıraliyle muharebe ettiği ve bunun taarruzlarına mâni olmak için *Rodos* limanında bir donanma hazırlanmış ise de Venediklilerin tavassutiyle 1365 senesinde barış yapılmıştır [2]. Ahmed Gazi'nin bu tarihlerde *Fethiye*'de bulunduğu anlaşılıyor. Ahmed Gazi'nin *Palatya*'da bir mevlevihane vakfı olduğuna göre bir ara buranın da elinde bulunduğu malûm oluyor.

Ahmed Gazi'nin *Beçin*'de 777 (H. 1375 M.) tarihli medresesi ve *Milâs*'ta 780 (H. 1378 M.) tarihli camii vardır. Bu camiin 781 (H. 1379 M.) tarihli minberi fevkâlade sanatkârane olup *İstanbul*'da Eski Eserler

[1] Arşiv defterindeki ibare aynen şöyledir: "Kariye-i *Çoki*, Bayezid Hüdavendigâr Menteşe ili istihlâli için Mahmud Bey'e temlik etmiş" ve aynı defterde "Kariye-i *Değirmencik* ki *Tepecük* demekle meşhurdur, merhum Bayezid Hüdavendigâr Menteşe oğlu Mahmud Bey'e istihlâl için mülklüğe vermiş" *Başvekâlet Arşivi Nr. 453 tahrir defteri, s. 53 B* ve *54 A* ve *s. 60*.

[2] *Heyd c. I, s. 546* ve *oradan naklen Menteşe Beyliği* (Wittek) *s. 75*.

(Arkeoloji) Müzesi'nde bulunmaktadır. Yine Ahmed Gazi'nin *Muğla* ile *Milâs* arasındaki *Eskihisar camii* [1] ve *Meğri* (Fethiye) de bir medresesi vardır. Fatih Sultan Mehmed zamanında Venediklilerle mücadele esnasında 1473 senesi Ağustos ayında Venediklilerin taarruzlariyle bu medrese harap olmuş ve sonra Hacı İvaz isminde biri (ihtimal ki mütevelli) bunu *Seki yaylası*'nda yaptırmıştır [2].

Ahmed Gazi'nin biri gümüş, diğeri bakır iki sikkesi görülmüştür [3].

Ahmed Gazi 793 Şaban (1391 Temmuz)'da vefat ederek *Beçin*'deki türbesine defnedilmiştir [4]. Yerine aynı aileden birisi hükümdar olmak istemiş ise de Yıldırım Bayezid, Menteşe ilinin bu *Beçin* ve *Milâs* taraflarının idaresini ümerasından Hoca Firuz Bey'e vermiş ve Menteşe oğlu *Mısır*'a kaçmıştır [5]. Firuz Bey'in *Milâs*'ta 26 Safer 797 (21 Aralık 1394)'de yapılmış camii vardır.

* * *

805 H. (1402 M.)'de Ankara muharebesinden sonra kendisinin yüksek hâkimiyetini tanımak şartiyle Timur tarafından memleketleri tekrar kendilerine verilen diğer Anadolu beyleri gibi Menteşe beyliği de Mehmed Bey ile oğlu İlyas Bey'e verilerek tâbiiyet alâmeti olmak üzere kendilerine taç, kemer ve yarlığ verilmiştir [6].

Mehmed Bey, *Kütahya*'dan kalkıp Ege mıntakasına gitmekte olan Timur'a Menderes nehri sahilinde yetişip hediyelerini takdim ederek Timur'un tahsildariyle birlikte Menteşe ilinden tahsil ettikleri hayvan, nakit ve sair levazımat ile *Tire*'de bulunan Timur'un ordugâhına gelmişlerdir [7].

[1] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, c. IX, s. 207.*

[2] *Başvekâlet Arşivi, 718 numaralı tahrir defteri.*

[3] Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 2, s. 767 ve Menteşe Beyliği, s. 155, Merhum Ahmed Tevhid Bey'in Meskûkât Kataloğunda (kısm-ı râbî) Kızıl Ahmed veya Ramazan oğlu Ahmed'lerden birine ait zannettiği Ahmed Gazi yazılı gümüş sikke, bu *Beçin* ve *Milâs* Emîri Menteşe oğlu Gazi Ahmed Bey'indir.

[4] *İkinci Kısım Kitabeler, s. 163* ve *Menteşe Beyliği, s. 142.*

[5] *Düsturnâme*, (Mükrimin Halil Yinanç neşri), *s. 88.*

Menteşe oğlu olur Mısır'a revan
Ol ili Firuz Ağaya verdi han

[6] Menteşe oğlu Mehmed bin İbrahim, İsfendiyar Bey'le beraber *Sinop*'ta bulunup *Ankara* muharebesinden sonra Ege mıntakasına gitmekte olan Timur'a *Menderes Nehri* kenarında yetişip hürmetlerini arz ile hediyelerini takdim etmişlerdir (*Zafernâme - Yezdî*).

[7] Şerefeddin Yezdî, *Zafernâme.*

Mehmed Bey hakkında başka bilgimiz yoktur, memleketinden tahsilât yaptığına göre *Muğla* ve havalisinde bulunmuş olduğu anlaşılıyor. Vefatı tarihi ve kabri malûm değildir. Mehmed Bey'in 766 ve 786 hicret senelerine ait iki gümüş sikkesi olduğunu yukarıda söylemiştik. Vefatı takriben 1403 senesinde olup kendi mıntakasının, yani *Muğla, Çine* ve havalisinin Osmanlılara geçmesiyle on iki sene sonra tekrar memleketine kavuşmuş ise de çok yaşamamış, yerine oğlu İlyas Bey bütün Menteşe beyliğine sahip olmuştur. Mehmed Bey'in *Leyne* kasabasında bir zaviye yaptırmış olduğu Osmanlı tahrir defterlerinde görülüyor[1].

Şücuaddin İlyas Bey

Mehmed Bey'in oğlu olan İlyas Bey, Menteşe beyi olur olmaz derhal 805 H. (1403 M.) tarihli gümüş sikke kestirmiştir. Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat kavgasında ilk senelerde bunlara karşı kaypak, zikzaklı bir tarzda hareket etmiş, mevcudiyetini muhafaza için mühim rol oynamıştır.

İlyas Bey gibi memleketine sahip olan Aydın oğlu II. Umur Bey, kendisine rakip çıkan amcazadesi İbrahim oğlu Cüneyd Bey, ile mücadele etmiş ise de Cüneyd, Umur'u beylik merkezi olan *Ayasluğ*'dan kaçırıp orasını zabtetmişti. Bunun üzerine Umur Bey dayısı olan Menteşe oğlu İlyas Bey'in yanına *Palatya*'ya gidip onun yardımiyle *Ayasluğ* geri alınarak memleketine sahip olmuştur (1404 m)[2].

İlyas Bey, evvelâ Osmanlı Şehzadesi Çelebi Mehmed'e karşı mücadele eden kardeşi İsa'ya yardım etmiş ve onun muvaffak olamaması üzerine, Aydın oğlu Cüneyd'in teşvikiyle, Çelebi Mehmed aleyhine olarak *Aydın, Saruhan* beyleri ile beraber İlyas Bey de ittifak etmişler ve yirmibin kişilik bir kuvvet vücuda getirmişler ise de muvaffak olamıyarak mağlup olup Cüneyd Bey, Çelebi Mehmed'e dehalet etmiştir. Bunun üzerine Çelebi Mehmed, Saruhan oğlu Hızır Şah Bey'i öldürmüş, İlyas Bey de Çelebi Mehmed'in yüksek hâkimiyetini tanımıştır (1405)[3].

Anadolu'da hâkim bir vaziyet almış olan Çelebi Mehmed'e karşı, *Edirne*'de bulunan Emîr Süleyman Çelebi hemen *Anadolu*'ya geçerek, *Ege* mıntakasına gelmiş olduğundan bu defa da Aydın oğlu Cüneyd ile beraber İlyas Bey, Emîr Süleyman'ın hâkimiyetini kabule mecbur olmuşlardır (1406). Emîr Süleyman, Cüneyd Bey'i alıp *Rumeli*'ye götürmüş ve İlyas Bey de tekrar Çelebi Mehmed'in hâkimiyetini tanımıştır.

[1] 970 hicret senesine ait Menteşe livası evkafını gösteren 338 numaralı defter.
[2] Dukas (Mirmiroğlu tercümesi), *s. 49; Menteşe Beyliği, s. 95.*
[3] Osmanlı tarihleri Hızır Şah'ın katlini 813 H. (1410 M.) olarak gösteriyorlar. Hızırşah müttefikleriyle beraber İsa Çelebi'ye yardım için birleşmişlerse, bunun her halde 808 H. (1405 M.) olması îcap ediyor.

Çelebi Sultan Mehmed'in, biraderi Musa Çelebi'ye galebe ederek 1413'de Osmanlı devletini bir idare altında toplaması üzerine, o tarihe kadar Çelebi Sultan Mehmed'in ismen nüfuzu altında bulunan İlyas Bey 818 H. (1415 M.)'de kendi adiyle müşterek olarak Çelebi Sultan Mehmed adına sikke kestirmiştir[1].

İlyas Bey *Palatya* sahilindeki donanmasiyle deniz seferleri yaparak Lâtinlere zarar verecek hallerde bulunmuştu. Onun bu hareketine karşı Venedikliler kendisiyle 1403'de bir muahede yaptılarsa da korsanlık devam ettiği için bu anlaşmadan bir netice hasıl olmamıştı; bunun üzerine Venedikliler harekete geçmişler ve İlyas Bey de (17 Ekim 1414)'de evvelki muahedeyi yenilemeğe mecbur olmuştur; fakat aynı sene içinde İlyas Bey Osmanlı hâkimiyeti altına girmek suretiyle tâbi bir hükümdar durumuna düşmüş ve istiklâlini kaybetmiştir.

Çelebi Sultan Mehmed, Aydın oğlu Cüneyd'i mağlup ederek *İzmir*'i işgal etmişti. Burada Cüneyd tarafından verilen müsaade üzerine şövalyeler tarafından yapılmış olan, *sahil İzmir*'deki kaleyi yıkdırmış ve buna mukabil şövalyelere *Rodos Adası*'nın karşısında Anadolu sahilinde başka bir kale yapmalarını söylemişti. Şövalye reisi gösterilen yerin Menteşe Beyine ait olduğunu söylemesi üzerine, Osmanlı Pâdişahı, Menteşe Beyinin kendi vassalı olduğunu beyan etmiştir. Filhakika şövalye reisi, eski adı *Halikarnas* olan *Petromion*, yâni *Bodrum* mevkiinde bir kale yaptırmağa başladığı zaman İlyas Bey bunu menetmeğe kalktı ise de durumu anladığından ses çıkaramadı[2] ve bu suretle *Bodrum* kalesi yapıldı.

İlyas Bey, Çelebi Mehmed'in yüksek hâkimiyetini kabul ettiği zaman Leys (Osmanlı tarihlerine göre Üveys) ve Ahmed adlarında iki oğlunu rehin olarak Osmanlı sarayına göndermişti. İlyas Bey 824 H. (1421 M.) de vefat etmiş ve aynı senede Çelebi Sultan Meh-

[1] Ahmed Tevhid *Meskûkât-ı kadime-i İslâmiye kataloğu* (kısm-ı râbi) *s. 290*; (Şerefeddin Erel, *Birkaç* Nâdir Sikke *s. 21, 22.* Mortman koleksiyonundan naklen Wittek, *Menteşe Beyliği, s. 157, 158.*
[2] *Dukas (Mirmiroğlu tercümesi), s. 70.*

med'in de vefatı vuku bulmuştu. İlyas Bey'in kabri *Balat*'taki camiinin yanında olacaktır.

İlyas Bey'in *Balat*'ta yaptırmış olduğu 806 Zilkade (1404 Mayıs) tarihli cami, Türk eserlerinin en nefislerindendir [1]. Bundan başka yine orada imaret ve medrese, *Muğla*'nın *Turgud* nahiyesinde cami, *Beçin*'de medrese ve *Mazon* kazasının *Hisarköyü*'nde cami [2] gibi tesisler yaptırmıştır. İlyas Bey adına Şirvanlı Mehmed bin Mahmud tarafından *İlyasiye* ismini verdiği muhtasar bir tıp kitabı vardır [3].

İlyas Bey'in ölüm yılına rastlayan Çelebi Sultan Mehmed'in vefatı ve oğlu II. Murad'ın hükümdar ilân edilmesi pek nazik zamana rastlamıştı. Bizans İmparatorunun, Yıldırım Bayezid'in oğlu olup kendi emrinde bulunan Mustafa Çelebi'yi hükümdar ilân ettirmek için faaliyeti, devlet ricali ve Kapıkulu askerlerinin *Edirne*'den kalkıp *Bursa*'ya gelmeleri gibi telâşlı durum esnasında İlyas Bey'in iki oğlu *Edirne*'den kaçarak Menteşe iline gelip hükümdarlıklarını ilân etmişlerdir.

Bu hususta Osmanlı tarihleri, bu iki çocuğun babalarının vefatından sonra Osmanlı sarayından kaçmak istemeleri dolayısiyle Tokat kalesine gönderilerek orada muhafaza altına alındıklarını ve iki sene sonra (Behiştî'ye göre bir sene sonra) bunlardan Ahmed'in kaçarak yaylaktan dönmekte olan Akkoyunlu Hükümdarının (Kara Osman Bey'in) yanına gidip sonra *Mısır*'a ve oradan *İran*'a gittiğini ve kaçamayan Üveys'in katlolunduğunu yazarlarsa da bu hal babalarının vefatından üç sene sonra olduğundan, doğru değildir. Çünkü bunlardan Üveys denilen Leys'in babasının öldüğü 1421 (824 H.) tarihinde kesilmiş bir gümüş sikkesi olduğu gibi kardeşi Ahmed'in de tarihsiz bir sikkesi mevcut olduğundan [4] bu iki kardeşin babalarının ölümünden

[1] Balat'ta İlyas Bey camii kitabesi:
لما وفق الله تعالى و عظم شانه ألامير المعظم و الملك المفخم أعظم — اعاظم ألامراء فى العالم رافع مراتب الى العلم الى الغاية و مظهر كلمة الله العليا السلطان شجاع — الدين الياس بن محمد بن ابراهيم بن اورخان خلد الله مملكته وضع بيد بناء هذه العمارة الشريف فى ذى القعده من شهور عام ٨٠٦

[2] Şimdi bilinemeyen *Mazon*, Muğla'nın kuzey-batısında Beşparmak dağı tarafına düşmektedir *(Menteşe Beyliği, s. 165)*. Profesör Wittek bunun Gököyük olması ihtimalinden bahsediyor.

[3] Bu müellif Şirvanlı Mehmed ve daha yukarıda geçtiği gibi Mahmud Bey adına da Baznâme tercüme etmiştir.

[4] *Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye kataloğu kısm-ı râbî; Menteşe Beyliği s. 158; Düvel-i İslâmiye, s. 284.*

sonra belki Menteşe'nin iki mıntakasında hüküm sürdükleri tahmin olunabilir.

Osmanlı tarihleri kayıtlariyle bunların hükümdarlıklarını daha sonraki tarihlere almak suretiyle telif etmek mümkündür. II. Murad 827 H. (1424 M.)'de [1] *Menteşe Beyliği*'ni işgal ettiği zaman Leys ile Ahmed'i yakalatarak *Tokat Kalesi*'nde hapsetmiş olmalıdır. Bundan iki sene sonra, yani 1426 kış ayı esnasında bu iki kardeşten Ahmed, Osmanlı tarihlerinin hikâye ettiği şekilde kaçmış ve Leys katlolunmuştur.

Ahmed'in kaçtığı, onun İlyas adındaki bir oğlunun 1421'de II. Murad'ın vefatı üzerine memleketine gelmesinden anlaşılıyor. Bunun üzerine yeni Osmanlı Hükümdarı II. Mehmed tarafından Anadolu beylerbeğisi İshak Paşa *Menteşe ili*'ne gönderilerek mukavemet edemeyen II. İlyas Bey *Rodos Adası*'na kaçmıştır [2].

Menteşe Beyliği Osmanlılar zamanında sancak olarak idare edilmiş ve Anadolu Beylerbeyliğine bağlanmıştır.

Menteşe oğullarının arazilerini genişletmek suretiyle en kuvvetli devirleri Mesud Bey zamanında, yâni 1310 senesine kadar devam etmiştir.

Menteşe oğulları mükemmel donanmaları sayesinde etrafa akınlar yapmışlar ve bir ara *Rodos Adası*'nı bile ellerine geçirmişlerdir. Bunlar kuvvetli donanmalariyle lüzumu halinde *Mısır* sultanlığına Aydın oğullarına da yardım etmişlerdir. Memlûk sultanının *Kıbrıs* üzerine yapacağı sefere Menteşe oğullarının iki yüz gemi ile iştirak etmeleri bunların deniz kuvvetleri hakkında bir fikir verir.

Menteşe oğulları ticaret gemileri vasıtasiyle de frenk memleketleri *İskenderiye* ve civar adalariyle de ticarî münasebetlerde bulunmuşlardır. Bunların Venedik cumhuriyeti ile ticaret muahedesi akdeylediklerine dair vesikalar ve muahedenâmeler vardır.

XIV. asırda *Palatya*, yani *Balat*'ın Avrupa'ya ihraç edilen Anadolu eşyasının batıda birinci derecede pazarlarından olduğunu batı

[1] Tâc-üt-tevarih'in, c. II, s. 322'de bu hâdiseyi 828 senesi başlarında göstermesi yanlıştır. *Behiştî, s. 65, Oruç Bey, s. 47, 48, Lütfi Paşa, s. 85, 86, Âşık Paşa zâde, s. 109'da* Cüneyd meselesinden sonra bu hâdisenin vukua geldiğini yazarlar ki, 827 senesi olduğu istidlâl olunuyor.

[2] İbn Kemal (Osmanlı tarihi, c. VII.) *Türk Tarih Kurumu yayınlarından, tıbkı basım s, 19, 20.*

kaynakları yazarlar. Venedikliler son zamanlara kadar bu devletle ticarî münasebetlerini devam ettirmişler ve bu yüzden mühim menfaatler sağlamışlardır. Bu ticaret muahedelerinin en mühimmi 1403 ve 1414 tarihli iki muahededir ki, İlyas Bey'le Venedik Cumhuriyeti murahhası arasında yapılmıştır. En son olan 1414 muahedesi Venedik murahhası Ser Pietro Civranole ile yapılmıştır.

Menteşe oğulları *Balat* ve *Milâs* limanları sayesinde mühim gelir temin etmişlerdir. Bunlardan *Balat*, XIV. asırda birinci derecede Batı Anadolu'da piyasa merkezi idi. Sonra ehemmiyetini kaybemiştir. Yani *Palatya* devlet merkezi olmaktan çıkıp Menteşe beyliği sona erdikten sonra bilfiil nakliyat yapamamış ve bu iş hıristiyan gemicilere terk edilmiştir.

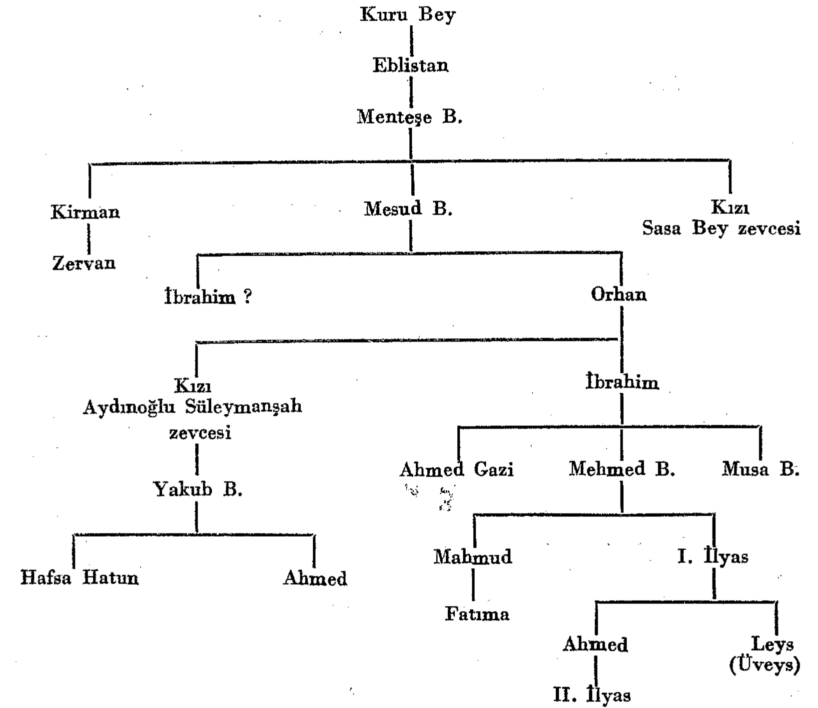
Menteşe oğulları Avrupa ile ticarî münasebatta bulunurlarken *Gigliati* tezyinatını havi gümüş sikkeler kullanmışlardır.

Menteşe beyliğinin *Milâs*, *Muğla*, *Beçin*, *Balat* şehirlerinde zamanına göre, fakülte derecesinde, bekayasını gördüğümüz yüksek vasıflı medreseleri vardı.

Menteşe oğulları millî lisana da hizmet etmişler ve namlarına Türkçe eserler tercüme ettirmişlerdir. *Palatya* Beyi Mahmud Bey ile İlyas Bey namlarına tercüme edildiklerini daha evvel gördüğümüz Baznâme ile İlyasiye bunlardandır[1].

[1] Menteşe oğullarını yazarken görülen başlıca eserler:
Kitabeler (ikinci kısım), *Menteşe Beyliği* (Paul Wittek), *Menteşe oğulları, Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene 2 ve 4.* (Ahmed Tevhid), *Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye kataloğu kısm-ı râbi, Düvel-i İslâmiye* (Halil Edhem), *Mesalik'ül-ebsar* (Şahabeddin Ömerî) *Teschner neşri*, *Subh-u'l-âşâ* (Kalkaşendî), *s. 5 ve 8. Menakib-ü'l-ârifîn* (Tahsin Yazıcı tercümesi), *İbn Batuta Seyahatnâmesi* (Şerif Paşa tercümesi), *Câmi-ü'd-düvel* (Müneccimbaşı Ahmed) Umumî Kütüphane nüshası Nr. 5020, *Muğla tarihi* (Zekaî Eroğlu), *Dukas* (Mirmiroğlu tercümesi), *Cihannüma* (Müteferrika tab'ı) ve *Keşf-ü'z-zünun* (Kâtip Çelebi), *Paris nüshası Selçuknâme*, *Zafernâme* (Şerefeddin Yezdî) Umumî Kütüphane nüshası, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, c. IX*, *Düsturnâme-i Enverî* (Mükrimin Halil neşri), *Başvekâlet arşivi 453, 338 ve 116 numaralı tahrir defterleri*, *Âşık Paşa zâde*, *Neşrî*, *Oruç Bey*, *Behiştî*, *İbn Kemal*, *Lütfi Paşa* tarihleri ve *Tâcü't-tevarih*, *Nadir Bir Kaç Sikke* (Şerefeddin Erel) 1963, *Histoire du Bas-Empire* (Le Beau), *Histoire du Commerce du levant* (Heyd), c. I, *Takvimü'l-Büldan* (Ebû'l-Fida).

MENTEŞE OĞULLARI

VIII
SARUHAN OĞULLARI

Eski *Lidya* kıtasında teşekkül eden bu Türkmen beyliği, *Batı Anadolu*'da içeriden *Ege* sahillerine doğru yayılarak *Manisa, Menemen, Gördes, Demirci, Nif* (Kemal Paşa), *Turgutlu, Tarhanyat* (Ilıca), *Gördük, Akhisar, Atala, Kayacık, Urganlı* gibi başlıca şehirlere sahip olmuşlardır. Gerek Karesi oğulları ve gerek Saruhan oğulları Germiyan Beyliğinin ilk kuruluşu sırasında Aydın oğulları gibi Germi yanlıların Batı Anadolu istilâsına sevkettikleri kuvvetlerden bir kısım olmak ihtimali vardır.

Beyliği kuran Saruhan Bey'in, *Harezm* kumandanı iken Anadolu Selçukîlerinin hizmetine girmiş olan *Saruhan* ismindeki kumandanın torunu olması zannolunur [1].

Eski kayıtlara göre Saruhan Bey'in babasının adı Alpağı olup Çuğa ve Ali Paşa adlarında iki kardeşi vardır. Ali Paşa Nif (Kemal Paşa) emîridir.

705 H. (1305 M.)'de *Manisa* mıntakasına yayılarak futûhat yapan Türklerin başında Saruhan Bey bulunmakta idi. Saruhan, Katalan kuvvetlerini *Danya* kalesinde muhasara ettiyse de orasını alamadı [2]. Nihayet Saruhan Bey Türklerin *Leşkeri ili* dedikleri (Laskaris ili) vilâyetin merkezi olan *Manisa*'yı 1313'de alarak denize doğru hududunu genişletti ve bu suretle heman heman eski *Lidya*'ya sahip oldu. *Manisa*'yı kendi beyliğine merkez yaptı; denizciliğe başladı, tesis ettiği donanma ile *Foça, Naksos* ve *Sakız*'daki Cenevizlileri ve *Midilli*'yi vergiye bağladı [3]. Bazan yalnız ve bazan Aydın oğulları donanmasiyle müşterek deniz seferleri yapıyorlardı. *Nif* kasabasını da kardeşi Ali Paşa fethederek kendisine merkez yapmıştı [4].

[1] Saruhan isminde bir Harezm kumandanının, Celâlüddin Harezm Şah'ın vefatından sonra Alâüddin Keykubad'ın hizmetine girmiş olduğunu İbn Bibî Selçuknâmesi yazar *(Houtsma tab'ı, s. 188)*.

[2] *Le Beau, c. XXIII, bab 104, fasıl 36 ilâ 43; Katalanlar tarihi (Umumî kütüphane nüshası), fasıl 15, s. 91)*.

[3] Dukas (Mirmiroğlu tercümesi) ve Charles Texir tercümesi, *C. II, s. 285.*

[4] *Mesalikü'l-ebsar* صاحب نيف ذكر كتاب التعريف انه من زمانه كان على باشا آخو صاروخان صاحب مغنيسا

Meşhur seyyah İbn Batuta, *Manisa*'ya geldiği zaman 733 H. (1332 M.) Foçalıların her sene Saruhan Bey'e vergi verdiklerini beyan ediyor [1].

Bizans İmparatoru III. Andronik Paleologos 1329'da *Sakız*'ı zabt ile avdette imparatorluğun zararına olarak memleketi genişletmekte olan Osman oğlu Orhan Gazi'ye karşı *Foça*'da Saruhan Bey ve Aydın oğlu ile görüşüp tedafüî ittifak akdedilmiş ise de bir netice çıkmamıştır; fakat 1336 tarihinde İmparator Andronik *Foça*'da muhasara ettiği Cenevizlileri tedip için Saruhan Bey ile Aydın oğlu Umur Bey'den yardım istemiş ve bu isteğe karşı Saruhan Bey Cenevizliler tarafından esir edilerek *Foça*'da bulunan oğlu Süleyman ile zadegândan yirmi dört genci kurtarmak şartiyle yardım etmiş ve bizzat donanmasiyle imparatorun yanına giderek dostluğunu göstermiştir [2].

745 H. (1344 M.)'de Aydın oğlu Umur Bey'in faaliyet ve şiddetinden, *Ege* ve *Yunan Denizi* taraflarında emniyet kalmadığından Bizans İmparatoriçesi Anna'nın teşvikiyle *Papa, Venedik, Rodos* donanmaları, Umur'un elinde bulunan *İzmir*'i zabt ile Aydın oğulları donanmasını yakmışlar ve bu suretle donanmasız kalan Umur Bey, kendisinin müttefiki olup Rumeli'de bulunan dostu Kantakuzen'e yardım için Saruhan Bey'e başvurarak onun ülkesinden geçmek istemişti.

Umur Bey, Saruhan ile uyuşmak için aralarında münazaalı olan araziden bir parçayı Saruhan Bey'e terkederek muvafakatini almış ve Saruhan'ın oğlu Süleyman Bey de beraber olarak yirmi bin kişilik bir kuvvetle *Karesi* topraklarından da geçerek *Çanakkale* taraflarından karşı Rumeli yakasına geçmişlerdir [3].

Plân mucibince bu yardımcı kuvvet Kantakuzen'le görüşüp *İstanbul* üzerine gidecek ve içeriden elde edilen taraftarlariyle Kantakuzen Umur'un ve kendinin kuvvetleriyle *İstanbul*'u işgal edeceklerdi. Halbuki bu plân Kıraliçe Anna tarafından haber alınarak ihtilâl çıkaracak olanlar öldürüldüğünden bir netice hasıl olmamıştır. Bunun

[1] *İbn Batuta Seyahatnâmesi* (Şerif Paşa tercümesi), *c. II, s. 337.*

[2] *Lebeau, c. XXIV, bab 109, fasıl 49, 50* ve *Hammer tercümesi, c. I, s. 176.*

[3] Bizans saltanatı için mücadele eden saltanat müddeisi Kantakuzen ile çocuk imparator Yuannis (Jan) Paleolog'dan, Umur Bey, Kantakuzen ve Saruhan Bey de Jan taraftarı idiler. Saruhan oğlu Süleyman Bey'in Umur Bey'e arkadaş olmasının sebebi Jan'ın (Yuannis'in) hukukunun muhafazası içindi *(Hayrullah Efendi tarihi, c. III, s. 20)*.

üzerine Kantakuzen ve Umur, Rumeli'ye dönmeğe karar vermişlerdir.

Dönüş esnasında Saruhan'ın oğlu Süleyman Bey *Küçükçekmece* civarında hummadan vefat ettiğinden Umur Bey, *Makedonya*'ya gitmekten vazgeçerek Süleyman Bey'in cesedini tahnit ettirerek geri dönmüş ve cenazeyi Saruhan Beye teslim ederek müslüman *İzmir*'e gitmiştir [1].

Saruhan Bey, oğlunun vefatından az sonra aynı senede 746 H. (1345 M.)'de vefat etmiştir. Kabri *Manisa*'da olup türbesinde kitabesi yoktur, bir haylı vakıfları vardır [2].

Şehabeddin Ömerî, *Mesalikü'l-ebsar*'da Saruhan Bey'in on beş kadar şehri, yirmi kalesi ve on bini mütecaviz süvari askeri ve denizde bir haylı donanması bulunup cihadla meşgul olduklarını beyan ediyor.

Fahrüddin İlyas Bey

Saruhan Bey'den sonra oğlu Fahrüddin İlyas Bey hükümdar oldu. Aydın oğlundan ümidini kesen Kantakuzen, Osmanlı Hükümdarı Orhan Gazi ile anlaşarak 1346'da kızı Teodora'yı Orhan'a verdiğinden telâşa düşen İmparatoriçe Anna, Saruhan oğlu İlyas Bey ile ittifak etmiştir.

757 H. (1356 M.)'de Orhan Gazi'nin oğlu Halil, *Gemlik* sahilinde denizde gezerken Ceneviz korsanları yakalayarak *Foça*'ya götürmüşlerdi. Orhan Gazi, Yuannis (Jan) Paleolog'a müracaat ile oğlunun kurtarılmasını rica etti; İmparator Foçalılara müracaat ettiyse de red cevabı aldı. Bunun üzerine *Foça*'ya hareket ile onu denizden muhasara etti; fakat Saruhan oğlu Foçalıların müttefiki olduğu için karadan bir şey yapılamıyordu; nihayet İmparator, Saruhan oğlu İlyas Bey'i kendi tarafına celb ile Foçalıların ittifakından ayırdı.

Saruhan oğlu İlyas Bey kendisinin karargâhına gelen ve beraberce ava çıkan imparatoru diğer bir gelişinde yakalamak istedi ise de plân imparator tarafından haber alındı, fakat hissettirilmedi. Bir gün imparator, Saruhan oğlu'nu donanmasına dâvet etti, hiç tereddüd etmeden gelir gelmez imparator gemisine demir aldırarak denize açıldı ve Saruhan oğlunu tevkif ve hapseyledi. Nihayet Saruhan oğlunun zevcesi kocasını kurtarmak için büyük bir fidye-i necat ile imparatorun gemisine geldi, verdiği para, hediye ve rehinelerle kocasını kurtardı [1].

[1] *Düsturnâme-i Enverî* ve *Lebeau, c. XXV, bab 112, fasıl 24.*

[2] Başvekâlet Arşivi, 464 numaralı *Saruhan evkafı defteri, s. 63, 68, 70.*

Fahrüddin İlyas Bey, 764 H. (1362 M.) den sonra vefat ederek yerine oğlu Muzafferüddin İshak Bey Saruhan hükümdarı oldu [2]. Fahrüddin İlyas Bey hakkında bilgimiz şimdilik bu kadardır. 764 tarihli bir gümüş sikkesi kuyumcu Şerafeddin Erel Bey'in koleksiyonundadır [3].

Muzafferüddin İshak Bey

İshak Bey, babasının sağlığında *Menemen*'de sancak beyi bulunmuş [4] ve babasının 764 H. (1362 M.) tarihli sikkesine göre bu tarihte veya az sonra hükümdar olmuştur. *Mısır* Memlûk sultanı ile mükâtebesi vardır. *Rodos Adası*'nın şövalyelerden alınması için yapılacak sefere diğer Anadolu beyleri gibi, İshak Bey de dâvet edilmiş ve kendisine 767 Şevval (1366 Haziran) tarihli sultanın nâmesi gelmiştir [5].

İshak Bey'in *Manisa*'da 768 H. (1366 M.) tarihli *Ulucami*, 770 H. (1369 M.) tarihinde *Mevlevîhâne* [6], 780 H. (1378 M.) de *Ulucami* yanında *medresesi* vardır.

İshak Bey 790 H. (1388 M.) de vefat ederek yerine Hızırşah ve Orhan isimlerindeki iki oğlundan Hızırşah hükümdar olmuş, diğer oğlu Orhan Osmanlılara iltica eylemiştir [7].

[1] Bizans vakanüvisi Grigoras'dan tercüme *(Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene I, s. 243.*

[2] "Kaza-i Manisa'da *Karaman kayası*'nda Koşunlu çiftliği Saruhan oğlu İshak Çelebi, Şeyh İsmail nâm Azize vakf-ı evlâtlık olmak üzere vakfedip ثلث و ستين و سبعمائة selâse ve sittîn ve seb'a mie tarihi ile müverrah mektup verip" kaydından İshak Çelebi'nin 763 ve ondan evvel sancakbeyi olduğu anlaşılıyor *(464 numaralı Saruhan defteri, varak 4b)*. Çünkü babasının 764 tarihli sikkesi vardır.

[3] Kuyumcu Bay Şerefeddin Erel'in Meskûkât kolleksiyonundaki İlyas Bey'in 764 tarihli gümüş sikkesi.

[4] Menemen, nam-ı diğer Tarhanyat kasabasında İshak Bey Çelebi zamanında 759 H. (1358 M.) de yapılmış olan Ulucami kitabesindeki yazılış tarzına göre İshak Çelebi'nin babasının sağlığında *Menemen* Sancakbeyi olduğu anlaşılıyor. Kitabe şöyledir :

أمر بعمارة هذه الجامع المبارك — فى أيام الدولة و الدين چلبى اسحق بك

[5] *Subh-u'l-âşâ, c.* VIII, *s. 26.*

[6] Eski Mevlevîhâne, yukarı Debbağhanenin doğusunda bu isimdeki dağ üzerinde olup haraptır. Evliya Çelebi'nin naklettiği kitabesi mevcuttur.

[7] Yıldırım Bayezid'in cülûsunu müteakip Orhan hakkında Düsturnâme'de şu kayıt vardır (s. 134).

Geldi Sarhan oğlu Orhan hizmete
Germiyan oğlu bilür hali nite.

Osmanlı Hükümdarı Murad Hüdavendigâr *Kosova* Muharebesine giderken Anadolu beylerinden yardımcı asker istemiş ve bunun üzerine İshak Bey de bir miktar kuvvet göndermiştir.

Hızırşah Bey

Murad Hüdavendigâr'ın *Kosova* Muharebesi'nde şehid olarak yerine oğlu Bayezid'in hükümdar olduğu nâzik zamanda Karaman oğlu Alâüddin Bey'in teşvikiyle *Germiyan*, *Aydın*, *Menteşe* beyleriyle beraber *Saruhan* oğlu Hızır Şah da muhalefete geçtiğinden, Rumeli durumunu yoluna koyan Yıldırım Bayezid, derhal *Anadolu*'ya geçerek *Saruhan*, *Aydın Menteşe* ve *Germiyan* beyliklerini bir hamlede ortadan kaldırmış ve bu suretle Saruhan beyliği işgal olunarak idaresi *Karesi* sancağiyle beraber pâdişah'ın büyük oğlu Ertuğrul'a verimiştir (792 H. = 1390 M.). Hızır Şah memleketi terkederek, *Sinop*'a Candaroğlu İsfendiyar Bey'in yanına ve daha sonra da Timur Han'ın yanına gitti.

Ankara Muharebesinden sonra memleketleri kendilerine tekrar verilen Anadolu beyleri arasında Hızır Şah Bey de, on iki senelik bir fasıladan sonra memleketine ikinci defa sahip oldu.

Yıldırım Bayezid'in oğulları (Süleyman, İsa, Mehmed, Musa Çelebi'ler) arasındaki saltanat kavgalarında Hızır Şah, Aydın oğlu Cüneyd ve Menteşe oğlu İlyas Bey'le beraber İsa Çelebi'ye yardım etmişlerdi. İsa'nın, Çelebi Mehmed'e mağlup olması üzerine Hızır Şah Bey *Manisa*'ya kaçtı. Mehmed Çelebi *Anadolu*'da durumu kendi lehine düzenledikten sonra, Aydın oğlu Cüneyd üzerine yürüdü ve onu itaate mecbur etti ve oradan birdenbire *Manisa*'ya geçerek bir baskınla Hızır Şah'ı hamamda iken yakaladı ve aman vermedi, yalvarmasına bakmıyarak derhal öldürttü (813 H. = 1410 M.).

Hızır Şah Bey, ölümünden evvel iki şey vasiyet etti: Birincisi, babasının yanına gömülmesi, ikincisi ise ecdadının yapmış olduğu vakıflara riayet edilmesi. Çelebi Sultan Mehmed, her iki vasiyyeti de kabul etti. Cami-ü'd-düvel, bunun sefih, ayyaş ve ahlâksız olduğunu beyan ediyor. Dukas Hızır Şah'ın Birinci Murad'ın damadı olduğunu yazıyor [1]. Hassan adındaki şairin Hızır Şah hakkında bir kasidesi vardır [2].

[1] Dukas (Mirmiroğlu tercümesi), s.9.

[2] مجموعة النظائر *Mecmuatü'n-nezâir* (Mezid oğlu), Umumî Kütüphane nüshası.

Hızır Şah'ın nefs-i Atala'da camii ve imareti olup bir haylı şahsiyetlere de arazi ve çiftlik vakıfları görülüyor [1].

* * *

Hızır Şah'ın kardeşi olup Osmanlılara ilticasını kaydettiğimiz Orhan'ın Ankara muharebesinden sonra hükümdar olduğuna dair 805 H. (1402 M.) tarihli biri gümüş, diğeri bakır iki sikkesi vardır. Orhan Bey'in hükümdarlıkta pek az kalıp Hızır Şah'ın bütün idareyi eline aldığı ve Orhan'ın da 815 H. (1412 M.) maktulen vefat ettiği kaydediliyor [2].

* * *

Saruhan Bey'in kardeşi *Nif* (Kemal Paşa) beyi Ali Paşa hakkında bir şey bilmiyoruz.

Saruhan'ın ailesinden olup sikke sahibi olmayan ve *Ulu Bey* denilen merkez hükümdarına tâbi olan bazı Saruhan prenslerinin memleketin muhtelif şehir ve kasabalarında hükümet ettikleri ve vakıflar vücuda getirdikleri görülmektedir.

Bunlardan *Demirci*'de *Eskicami* denilen mâbed, 810 H. (1407 M.) senesinde Yakup Bey bin Devlet Han bin Saruhan tarafından yaptırılarak Arapça taş vakfiyesi de camiin kuzey kapısı üzerinde olup bu vakfiye yangında kırılmış ve bazı kısımları zayi olmuş ise de yine okunup anlaşılmaktadır [3]. Camiin batı tarafındaki yıkılmaya yüztutmuş türbe de Yakup Bey'e aittir. Camiin kitabesi zâyi olmadan evvel Evliya Çelebi buraya geldiği zaman görüp suretini kaydetmiştir. Kitabede Yakup Bey hakkında *sultan-ı muazzam* tâbiri kullanılmıştır [4]. Yakup Han'ın babası Devlet Han'ın *Demirci*'nin *Kızılca* köyündeki tekkeye hizmet vakfı vardır [5].

[1] *Başvekâlet arşivi, 464 numaralı Saruhan evkafı defteri, varak* 63, 64 ve diğer 10, 29, 37.

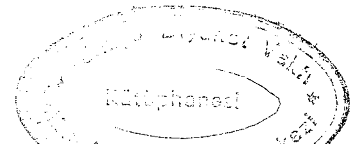
[2] *Tarih-i Osmanî Encümeninin Osmanlı tarihi, s. 501.*

[3] 810 Muharrem sonu tarihli olan (1407 Temmuz) bu vesikanın sureti *Başvekâlet arşivinde 464 numaralı Saruhan evkafı* defterinde vardır.

[4] Evliya Çelebi'nin bahsettiği kitabe şöyledir:

عمر هذا الجامع السلطان المعظم ظل الله فى العالم — صاحب الخيرات و الحسنات يعقوب بن دولت خان بن صاروخان باى سنه عشر و ثمانمائة

[5] *464 numaralı Saruhan evkafı defteri, varak 83b.*

Nasirüddin Tûsî tarafından on sekiz bap üzerine tertip edilmiş olan Bahnâme bu, Yakup bin Devlethan'ın emriyle Türkçeye çevrilmiştir [1].

Nefs-i Gördes'te Saruhan oğullarından Burak Paşa oğlu Yenice yahut Pekçe Bey bir cami yaptırıp yine orada yaptırdığı hamamı bu camie vakfetmiştir [2].

Saruhan ailesinden Saruhan Bey kardeşi Çuka Bey'in *Demirci*'de *Balçıkhisarı* ve *Kayacık*'ta *Kilisecik* çiftliği, Saruhan oğlu *İdris Çelebi vakfı* ve *Gördük* kazasında *Hamza Viranî* çiftliği, Saruhan oğlu *Yusuf Çelebi* vakfı, *Menemen*'e tâbi *Kanlıca* köyünde Saruhan oğlu *Hayreddin Çelebi* vakfı, olduğu tahrir defterinde görülüyor.

Saruhan oğullarının *Ege* sahillerine kadar inmeleri üzerine şap madenini havi *Foça* şehri de Saruhan Bey'in eline geçti. Şehirde oturanlar, yani Lâtinler ile Bizanslılar, Saruhan Bey ile muahede yaparak ona vergi vermeği kabul ettiler. Ona her sene on beş bin hafif gümüş, yani beşyüz *nümizma* [3] vermeğe razı oldular. Her sene *Foça beyi*, Saruhan Bey'i ziyaret ederek kendisine hediyelerle beraber on beş bin gümüş para getirirdi [4].

* * *

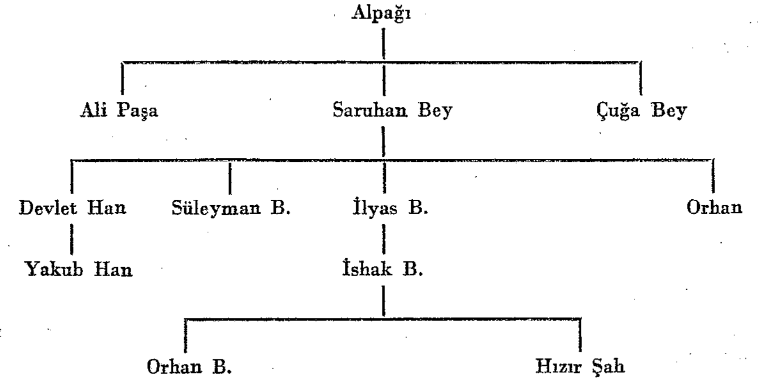
Saruhan oğulları donanmalariyle faaliyette bulunarak ve pek çok ganimet malı elde ettikleri gibi batı devletleriyle ticarî münasebatta da bulunmuşlardı. Asıl alış verişleri Cenevizlilerle olurdu. Lâtinlerle ticaretleri dolayısiyle Saruhan Bey, *Napoli* paraları tarzında *Gigliati* şeklinde resimli, lâtin harfleriyle gümüş sikke kestirmiştir [5].

* * *

[1] İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi.
[2] *Başvekâlet Arşivi 398 numaralı Manisa evkafı defteri, s. 93, 95.*
[3] *Nümizma*, XIV. asrın sonlarında Bizans'ta tedavül eden altın paranın adıdır.
[4] Dukas (Mirmiroğlu tercümesi), s. 98.
[5] O tarihte Napoli kıralı II. Karlo (1286 - 1309) ve oğlu Roberto'nun gümüş paraları Venedik paralarına tercih ediliyordu. Bundan dolayı Türkler ve adalardaki hıristiyanlar bunu basıyorlardı. *Gigliati* veya *Çiliati* hakkında Schlumberger'nin *Numismatique de l'Orient Latin* isimli eserine bakın.

Saruhan oğullarından İlyas Bey ve İshak Bey ile oğulları Hızır Şah ve Orhan Bey'in gümüş sikkeleri vardır. İlyas Bey'in sikkesi, kuyumcu Şerefeddin Erel Bey'in koleksiyonundadır [1].

SARUHAN OĞULLARI ŞECERESİ

[1] Saruhan oğullarını yazarken görülen eserler : *İkinci Kısım, Kitabeler, Düvel-i İslâmiye, Câmi-u'd-düvel, Le Beau, Katalanlar tarihi*, Tarih-i Osmanî Encümeninin *Osmanlı tarihi, Subh-u'l-âşâ, Mesalik-ü'l-ebsar, Düsturnâme-i Enverî, Meskûkât katalogları, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 2, s. 615*, Mevzu ile alâkalı Osmanlı tarihleri, *Başvekâlet arşivindeki 464* numaralı Saruhan evkafı defteri, *Dukas (Mirmiroğlu tercümesi), İbn Batuta Seyahatnâmesi* (Şerif Paşa tercümesi), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, c. IX).

IX

ALÂİYE BEYLERİ

Frenk ve Bizans tarihlerinde *Kandalor* [Keloyorus-Köragezyom] diye meşhur olan ve Anadolu Selçuk Hükümdarı I. Alâüddin Keykubad tarafından zabtından sonra *Alâiye* ve halk dilinde *Alanya* denilen şehirde küçük bir beylik kurulmuştu. *Câmi-ü'd-düvel*'in kaydına göre, bu beyliği kurmuş olan aile, Selçuk Sultanının kızının oğullarından gelmişler imiş [1]. Fakat bugüne kadar bu mütalâayı teyid eden bir vesika elde edilmemiştir.

Anadolu Selçukîlerinin son senelerinde *Alâiye*'yi Karaman oğulları almışlardır. 692 H. (1293 M.)'de *Kıbrıs* kıralınan *Alâiye*'ye asker çıkarması üzerine burayı istirdat eden Karaman oğlu Mecdüddin Mahmud Bey, Memlûk Sultanı Melik Eşref Selâhaddin adına hutbe okutmuştur. XIV. asrın ikinci yarısı içinde Karaman oğullarının bu sahil şehrine mâlik olduklarını kaynaklarımızdan ikisi bize gösteriyor [2]. Yine burada Türk Memlûk Hükümdarı Melik Nâsır Mehmed namına kesilmiş sikke vardır.

762 H. (1361 M.)'de *Antalya*'yı zabteden Kıbrıs kıralı, 767 Ramazan (1366 Mayıs)da yirmi iki gemi ile *Alâiye*'yi zabtetmek üzere geldi ise de halkın mukavemeti ve Karaman oğlunun yardım göndermesi üzerine mağlup olmuş ve bir haylı da esir vermiştir [3].

Alâiye, 831 H. (1427 M.)'de Karaman oğulları tarafından beş bin altın mukabilinde Memlûk devletine satılmış ve bu suretle *Alâiye*, Memlûk devletinin yüksek hâkimiyeti altında bulunmuş ve tarihini yazdığımız Karaman oğlu Mahmud Bey torunlarından olan beylerin elinde bulunmuştur [4]. İşte bu XIV. asırda *Alâiye*'de Memlûk sultanı ve *Alâiye* beyi adına gümüş sikkeler vardır. Şimdiki halde gördüğümüz ilk sikke *Emîr-i*

[1] *Heşt Bihişt*, bunların Selçuk ailesinden olduklarını kaydetmemekte, Âli ise Selçuk ailesinden olduklarını yazmaktadır.

[2] *Mesalik-ü'l-ebsar* (Şehabeddin Ömerî) ve *İbn Batuta Seyahatnâmesi* (Şerif Paşa tercümesi).

[3] *Zeyl-i Mir'at-ü'z-zaman*, جواهر السلوك فى الخلفاء و الملوك (Paris Millî Kütüphanesi Arapça yazmaları, Nr. 6739.

[4] *Vekayi-i Türkmaniye.*

âzam lâkabiyle yâdedilen Savcı bin Şemseddin Mehmed'indir [1]. Emîr Savcı'dan sonra yerine oğlu Emîr-i âzam Karaman bin Savcı *Alâiye* beyi olmuştur. Bu da babası gibi Memlûk Sultanı himayesinde olarak Sultan adına gümüş sikke kestirmiştir [2].

Karaman bin Savcı, Karaman oğlu İbrahim Bey'in teşvikiyle kardeşi Lütfi Bey tarafından öldürülerek yerine Lütfi Bey *Alâiye* emîri olmuştur. Bu da Memlûk sultanının yüksek hâkimiyetini tanımış bu suretle akrabaları olan Karaman oğullarının taarruzlarından bir dereceye kadar emin olmuştur.

Lütfi Bey. 848 H. (1444 M.)'de Memlûk Sultanının emriyle *Kıbrıs* üzerine bir taarruz yapmak için hazırlanmış ise de Memlûk donanmasının *Rodos*'ta mağlup olmasiyle buna cesaret edememiş ve altı sene sonra *Kıbrıs*'la sulh yapmış ve hattâ Karamanoğluna karşı Kıbrıs kıralından yardım bile görmüştür. Lütfi bey, karaman oğlunun temadî eden taaruzundan bıkıp osmanlılardan bir yardım görmek ümidiyle kız kardeşini vezir-i âzam Rum Mehmed Paşa'ya vermişti. Lütfi Bey'in vefatı tarihini bilemiyoruz. Yalnız Kırbıs kıralı II. Jan'la 854 H. (1450 M.)' de yaptığı ticaret ve mukabil emniyet muahedesine göre ölümü bu tarihten sonradır [3]. Halefi olan Kılınç Arslan'ın 866 H. (1462 M.) tarihli cami kitabesine göre Lütfi Bey'in vefatı takribî olarak 865 H. (1461 M.) olmalıdır.

Lütfi Bey'den sonra *Alâiye* beyliğine geçen Kılınç Arslan, tarihlerin yazdıkları gibi Lütfi Bey'in oğlu değildir. belki kardeşi Ali Bey'in oğludur. Bu zata ait *Alâiye*'de *Mahmudiye Köyü*'ndeki 866 H. (1462 M.)

[1] Savcı bin Mehmed'in sikkesinin bir yüzünde أمير الأعظم ساوجى بن شمس الدين خلدت دولته diğer yüzünde ضرب بدار الأمن علائية حميت عن البلية (*Şerefeddin Erel, Nâdir Birkaç Sikke, s. 17)*.

[2] Hayrullah Efendi tarihinde Osmanlı Hükümdarı II. Murad zamanında *Alâiye*'de Karaman Bey'in hükümdar olup Osmanlılara itaat ettiği ve Karaman oğlu İbrahim Bey'in desisesiyle bunu, Lâtif Bey ismindeki kardeşinin öldürüp yerine *Alâiye* beyi olduğunu yazar (c. VIII, s. 137). Bu, Savcı oğlu Karaman Bey'in gümüş sikkesi de bulunmuştur. Bir yüzünde السلطانى — قارامان بن ساوجى بن محمد خلدت دولته diğer yüzünde ise evvelki nottaki gibi ضرب بدار الامن علائية حميت عن البلية klişelidir. Sikkenin başındaki (es-Sultanî السلطانى) ibaresi Memlûk Sultanına mensubiyetini gösteriyor. Karaman bey namına 827 H. 1424 M. tarihli bir kitabe görülüyor. (Alanya) Seton Lloyd ve Storm rıce tercemesi N. Sinemoylu S. 71 sene 1964

[3] Heyd, *Orta zamanda Şark Ticareti tarihi, c. II, s. 356.*

tarihli cami ve Mahmud Seydi türbe vakfiyesinde[1] babasının Ali olduğu görülmektedir.

Kılınç Arslan Bey, Osmanlıların Karaman oğullarının memleketlerini zabtetmekte olduklarından Karamanlıların taarruzlarından kurtuldu ise de onun arkasından Osmanlı istilâsının ucu kendisine dokunmuştur. 867 H. (1451 M.) veya bir sene sonra Gedik Ahmed Paşa tarafından muhasara edilen *Alâiye*'yi Osmanlılara terke mecbur oldu[2].

İstanbul'a getirilen Kılınç Arslan Bey'e *Gömülcine* sancağı dirlik olarak verildi, oğlu ve ailesiyle beraber *Gömülcine*'ye gönderildi ise de *Alâiye* gibi varidatı çok ve zengin bir şehre mukabil geliri az olan *Gömülcine*'nin kendisine dirlik verilmesi gücüne gittiğinden bir zaman sonra *Kavala* limanından bir gemiye atlayarak Memlûk devletine iltica etti[3].

Kılınç Arslan Bey, *Mısır*'da bir iş göremiyeceğini anladığından bir ümitle Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in yanına gitmek üzere *Mısır*'dan ayrılmış ise de yolda vefat etmiştir.

Kılınç Arslan'ın mücevherattan anlayıp onların tamirinde de mâhir olduğunu tarihler yazarlar; hattâ Fatih Sultan Mehmed Kılınç Arslan'a tamir edilmek üzere verdiği bir mücevheri *Mısır*'a kaçtıktan sonra orada tamir ederek Gedik Ahmed Paşa vasıtasiyle geri gönderdiğini Osmanlı tarihleri kaydediyorlar.

İbn İyas tarihi 913 H. (1507 M.)'de *Mısır*'da oturmakta olan *Alâiye* Sultanının oğlunun vefatını yazmaktadır ki[4], muhtemelen Kılınç Arslan Bey'in oğludur. Diğer bir oğlu da *Gömülcine*'de kalmıştı.

* * *

[1] *Süleyman Fikri. Antalya livası tarihi.* Osmanlı tahrir defterlerinde de bu köye *Seydi Mahmud* köyü ve zaviyesi deniliyor. *Başvekâlet Arşivi (Cevdet tasnifi), dahiliye vesikaları,* Nr. 11044.

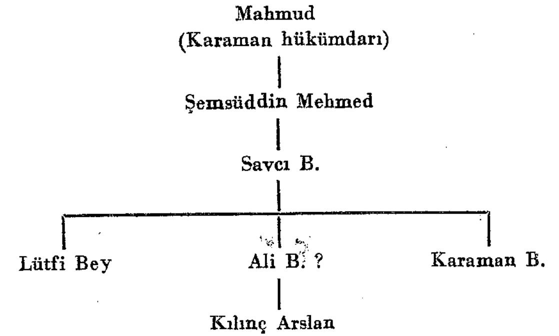
[2] Gedik Ahmed Paşa'dan evvel Karaman tarafına Rum Mehmed Paşa tâyin edilip kendisine *Alâiye*'nin alınması emrolunmuş ise de akrabalık sebebiyle Alâiye işgalini ihmal eylemişti.

[3] Neşrî *(c. II, s. 794)*. Âli, Osmanlılara iyilik etmiş olan ecdadı Selçukîlere hürmeten Kılınç Arslan'ın küçük bir kasabaya kanaat ile orada yaşamasını çok gördüğünden ve kimseye zararı dokunmayan bir adamın vefatına kadar bekliyerek kasabayı sonradan işgal etmediğinden ve mademki memleketi de elinden alınmıştır, kendisine daha güzel bir timar verilmesi lâzım gelirken ehemmiyetsiz bir yer verilmesinden dolayı Sultan II. Mehmed'i muaheze etmektedir.

[4] İbn-i İyas بدائع الزهور Alman Müsteşrikler Cemiyetinin bastırdığı nüsha (C. IV, s. 126).

Orta zamanlarda *Alâiye*'de gemi yapan tezgâhlar vardı; kereste ihracatı pek mühimdi. Bundan başka *Güney Anadolu*'da *Mısır, Kıbrıs, Rodos* ve diğer memleketlerle ticarî münasebatı bulunan ve *Antalya*'dan sonra en işlek bir pazar yeri olan bu, *Alâiye* şehri idi. *Alâiye*'nin *Kıbrıs* ve *Mısır*'la münasebatı çok önemli idi, 1403 senesinde *Alâiye*'ye uğrayan Busiko, bura mağazalarının eşya ile dolu olduğunu görmüştü. Bundan dolayı *Alâiye* Beyleri zengin ve halkın malî ve ticarî durumları yolunda idi[1].

Bugün elde edilen sikke ve tarihî kayıtlara göre XIV. asırdaki Alâiye beyleri şunlardır.

[1] *Alâiye* Beylerini yazarken görülen eserler :
Câmi-u'd-düvel, Hayrullah Efendi tarihi, İbn Batuta Seyahatnâmesi (Şerif Paşa tercümesi), *Mesalik-ü'l-ebsar, Heşt Bihişt, Feridun Bey Münşeatı,* (Heyd), *Orta Zamanda Şark ticareti tarihi, Vekayi-i Türkmaniye, Antalya Livası Tarihi, Nâdir Birkaç Sikke, Cevahir-ü's-Sülûk (Mir'at-ı Hulefa zeyli), İbn İyas (Bedayi-ü'z-zuhur), Paris nüshası Selçuknâme,* Gibbons *(Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu).* Âşık Paşa zade, Âli (Künh-ü'l-ahbar), Neşrî.

X
KARASI OĞULLARI

XIII. asrın sonları veya XIV. asır başlarında büyük ve küçük *Mizya*'da (Balıkesir ve Çanakkale tarafları) bir beylik kurmuş olan Türk beylerinden birinin adı olan Karası, sonraları o mıntakaya alem olmuş ve daha sonra da Karası Sancağı ismiyle mülkî teşkilâtımıza girmiştir.

Tarihlerde Karası oğulları diye meşhur olan bu ailenin büyük ceddi, XI. asrın ikinci yarısından sonra *Orta Anadolu*'da, bir devlet kurmuş olan Melik Dânişmend Gazi'dir[1]. *Dânişmendiye* devleti XII. asrın ikinci yarısı içinde Anadolu Selçuk Devleti tarafından ilhak edilince bu aileye mensup olanlar, Selçuk devletinin hizmetine girip bu devletin ileri gelen emîrleri arasında yer almışlar, Bizans hududu üzerindeki mevkilerde uç kumandanı olarak mühim hizmet görmüşlerdir.

Selçuk devleti hizmetini kabul etmiş olan Dânişmend ailesi, Dânişmend hükümdarı Nizamüddin Yağıbasan oğullarından Zahîrüddin Îli, Muzafferüddin Mahmud ve Bedrüddin veya Sinanüddin Yusuf isimlerinde üç kardeştir. Bunlar, Selçuk hükümdarı Rüknüddin Süleyman Şah'ın 600 H. (1202 M.)'de vefatından sonra yerine hükümdar olan oğlu III. Kılınç Arslan'a karşı cephe alarak Rum İmparatorluğuna iltica etmiş olan I. Gıyasüddin Keyhusrev'in ikinci defaki hükümdarlığını temin etmişlerdir (1204)[2].

Bu üç kardeşten Zahîrüddin Îli, Selçuk Hükümdarı I. Gıyasüddin Keyhusrev zamanında en büyük Selçuk makamlarından olan Pervanecilikte bulunmuştur. Anadolu Selçuk Devletinin inhilâli esnasında bu aileden olup uç beyliğinde bulunmuş olan Kalem Bey (Kalem Şah) ile oğlu Karası Bey, Bizans hududundaki diğer uç beyleri gibi İmparatorluğun zararına olarak *Batı Anadolu*'yu isilâya başlamışlar ve kuvvetli ihtimal ile Germiyan kuvvetleri ile beraber *Mizya* (şimdiki Balıkesir) mıntakasına girmişlerdir.

[1] *Birinci Kısım, kitabeler*, s. 43.

[2] İbn Bîbî (Houtsma tab'ı), c. IV, s. 24; *Müsamere't-ü'l-ahbar* (Aksarayî) Türk Tarih Kurumu yayınlarından, s. 32; *Cami-u'd-düvel* (Umumî kütüphane nüshası, Nr. 50520).

Bizans müverrihi (Pachymere) ve Nikeforus Grigoras'ın Kalambis dedikleri[1] Kalem Bey ile oğlu Karası'nin hangi tarihte *Mizya*'yı işgale başladıkları sarih olarak malûm değilse de bunun İmparator Andronik Paleologos zamanında ve takriben 696 h 1296 m de veya az daha sonra olarak tahmin edilebilir[2]. Çünkü aynı tarihlerde Germiyan Hükümdarı Alişir oğlu (Birinci Yakup Bey) ile Gazi Osman Bey'in de faaliyetleri görülmektedir.

Kalem Bey ile oğlu Karası Bey işgal ettikleri *Mizya* mıntakasında *Balıkesir*'i kendilerine merkez yapmışlardır. İbn-i Batuta bu şehrin Karası Bey tarafından tesis edildiğini ve oğlu Demirhan tarafından oraya bir haylı halk yerleştirildiğini beyan etmektedir. *Balıkesir*'in pek yakınında eski adı *Akiros* veya *Akiraus* olan bir şehir bulunmuş olduğundan dolayı Arap kaynakları bu beyliği *Memleket-i Ekira* adiyle zikretmektedirler[3].

Karası beyliği *Akira*'dan başka Dağ marmarası merkezi olan *Bergama, Sındırgı, Bigadiç, İvrindi, Fırt* (Susığırlık), *Aydıncık, Başgelenbe* (Soma'da bir köy), *Kemer Edremit* (Burhaniye), *Edremid, Ayazmend* (Altınova) ile *Bayramiç, Ayvacık, Ezine* (eski Eolya ve Trova tarafları) ve bir de Balıkesir yakınında *Mendehorya* (Balıklı) taraflarını hududu içine almıştı. Cami-üd-düvel ise *Gördös* ile *Demirci*'yi de Karası şehirleri arasında göstermekte ise de yanlış olup buraları Saruhan oğulları beyliğine aitti.

Saydığımız şehirlerden *Bergama, Kemer Edremit* ve *Edremit* şehirleri 1302 de henüz Rumların ellerinde bulunmakta idi[4]. Belki *Eolya* ve *Trova* mıntakaları da bu tarihten sonra zabtedilmişlerdir.

Bu Türk istilâlarına karşı Bizans İmparatorluğuna yardıma gelen Katalanların 1304 de *Artak* (Erdek) sahiline çıkarak bu taraflarda bulunan Türk kuvvetleriyle yaptıkları muharebelerin Karası beyliği kuvvetleri olduğu şüphesizdir.

Karası Bey gerek Moğollardan kaçarak ülkesine sığınan ve gerek *Dobriçe*'den Ece Halil kumandasiyle gelmiş olan Sarı Saltuk'a mensup Alevî Türkmenleri kendi topraklarına yerleştirmek suretiyle bu havalideki Türk nüfusunu arttırmıştır.

[1] *Pachymère* 1685 tab'ı fasıl 9, s. 563 ve *Nikoforüs Grigoras* merhum Fazıl Nazmi Bey tercümesi s. 62, 63.

[2] Le Beau *Histoire du Bas Emirpe*, C. 23 Bab 310. Fasıl 25.

[3] *Mesalik-ül-Ebsar, Suhb-ul-âşâ*, اجابة السائل *İcabet-üs-sâil.*

[4] Le Beau c. 23, Bab. 103, fasıl 59, 61.

Kalem Bey ile oğlu Karası Bey'in hangi tarihte vefat ettikleri belli değildir. 1328 de İmparator Üçüncü Andronik *Kapıdağı* civarındaki meşhur *Sizik* şehrine geldiği zaman *Çanakkale* sahilindeki Bizans kasabalarına taarruz edilmemesi için Karası oğlu Demirhan ile *Pege* kasabasında bir anlaşma yaptığına göre[1] Karası Bey'in bu tarihten evvel vefat etmiş olduğu anlaşılıyor[2].

Mortman'ın, Osmanlı tarihlerinde Aclan Bey olarak gösterilen Karası oğlunu Bergama Emîri Yahşi Bey göstermesi doğru değildir; Mortmann'ı bu yanlışlığa sevkeden, Löbo'nun yukarıda söylediğimiz kaydı olmuştur; çünkü Demirhan'la Bergama Emîri Yahşi Bey'in kardeş oldukları, Memlûk Sultaniyle mükâtebeleri dolayısiyle Arap kaynaklarından sarih olarak anlaşılmaktadır.

731 h 1331 m de imparator, *Dimetoka*'da bulunduğu sırada Karası Beyine (Nikefor Fokas Trova beyine diyor) ait yetmiş gemiden mürekkep bir donanma *Gelibolu* sahillerine gelerek buraya asker çıkardıktan sonra *Enez* civarındaki *Freçik* ve *Trayanopolis* taraflarını vurmuşlardır ki[3] bunun *Demirhan*'a ait kuvvetler olması îcap etmektedir.

733 h 1333 m de İbn Batuta *Anadolu*'yu gezdiği sırada Yahşi Han'ı *Bergama* ve Demirhan'ı da *Balıkesir* Sultanı olarak zikrediyor[4]. Şahabeddin Ömerî, *Mesalik-ül-Ebsar*'da *Memleket-i Ekira* sahibi Demirhan'dan bahsederken bunun hem asker ve hem şehirlerinin komşusu olan Osmanoğlu Orhan Bey'den ziyade olduğunu ve rumlarla muvaffakiyetle deniz muharebesi yaptığını beyan etmektedir[5].

Düsturnâme'de Aydın oğlu Umur Bey ile deniz seferine iştirak eden ve orada Saruhan oğlu denilen Demirhan'ın Karası oğlu olduğu anlaşılıyor.

Gibbons, *Ekira*'yı *Akbare* ismiyle zikrederek 1345 den az evvel orada Demirhan'ın hükümdar olduğunu beyan etmektedir[6]. Demirhan'ın halk tarafından sevilmediğini hayırsız bir adam olduğunu İbn Batuta yazıyor[7].

[1] Le Beau Demirhan'ı yanlış olarak Yahşi Bey'in oğlu gösteriyor.
[2] Le Beau c. 24, bab 108, fasıl 53.
[3] *Hammer* (Atâ Bey tercümesi c. 1, s. 173) ve Le Beau c. 24, fasıl 15.
[4] İbn Batuta (Şerif Paşa tercümesi) c. 2, s. 338, 339.
[5] *Mesalik-ül-Ebsar* (Franz Tashner) tarafından bastırılmış Türklere ait *beşinci bap sekizinci fasıl s. 47* ve *Subh-ul-âşâ c. 5, s. 344* ve c. 8, s. 17.
[6] Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* - Ragıp Hulûsi tercümesi s. 259.
[7] *İbn Batuta Seyahatnâmesi c. 2, s. 339.*

Tarihlerin siyakından öğrendiğimize göre Karası Bey'den sonra memleket bütünlüğü bozularak beylik, birinin merkezi *Balıkesir* diğerinin merkezi *Bergama* olmak üzere ikiye ayrılmış ve büyük parça *Marmara* ve *Çanakkale*'ye kadar Demirhan'ın elinde kalmıştır.

Bergama Emîri Yahşi Han'ın lâkabı Şücauddin idi[1]. Arap kaynaklarının *Memleket-i Marmara* sahibi olarak gösterdikleri Yahşi Han'ın Türk Memlûk Sultaniyle mükâtabesi olduğunu müteaddid kaynaklardan öğreniyoruz[2].

Mesalik-ül-Ebsar'da Saruhan beyliğinin hudutlarını sayarken bunun bir tarafında *Yahşi ili* bulunduğunu zikretmektedir. Yine aynı eserde *Yahşi Han*'ın on beş şehri ve o kadar da kalesi ve yirmi bin atlı askeri ve donanması olduğu zikredildiğine göre bunun yerlerinin, biraderi Demirhan'dan az olduğu anlaşılıyor.

Yahşi Bey 1341 ve 1342 senelerinde iki defa donanma ile *Gelibolu* yarımadasına asker çıkarmış ise de muvaffak olamıyarak Bizans saltanat müddeisi Kantakuzen ile anlaşmağa mecbur olmuştur[3]. Bu son seferinden sonra Yahşi Bey'e ait malûmatımız yoktur.

Bizans kaynakları *Trova* taraflarına sahip olan Karesı oğlu Süleyman Bey isminde bir beyden bahsediyorlar. *Balıkesir* ve havalisinin yani Demirhan'a ait yerlerin bir kısmının Osmanlıların eline geçtiği ve Demirhan'ın da Orhan Gazi tarafından ele geçerek *Bursa*'ya götürüldüğüne göre bu Süleyman Bey'in belki de babasının zamanında *Trova* tarafları valisi bulunmuş olması muhtemeldir. Karası Beyliğinin mühim kısmının işgalinden sonra Süleyman Bey'in *Trova* ve *Çanakkale* taraflarında bir müddet daha tutunabildiği anlaşılıyor. 1343 de düşmanlarına karşı dostu Aydın oğlu Umur'un yardımından mahrum kalan Kantakuzen, bu Karası oğlu Süleyman Bey'in *Gelibolu*'ya sevkettiği yaya va atlı kuvvetleri sayesinde durumunu düzeltmişti[4].

Süleyman Bey Bizans kumandanlarından Vatas (Vatatzes) in damadı idi. Karasi oğlu Süleyman Bey bir ara Kantakuzen'e

[1] *İcabet-üs-sâil Paris Millî kütüphanesi Arapça yazmaları numara 4443* ve *Kitab-ı-divan-ül-inşa* aynı kütüphane numara 4439.
[2] *İcabet-üs-sail* ve *Kitab-ı Divan-ül-İnşa, Mesalik-ül-ebsar, Subh-ul-âşâ* (c 5, s. 344 ve c 8 s. 16).
[3] *Kantakuzen* c 7, fasıl 10, s 382 ve *Hammer* (Atâ Bey tercümesi) c. 1, s. 179.
[4] *Kantakuzen* c. 7, s. 625.

muhalif cephe alan kayınpederine de askerle yardım etmişti[1]. 1345 de Aydın oğlu Umur Bey, İmparator Katnakuzen'e yardım etmek üzere *Rumeli*'ye geçmek istediği zaman donanmasının İzmir limanında lâtin donanmaları tarafından yakılmasından dolayı karadan *Saruhan* ve *Karası* arazisinden geçmeğe mecbur olmuştu.

Bunun için Saruhan Bey'le anlaşan Umur Bey onun oğlu Süleyman Bey ve Kantakuzen'in de dostu olan Karası oğlu Süleyman Bey de birlikte olarak tabiî Karası donanmasiyle askerlerini karşı Rumeli sahiline geçirmişlerdi[2].

Karası oğlu Süleyman Bey'i 1357 senesinde yine *Trova* hâkimi olarak görüyoruz[3]. Bu kayıtlara nazaran aşağıda görüleceği üzere Karası memleketlerinin *Bergama*'dan îtibaren sahil kısmından *Kemer Edremit* (Burhaniye), *Edremit* ve körfez kuzeyinden Çanakkale boğazına kadar olan yerler 1357 den sonra Osmanlıların işgaline uğramıştır. Takvim-i Nücumî'ye göre[4] Karası vilâyetinin tamamiyle zabtı, Osmanlı Hükümdarı Birinci Murad'ın cülûsu senesinde yani 763 h 1361 m senesinde olmuştur ki yukarıki mütalâaya uymaktadır.

* * *

Yukarıdaki tetkikattan sonra bir de Osmanlı tarihlerine göre Karası beyliğinin Osmanlıların eline nasıl geçtiğini göstermek îcap etmektedir. Mamafih Osmanlı tarihlerinin kayıtları da birbirini tutmamaktadır.

Meselâ İbn Kemal, Karası beyin vefatını 735 H. (1334 M.) gösterip yerine büyük oğlunun geçtiğini ve küçük oğlunun Osmanlılara iltica ettiğinden bahsederek isimlerini zikretmez[5]. Diğer Osmanlı tarihleri Karası Bey'den sonra yerine oğlu Aclan Bey'in geçtiğini ve onun 737 H. (1336 M.) de vefatı ile isim zikretmiyerek yerine oğlunun geçtiğini ve bunun Dursun Bey adındaki kardeşinin Osmanlı hükümdarının yanında bulunduğunu yazarlar. Bu Karası hükümdarının fenalığı sebebiyle Karasi ümerası Hacı İlbeyi vasıtasiyle Orhan'ın yanındaki Dursun Bey'i hükümdar olmak için teşvik ediyorlar. O da Osmanlı Hükümdarı Orhan Gazi'ye *Balıkesir*, *Aydıncık*, *Bergama*'yı vermeği teklif ile diğer yerlerin, yâni Trova mıntakasındaki Kızılca Tuzla ile Bayramiç ve sair şehirlerin kendisinde kalmak üzere[1] teklifte bulunmuştur. Orhan Bey bu teklifi kabul edip Dursun Bey'i de beraberine alarak *Balıkesir* üzerine yürüdüğünden Karası oğlu kendisini müdafaa için *Bergama* kalesine kaçıp Balıkesir ümerası başta Hacı İlbeyi olduğu halde Evrenuz, Ece Halil ve Gazi Fazıl Beyler Orhan Bey'i karşılıyorlar. Orhan Gazi iki kardeşi barıştırmak için Dursun Bey'i Hacı İlbeyi ile beraber *Bergama* kalesine gönderiyor. Bunlar kale önüne gelip görüşmek istiyorlar, fakat kaleden atılan bir okla Dursun Bey maktul düşüyor. Bundan müteessir olan Orhan Gazi *Bergama*'ya gelip muhasara ediyor; ahalinin ısrariyle Karası hükümdarı kaleden çıkarak Orhan Gazi Bey'e teslim oluyor ve *Bursa*'ya getiriliyor. İki sene sonra yumrucak (taun) dan vefat ediyor.

Osmanlı tarihlerine göre Karası'nın ilhakı 735 H. (1334 M.) 737 (1336) 750 H. (1349 M.) 755 H. (1354 M.) olarak muhtelif tarihlerde gösterilmiştir.

Karası'nın Orhan Gazi tarafından ilhakına dair Arap ve Bizans kaynaklariyle Osmanlı kaynaklarını bir dereceye kadar telif etmek mümkündür. Yukarıda gösterilen tarihlerde *Balıkesir*, *Manyas*, *Aydıncık* tarafları Orhan tarafından alınarak buraya Orhan'ın büyük oğlu Süleyman Paşa tayin edilmiş ve 1345 den sonra *Bergama*, *Edremit* havalisi ve 1363 de Murad-ı Hüdavendigâr'ın ilk hükümdarlığında *Çanakkale* ve *Edremit* körfezine kadar olan *Trova* ve *Eolya* sahaları da alınmak suretiyle Karası beyliğinin işgali tamamlanmıştır.

Bugüne kadar Karası oğullarına dair ne bir eser ve kitabe ve ne de sikke görülmemiştir. Bildiğimiz şimdilik bundan ibarettir. Tarihî olaylardan anlaşıldığına göre Osmanlı tarihlerinin Aclan Bey dedikleri Karası hükümdarı Demirhan olacakdır. Demirhan yazılış hatasiyle Aclan olmuştur. Bunun Bergama kalesinden çıkıp teslim olmak şartiyle o tarihte, yani Balıkesir'in alındığı tarihte *Bergama*'nın Orhan Gazi tarafından alınmadığı muhakkaktır. Halkın, *Demirhan*'ı kaleden çıkarıp teslim etmeleri bundan ileri gelmiş olmalıdır. Çünkü *Bergama*, Demirhan'ın biraderi Yahşi Bey'e ait olduğundan Dursun Bey'in kendisine ait olmayan bir şehri Osmanlı Pâdişahına

[1] Mortman, *Karası oğulları* makalesi s. 5.

[2] *Düsturnâme* (Enverî) s. 66 ve bunun merhum Profesör Mükrimin Halil Yınanç tarafından yapılan mukaddemesi s. 60 not.

[3] *Düsturnâme mukaddemesi s.* 60.

[4] *Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü kütüphanesi* numara 310.

[5] Nûr-ı osmaniye nüshası numara 3078 varak 50b.

[1] *Âşık Paşa Zâde* s. 44, Kramers, *Bayramiç* yerine *Ehram* (Behram) eski *Assos'u* gösterir.

pişkeş çekmesi mümkün değildir; bundan dolayı Orhan Bey, *Balıkesir*'le *Marmara*'ya kadar olan *Manyas* ve *Aydıncık* ile iktifa etmiştir.

Karası beyliğinin Demirhan'a ait kısmının Osmanlılara geçmesi üzerine tecrübeli Karası ümerasından Hacı İlbeyi, Evrenuz, Ece Halil, Gazi Fazıl Beyler Osmanlı devleti hizmetinde bulunarak küçük Osmanlı beyliğinin Rumelinde yayılmasında büyük hizmet etmişlerdir.

* * *

Karası beyliğinin Osmanlılara geçmesinden sonra burası *Çanakkale* mıntakası hariç beş asır Anadolu eyaletine bağlı bir sancak olarak idare edilmiştir. Sancağın merkezi Balıkesir olup sancağın adı Karasi olarak devam etmiştir; kazaları da *Bigadiç, Sındırgı, Bergama, Balya, Başgelenbe, Kemer Edremit* (Burhaniye), *Edremit, Feslikân, Kozak* (Bergama'da) *Karacalar, Ayazmend* (Altınova) *Fırt* ile beraber *Şamlı* ve *Aydıncık* olup 1200 H. (1786 M.)'de Ayvalık da buraya alınmıştır.

Eyalet teşkilâtı değiştirildiği sırada ve 1257 H. (1841 M.)'de Karası sancağı Kocaeli ve Hüdavendigâr (Bursa) ile birlikte bir vilâyet içine alınmıştır. Bugün Balıkesir vilâyetinde bulunan *Balya* ile *Agonya* (Koyuneli) eski teşkilâtta *Biga* sancağına ve *Gönen, Kebsut, Aydıncık* Bursa sancağına bağlanmışlardı. 1262 H. (1846 M.)'de *Erdek* Karası'ya ilhak edilmiş ve 1285 H. (1868 M.)'de *Bergama* Karası'den alınarak *Saruhan* (Manisa) sancağına verilmiştir.

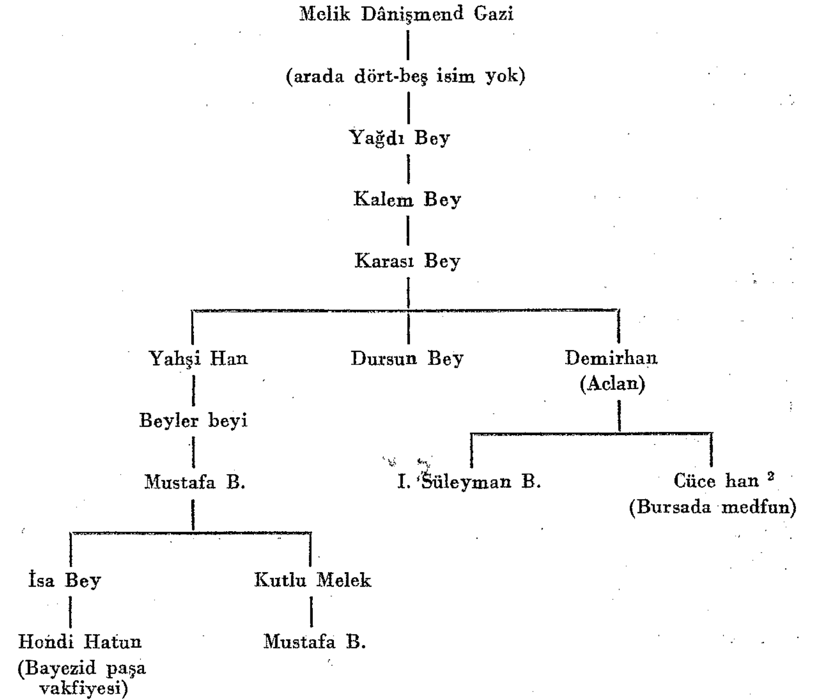
1261 H. (1845 M.)'deki idarî teşkilâtta Manisa vilâyet yapılıp Karası sancağı buraya verilmiş ise de az sonra tekrar *Hüdavendigâr* (Bursa) vilâyetine bağlanmıştır. 1297 H. (1880 M.)'de *Biga* sancağının ilhakiyle Karası vilâyet olmuştur. Bu teşkilât 1304 H. (1886 M.) senesine kadar devam etmiş ve bu tarihte Karası valiliği kaldırılarak burası tekrar *Hüdavendigâr* vilâyetine rabtedilmiştir.

Karası sancağı 9 Ca 1327 (28 Haziran 1909) de müstakil mutasarrıflık olmuştur. 10 Rebiulevvel 1342 (21 Ekim 1923) de umum mutasarrıflıkların vilâyet olması üzerine Karası vilâyeti vücuda gelerek sancak teşkilâtı kaldırıldı. 1926 da eski hanedanlara ait vilâyet isimleri kaldırıldığı sırada burası da Balıkesir vilâyeti adını aldı.

Balıkesir vilâyeti *Balıkesir, Bigadiç, Sındırgı, Dursun bey* (Balat),

İvrindi, Balya, Susurluk, Manyas, Bandırma, Erdek, Gönen, Burhaniye, Edremit, Ayvalık kazalarını havidir [1].

KARASI OĞULLARI HANEDÂNI

[1] *Karası oğullarını* yazarken görülen eserler:
Karası Oğulları (Ahmed Tevhid) Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası sene 2, s. 564, *Encümenin Osmanlı tarihi* (Necib Asım-Mehmed Ârif) *Âşık Paşa zade Oruç Bey* ve *Neşrî, Tâc-üt-Tevarih, Hayrullah Efendi* tarihleri *Cami-ud-düvel*, Le Beau, *İbn Batuta Seyahatnâmesi, Mesalik-ül-ebsar, Düsturnâme, İbn Kemal Tarihi, Kantakuzen*, Birinci *Kısım Kitabeler*, İbn Bîbî, Pachymére Düvel-i islâmiye.

[2] E. De Zambaur'un tertip ettiği şecerede Demirhan'ın oğlu olarak gösterilmiştir.

XI
AYDIN OĞULLARI

Eski Lidya ve İyonya bölgesinde bir beylik kurmuş olan Aydın oğlu Mehmed Bey ilk zamanlarında Germiyan ordusu subaşısı, yâni ordu kumandanı idi [1]. Diğer uç beyleri gibi Bizans imparatorluğunun taht ve taç kavgaları sebebiyle çöküntüsünden istifade ederek Germiyan Hükümdarı Birinci Yakup Bey'in emriyle Ege denizine inerek elde ettiği yerlerde babası adına bir beylik kurmuştur.

Bu tarihlerde Batı Anadolu, yâni *Büyük Menderes*'ten *Ege* sahillerine kadar olan sahada fütuhat şu şekilde devam ediyordu: Lidya'dan ve Eolya ve Mizya (Balıkesir havalisi) dan Hellespont yani Çanakkale boğazına kadar olan yerleri Kalem Bey ile oğlu Karası Bey ve Filadelfiya yani Alaşehir'in batısından İzmir'e doğru olan sahayı Saruhan Bey ve büyük Menderesten itibaren Tire ve Efes (Ayaslug-Selçuk) taraflarını Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey aldılar (1304). *Düsturname*'ye göre Sasa Bey *Birgi*'yi de elde etmişti, fakat Sasa Bey'e karşı rakip çıkan Aydın oğlu Mehmed Bey, Sasa Bey'den buraları aldı (707 H. 1308 M.) ve bu yüzden aralarında muharebe oldu; frenklerden yardım görmesine rağmen Sasa Bey muharebede mağlup ve maktul düştü (1310).

Mübarizüddin Mehmed Bey

Mehmed Bey, bu sahada rakipsiz olarak fütuhatına devam etti. 1310 da *Müslüman İzmir*'ini ve daha sonra *Ayaslug* (Selçuk) *Tire*, *Sultan Hisarı* ve *Bodemya*'yı ve 1326 da *Gâvur İzmiri* denilen sahil İzmir'i aldı.

Kendisine *Mübarizüddin* lâkabı verilen Mehmed Bey, zabtettiği yerlerden *Ayaslug* (Efes-Selçuk) ile *Sultan Hisarı*'nı büyük oğlu Hızır Bey'e, *İzmir*'i ikinci oğlu Umur Bey'e, *Bodemya*'yı (Ödemiş'te) üçüncü oğlu İbrahim Bahadır Bey'e, *Tire*'yi dördüncü oğlu Süleyman Bey'e verip en küçük oğlu İsa Bey'i de yanında alıkoydu [2].

Deniz sahillerine sahip olan Mehmed Bey, *İzmir*'i henüz almadan evvel ilk donanmasını *Ayaslug*'da yaparak denizciliğe başladı; fakat Rumlardan Cenevizlilere geçmiş olan *İzmir*'i aldıktan sonra burada da

[1] *Menakıb-ül-ârifîn* (Eflâkî) ve onu teyiden *Düsturnâme* (Enverî).

[2] Enverî s. 18.

ayrıca bir donanma vücuda getirdi. İzmir Beyi Umur Bey, babasının sağlığında bu donanma ile *Sakız*, *Bozcaada*, *Ağrıboz*, *Mora* ve Rumeli sahillerine muvaffakiyetli akınlar yaptı [1].

Mehmed Bey, sırasına göre Bizanslılarla dost ve müttefik olurdu. İmparatorun *Sakız*'ı Cenevizli *Martinüs*'den alarak *Foça*'yı muhasarasında o sırada hasta olduğundan oğlu vasıtasiyle göndermiş olduğu donanma ile ona yerdım atmişti.

Mehmed Bey, 1334 de bir av esnasında suya düşüp hastalandı, sonra bundan müteessiren vefat etti ve yerine diğer kardeşlerinin ittifak ve ısrarlariyle ikinci oğlu Umur Bey Aydın beyliğine intihap olundu.

1333 de Aydın iline gelmiş olan Seyyah İbn Batuta *Bozdağı* sayfiyesinde bulunmakta olan Mübarizüddin Mehmed Bey'le görüşmüş ve sonra beraberce *Birgi*'ye gitmiş, Aydın oğlunun sarayını görmüştür [2]. Mehmed Bey *Birgi*'de cami, ve medrese yaptırmıştır. Beşinci hicret asrı âlimlerinden ثعلبی Saa'lebî'nin (vefatı 427 H. 1036 M.) *Arais-ül-Mecalis* adlı Peygamberler tarihi Mehmed Bey adına tercüme ve ithaf edilmiştir. Yine Mehmed Bey'in emriyle aynı zat Farsça *Tezkire-i Evliya*'yı Türkçeye çevirmiştir. Mehmed Bey'in kabri Birgi'deki türbesindedir.

Mesalik-ül-Ebsar, Aydın oğlunun altmış şehri ve üçyüzden ziyade kalesi ve yetmiş bin süvarisi olduğunu, donanmasiyle Rum ve Frenklerle daimî surette muharebe ettiğini yazmaktadır [3].

Bahaüddin Umur Bey

Gazi Umur Bey, Aydın Beyi olduğu zaman yirmi beş yaşında idi; lâkabı *Bahaüddin*'dir. Biraderleriyle el birliğiyle hareket eden Umur Bey'in hükümdarlık devri heman heman fasılasız gaza ile geçmiştir. Babasının son zamanlarında *İzmir*'i Türklerden almak isteyen lâtinlerin buraya taarruzları Umur Bey'in ilk zamanına tesadüf etmiş ise de muvaffak olamıyarak tardedilmişlerdir; bundan sonra Umur Bey, Saruhan Bey'le ittifak ederek, Saruhan'ın oğlu Süleyman Bey ile beraber büyük bir do-

[1] Pirî Reis'in *Kitab-ı Bahriyesi*'nde ve ondan naklen *Cihannüma*'nın Rumeli kısmında Umur Bey'in gemilerini Atina körfezinden cerr-i eskal sayesinde *İnebahtı* körfezine geçirmiş olduğu yazılıdır.

[2] İbn Batuta Seyahatnâmesi (Şerif Paşa tercümesi) c. 1, s. 331. Seyyah, Mehmed Bey'in sarayını ve oradaki merasimi anlatıyor.

[3] *Mesalik-ül-Ebsar* (Şahabeddin Ömerî) Taschner neşri kısmı.

nanma ile birlikte *Mora* seferi yapmışlar ve bir çok ganimet malı ve esirlerle avdet etmişlerdir.

Umur Bey, Germiyanlıların hâkimiyetini kabul etmiş olan *Filadelfiya*, yâni *Alaşehri* –Herhalde Germiyan Hükümdarı Birinci Yakup Bey'den sonra– kendi nüfuzu altına almıştır.

Bizans imparatorunun yüksek hâkimiyeti altında bulunan *Foça* Beyi Andre Katanya'nın oğlu Dominik Katanı, tedarik ettiği donanma ile *Midilli*'yi zabt ile müstakil harekete başlaması üzerine İmparator Üçüncü Andronik donanmasından ve tüccar gemilerinden mürekkep seksen dört parça donanma ile gelerek, *Midilli*'ye asker çıkarıp muhasara ettirdiği gibi kendisi de 1336 da *Foça*'yı muhasara etmişti. Fakat buranın karadan da muhasarasına lüzum hâsıl olduğundan Saruhan Bey'le beraber Aydın oğlu Umur Bey'e de müracaat etmiştir. Bunun üzerine Umur Bey, otuz gemi ile imparatora yardım etti ve neticede Cenevizliler itaate mecbur oldular; bu suretle Andronik *Midilli* ile *Foça*'yı Cenevizli ailenin elinden almıştır.

Bu sefer esnasında Umur Bey, İmparatorun büyük domestiği[1] Kantakuzen ile tanıştı, ve bu tanışış daha sonraları Kantakuzen lehine büyük menfaatler temin etti. Yine bu sefer sırasında imparator tarafından *Sakız Adası* Umur'un nüfuzu altına verildi ve buna karşı Umur Bey *Alaşehir*'den el çekti.

Umur Bey Bizansla dostluğunu devam ettirdi, hatta bu *Foça* seferinden bir sene sonra Arnavudların isyanı Umur'un yardımiyle bastırıldı; bunu müteakip biraderi Hızır Bey de beraber olarak Katalanlardan olan *Atina* dukasının Lâtinlere karşı yapacağı muharebeye dukanın dostu olarak iştirak etmiş ve arkasından *Mora* seferi ve *Ağrıboz* ve daha sonra *Karadeniz*'e geçilerek *Kili* ve *Eflâk* seferi yapılmıştır; bu son sefere Umur Bey, üçyüz gemi ile iştirak etmiştir; bu seferin 1338 ve 1340 seneleri arasında yapıldığı anlaşılıyor.

1341 de İmparator Üçüncü Andronik vefat edince yerine dokuz, on yaşındaki oğlu Yuannis (Jan) imparator olup yukarıda adı geçen Kantakuzen bu çocuğa vasî olmuştu. Vasî olan zat, imparator salâhiyetini haiz olup bu suretle imparatorluk tacı giyerdi. Bu yüzden Kantakuzen'e karşı rakip çıkan Apocouque ile genç imparatorun validesi Anna de Savua'nın muhalefetleriyle karşılaştı; bunun üzerine Kantakuzen *Dimetoka*'ya giderek orada imparatorluğunu îlân etti.

[1] *Büyük Domestik*, Paleolog İmparator hanedanı zamanında imparatordan sonra bütün kara ordularının baş kumandanı olan zatın ünvanıdır.

Kantakuzen, *Dimetoka*'ya çekildikten sonra hasımlarına karşı Aydın oğlu Umur'un yardımını istedi. En kuvvetli donanmaya sahip olan Umur Bey, Doğu Akdenizde üstün bir rol oynadığından sıkışık durumda olan Kantakuzen onu bir kara gün dostu bulmuştu. Âsi imparatorun yardım teklifini kabul eden Umur, 1342 de yirmi dokuz bin kuvvet ve 380 adet donanma ile *Trakya* sahillerinde *Meriç Nehri* ağzına kadar gelmişti; fakat mevsimin kış olması ve hasımlarının galebesi üzerine Umur Bey gelmeden evvel müttefiki olan Sırp kıralına iltica etmiş olan Kantakuzen'e yardım edemedi. Fakat Umur, bir miktar kuvvetle *Dimetoka*'ya kadar giderek Kantakuzen'in karısiyle görüştü ve orada muhafız olarak bir az kuvvet bırakarak ertesi sene geleceğini vadederek döndü.

Kantakuzen'in düşmanları onun Sırbistan'da öldüğü haberini uydurarak yaymışlardı. Fakat 1343 de Kantakuzen'den kendisini dâvet mektubu alan Umur Bey hazırlığını yaparak derhal hareket etti. Kantakuzen'in hasmı olan Apokok, *Selânik* taraflarında idi; Umur'un o tarafta karaya çıkmasından evvel *İstanbul*'a dönmüştü. Umur *Berre*'de Kantakuzen'e yardımcı kuvvet gönderdi, *Selânik* önüne gelen Kantakuzen'le Umur, *Selânik*'i muhasara ettilerse de alamayıp etrafı vurarak döndüler. Umur, Kantakuzen'in elçisiyle beraber *İstanbul*'a sulh teklifi için bir elçi gönderdi ise de bir netice alınmadı. Anna valide kıraliçe, Umur'ı elde etmek için birçok cazip tekliflerde bulundu ise de Umur reddetti, fakat el altından Umur'un askeri, memleketlerine avdet için tahrik edildiklerinden avdete mecbur oldu ve Kantakuzen'e tekrar geleceğine dair söz verdi.

* * *

Umur'un amansız hareket ve faaliyeti, Doğu Akdenizdeki adalarda bulunan Lâtinleri titrettiğinden bu müthiş düşmandan kurtulmak için çare arıyorlardı, bu sırada Umur Bey'in tecavüzlerine nihayet verilmesi için İmparatoriçe Anna, Papa Altıncı Kleman'a başvurdu, eğer Umur mağlup edilecek olursa *Ortodoks* ve *Lâtin* kiliselerinin birleşeceklerini vâdetti; nihayet *Papa*'nın donanmasiyle *Venedik*, *Ceneviz*, *Rodos* şövalyeleriyle Kıbrıs kırallığı donanmaları birleşerek *İzmir*'i tehdide başladılar; bunların hareketi Umur'un Rumeliden dönüşüne rastlamıştı. İlk Haçlı kuvvetlerini mağlup eden Umur Bey, ikinci

taarruza mukavemet edemiyerek çekildi; düşman tarafından Türk donanması yakıldı, sahile asker çıkaran Lâtinler, *İzmir sahil şehri*'ni aldılar (745 Şaban 1344 Aralık). Fakat burada kaldılar, Umur *müslüman İzmir*'ine çekildi ve burada tutundu. Sahil İzmir'i almaktan ümidini kesen Umur Bey, Saruhan Bey'ın tavsiyesiyle Lâtinlerle bir mütareke yaptı.

Umur Bey donanmasının yakılarak deniz faaliyeti sekteye uğrayınca memleketin gelirine halel geldi. Bunun üzerine hem ganimet malı almak ve hem de dostu Kantakuzen'e yardım etmek üzere kara yoluyla harekete karar verdi. Saruhan Bey'le arasındaki hudut ihtilâfını, Saruhan Bey lehine hallederek Saruhan'ın oğlu Süleyman ve Karasi oğlu diğer Süleyman Beylerle beraber *Çanakkale* boğazına gelerek Karasi gemileriyle Rumeli sahiline geçtiler (1345).

Kantakuzen'in aleyhdarlariyle çarpıştı. Bu sırada Apokok'un katli haberi alınınca *İstanbul* üzerine yürüdüler, İstanbul içinde elde ettikleri taraftarlar vasıtasiyle ihtilâl çıkarıp şehre gireceklerdi; fakat bu komplo Valide Kıraliçe Anna tarafından haber alınarak mürettipleri cezalandırıldıklarından maksat hasıl olmadı. Bunun üzerine Kantakuzen ve Umur ile arkadaşları Rumeli tarafına dönmeğe karar verdiler. Dönüş esnasında Saruhan oğlu Süleyman Bey hümmadan *Küçükçekmece*'de vefat ettiğinden Umur Bey, *Rumeli*'ye gitmekten vazgeçerek Süleyman Bey'in cesedini tahnit ettirdikten sonra memleketine döndü ve Kantakuzen'e kendisine yardım için Osman oğlu Orhan Bey'i tavsiye etti. Umur Bey, Süleyman Bey'in tabutunu babası Saruhan Bey'e teslim ederek müslüman İzmir'e geldi.

Bu sırada Papa, *İzmir*'e karşı olan hareketin devamını isteyerek hıristiyan hükümdarlara müracaat etti ise de pek aldırış edilmedi, yalnız Lâtin kuvvetlerinin kumandasını üzerine alan *Vekayinâme*'de Torfil diye zikredilen *Vinnois* dükü (Humbert Danphin) *İzmir*'e taarruz etti. Bu 1346 da *İzmir*'e bir ihraç hareketi yapmış ise de Umur, ile kardeşlerinin büyük gayretleriyle bir netice elde edemedi. Bunun üzerine imdat almak üzere *Rodos Adası*'na gitmesi sebebiyle Umur, sahil İzmir'i tazyike başladı ve Papa'dan yardım gelmeyince, kaledekiler 1347 de Umur'la bir mütareke yaptılar.

Torfil'in Avrupa'ya dönmesi üzerine bu defa *Ayaslug*'daki Aydın oğlu donanması Akdenizde faaliyete başladı. Rodos şövalyeleri, ticaretin aksamasından dolayı *İzmir*'i Aydın oğullarına verip bazı imtiyazlar elde etmek suretiyle bir anlaşmaya vardılarsa da diğer müttefiklerinin itirazları üzerine Papa, bu muahedeyi imzalamadığından sulh yapılamadı.

Bunun üzerine Umur Bey, işi silâhla halletmeğe karar verdi. Askerini teşci için ön safta bulunarak hücuma geçtiği sırada alnından vurularak otuz dokuz yaşında şehit düştü 749 H. (1348 M.)[1]. Kabri *Birgi*'de babasının türbesindedir. Mesud bin Ahmed tarafından kaleme alınmış olan *Süheyl ve Nevbahar* manzumesi, Umur Bey adına tercüme edilmiş olup 1924 de *Hannovr*'de basılmıştır. İbn Batuta 1333 de *İzmir*'de Aydın oğlu Umur Bey'le görüşmüş olup onun fevkalâde cömerdliğinden, gaza kahramanı olduğundan bahsediyor[2]. Umur Beyin *(Umur bin Mehmed bin Aydın)* klişeli ve 724 H. (1324 M.) tarihli bir gümüş sikkesi görülmüş ise de bu tarihte babası hükümdar bulundugından tarih şüphelidir. Belki tarih 734 dür[3].

Hızır Bey

Umur Bey'in şehit düşmesinden sonra *Ayaslug* (Efes-Selçuk) emîri bulunan büyük biraderi Hızır Bey Aydın ailesine *Ulubey*, yâni hükümdar oldu. Bu zat, Umur'un enerjisine sahip olmadığından Lâtinlerle yâni Venedik, Rodos ve Kıbrıs ile pek ağır bir muahede imzalamağa mecbur oldu.

Hızır Bey, biraderinin heman vefatı akabinde 18 Ağustos 1348 de imzaladığı muahede ile Lâtinler Aydın oğlu gümrük resimlerinin yarısını alıyorlar, bütün deniz kuvvetlerinin silâhtan tecridini ve hıristiyan gemilerinin Aydın beyliği limanlarına serbestçe girip çıkmalarını ve kazaya uğrayan gemilerinin kurtarılmasını ve Aydın beyliğinde konsolos ikamesiyle bunların kaza hakkına sahip olmasını kabul ediyordu. Bundan başka müttefiklerin dostuna dost ve düşmanına düşman olmağı da kabul eylemekte idi. Şayet Aydın iline bir taarruz vâki olursa müttefikler onu defetmeği taahhüt eyliyorlardı.

Bu muahede, yirmi madde olup Papa tarafından tasdik edilmiştir. Bu muahede, Aydın oğullarının faaliyetlerini durdurmuş ve müdahalelerle beyliğin inkırazına sebep olmuş ve buna mukabil Aydın beyliği

[1] Bizans müverrihi Dukas, Umur'un kale burcuna tırmanırken kalenin tepesine daha ne kadar kaldığını anlamak için başındaki miğferini biraz yukarı kaldırdığı sırada üzerine atılan bir okun iki kaşı arasına isabet etmesi ile başaşağı düşerek vefat ettiğini yazıyor *(Bon tab'ı s 29, 30)*.

[2] *İbn Batuta Seyahatnâmesi* (Şerif Paşa tercümesi) c. 1, s. 334.

[3] Kuyumcu Bay Şerefeddin Erel'in hususî kolleksiyonu.

iskeleleri vasıtasiyle Menderes havalisinin ipeklileri, safran, bal, balmumu, miyankökü, halı, zahire ve saire serbest olarak Avrupa pazarlarına sevkedilmiştir.

Hızır Bey'in vefatı tarihi belli değildir, fakat *Subh-ul-âşa*'da kardeşi İsa Bey'in *Ayaslug* (Selçuk) emîri olup 767 de Memlûk divaniyle muhaberesine göre Hızır Bey 767 H. (1365 M.) 'den evvel vefat etmiştir.

İsa Bey'in Hızır'dan sonra hükümdarlığından bahsetmeden evvel büyük biraderleri olan *Tire* Emîri Süleymanşah ile *Bodemya* Emîri İbrahim Bahadır Bey'den kısaca bahsetmek lâzımdır.

Süleymanşah Aydın oğlu Mehmed Bey'in yaşça dördüncü oğludur[1]. Babası zabtettiği mıntakaları oğullarına verdiği sırada Süleymanşah'a da *Tire*'yi vermiştir[2]. Biraderi Umur Bey'le münazaa edip babasını darıltarak kayınpederi olan Menteşe Hükümdarı Orhan Bey'in yanına gitmiştir, Onun bu halinden dolayı Mehmed Bey'in muztarip olduğunu İbn Batuta yazar[3].

Süleymanşah, babasının ölümünden sonra tekrar *Tire*'ye dönmüş ve biraderi Umur Bey zamanında da *Tire*'de oturmuştur.

Süleymanşah, *Tire*'de *İbn Melek* medresesi avlusundaki türbesinde medfundur. Türbe kapısı üzerindeki kitabede ***Emîr-i Kebîr Şah Süleyman bin Mehmed bin Aydın*** diye zikredilmektedir. Vefatı 750 H. (1349 M.) 'dedir. Türbesinde kitabesiz dört kabir vardır[4]. Yakup isminde bir oğlu ve bundan torunları olduğu, torunu Hafza Hatun'un 822 H. (1419 M.) tarihli vakfiyesinde görülüyor[5].

[1] İbn Batuta, Süleymanşah'ın Mehmed Bey'in en küçük oğlu olduğunu beyan ediyor. Filvaki Mehmed Bey'in oğullarına birer mıntakada sancak beyliği verdiği sırada dördüncü oğlu Süleyman'a da *Tire*'yi vermiştir. İsa Çelebi pek küçük olduğundan henüz valilik edecek durumda değildi.

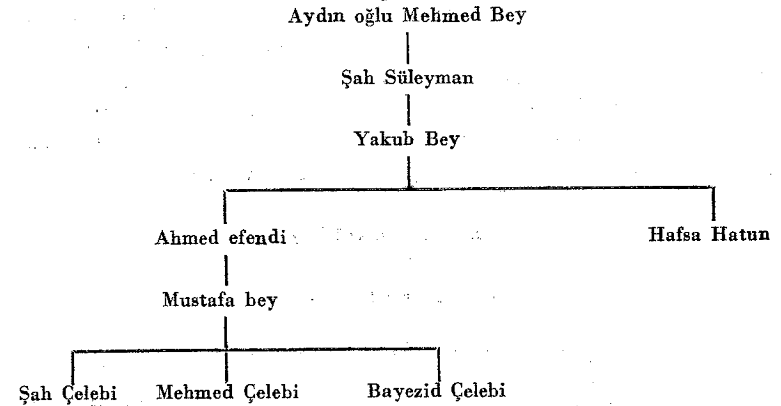
[2] *Düsturnâme:*

Tire'yi verdi Süleyman Şâha Şah
Ol yana ol dahi tuttu azm-i rah

[3] *İbn Batuta Seyahatnâmesi* (Şerif Paşa tercümesi) c. 1, s.

[4] *Kitabeler* (İsmail Hakkı) *İkinci Kısım s. 136, 137.*

[5] Vakıflar Umum Müdürlüğü *(Kuyûd-ı kadîme)* defter Anadolu 1255 başları sahife 498.

İbrahim Bahadır Bey Aydın oğlu Mehmed Bey'in beş oğlundan üçüncü oğludur. *Düsturnâme*'de, bazan İbrahim ve bazı yerde de Bahadır diye zikrediliyor. Babası tarafından *Bodemya* sancak beyi olup biraderi Umur Bey ile epi zaman deniz seferleri yapmıştır. Umur Bey'in vefatından az evvel *Ayaslug* (Selçuk) da toplanan kardeşler müzakere meclisinde (Hızır, Umur, Süleyman ve İsa) Beyler bulunduğu halde İbrahim Bahadır'ın bulunmaması onun 748 H. (1347 M.) 'den evvel vefat etmiş olduğunu zannettirir. Kabri, Birgi'de babasının türbesinde ve onun yanındadır. Mehmed Bey'den sonra bu türbeye oğullarından ilk defa defnedilenin İbrahim Bey olması onun Umur'dan evvel vefat ettiğini de gösterir.

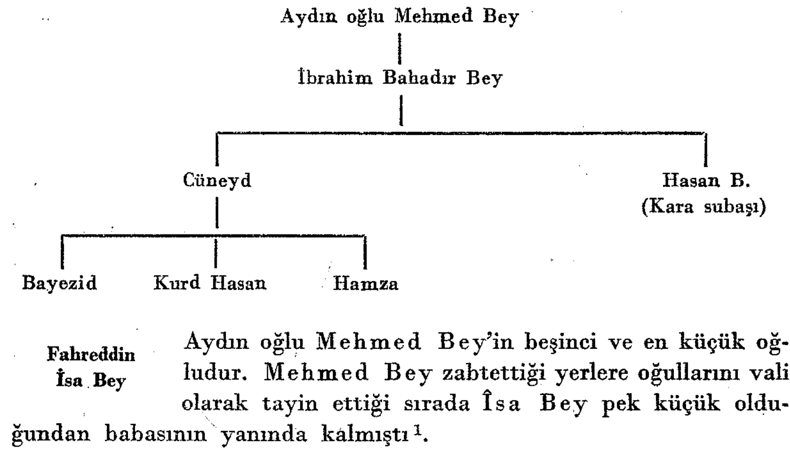
İbrahim Bahadır'ın Hasan ve Cüneyd isimlerinde iki oğlu vardı. Osmanlı tarihlerinde Kara Hasan Subaşı denilen Hasan ile oğlu olarak zikredilen Cüneyd Bey'e *İzmir*'de valilikleri sebebiyle İzmir oğulları denilmiş ve Aydın oğullarından olduğu zikredilmiyerek Hasan Subaşı'nın Osmanlı ümerasından olduğu kaydolunmuştur[1].

Bugün elde edilen vesikalarla gerek Hasan Bey'in ve gerek Cüneyd'in iki kardeş olarak İbrahim Bahadır'ın oğulları olduğu belli olmuştur.

Yıldırım Bayezid 1390 da Aydın oğlu İsa Bey'in memleketlerini alıp hükümetlerine son verdikten sonra *İzmir* şehrinin idaresini

[1] *Âşık Paşa zâde,* Cüneyd'in Aydın oğullarından olduğunu "*İzmir oğlu Cüneyd kim o da nesl-i Aydın Beydir*" demektedir. s. 107.

Kara Subaşı Hasan Bey'e vermiştir. Ankara muharebesinden sonra, 1402 de Timur tarafından Aydın oğulları memleketleri İsa Bey'in oğluna verilerek Hasan Bey *İzmir*'den uzaklaştırılmış ise de Timur'un avdetinden sonra Kara Subaşı *Ayaslug*'u ve kardeşi Cüneyd'de *İzmir*'i elde etmişler ve bu suretle İsa Bey oğullariyle İbrahim Bahadır oğulları Aydın beyliği için çarpışmışlardır.

Fahreddin İsa Bey

Aydın oğlu Mehmed Bey'in beşinci ve en küçük oğludur. Mehmed Bey zabtettiği yerlere oğullarını vali olarak tayin ettiği sırada İsa Bey pek küçük olduğundan babasının yanında kalmıştı[1].

Aydın oğullarında aile ve devlet disiplini kuvvetli ve yapılacak işler de aile erkânının kararlariyle olduğundan Mehmed Bey'den sonra, ailenin karariyle Hızır Bey'den küçük olmasına rağmen, Umur Bey hükümdarlığa intihap edilmiş ve Umur'un şahadetinden sonra, yine aile karariyle Hızır Bey devlet başkanı olmuştu.

Hızır Bey'in hükümdarlığı zamanında kardeşlerden İbrahim Bahadır Umur'dan az evvel ve Süleymanşah'da 750 H. (1349 M.)'de vefat ettiğinden İsa Bey kalmış ve Hızır'ın da 1365 den evvel vefat etmesiyle Mehmed Bey'in hayatta kalan en küçük oğlu İsa Bey, Aydın oğulları hükümdarı olmuştur.

İsa Bey zamanındaki olaylara vâkıf değiliz. 1371 de Venedik Cumhuriyeti ile biraderi zamanındaki eski muahedeyi yenilemiştir. Bu tarihte *Anadolu*'yu istilâya başlayan Osmanlılarla münasebatına dair bir kayıt yoktur. Murad Hüdavendigâr'ın *Kosova* muharebesine

[1] Düsturnâme (Enverî).

gittiği zaman Anadolu beylerinden istemiş olduğu yardım dolayısiyle İsa Bey bir miktar kuvvet göndermiştir. Bu kuvvet, Saruhan beyliği kuvvetleri ile Saruca Paşa kumandasında olarak Osmanlı ordusunun sol kolunda bulunmuştur[1].

Kosova muharebesinde şehit olan Murad Hüdavendigâr'ın yerine geçen Yıldırım Bayezid'e karşı Karaman oğlunun teşvikiyle bir kımıldama oldu. Rumeli'deki durumu yoluna koyan Yıldırım Bayezid, *Bursa*'ya gelip hazırlığını yaptıktan sonra Neşrî'ye göre, eski *Filadelfiya*, yâni *Alaşehir* üzerine gitti; burası bütün etrafı türklerle çevrilmiş Anadolu'da tek başına kalmış bir rum şehri olup Aydın oğulları himayesinde bulunuyordu. Bayezid, (1390) da burasını aldığı sırada Aydın oğlu İsa Bey gelip saygı gösterdi. Bunun memleketleri Osmanlılara geçerek hutbe ve sikke Bayezid namına olmak üzere, kendisini merkezi olan *Ayaslug*'dan *Tire*'ye naklettiler. Bayezid İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun'u nikâhla aldı. Aydın beyliğinin Osmanlılar tarafından ilhakı 1390 kışında veya ilk baharındadır. Bundan sonra *Menteşe, Saruhan* ve *Germiyan* beylikleri ilhak edildi.

İsa Bey'in vefatı tarihi belli değildir, Ankara muharebesinden evvel vefat ettiği anlaşılıyor. Kabri, *Birgi*'de babasının türbesindedir. Tahminî olarak hükümdarlığı müddeti otuz seneden ziyadedir.

İsa Bey âlim olup ilim erbabının hangi din ve mezhebte olursa olsun hâmisi idi. Zamanında fikrî faaliyet ziyadedir. *Ayaslug*, yâni *Selçuk*'da yaptırmış olduğu 776 Şaban 1377 Ocak tarihli güzel bir camii vardır. Meşhur Tabip Hacı Paşa (Hızır bin Ali) İsa Bey'in yanında bulunarak شفاء الاسقام و دواء الآلام *Şifa-ül eskam ve deva-ül âlâm* isimli eserini 783 h 1381 m de *Ayaslug*'da tamamlayarak İsa Bey'e ithaf etmiştir. Hacı Paşa'nın bundan başka diğer tıbbî eserleri de vardır. Melburg Üniversitesi kütüphanesinde müteveffa Süshaym'ın kitapları arasında *Husrev ve Şirin* tercümesi vardır. Bu tercüme Yakup bin Mehmed tarafından 769 h 1367 m de Aydın oğlu İsa Bey'e ithaf edilmiştir. Bizans vekayiini yazan Dukas'ın babası yüksek bir âlim olup Bizanstan kaçarak İsa Bey'in yanına gelip himayesine sığınmış ve İsa Bey tarafından kabul olunarak hakkında pek çok lûtuflarda bulunulduğunu bizzat oğlu Dukas beyan etmektedir[2].

* * *

[1] Neşrî (Türk Tarih Kurumu neşriyatından) s. 290.
[2] *Dukas, Bon tab'ı s. 19.*

Ankara muharebesinden sonra Timur tarafından memleketleri yine kendilerine verilen eski hanedanlar arasında İsa Bey'in oğlu Musa Bey ile kardeşi ikinci Umur Bey'i görüyoruz. Müverrih Dukas, Aydın'ın iki oğlu Umur ve Eses (Musa) *İyonya*'yı aldılar kaydiyle bunların babalarının mülküne sahip olduklarını beyan ediyor[1]. Musa Bey'in az sonra 1403'de vefat etmesi üzerine Aydın ili kardeşi İkinci Umur'a kalmıştır. Musa Bey'in gümüş bir sikkesi son zamanda elde edilmiştir[2].

İkinci Umur Bey

İkinci Umur'a karşı, Aydın oğlu İbrahim Bahadır'ın oğlu Cüneyd Bey meydana çıkarak İsa Bey oğluyla İbrahim Bahadır Bey çocukları arasında epi mücadele olmuştur. Dukas bunların mücadelelerini ve Cüneyd'in Osmanlılarla olan macerasını mufassalan yazmıştır; ben, Dukas'tan hulâsa olarak aşağıya yazıyorum :

Ankara Muharebesi'nden sonra Cüneyd Bey'i İzmir Beyi olarak görüyoruz; Cüneyd *Ayaslug* (Selçuk)'da oturmakta olan Aydın oğlu İkinci Umur aleyhine isyan ederek *Ayaslug* üzerine yürüdü, Aydınoğlu oradan kaçtı. Durumunu kuvvetlendirmek isteyen Cüneyd, Osmanlı Hükümdarı Emîr Süleyman'a müracaat ederek Osmanlılar hesabına çalıştığını bildirdi ve ondan nakden yardım gördü. Bundan iki sene sonra Aydın oğlu Umur Bey, ailevî karabeti olan Menteşe oğlu İlyas Bey'den yardım istedi ve İlyas Bey'le beraber gelerek *Ayaslug*'u muhasara ettiler. Cüneyd, *İzmir*'de bulunuyor ve *Ayaslug* şehrinde de kardeşi Kara Subaşı Hasan[3] muhafızlık ediyordu. Kara Subaşı bir müddet dayandı ise de nihayet şehre ateş vererek yaktıktan sonra teslim oldu, Cüneyd *İzmir*'den ayrılıp *Ayaslug*'a gelemiyordu. Menteşe Beyi, Kara Subaşı'yı yakalayarak memleketine götürdü ve onu *Mamolas* denilen *Marmaris*'te hapsetti ve bu suretle Umur memleketine sahip oldu.

Bu hâdiseyi müteakip Cüneyd, iki sıra kürekli kadırga ile *İzmir*'den çıkarak *Karya*'ya geldi ve Kara Subaşı'yı *Marmaris* zindanından

[1] *Dukas Bon tab'ı s. 80.*
[2] İsa Bey oğlu Musa'nın gümüş sikkesi, Bay Şerefeddin Erel tarafından Tarih Dünyası dergisi sayı 2, sene 1965 Ocak nüshasında yayınlanmıştır.
[3] Dukas, Karasubaşıyı yanlış olarak Cüneyd'in babası olarak gösterir; halbuki kardeşidir.

kurtarıp *İzmir*'e getirdi; kış mevsimi gelince Cüneyd *Ayaslug*'a yürüdü İkinci Umur kaleye kapandı ve orada muhasara edildi; nihayet aralarında anlaşma oldu ve Umur Bey kızını Cüneyd Bey'e verdi. Osmanlı hükümdarına karşı zâhirî bağlantısını da kesti ve bütün idareyi eline aldı. Umur Bey'le beraber memleketi dolaşarak *Salihli* ve *Nif* (Kemal Paşa) taraflarını ele geçirdi. Bu sırada Umur Bey vefat ettiğinden *Birgi*'deki babasının türbesine defnedildi (1405). Bu suretle Cüneyd Aydın beyi oldu. İkinci Umur'un, damadı Cüneyd tarafından zehirlenmek suretiyle öldürüldüğü rivayet edilir.

Cüneyd Bey

Daha yukarıda İbrahim Bahadır'ın oğlu olduğunu bildirdiğimiz Cüneyd Bey çok cüretkâr, cesur, didişken bir şahıstı. Aydın oğulları devletinin devamı ve kendisinin hükümdar olması için durmadan, yılmadan çalışmıştı.

Kayınpederi ve amcasının oğlu Umur'dan sonra *Ayaslug*'a yerleşti. Bu tarihlerde parçalanmış olan Osmanlı devletinin şehzadeleri arasında saltanat kavgası vardı; Emîr Süleyman en büyük Osmanlı şehzadesi olup heman heman *Amasya, Tokat, Sivas* hâriç, Anadolu ve Rumeli'deki topraklara hükmediyordu.

Cüneyd Bey bu hallerden faydalanmak isteyerek kendisine iltica eden İsa Çelebi'yi müdafaa ile Menteşe ve Saruhan Beyleriyle beraber ona yardım etti ise de Çelebi Mehmed bunlara galebe etti, İsa Çelebi kaçtı ve Cüneyd de Çelebi Mehmed'e dehalet ederek onun yüksek hâkimiyetini tanımak suretiyle Aydın beyliğinde kaldı.

Çelebi Mehmed'in Batı Anadolu'daki faaliyeti üzerine Emîr Süleyman *Edirne*'den kalkarak Aydın ili taraflarına geldi. Cüneyd Bey, Emîr Süleyman'a karşı Karaman ve Germiyan hükümdarlariyle *Ayasluğ*'u müdafaa için ittifak etti ise de yirmibin kişilik bir kuvvetle *Ayasluğ*'a yürüyen Emîr Süleyman Cüneyd'in cephe aldığını öğrendi, fakat işkilli olan Cüneyd, müttefiklerinin kendisini yakalayıp Emir Süleyman'a teslim edecekleri zanniyle Emîr Süleyman'a iltica ile afvını istedi. Emîr Süleyman Cüneyd'i affetti, bu durumdan hayrette kalan müttefikleri de çekildiler.

Süleyman Çelebi *Ayasluğ*'a girdi; dört ay orada zevk ve safa ile vakit geçirdi. Bu sırada küçük biraderi Musa Çelebi'nin *Rumeli*'ye geçtiğini haber alınca Cüneyd'i de beraberine alarak *Rumeli*'ye geçerek Cüneyd'i Ohri Sancak Beyliğine tayin eyledi. Süleyman Çelebi,

Ayasluğ'a başka bir vali tayin eylemişti. Musa Çelebi Süleyman Çelebi'ye galebe ile onu bertaraf ettiğinden Yıldırım'ın oğullarından sahnede Musa ve Mehmed Çelebiler kalmıştı; bunlar arasındaki mücadeleden istifade eden Cüneyd Bey, *Ohri*'den kaçarak *İzmir*'e geldi ve oradan asker alarak *Ayasluğ*'a yürüdü, Süleyman Çelebi'nin tayin ettiği *Ayaslug* (Selçuk) beyini öldürdü ve eski yerine tekrar sahip oldu.

Biraderi Musa Çelebi'yi ortadan kaldıran Çelebi Mehmed, Osmanlı memleketlerini bir idare altında topladıktan sonra *Bergama*'ya gelerek Cüneyd'e, sahip olduğu yerleri terketmesi için haber gönderdi ise de Cüneyd, kaleleri tahkim eyliyerek mukabeleye hazırlandı. Çelebi Mehmed, yolu üzerindeki bazı mevkileri alarak *İzmir*'e gelip muhasara etti, Cüneyd kaçtı, Cüneyd'e aleyhdar olan Ada Lâtinleri şövalyelerin de denizden yardımlariyle on gün muhasaradan sonra *İzmir*'de bulunan Cüneyd'in validesi, zevcesi ve çocukları teslim oldular. Validesinin ricası üzerine Cüneyd, Çelebi Mehmed tarafından afvedildi. Ömrü oldukça Osmanlı hâkimiyetini tanıyacağına yemin etti. Çelebi Mehmed, Aydın ilini islâmiyeti kabul etmiş olan Bulgar Kıralı Susmanos'un oğluna verdi ve Cüneyd'i alıp Rumeli'ye götürerek Tuna kenarındaki *Niğebolu* sancağını verdi (1413).

Çelebi Mehmed'e karşı Yıldırım'ın oğlu Mustafa Çelebi ortaya çıkarak Eflâk'dan geçip Rumelide faaliyete başlayınca *Niğebolu* Beyi Cüneyd, kaçarak Mustafa Çelebi'ye iltihak etti. Çelebi Mehmed bunları *Selânik* önünde mağlup etti ise de ikisi de *Selânik Kalesi*'ne kaçtılar; Çelebi Sultan Mehmed bunları istediyse de imparator vermedi. Fakat tevkif ederek Çelebi Mehmed hayatta oldukça salıvermiyeceğini taahhüt eyledi, aynı zamanda Osmanlı Pâdişahı, Mustafa Çelebi ve Cüneyd ile maiyyetleri masraflarına mukabil her sene imparatora üçyüz bin akçe vermeği kabul ediyordu.

Bu hal, Çelebi Sultan Mehmed'in ölümüne kadar devam etti. Mehmed Çelebi vefat edince Bizans imparatoru mühim arazi terki mukabilinde Mustafa Çelebi ile Cüneyd'i serbest bırakarak *Gelibolu*'dan *Rumeli*'ye geçirdi. Çelebi Mehmed'in yerine hükümdar olan oğlu Murad tarafından *Rumeli*'ye gönderilen vezir-i âzam ve Rumeli Beylerbeği Bayezid Paşa bunlara karşı mukavemet edemiyerek Mustafa Çelebi'ye dehalet etti ise de aralarındaki husumete mebni Cüneyd'in teşvikiyle Mustafa Çelebi tarafından öldürüldü.

Mustafa Çelebi Rumelide durumunu sağladıktan sonra Anadolu'ya geçerek *Bursa* üzerine yürüdü; Cüneyd de veziri makamında beraberinde idi. Fakat Murad tarafından Osmanlı ordusunda bulunan Hamza Bey vasıtasiyle Cüneyd Bey'e Aydın ilinin verildiği gizlice bildirilmiş olduğundan Cüneyd, Mustafa Çelebi'den ayrılarak bir gece ânî olarak *Ayasluğ*'a gitti, bozulan Mustafa Çelebi de Rumeli'ye kaçtı ise de orada yakalanarak idam edildi.

Cüneyd, Aydın iline giderek *İzmir*'e geldi ve sonra Ayaslug hâkimi Aydınoğlu Mustafa Bey ile[1] harb ederek bizzat onu attan düşürüp öldürdü ve kendisini *Birgi*'ye defnettirdi ve bu suretle ecdadı memleketine sâhip oldu.

* * *

İkinci Murad gerek amcası Mustafa Çelebi ve gerek küçük kardeşi diğer Mustafa Çelebi'nin gailelerini defettikten sonra Cüneyd Bey'e haber göndererek aradaki muahede mûcibince oğlunu göndermesini ve göndermez ise itaatsizlik etmiş olacağını bildirmişti. Cüneyd, buna yanaşmadı, Cüneyd'in üzerine de onun katlettirdiği Bayezid Paşa'nın eniştesi olup aslen rum olan Halil'i gönderdi; Cüneyd, korkmayarak *Akhisar* taraflarında Halil'i karşıladı. *Kurd* lâkabını taşıyan Cüneyd'in küçük oğlu (Hasan) Halil'in merkez koluna hücum etti; Halil'in kuvvetleri açılarak buna yol verdiler, Cüneyd oğlunu takip etmedi, Kurd Hasan arkadan gelen olmayınca geri döndü ise de yakalandı. Bunu haber alan Cüneyd, *İzmir*'e kaçtı ve oradan müstahkem olan *İpsili* kalesine girdi. Bu kale, *Sisam* adasının karşısında, sahilde idi. Cüneyd'in oğlu Kurt Hasan, *Edirne*'ye gönderildi ve *Gelibolu*'da hapsedildi.

Aydın ilini Pâdişah Halil'e verdi ve Cüneyd'in elde edilmesini emretti ve kuvvetlerin başına da Bayezid'in kardeşi Hamza'yı tayin etti. Cüneyd, *İpsili* kalesinden çıkarak oraya kardeşi Bayezid'i bıraktı ve kendisi de kadırga ile Karaman sahiline gidip Karaman oğluna haber gönderdi, buluştular; Cüneyd, yardım istedi ise de Karaman oğlu buna yanaşmadı, kendisine bir miktar para ile beşyüz süvari verdi; Cüneyd kara yoluyla *Denizli*'den, *Sard* ve *Nif*'den ve sarp yollardan *İpsili*'ye indi, muhasara kuvvetlerine baskın yaptı ve kaleden de kuvvet çıkarılarak Osmanlı kuvvetlerini iyice hırpaladılar; getirdiği beşyüz kişi ile *İpsili*'ye girdi.

[1] Mustafa Bey İkinci Umur Bey'in oğludur.

Kalenin karadan zabtedilemiyeceğini anlayan Hamza Bey, Cenevizlilerden tedarik ettiği gemilerle denizden de taarruz etti, mukavemet edilemiyeceğini ve Karaman'dan getirdiği kuvvetlerin de kaçtığını gören Cüneyd, muhasara komutanına haber göndererek kendisini öldürmeyip Pâdişaha yollamak şartiyle teslim olacağını bildirdi. Teklifi kabul olunarak kardeşi Bayezid'le beraber teslim oldu; kendilerine çadırlar kuruldu ve gece çadırında uyurken başları kesildi, bundan başka teslim olan çocuklarını ve torunlarını ve neslinden olanları öldürdüler, başlarını Pâdişaha yolladılar. Bunun üzerine Sultan İkinci Murad *Gelibolu*'daki Kurd ile amcası Hasan Bey'i katlettirdi (829 H. 1426 M).

Müverrih Dukas'ın Cüneyd'in son durumu hakkındaki kaydiyle Osmanlı tarihleri arasında farklar vardır. Cüneyd'in *İpsili*'de muhasarası esnasında deniz yoluyla Karaman sahiline gittiği kaydını Tac-üt-Tevarih, onun muhasara hattını yararak Karaman oğluna gittiğini ve avdette Dukas'ın dediği gibi karadan kaleye girdiğini, yâni gidiş ve dönüşün karadan olduğunu beyan ediyor[1]. Bundan başka, Dukas'ın Halil'ine mukabil Tac-üt-Tevarihte Yahşi Bey'den bahsediliyor ve bunun Aydın sancağına sahip olduğunu ve Cüneyd'in, Yahşi Bey'in kardeşini elde edip öldürdüğünü ve bunun üzerine Cüneyd'e karşı Anadolu Beylerbeğisi Timurtaş Paşa'nın oğlu Oruç Bey ile Yahşi Bey'in beraberce Cüneyd'in üstüne yürüdüklerini ve Cüneyd'in mukavemet edemiyerek kaçıp sonra meydanı boş bulunca tekrar faaliyete geçerek, yine Yahşi Bey'in Sinan ismindeki diğer bir kardeşini katleylemesi üzerine Sultan Murad buna fevkalâde hiddetlenerek vezirlerini tehdit ile bu işin kat'î olarak hallini istediği ve bu sırada vefat eden Oruç Bey'in yerine Hamza Bey'in tayin olunarak Yahşi Bey ve Bursa sancak beyi ile birlikte Cüneyd'in üzerine hareket edip onunla *Akhisar*'da karşılaşıldığını ve Cüneyd'in oğlu Kurd Hasan'ın Osmanlıların bir kolunu bozup kaçanları takip ile babasının kuvvetlerinden uzak düştüğü sırada Osmanlı kuvvetleri Cüneyd üzerine hücum edip Cüneyd'in kaçtığını ve Kurd Hasan, takipden avdet edince babasının kaçtığını görünce şaşırıp yakalandığını ve Cüneyd'in muhasara edilerek teslim olup Hamza Bey evvelâ Cüneyd'in yanında Kurd Hasan ve sonra da Cüneyd'i öldürdüğünü yazarlar.

* * *

[1] *Tâc-üt-tevarih c. 1. s. 326.*

Aydın oğulları, Lâtinlerle yaptıkları ticaret münasebetiyle *fiyilyati* sikkeleri kullandıkları gibi islâmî sikkeleri de vardı. Bundan başka islâmî sikke olarak, Birinci Umur Bey'in bir bakır sikkesi ile İsa ve oğlu Mûsa Beylerin ve Cüneyd'in gümüş sikkeleri görülmektedir. Cüneyd, Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiği için Çelebi Mehmed'in ve oğlu İkinci Murad'ın *Ayaslug*, yâni *Selçuk*'ta kesilmiş sikkeleri vardır. II. Murad'ın sikkelerinden birisinin tarihi 824 ve diğerinin 827 Hicret senelerine aittir. Bu tarihlerde *Ayaslug*'un doğrudan doğruya Osmanlı hâkimiyeti altında bulunduğu görülür. *Tac-üt-Tevarih*'te (c 1 s. 233) Cüneyd, (Aydın ili sahilinin hâkimi) olarak gösteriliyor. Bu suretle Aydın ilinin bir haylı yeri Osmanlı idaresinde bulunduğu kaydedildiğine göre[1] *Ayasluğ*'un Çelebi Sultan Mehmed'den itibaren Osmanlıların idaresinde bulunduğu zannolunmuştur.

Aydın oğullarının cami, türbe, medrese olarak *Birgi*, *Tire* ve *Ayaslug*'da mimarî eserleri görülür, bunlardan İsa Bey'in *Ayasluğ* (Efes-Selçuk) şehrindeki camii pek nefîs mimarî eserlerden olup uzunluğu elli yedi ve genişliği elli bir metrelik bir sahaya yayılmıştır. Pencereleri mermer işlemeli ve fevkalâde sanatlı olup pencere kapakları da ağaç oymacılığının şaheserlerindendir. Cami 1375 senesi Ocak ayında (776 Şaban) tamamlanmıştır[2].

[1] *Tâc-üt-tevarih c. 1, s. 233, 234.*

[2] Aydın Oğullarını yazarken görülen eserler :

İkinci kısım kitabeler, *Düvel-i İslâmiye*, *Cami-üt-düvel*, *Düsturnâme*, *Menakib-ül-ârifîn*, *İbn Batuta Seyahatnâmesi*, *Dukas*, *Heyd*, *Âşık Paşa zade*, *Neşrî*, *Tâc-üt-tevarih*, *Subh-ül-âşâ*, *İcabet-üs-sâil*, *Mesalik-ül-ebsar*, *Tarih Encümeni mecmuası*, Ahmed Tevhid sene 25 numara 615, *Encümenin Osmanlı Tarihi*, *Hammer Tarihi* (Atâ Bey Tercümesi), Türkiyat mecmuası c. 1, s. 417. *Le Beau*, *Nâdir birkaç sikke* (Erel).

Aydın Oğulları Silsilesi

- Aydın Bey
  - Osman B.
  - Karaman B.
  - Mehmed Bey
    - Süleyman Şah
      - Yakub B.
        - Hafsa
        - Ahmed — Mustafa
    - İsa Bey
      - Hafsa (Yıldırım Bayezid'in zevcesi)
      - II. Umur B. — kızı (Cüneyd'in zevcesi)
      - Musa B.
      - İlaldı
    - I. Umur B.
      - Azarmelek
      - Gürcü Hatun[1]
    - İbrahim Bahadır
      - Cüneyd B.
        - Kurd Hasan
        - Hamza
        - Bayezid
      - Hasan (Subaşı)
  - Hasan B.
  - Hamza B.
  - Sultan şah Hatun

[1] *Konya Halkevi Kültür Dergisi* (merhum Zeki Oral). sayı 123 - 124, sene 1949 Ocak ve Şubat nüshası.

XII
CANDAR OĞULLARI

Kastamonu, *Sinop* ve mülhakatında bir beylik kurmuş olan Candar oğulları aslen Türkmen bir ailedendir. Beyliğin müessisi de Şemseddin Yaman Candar'dır.

Onüçüncü asrın sonlarında Selçuk Hükümdarı İkinci İzzeddin Keykâvüs'un oğlu İkinci Giyasüddin Mesud'un birinci defaki hükümdarlığı zamanında (1283-1298) bunun kardeşlerinden olup memleket dışında bulunmakta olan Rüknüddin Kılıç Arslan veya Rüknüddin Geyumers bir gemi ile *Kırım*'dan gelerek *Sinob*'a çıkmış ve oradan da *Kastamonu*'ya gelmiş ve vali tarafından hüsn-i kabul görmüştür (takriben 1291).

Şemseddin Yaman Candar

Bu tarihlerde Kastamonu valiliğinde Emîr Çoban diye maruf Hüsameddin Alp Yörük'ün oğlu olan Muzafferüddin Yavlak Arslan bulunuyordu.

Rüknüddin Kılıç Arslan, Muzafferüddin Yavlak Arslan'ı kendisine Atabeg yaparak hükümdarlığını îlân etti. Bunun üzerine Moğolların da yardımlariyle Giyasüddin Mesud bizzat biraderi üzerine gittiyse de vukua gelen muharebede mağlup ve esir düştü; Mesud biraderinin yanına götürüldüğü sırada Mesud'a yardıma gelmekte olan Şemseddin Yaman Candar kumandasındaki kuvvete rastladı; Şemseddin Yaman, bunları dağıtarak Mesud'u kurtardı ve bu müsademede Rüknüddin Kılıç Arslan'ın Atabegi Muzaffereddin Yavlak Arslan maktul oldu ve Rüknüddin elde edilemedi ise de ne olduğu da bilinemedi (1292).

Bu muvaffakiyet üzerine Yavlak Arslan'ın iktaı olan *Kastamonu* ve havalisi, İlhan Keyhatu tarafından Şemseddin Yaman Candar'a verildi.

Şemseddin Yaman Candar'ın hangi tarihte vefat ettiği ve nereye defnedildiği malûm değildir. En yakın ihtimale göre vefatının Ondördüncü Yüzyıl başlarında olmasıdır.

Şücauddin Süleyman Paşa

Şemseddin Yaman Candar'ın ölümü üzerine *Kastamonu*'nun eski sahibi Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın oğlu Hüsameddin Mahmud Bey, derhal harekete geçerek *Kastamonu*'yu işgal ettiğinden Şemseddin Yaman

Candar'ın oğlu Süleyman Paşa, *Eflâni* tarafına çekilerek orada oturmağa mecbur olmuştu.

Süleyman Paşa, 709 Muharrem 26 (1309 Temmuz 16) dan evvel *Eflâni*'den kalkarak birdenbire *Kastamonu* üzerine baskın yapmış, Mahmud Bey'i sarayında muhasara edip yakalayıp öldürdükten sonra burasını merkez yapmıştır.

Süleyman Paşa, otuz seneden ziyade hükümet etmiş olup bunun 1335 tarihine, yâni İlhan Ebu Said Bahadır Han'ın ölümüne kadar olanı İran Moğollarının (İlhanîlerin) yüksek hâkimiyetini tanımak ve İlhan adına para kestirmek ve her sene İlhan hazine vergisini göndermek suretiyle devam etmiş ve geri kalan beş senesi de yalnız kendi adına para kestirerek müstakil olarak devam eylemiştir.

Anadolu'da İlhanîlerin nüfuzu sarsılmağa başladığı sırada Süleyman Paşa, tedbirli hareket ederek İlhanîlerin veziri ve beylerbeğisi Emîr Çoban Anadolu'ya geldiği zaman, onu karşılayarak sadakatini arzeylemiş ve bu halden istifade ile dahilî durumunu kuvvetlendirerek hududunu genişletmeğe muvaffak olmuştur.

Kuzey Anadolu'da nüfuzu artan Süleyman Paşa, Pervâne oğullarından Gazi Çelebi zamanında *Sinob*'u kendi hâkimiyeti altına almış ve Gazi Çelebi'nin 722 H. (1322 M.)'de vefatından sonra burasını doğrudan doğruya ilhak ederek idaresini büyük oğlu Giyasüddin İbrahim Bey'e vermiştir. Yine Süleyman Paşa zamanında, *Taraklı Borlu* denilen *Safranbolu* da elde edildiğinden buranın idaresi de Süleyman Paşa'nın ortanca oğlu Ali Bey'e verilmiştir [1].

Süleyman Paşa, Ebu Said Bahadır Han'ın vefatı üzerine bu aile arasındaki saltanat mücadelelerinden istifade ile o devletle rabıtasını keserek serbest kalmış, memleketin coğrafî durumu ve kendisinin de iyi idaresi sayesinde istiklâlini muhafaza ile namına para bastırmıştır.

Süleyman Paşa'nın son zamanlarında, yâni 740H. (1339 M.)'de veya az sonra *Sinop* Beyliğinde bulunan büyük oğlu İbrahim, babasına karşı isyan ederek *Kastamonu*'yu zabt ile hükümdar olmuştur [1]. İbrahim'in isyanına sebep, Süleyman Paşa'nın, ölümünden sonra veliahd yaptığı, yanında bulunmakta olan küçük oğlu Çoban'ın Candar hükümdarlığına getirilmek istenmesidir.

[1] Takriben 733 H. (1332 M.)'de Kastamonu'ya gelmiş olan İbn Batuta, Süleyman Paşa ile görüşmüş olup bunun biri *Sinop* Beyi İbrahim ve diğeri *Safranbolu* Beyi Alî ve üçüncüsü de Çoban isimlerinde üç oğlu olduğunu ve veliahd olan Çoban'ın yanında bulunduğunu beyan etmektedir. *(Seyahatnâme Şerif Paşa tercümesi c. 1, s. 357)* Seyahatnâme'de Çoban ismi yanlış olarak (Cevad) diye gösterilmiş ise de eserin üçüncü cildi olan hatâ ve sevap cedvelinde Çoban diye düzeltilmiştir.

Süleyman Paşa'nın ne suretle vefat ettiği ve veliahd Çoban'ın âkibeti malûm değildir. *Kastamonu* Mevlevîhanesindeki kabirler kaldırılmadan evvel buradaki büyük bir sandukanın üzerinde ve baş tarafında *"Hâdim Âl-i Mevlanâ Candârî Süleyman Paşa"* ibareli bir levha bulunmakta idi. Kabrinin burada olması kuvvetle muhtemeldir.

İbn Batuta, Süleyman Paşa'nın yetmiş yaşında kadar olduğunu beyan ettiğine göre ölümünde yaşının sekseni bulmuş olduğu anlaşılır. İbn Batuta, Süleyman Paşa'yı uzun sakallı, güler yüzlü, vakur ve heybetli olarak tavsif etmekte fukaha ve suleha ile görüştüğünü beyan eylemektedir.

Mesalik-ül-Ebsar'da ve *Ettarif*'de Süleyman Paşa'nın kırk şehir ve kaleye, hattâ daha ziyadesine sahip olduğu ve yirmi beş veya otuz bin atlı askeri bulunduğu ve lüzumunda daha ziyade kuvvet çıkarabileceği ve memlûk devletiyle dostâne muhabere ettiği zikredilmektedir.

Süleyman Paşa adına Allâme Mahmud bin Mesud Şirazî'nin 26 Muharrem 709 (1309 Temmuz) da telif etmiş olduğu (İntihab-ı Süleymanî) ismini verdiği Farsça bir eseri vardır. Bu eser Süleyman Paşa'nın *Kastamonu*'yu işgalini müteakip uç beyi bulunduğu sırada kaleme alınmıştır [2].

Süleyman Paşa *Taşköprü* kasabasında Muzaffereddin Yavlak Arslan adına olan medreseyi 729 H. (1329 M.)'de tamir ettirmiştir [3].

[1] *Mesalik-ül-ebsar* (Ayasofya kitapları) c 3 الفصل الخامس فى مملكة قسطمونيه kısmı ve *Subh-ül âşâ c. 5, s. 341 ve c. 8, s. 14.*

[2] Mahmud Şirazî'nin bu, *İntihab-ı Süleymanî* ismindeki eseri İmam Gazalî'nin Arapça İhya-ül Ulûm ismindeki eserinin Farsça muhtasarıdır. Mahmud Şirazî *Kastamonı*'ya çok zaman evvel gelmiş ve burada valilik eden Muzaffereddin Yavlak Arslan adına astronomiden farsça اختيارات المظفرى *İhtiyarât-ül-muzafferî* eserini kaleme almıştır. Bu eser Allâme'nin *Nihayet-ül-İdrak fi Dirayet-il-Eflâk* isimli büyük eserinin muhtasarıdır. Yine Muzaffereddin Yavlak Arslan adına *Hoy*'lu Abdülmümin'in نزهة الكتاب *Nüzhet-ül-Küttab* isimli bir Münşeat mecmuası da vardır.

[3] *Kastamonı*'nın *Taşköprü* kasabasında *Muzafferüddin medresesi*'nin kapısı üzerindeki kitabe:

١ — امر بعمارة هذه المدرسة المباركه المرحوم المغفور السعيد ٢ — الشهيد مظفر

الدين يولق آرسلان بن البیورك تغمده الله بغفرانه واز له ٣ — محبوحة جنانه فاقيمت

Giyasüddin İbrahim Şah

Babasına karşı isyan ederek *Kastamonu*'yu zabt ile hükümdarlığını îlân etmiş olduğunu Mesalik-ül-Ebsar'dan öğrendiğimiz Giyasüddin İbrahim Şah hakkında heman hiç malûmatımız yoktur. Babası zamanında *Sinop* beyi bulunduğunu, *Mesalik-ül-Ebsar* ve *Subh-ül-âşa* ile *İbn Batuta* yazmaktadırlar. *Kastamonu* emîrliğinin ibtidası 1339 veya 1340 dır. Kendisinden sonra Candar Hükümdarı olan Âdil Bey'in hükümetinin ibtidası, müverrihlerce 746 H. (1345 M.) olarak kabul edildiğine göre İbrahim Şah'ın Candar beyliği çok sürmemiştir. İbn Batuta *Sinop*'ta bulunduğu sırada İbrahim Bey'in validesi vefat etmiş olup cenazesinde bulunmuştur[1].

İbrahim Bey'in ne suretle öldüğü ve yerine geçen amca zadesi Âdil Bey'in Candar beyliğini ne suretle elde ettiği bilinememekle beraber İbrahim Şah'ın babasına yaptığı hareketin aynına maruz kalmış olması ihtimal dahilindedir. İbrahim Şah'ın *Sinop*'un iç kalesinde ilk defa Sultan Birinci İzzeddin Keykâvüs tarafından 610 H. (1213 M.)'de yaptırılan camii[2], 742 H. (1341 M.) tarihinde yeniden yaptırmış olduğu görülmektedir. Bundan başka *Kastamonu*'nun *Azdavay* nahiyesine bağlı *Duâlı Seydi*'de veraset suretiyle kendisine ait mahallî, Şeyh Mahmud bin Ömer namında bir zata ve evlâdına vakfetmiş olduğuna dair 745 h 1344 m tarihli olması îcap eden bir vakfiyesi vardır.

İbrahim Şah'ın *Sinop*'ta İsfendiyar zadeler türbesi diye maruf olan türbede medfun olduğu zannolunur. Çünkü burada her perşembe günleri kur'an okunması için vakfı vardır.

بعد وفاة بالاشارة العالية من حضرة ٤ المولى المعظم معدن الجود و الكرم كتف الغزاة
قامع الطغاة و قاهر الكفرة ٥ — و المشركين پهلوان اعظم شجاع الدولة والدين سليمان
ابن الامير الكبير المرحوم المغفور ٦ — بدر الدين الجاندار ابدالله ايام دولته و حرس
حوزة الاسلام بمثالته فى شهور سنة تسع و عشرين و سبعمايه

[1] *İbn Batuta Seyahatnâmesi* (Şerif Paşa tercümesi) *c 1, s. 357.*

[2] *Sinop kitabeleri* (Hüseyin Hilmi) s, 12 *Sinop*'ta askerî depo olarak kullanılmış olan İbrahim Bey camiinin kitabesi:

لا اله الا الله محمد رسول الله قال النبى عليه السلام من بنى مسجداً
لله تعالى بنى الله له قصراً فى الجنة امر بعمارة هذا الجامع
المبارك الامير الاكرم غياث الدنيا و الدين ابراهيم بن سليمان
عز نصره سنة اثنى و اربعين و سبعمايه

Emîr Âdil bin Yakup Bey

İbrahim Şah'ın takriben dört, beş sene kadar sürmüş olan Candar emîrliğini müteakip 746 H. (1345 M.)'de yerine amcası Emîr Yakup Bey'in oğlu Âdil Bey geçmiştir. Fakat bunun zamanı olayları da belli değildir. 763 H. (1362 M.) tarihinden evvel vefat etmiş olduğu, bu tarihte oğlu Celalüddin Bayezid namına yazılan *Maktel-i Hüseyin* adlı manzum bir eserden istidlâl olunmaktadır[1].

Âdil Bey'in *Kastamonu* ve *Sinop*'ta kesilmiş sikkeleri vardır. Tarihsiz olan bir sikkesinde (امير العادل خلد الله ملكه *Emir-ül Âdil Halledallahü mülkehu*) ibaresiyle ismi görülüyor. Diğer *Es-sultan ül âzam* ibareli fakat isimsiz sikkeleri Meskûkât kataloğlarında görülmektedir[2]. Mahallî ananeye göre kendisi bir harpte maktul düşmüştür. Türbesi *Kastamonu*'nun güneyinde ve şehre üç saat mesafede *Kozyaka* nahiyesine tâbi *Türbe-i Âdil Bey* ve diğer ismi ile Boyacı Hafız oğlu divanındaki camiinin yanındadır. Camiinin kapısı gayet sanatlıdır. Cesedi mumyalı olarak türbesinin altındaki mahzende bulunup yanında başka cesedler de vardır.

Celâlüddin Bayezid bin Âdil Bey

Osmanlı tarihlerinde (Kötürüm Bayezid) denilen Celâlüddin Bayezid Bey 1362 den evvel babası Âdil Bey'in vefat etmesi üzerine hükümdar olmuştur; kendisinden evvelki Candar beylerine nazaran zamanı olayları oldukça bilinmekte sert ve haşin bir zat olduğu anlaşılmaktadır. Beyliği zamanı, bu yüzden çıkan hem iç ve hem dış gaileler dolayısiyle

[1] Maktel-i Hüseyin, 175 Hicret (791 M.) senesinde ölen Ebu Mihnef Kûfî mahlaslı Lut bin Yahya bin Sâ'd bin Mihnef Kûfî adındaki meşhur Şiî müellifin eserinden tercüme olup 3313 beyittir. Bu eseri Meddah mahlaslı bir zat 763 Şevval 1362 Temmuzda tercüme etmiştir. Eserin mukaddemesinde şöyle diyor:

Kastamonu şehri içinde bunı — *Eyledim bünyad yek şenbih günü*
Devr-i Âdil Pâdişahiydi zaman — *Nazma geldi bu acayib dastan*
Kahraman -ü- pehlivan hem şîr-i dil — *Rüstem-i dasıtanlar bunda hacil*
Ol Celâlüddin Şâh-ı Bâyezid — *Ömürile devleti olsun bermezid*
Vasfa sığmaz adl-ü insaf-ı kerem — *Kendi âdil ibn-i Âdil muhterem*
Evvelin Şevvalde bünyad eyledim — *Ahiri Zilhicce hatmin söyledim.*
Yediyüz altmış üçündeydi tamam — *Oldı yekşenbih gününde vesselâm*
Dükeli beytin hisabın ideyüm — *Üç bin üçyüz on üç oldu dediğüm*

[2] *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyye* (Galib Bey) *Meskûkât-ı İslâmiye kataloğu kısm-ı râbi* (Ahmed Tevhid) s. 404 ilâ 408.

huzursuzluk ve mücadeleler içinde geçmiş ve memleketi ikiye bölünmüştür.

Celâlüddin Bayezid, komşu devletlerden *Sivas* hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed ve Osmanlı Hükümdarı Birinci Sultan Murad ile mücadele etmiştir. Kadı Burhaneddin ile bozuşmasına sebep, Burhaneddin'in taarruzuna uğrayan *Amasya* Emîri Hacı Şadgeldi Paşa'nın oğlu ve kendisinin damadı bulunan Emîr Ahmed'e iki defa yardım etmiş olmasıdır.

Celâlüddin Bayezid, memleketin idaresini en sevdiği oğlu İskender Bey'e vermeğe mütemayildi. Bundan dolayı büyük oğlu Süleyman Şah, babasına kızarak fırsat bulup kardeşi İskender'i öldürdükten sonra Osmanlılara iltica ile beyliği elde etmek üzere Sultan Murad Hüdavendigâr'dan yardım istemiştir.

Kötürüm Bayezid, oğlu İskender'in ölümünden dolayı fevkalâde müteessir olarak ona bedel Süleyman'ın biri kız diğeri erkek iki çocuğunu, yâni kendi torunlarını öldürmek vahşetini göstermiştir[1].

I. Sultan Murad, tarafından Süleyman Paşa'nın Bayezid Bey aleyhine yardım isteği kabul edilerek, Osmanlı kuvvetleri Kötürüm Bayezid üzerine harekete geçmiştir.

Candar Beyliğinin ikiye ayrılması

Süleyman Paşa, Osmanlı kuvvetleriyle *Kastamonu*'ya gelmiş, babasiyle muharebe ederek Bayezid'i *Sinop*'a kaçırdıktan sonra *Kastamonu*'da hükümdarlığını ilân eylemiş ve bu suretle merkezleri *Kastamonu* ve *Sinop* olmak üzere Candar beyliği ikiye ayrılmıştır (785 h 1383 m).

İkinci Süleyman Paşa'nın bu hükümdarlığı uzun sürmemiş, durumu kendi hesabına uygun gören Sultan Murad Hüdavendigâr, Süleyman Paşa'yı tevkif ederek Candar beyliğinin *Kastamonu* şubesini ilhak eylemiştir; fakat Osmanlı Pâdişahının bu hareketi Süleyman Paşa'ya sadık olan vilâyet halkı tarafından hoş karşılanmamıştır. Bir fırsat bulup Osmanlıların hapsinden kaçan Süleyman Paşa taraftarlarını topladığından Osmanlı kuvvetleri *Kastamonu*'dan ayrılmağa mecbur olmuş ve bu suretle Süleyman Paşa, tekrar hükümetine kavuşmuş ise de bu olayları dikkatle takip eden babası Kötürüm Bayezid Bey, fırsatı kaçırmıyarak *Sinop*'tan süratle gelerek Süleyman Paşa'yı

[1] *Bezm-ü Rezm, s. 387.*

firara mecbur etmiş, bu suretle *Kastamonu* tekrar Beyazid'in eline geçmiştir[1].

Bu durum karşısında Süleyman Paşa, Sultan Murad'a elçi gönderip ikinci defa dehalet ettiğinden Sultan Murad, müracaatı kabul ile tekrar yardım etmesi üzerine Süleyman Paşa *Kastamonu*'yu ele geçirmiştir (1384).

Bu son seferi esnasında hastalanmış olan Celâlüddin Bayezid Bey, *Sinop*'a döndükten az sonra, yâni 787 H. (1385 M.)'de vefat ederek[2] *Sinop*'ta Sultan Alaüddin camii hariminde İbrahim Bey veya İsfendiyar zadeler türbesine defnedildi[3].

Kötürüm Bayezid Bey vefatı senesinde, yâni 1385'de *Sinop*'ta Camii kebîr denilen Sultan Alâüddin camiini tamir ettirmiş[4] ve *Araç* kasabasında da bir cami yaptırmıştır. Kötürüm Bayezid'in (*Bayezid*) ve *Celâlüddin Bayezid* ve *Emîr Celâlüddin* klişeli *Kastamonu* ve *Sinop*'ta kesilmiş gümüş sikkeleri vardır[5]. Yerine *Sinop* beyliğine Kötürüm Bayezid'in oğlu İsfendiyar Bey geçmiştir (1385).

İkinci Süleyman Paşa

Yukarıda görüldüğü üzere Birinci Murad'ın yardımiyle Osmanlı nüfuzu altında beylik eden Süelyman Paşa Osmanlılarla dost geçindi. *Birinci Kosova* muharebesinde ve onu takiben Yıldırım Bayezid'in hükümdarlığının ilk senelerinde Anadolu beylerinin Osmanlılar aleyhine hareketlerinde Bayezid'e yardımda bulundu; filhakika Yıldırım Bayezid bu sâyede *Germiyan*, *Saruhan*, *Aydın*, *Menteşe* beyliklerini işgal etti; Karaman oğluna da ehemmiyetli bir sille vuruldu.

Süleyman Paşa, Anadolu beylerine karşı olan hareketin kendi başına da geleceğini düşünerek Bayezid'in ittifakından yüz çevirerek kendisi gibi tehlikeye mâruz kalan Sivas Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'le ittifak etti, hattâ Yıldırım Bayezid'in Karaman seferinde Karaman oğluna yardıma bile geldilerse de geç kalmışlardı.

[1] *Bezm-ü Rezm, s. 387.*
[2] *Bezm-ü Rezm, s. 387.*
[3] Celâlüddin Bayezid'in kabir kitabesi:
توفى المرحوم — المغفور با يزيد بن‌عادل بك — فى تاريخ سنة سبع ثمانين و سبعماية
[4] 787 H. (1385 M.) tarihli tamir kitabesi *(Sinop Kitabeleri* - Hüseyin Hilmi*)*.
[5] *Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu* (Kısm-ı râbi Ahmed Tevhid 409, 418.)

Süleyman Paşa'nın Kadı Burhaneddin ile ittifakından dolayı Yıldırım Bayezid, birkaç defa *Kastamonu* üzerine yürümüş ise de bunların birleştiklerini haber alınca geri dönmüştü. Nihayet son defa sür'atle hareket eden Yıldırım Bayezid, bunların birleşmelerine meydan vermeden Süleyman Paşa'yı kendi kuvvetleriyle yakalayarak yaptığı muharebede mağlup etmiş ve Süleyman Paşa da harpte maktul düşmüştür. Bunun üzerine *Kastamonu* ile *Çankırı* işgal edilmiş ve keyfiyet Süleyman Paşa'nın müttefiki olan Kadı Burhaneddin Ahmed'e bildirilmiştir 793 H. (1391 M.)[1]. *Kastamonu*'nun işgaliyle Candar beyliğinin sekiz sene süren bu şubesi sona ermiştir. Yıldırım Bayezid, *Sinop* Hükümdarı İsfendiyar Bey'e teminat vererek tecavüz etmemiş ve *Kıvrım* demekle meşhur mahalden hudut kesilmiştir[2].

Emîr-i Kebir diye zikredilen Süleyman Paşa'nın Küre-i nuhas denilen *Bakır Küre*'sinin Emirler köyünde 774 H. (1372 M.) tarihli *Emre Sultan* (Şemseddin Mehmed bin Şeyh Emre) için bir zaviye vakfiyesi vardır. *Daday*'daki Süleyman Paşa vakfı belki bunundur; kabrinin nerede olduğu malûm değildir.

Bezm-ü Rezm isimli mehazımıza göre, Süleyman Paşa, oynak bir siyaset takip ettiğinden dostluğuna îtimad edilmemekte idi. Bir taraftan Burhaneddin'le müttefik bulunurken diğer taraftan onun hasımlariyle görüşüp anlaşırdı.

İzzeddin İsfendiyar Bey

Kötürüm Bayezid Bey'in oğludur. Validesi Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın kızıdır. Karışık bir devride büyük biraderi *Kastamonu* Hükümdarı İkinci Süleyman Paşa'ya karşı tedbirli hareket ederek, mevcut durumu muhafaza ettiği gibi, Süleyman Paşa'yı öldürüp *Kastamonu*'yu zabteden Yıldırım Bayezid'le de *Kıvrım* hududu üzerinde[3] anlaşıp o tehlikeyi de bertaraf etmeğe muvaffak oldu.

İsfendiyar Bey'in hükümdarlığı müddeti, yarım asırdan fazla (1340-1385) sürmüş olduğundan Candar ailesi Osmanlı tarihlerinde *İsfendiyar oğulları* diye meşhur olmuştur.

[1] *Bezm-ü Rezm, s. 402..*

[2] *İbn Kemal Tarihi* (Nur-ı osmaniye nüshası) numara 3078, s. 89.

[3] *Behiştî Tarihi s. 11.*

Candar Beyliğinin bir idare altında toplanması

İsfendiyar Bey Ankara muharebesinin sonuna, yani 805 H. (1402 M.) tarihine kadar *Sinop*'ta hükümdarlık etmiş ve Anadolu'da geniş istilâ yapan Yıldırım Bayezid'le *Kıvrım* yolundan aşağısı, yani *Sinop* kısmı kendisinde kalmak üzere anlaşmış ve bu suretle korku içinde on senelik bir devir yaşamış, Anadolu beylerinden memleketleri Yıldırım Bayezid'in eline geçen bazı beyler kendisinin yanına gelmişlerse de onları alıkoyamıyarak Doğu Anadolu'da beliren Timur'un yanına gitmeğe teşvik eyliyerek Bayezid'in şiddetinden kendisini kurtarmıştır.

Ankara muharebesinden sonra *İzmir*'in zabtına giden Timur'un yanına gelerek birçok hediyeler takdimi ile Timur'un iltifatını görmüş ve onun yüksek hâkimiyetini tanımak suretiyle *Kastamonu*, *Çankırı*, *Kalecik* ve *Tosya*, yani eski Candar beyliği kendisine verilerek hududunu genişletmiştir[1]. *İspanya* elçisi olup Timur'un nezdine gitmekte olan Klavijo, *Karadeniz* yoluyla giderken *İnebolu* ve *Sinop*'a uğrayarak buraların hükümdarı İsfendiyar Bey'in Timur'un vasalı olduğunu ve Yıldırım'ın oğlu Süleyman Çelebi'ye karşı harp etmek için kırk bin asker topladığını beyan ediyor[2].

İsfendiyar Bey, Yıldırım Bayezid'in şehzadeleri arasındaki saltanat mücadelelerinde mevkiinin coğrafî durumundan da istifade ederek kendisine zarar gelmiyecek surette müdebbirâne bir siyaset takip ederek işine gelen tarafı tutmuş ve Musa Çelebi'nin *Sinop* yoluyla *Rumeli*'ye geçmesine müsaade etmiş ve daha sonra *İznik*'ten Çelebi Sultan Mehmed'in hapsinden kaçarak *Rumeli*'ye geçmek isteyen *Samavna* kadısı oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud'u yine *Sinop*'tan gemi ile *Rumeli*'ye gitmesine izin vermiştir[3].

[1] «. . . درین ولا اسفندیار نامی که ازقوم و تبار ییلدیرم بود از سناب بحضرت امیر صاحبقران آمد و هزار سر اسب پیشکش آورد و بندکیٔ حضرهٔ دربارهٔ او مرحمت فرمود تاج و کمر و خلعت بخشید و ازمیان اقران بعنایت بی دریغش سر افراز کردانید» *Zafernâme-i Şâmî* - Beyrut tab'ı s. 264 *En-nücum-üz-zâhire*'de *Ankara* harbinden sonra Rum mülûkünün prensi olan İsfendiyar'ın gayet ağır hediyyelerle beraber gelerek hediyelerinin kabul edilip kendisine ikram edilerek memleketine gönderildiğini 805 vekayii arasında yazar.

[2] Timur'un *sarayında bir İspanya Sefiri* (Hüseyin Cahit Yalçın) tercümesi *Fikir Hareketleri sayı 192, s. 159*, tefrika numarası 21.

[3] Şeyh Bedreddin *Kastamonı*'ya geldiği sırada İsfendiyar Bey'in bir torunu doğmuş olduğundan, Şeyh Bedreddin bu çocuğun adını İsmail koymuştur ki İbrahim Bey'in oğlu İsmail Bey'dir *(Menâkib-i Şeyh Bedreddin).*

Çelebi Sultan Mehmed'in Osmanlı devletini bir idare altında toplamağa muvaffak olması üzerine İsfendiyar Bey ile aralarında dostluk teessüs etmiş ve Tarih-î Siyak'a göre Germiyan oğlu gibi Osmanlıların yüksek hâkimiyetini kabul etmiş ve hattâ Çelebi Sultan Mehmed'in 817 H. (1414 M.) tarihinde Karaman oğlu üzerine yapmış olduğu seferinde İsfendiyar Bey, oğlu Kasım Bey kumandasında olarak Çelebi Mehmed'e kuvvet göndermiştir[1].

Yıldırım Bayezid zamanında elde edilmiş olan *Samsun* ve havalisi Ankara muharebesinden sonra eski beylerinin eline düşüp bunların da birbirleriyle uğraşmalarını fırsat bilen İsfendiyar Bey, *Bafra*'yı[2] ve bir müddet sonra da, yâni 1418 senesinde *Müslüman Samsun*'unu işgal eylemiştir[3].

Candar Beyliğinin parçalanması

Çelebi Sultan Mehmed'in 819 H. (1416 M.)'da Eflâk üzerine yaptığı seferde Osmanlı pâdişahının istemesi üzerine İsfendiyar Bey yine oğlu Kasım Bey'le yardımcı asker göndermişti[4]. İsfendiyar Bey elindeki yerlerden ve mahsuldar arazisinden olan *Çankırı, Kalecik, Tosya*'yı en çok sevdiği oğlu Hızır Bey'e vermek istediğinden İsfendiyar'ın büyük olan oğlu Kasım Bey[5] babasının bu tasavvuruna gücenerek Eflâk seferinden

[1] *Âşık Paşa zade s. 87 ve Tâc-üt'tevarih c. 1, s. 277.*

[2] *Bafra*'nın 814 H. (1411 M.)'de veya az daha evvel elde edilmiş olduğunu burada İsfendiyar Bey'in oğlu Hızır Bey'in vali bulunmasından anlıyoruz. Bu tarihte *Bafra*'da Hızır Bey adına yazılmış bir *Miracnâme* vardır. Bunun bir nüshası Kütahya'da *Vahid Paşa kitapları* arasında olup numarası 638 dir.

[3] Burada birbirlerine yakın müslüman ve kâfir Samsun'u denilen iki Samsun vardı. *Kâfir Samsun*'u ticareti ellerinde tutan Cenevizlilere aitti. Bunların, bu Samsun'dan başka *Trabzon, Sinop* ve *Kefe*'de de ticaret iskeleleri vardı.

Birisi kâfirindi ol hisarın *Biri mülki idi İsfendiyar'ın*
İçindeydi Hızır Bey ol hisarın *Ulu oğlu idi İsfendiyar'ın*

[4] Âşık Paşa zade s. 98. İdris Bitlisî şöyle diyor :

« ... درین عزیمت غزا احکام مطاعه مجمع حکام باطراف ممالك اسلام فرستاد و رسول
اسفندیار بك حاکم قسطمونیه علی روانه کرده پیغام داد که باین سفر غزا خود باجمیع سپاه
توجه نماید واکر عذری داشته باشد فرزند خود را با لشکریان مکمل ارسالی فرماید .
او نیز اطاعت امر سلطانی نمود قاسم بیك فرزند رشید خودرا باسپاه مکمل بملازمت سلطانی
فرستاد .... »

ve Tâc-üt'tevarih c. 1, s. 284.

[5] *Neşrî* ile *Rüstem Paşa* tarihi Kasım'ın büyük olduğunu ve Haddidî ise, Enverinin kaydı gibi, Hızır Bey'in büyük olduğunu yazarlar.

avdette *Kastamonu*'ya dönmedi[1]. Babasının, kardeşine vermek istediği yerlerin kendisine temin edilerek Osmanlı himayesinde bulunmasını istediğinden Çelebi Sultan Mehmed tarafından isteği kabul olunarak *Çankırı, Kalecik, Tosya, Kastamonu* ve *Bakır Küresi*'nin Kasım Bey'e verilmesini Osmanlı Pâdişahı, İsfendiyar Bey'den dilek etti[2].

İsfendiyar Bey oğlunun oynadığı oyun neticesinde tepeden inme gelen bu teklifi reddedecek kudrette olmadığından[3] veziri ile ulemadan Vâiz Mehmed'i yollayarak *Kastamonu* ile maişetine medar olan *Bakır Küresi*'nin kendisine bırakılmasını rica ile *Ilgaz Dağı* hudut olmak üzere *Çankırı, Kalecik* ve *Tosya*'yı Kasım Bey'e değil Osmanlı hükümdarına verdiğini bildirdi[4]. Bunun üzerine Çelebi Sultan Mehmed, mevcut dirliğine ilâveten *Çankırı*'yı Kasım Bey'e verip (1417) diğer yerleri mülküne kattı ve *Ilgaz Dağı*'ndan hudut kesildi[5].

Osmanlı Hükümdarı Çelebi Sultan Mehmed, babası Yıldırım Bayezid zamanında zabtolunarak Ankara muharebesinden sonra elinden çıkmış olan *Samsun, Bafra* ve havalisini tekrar Osmanlı idaresi altına almak istediğinden 1419 da *Amasya* Sancak Beyi Biçer oğlu Hamza Bey'i *Samsun* taraflarını işgale memur etti. Hamza Bey, evvelâ Cenevizlilerin yakıp çekildikleri *Kâfir Samsun*'u işgal etti ve bu sırada Çelebi Mehemd de geldiğinden *Müslüman Samsunu* Beyi İsfendiyar Bey oğlu Hızır Bey mukavemet etmiyerek kaleyi teslim etti[6].

[1] *Müneccimbaşı*, bunun Osmanlıların yanında kalmasını iltica şeklinde kaydederek 813 H. tarihini gösterir (c. 3, s. 331) *Hammer tarihi* (Atâ Bey tercümesi) c. 2, s. 131 Kasım'ın rehin suretiyle Osmanlıların yanında bulunduğunu yazar.

[2] *Tâc-üt'tevarih c. 1, s. 286.*

[3] Makrizî'nin *Kitab-üs'Sülûk* isimli tarihine göre 819 Şevval (1416 Kasım)'de Çelebi Sultan Mehmed, İsfendiyar'la harb ederek onu *Sinop*'a kaçırarak orada muhasara etmiş ve İsfendiyar, Sultan Mehmed'in çekilmesi üzerine *Kastamonu*'ya dönmüş-onunla sulh yapmış, Çelebi Mehmed'in çekilmesi üzerine *Kastamonu*'ya dönmüştür. Hattâ muahede mûcibince İsfendiyar, Kastamonu'da Çelebi Mehmed adına hutbe okuttuğu halde onun veziri olan (Hansalar Ali) kendi yaptırmış olduğu camide yalnız İsfendiyar adına hutbe okutmuştur *(Kitab-üs'sülûk 819 senesi Şevval Vekayii).*

[4] İsfendiyar Bey, Çelebi Sultan Mehmed'e gönderdiği mektupta "Ben bu beldeleri ancak rikâb-ı hümayuna veriyorum; yoksa bana çok cefa etmiş olan oğlum Kasım'a değil" demişti *(Cami-ud'düvel).*

[5] *Behiştî tarihi s. 52.*

[6] Çelebi Sultan Mehmed, Hızır Bey'e *Samsun* kalesini niçin müdafaa etmediğini sorması üzerine Hızır Bey (Bizim şehrimizin dirliği ihrak edilen kâfir

Çelebi Sultan Mehmed, Hızır Bey'e biraderi Kasım Bey gibi kendi hizmetinde kalmasını teklif etti ise de Hızır Bey, memleketin parçalanmasına sebep olan kardeşi Kasım Bey ile bir arada bulunmak istemediğini beyan ile itizar ederek babasının yanına dönmüştür[1]. Bu suretle İsfendiyar Bey'in yani Candar beyliğinin hududu doğuda *Sinop*, Güneyde *Ilgaz* ve Batıda, *Araç* kasabasının doğusunda olmak üzere[2] çok küçüldü.

İsfendiyar'ın neticesiz bir denemesi

Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü üzerine iki Mustafa Çelebi olaylarında ve İkinci Murad'ın tehlikeli durumu esnasında İsfendiyar Bey, fırsatı kaçırmıyarak evvelâ *Çankırı*'da bulunan Kasım Bey'in üzerine yürüyerek oğlunu kaçırıp onun yerlerini işgal etmiş ve daha sonra da Osmanlılara ait *Taraklı Borlu*, yani *Safranbolu*'yu kuşatmıştı 1423[3]. İkinci Murad kendisine iltica etmiş olan Kasım Bey'e asker vererek[4] onu ileri sevkettiği gibi kendisi de arkadan yürüdü. *Bolu* ile *Gerede* arasında veyahut *Safranbolu* haricinde vukua gelen muharebede daha evvel gizlice elde edilmiş olan Kasım Bey taraftarlarının Osmanlı ordusuna iltihakı ile İsfendiyar Bey bozulmuş ve bu sırada başına yediği bir topuz ile yaralanarak kaçmış ve *Kastamonu*'da da durmayarak *Sinop Kalesi*'ne sığınmıştır. İsfendiyar Bey başına yediği topuz darbesiyle kulağı sağır olmuştur.

İsfendiyar'ı takip eden Osmanlı kuvvetleri *Kastamonu* ile *Bakır Küresi*'ni işgal ettiler. Bunun üzerine İsfendiyar Bey, küçük oğlu Murad Bey vasıtasiyle sulh istediği gibi torunu, yâni oğlu İbrahim Bey kızı Hatice Sultan'ı İkinci Murad'a vermek teklifinde bulundu ve netice olarak 1423 sonları veya 1424 başlarında sulh yapıldı. Bu Anlaşma mûcibince Kasım Bey'in yerleri yine Kasım Bey'e verilecekti. *Kastamonu* ile *Küre* İsfendiyar'a bırakılıyordu; yalnız Bakır küresi hasılatından bir kısmı Osmanlı hazinesine verilecek[5] ve lüzumu

Samsun'u ile idi, o da sizin elinize geçti, diyerek Cenevizlilerle olan ticaret kapısının kapandığını söylemek istemiştir.

[1] *Âşık Paşa zâde s. 89, 90.*

[2] Çelebi Sultan Mehmed'in 824 Cemaziyelevvel (1421 Haziran) tarihli vakfiyesinde *Araç*'a tâbi Boyalı nahiyesinin Osmanlılara ait olduğu görülmektedir.

[3] Cenabî, İsfendiyar'ın taarruzunu 828 H. (1425 M.) olarak gösteriyor c. 2, s. 291.

[4] *Heşt Behişt, Âşık Paşa zade* ve *Hayrullah Efendi* c. 7.

[5] *Âşık Paşa zade tarihi s. 155* ve *Halkondil zeyli s. 114.*

halinde İsfendiyar Bey Osmanlı ordusuna yardımcı kuvvet gönderecekti. İsfendiyar Bey'in bundan sonra Osmanlılarla münasebatı dostca geçmiştir.

İsfendiyar Bey ve zamanına ait bilgimiz şimdilik bu kadardır, kendisi 22 Ramazan 843 (26 Şubat 1440) de yetmiş yaşını geçkin olarak vefat edip *Sinop*'taki Candaroğulları türbesine defnedilmiştir[1].

İsfendiyar Bey'in Nefs-i Kastamonu'da ismine izafe edilen mahallesindeki cami ve zaviyesi ile *Devrekâni*'nin *Kasaplar* köyündeki mescit, *Boyabad*'da medrese[2] gibi tesisleri vardır. *Kastamonu*'daki cami ve zaviyesi için yine orada hükümet caddesindeki hamamını vakfetmiştir. Zevcesi Tatluhatun'un *Araç*'ta Abdal Paşa vakfı vardır. Yine bu hanımın Taşköprünün Konrapa köyündeki 810 H. (1407 M.) tarihli Şeyh Musa türbesini yaptırmış olduğu da görülüyor. İsfendiyar Bey *Sinop*'ta Sultan Alâüddin camiinin 833 H. (1428 M.)'de minber ve mihrabını tamir ettirmiştir[3].

İsfendiyar Bey'in sikkeleri nâdir bulunuyor, *Kastamonu*'da neşredilen Doğu Mecmuası sayı 3 de Merhum Abdül-ahad Nuri Bey beş gümüş ve birisi bakır olmak üzere altı sikkesini tarif etmiştir. Bir sikkesini de Merhum Ahmed Tevhid Bey neşretmiştir[4]. Görülen sikkeleri, *Kastamonu*, *Sinop* ve *Samsun*'da kesilmiştir. Bütün sikkelerinin suretleri Sayın Talât Mümtaz Yaman'ın Kastamonu tarihinde yayınlanmıştır.

Tâcüddin İbrahim Bey bin İsfendiyar

İsfendiyar Bey'in vefatı üzerine sağlığında veliahd intihap edilmiş olan oğullarından İbrahim Bey hükümdar oldu; çünki İsfendiyar Bey, ölümünden evvel aile arasındaki hükümdarlık ihtilâfını önlemek

[1] İsfendiyar Bey'in kabir taşları, taş oymacılığının güzellerindendir. Baş ve ayak taşlarını havi kabir kitabesi şöyledir:

Baş taşı:

نقل من دار الفنا الى دار البقا – المرحوم المغفور السعيد الشهيد – و المخدوم المعظم المولى الاعظم الاعدل الاعلم – السلطان اسفنديار بن بايزيد خان – نور الله قبرها الى يوم الحساب و الميزان

Ayak taşında:

ليلة فى الجمعة الثانية العشرين – من شهر رمضان المبارك – سنة ثلث و اربعين وثمانمايه

[2] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi Maarif numara 320 ve 684 ve Emirî tasnifi Selim Salis 6676.*

[3] *Sinop kitabeleri* Hüseyin Hilmi s, 16.

[4] Meskûkât-ı İslâmiye Katalğu *(Kısm-ı râbi)* s, 419.

için oğullarından Hızır ve Murad Beylere mülkünden birer parça ikta vererek ulubey yani aile reisi tayin ettiği kardeşleri İbrahim Bey'e itaat etmelerini vasiyyet etmesinden dolayı bunun kısa süren hükümdarlığı zamanı sükûnetle geçmiştir[1].

İbrahim Bey, Sultan İkinci Murad'ın kayınpederi olduğu gibi Çelebi Sultan Mehmed'in kızlarından Selçuk Sultan'ı almak suretiyle damadının eniştesi olarak Osmanlı hanedaniyle iki başlı sıhriyet peyda etmiştir. Çelebi Sultan Mehmed'in kızının adı, vakfiyede Selçuk Hatun olarak gösterilmiştir. Selçuk Sultan'ın *Kastamonu*'da 840 h 1436 m tarihli olarak yaptırmış olduğu türbe kitabesinde ismi zikredilmeyip yalnız lâkab olarak Sultan Hatun tâbiri vardır[2]. Selçuk Sultan'ın İbrahim Bey'den Yusuf Çelebi ve İshak Bali adlarında iki oğlu ile Hatice ve Hafza isimlerinde iki kızı doğmuştur.

İbrahim Bey zamanı olaylarına dair malûmatımız olmadığı gibi kendisi de ancak üç buçuk sene kadar hükümdarlıkta bulunmuştur. Vefatı 847 Muharrem sonu, yâni 1443 Mayıs sonunda olup kabri de *Sinop*'taki türbelerindedir[3]. Validesi *Esenkutlu Hatun*'un vakfetmiş olduğu bir Mushaf-ı şerif, yakın zamana kadar *Çankırı* Ulucamiinde bulunmakta idi[4]. İbrahim Bey'in validesi Esenkutlu Hatun oğlun-

[1] *Cami-ud'düvel* (İsfendiyar Bey kısmının sonları).

[2] *Kastamonu*'da *Kırkçeşme* mahallesinde Hacı Melek zade Reşad Efendi'nin hanesi yanında Serçeoğlu denilen Selçuk Hatun türbesi 840 H. (1436 M.)'de İsfendiyar Bey'in sağlığında yaptırılmıştır. Türbe kitabesi aynen şöyledir:
امر بعمارة هذا التربة الشريفه – عصمة الدنيا و الدين سلطان خاتون بنت سلطان محمد – بن
بايزيد خان بواهما الله فى دار السلام فى سنة اربعين و ثمانمايه
Bu türbede başlıca İbrahim Bey'in Paşa Melek ve Hafize isimlerinde iki kızıyle Orhan ve Emîr Yusuf adlarında iki oğlu medfundur. "*Kariye-i Alpagot*'a tâbi *Kozyaka* - Selçuk Hatun merhum oğlu Yusuf Çelebi'nin türbesine bir değirmen vakfetmiştir. *Başvekâlet Arşivi 891 numaralı Sinop evkafı kısmı, varak 25.*

[3] İbrahim Bey'in kabri kitabesi: baş taşı:
نقل من دار الدنية الفانيه – الى دار السنيه الباقيه المرحوم – المغفور السعيد الشهيد
الواصل الى رحمة ربه الملك القدير الغفار – السلطان ابراهيم بن السلطان اسفنديار
Ayak taşında:
نور قبرهما و جعل الجنة مقامهما – فى اواخر محرم الحرام سبع – و اربعين و ثمانمايه
من الهجرة النبويه

[4] 1926 senesinde ulu Cami'de gördüğüm bu vakıf Kuran-ı Kerîmin kabındaki kitabe aynen şöyledir:
وقفت هذا المصحف الشريف المكرم ملكة الخواتين تاج المخدرات سيدة المستورات اسن
قتلو خاتون بنت عبد الله الزوجة امير الامراء سلطان اسفنديار نورالله قبره و هى ام ملك زادهٔ
اعظم سلطان ابراهيم بلك ادام الله دولته فى تاريخ سنه اربع و اربعين و ثمانماية

dan iki sene sonra 849 Rebiulevvel 27 (1445 Temmuz başları) vefat ederek *Sinop*'taki İsfendiyar oğulları türbesine defnedilmiştir. Türbeye girince birinci kabir Esenkutlu Hatun'undur[1].

İbrahim Bey'in şimdiye kadar bir gümüş sikkesi elde edilmiş olup tarihinin noksan olmasına rağmen karine ile cülusı senesi 843 h 1439 m tarihli olması kuvvetle muhtemeldir.

Kastamonu'daki *Aktekke* ve diğer adiyle *İbrahim Bey imareti* bu zata aittir. Bunun vakfı da *Tosya*'daki hamamdır. Vakfiyesi çok sonra, yâni 865 Şaban (1461 Mayıs)da tertip edilmiştir.

Kemalüddin İsmail Bey bin İbrahim Bey

Candar oğulları hanedanı içinde ilim ve fazileti ve yüksek karakteri ve hayırlı müesseseler vücuda getirmesi ve imar faaliyeti cihetiyle bu ailenin en değerlisi olan İsmail Bey, 822 Cemaziyelevvelinde (1419 Haziran) doğdu[2]. İbrahim Bey'in büyük oğlu olması cihetiyle babasının vefatı üzerine 1442 Mayıs sonlarında Candar Beyliğini elde etmiştir. Arap ananesi üzere ilk doğan oğlunun adı Hasan olduğundan künyesi *Ebü-l-Hasan*'dır[3].

İsmail Bey'e karşı kardeşi Kızıl Ahmed Bey muhalefete kalkıtıysa da muvaffak olamıyarak Osmanlılara iltica etti ve kendisine *Bolu* sancağı timar verilerek *Kastamonu* hududunda oturtuldu, Kızıl Ahmed, Candar Beyliğini elde etmek için Osmanlı vezirlerini tahrik etti, bu hususta Vezir-i âzam Mahmud Paşa kendisine müzahir oldu.

Osmanlı Pâdişahı Fatih Sultan Mehmed, Trabzon İmparatorluğu üzerine giderken İsmail Bey'den askerle yardım isteyip Sinop limanına gelecek olan donanmasının tâmirini rica etmişti[4]. Fakat

[1] Esenkutlu Hatun'un kabir kitabesi: baş taşı:
انتقلت من دار الفنا الى دار البقا المرحومة المغفورة المستوره امه الامير الكبير ابراهيم بك
Ayak taşı:
يوم السبت و العشرين من ربيع الاول – سنة تسع و اربعين و ثمانمايه

[2] *Menakib-i Şeyh Bedreddin.* Babinger *tab'ı s. 78.*

[3] İsmail Bey'in fıkıhtan olan *Hulviyyat* isimli eserinin mukaddemesinde Ebi El-Hasan İsmail bin İbrahim bin İsfendiyar diye künyesi gösterilmektedir.

[4] "Gemilerümüz *Trabzon*'a gönderevüz ve her ne mesalihi olursa gemilerin, anı Pâdişah hatırı için göresiz ve dostluk ve muhabbet izhar idesiz ve her ne esbab olursa göresiz ve hem kapudana dahi harç akçesini veresiz ve eğer kifayet etmezse o, Bakır küresinden Pâdişaha tayin olunan akçeden harç edesin ve hem *azaplarım* bîedeblik ederler ise anların hakkından gelesin ve her ne veçhile olursa siyaset edesin, benim gönlüm sana hoştur *(Âşık Paşa zade s. 155).*

Sultan Mehmed *Ankara*'ya gelir gelmez yardımcı askerle gelen İsmail Bey'in oğlu Hasan Bey'i tevkif ettirip[1] Candar Beyliğini ordusunda bulunan İsmail Bey'in biraderi Kızıl Ahmed Bey'e vererek onu Osmanlı kuvvetleriyle birlikte *Kastamonu* üzerine gönderip arkasından Mahmud Paşa'yı sevkettikten sonra kendisi de en geriden hareket etmişti.

Bu suretle gafil avlanan İsmail Bey acele *Sinop*'a çekildi; müdafaa tertibatı aldı. Candar beyliğinin Kızıl Ahmed'e verildiği îlân olunduğundan İsmail Bey, mukavemetin bir fayda vermiyeceğini anlayarak *Sinop*'u muhasara etmekte olan Vezir-i âzam Mahmud Paşa ile görüştü[2] hayatına ve çocuklarının hayatına dokunulmıyacağına dair teminat verildikten sonra İsmail Bey kaleyi teslim etti (865 H. 1461 M.)[3].

[1] *Âşık Paşa zade*, Hasan Bey'in Ankara'ya gelir gelmez derhal yakalanarak kapıcılar çadırına götürüldüğünü yazar. Bizans müverrihi Dukas, bu hususta şöyle diyor: Pâdişah *Ankara*'ya gelince *Sinop* Beyi tarafından hediyelerle gönderilen oğlunu kabul etti ve ona "*Sinop*'u istediğimi babana söyle, şayet bunu doğrudan doğruya teslim ederse ona karşılık olarak kendisine memnuniyetle *Filibe*'yi vereceğim, şayet vermezse heman geliyorum, donanma ise *Sinop*'a varmıştı. Sinop Beyi İsmail'in oğlu, *Sinop*'a gelerek cereyan eden mükâlemeyi babasına anlattı. Donanmanın *Sinop*'a geldiğini haber alan Pâdişah o tarafa gitti; İsmail Bey Sultan Mehmed'i karşıladı, şehri teslim etti. Pâdişah İsmail Bey'in bütün mal ve hayvanatını kendisine bıraktı *(Dukas Bon tab'ı s. 342)*.

[2] Mahmud Paşa, İsmail Bey'e (Hey beğüm niçin kaçarsın, cem'isi işittiler kim bu vilâyette yine karındaşın beklediler (bey diktiler, bey yaptılar) ve her sipahi kim geldi, yine mülküne timarına mukarrer ettiler, sen bu hisarda ne kadar durasın, Pâdişahla نزاع niza edesin? dedi. Şehrin limanını elinden aldılar.

İsmail Bey ider [eydür] Pâdişahtan korkarım, beni ve benim oğullarımı helâk eder dedi. Mahmud Paşa eydür hâşâ kim Pâdişahımız bunun gibi fiil ide. Elhasıl Mahmud Paşa inandırdı İsmail Bey'i gereği gibi. *(Âşık Paşa zâde s. 156)*.

[3] *Kastamonu* ve *Sinop*'un işgali tarihi hemen bütün eserlerde birbirlerinden naklen 864 H. (1460 M.) olarak gösteriliyor. Halbuki bizzat bu seferde divan-ı hümayun kâtiplerinden bulunan tarih sahibi Dursun Bey, Mahmud Paşa'nın emriyle İsmail Bey'e gönderilmiş olan mektubun tarihini 865 olarak kaydetmiş olduğuna göre Candar Beyliğinin İsmail Bey'den alınması 865 h 1461 m dedir. Meşhur Acem Hâmidî de *Kastamonu* ve *Sinop*'un işgalini:

او كرد اطاعت شه تاريخ بيعتش
از جان مطيع دولت سلطان محمد ست

beytiyle 865 senesini gösterir. *Risale't-üt-takvim* isimli tarihî takvimde de 865 dir. *Kastamonu* ve *Sinop*'un elde edilmesi bu 865 tarihinin cemaziyelâhır ibtidasından sonradır. Çünkü bu tarihte İsmail Bey'in validesi, Devlet Hatun binti Abdullah oğlunun vakfına ilâve yapmış ve vakfiyesinde İsmail Beyi «سلطان معظم خاقان اعظم مولى ملوك العرب والعجم كمال الدولة والدين اسماعيل بك بن المرحوم ابراهيم بك بن اسفنديار خان ...»

diye tavsif ediyor. Şu halde Fatih Sultan Mehmed 1461 senesi yazında *Kastamonu* ve *Sinop*'u almıştır. Dukas da aynı tarihi göstermektedir (s. 342) Mahmud Paşa'nın emriyle İsmail Bey'e yazılan mektup sureti Dursun Bey tarihinde *(Tarih-i Ebu'l-Feth)* s. 98 ilâ 100 dedir.

Bu sırada orduya iltihak eden Fatih Sultan Mehmed'le İsmail Bey görüştüler. Sultan Mehmed İsmail Bey'e akran muamelesi yaparak hürmet gösterdi ve çadırının kapısından karşıladı, İsmail Bey, el öpmek istedi ise de Fatih, Kardeşim hitabiyle boynuna sarılarak öptü, bu tarihte Osmanlı hükümdarı otuz ve İsmail Bey kırk üç yaşlarında idiler.

İsmail Bey'e Candar beyliğine bedel *Yenişehir*, *İnegöl*, *Yarhisar* tarafları ve oğlu Hasan Bey'e de *Bolu* sancağı ikta olarak verildi. İsmail Bey Trabzon seferinde orduda bulunmuş ve avdetinde *Devrekâni*'ye gelip aile ve çocuklarını alarak iktaına gitmiştir[1]. Osmanlı devletinin gailelerinden dolayı Karaman oğlu İbrahim Bey, İsmail Bey'i tahrik ile yardım vadettiyse de İsmail Bey gaza ile meşgul bir hükümdarın aleyhinde hareket her cihetce muvafık olmadığını beyan ile Karaman oğlunun teklifini reddetti.

Kızıl Ahmed Bey bin İbrahim Bey

865 h 1461 m

Osmanlılara iltica ederek Vezir-i âzam Mahmud Paşa'nın gayretiyle biraderi İsmail Bey'i devirerek *Kastamonu* beyliğini elde etmiş olan Kızıl Ahmed Bey de Pâdişahla beraber Trabzon seferinde bulunmuş ve seferden dönüşte *Kastamonu* ve *Sinop* elinden alınarak kendisine *Mora* Sancak beyliği verilmiştir; fakat Ahmed Bey, *Mora*'ya gitmiyerek evvelâ Karaman oğlunun ve sonra da Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'in yanına gitmiş, Fatih'in vefatından sonra İkinci Bayezid'e dehalet eylemiştir.

İsmail Bey, biraderi Kızıl Ahmed'in firarından dolayı kendisi hakkında da şüphe edilmesi ihtimalini düşünerek Pâdişaha müracaat

[1] *Âşık Paşa zâde*, *Trabzon* seferinde bulunmadığını, Devrekâni'den ailesini ve çocuklarını alarak *Yenişehir*'e gittiğini ve *Karaman oğlu*'nun kendisini tahrik ettiğini, İsmail Bey'in de gazaya giden Pâdişahı yoldan komak reva değildir hususa ki kalelerde o Pâdişahın kulları var ve hem kardeşim elindedir. Diye cevap gönderdiğini yazar *(Âşık Paşa zâde tarihi s. 158)*.

ile Rumeli'de kendisine dirlik verilmesini rica ettiğinde *Filibe* sancağı verilerek oraya nakletti ve 884 H. (1479 M.)'de altmış iki yaşında orada vefat etti. Kabri *Filibe*'de *Bey mescidi* veya *İbn Kasım mescidi* yanında idiyse de Bulgarların yol açması üzerine mescit ve kabir kaldırılmıştır. *Filibe*'nin Markova köyündeki kârgir cami ile ittisalindeki hamam, suyolları ve yine *Filibe*'de Saraçhane camii İsmail Bey'in eserlerindendir.

İsmail Beyin Candar hükümdarlığındaki eserleri ve muhiti

İsmail Bey'in *Kastamonu*, *Sinop* ve dolaylarında bir haylı tesisleri vardır, bunların en mühimmi Nefs-i Kastamonu'da evvelce *Şehinşah Kayası* ve sonra *küçük* veya *aşağı imaret* denilen cami ile on odalı medrese, imaret, türbe ve kütüphaneyi havi olan büyük tesisdir[1]. Bu eserlerini 858 H. (1454 M.)'de yaptırmış ve 861 Rebiulevvel ibtidasında (1456 Aralık sonu) vakfiyesini tertip ettirmiş olup 865 H. (1461 M.)'de hükümdarlığından ayrılmadan az evvel de validesi tarafından vakfına ilâveler yapılmıştır[2]. Vakfiye'de imareti ve burada misafirlere, fakirlere ne suretle yemek verilip ikram edileceği hakkında sosyal bakımdan dikkate şayan kayıtlar vardır[3].

İsmail Bey'in bu toplu tesisinden başka Nefs-i Kastamonu'da bir kervansaray (tüccar hanı) *Sinop*'ta *Demirli mescit* karşısında 853 H.(1449 M.) tarihli bir çeşmesi ve yine *Sinop*'ta 855 H. (1451 M.)'de Kaleiçi'ne ait bir eseri[4] Nefs-i *Araç*'ta han ve çeşmesi, nefs-i *Boyabad*'da imareti ve

[1] اوقاف عمارت اسماعيل بلك ولد ابراهيم بن اسفنديار بلك الجاندارى در نفس قسطمونى
Evkaf-ı imaret-i ismail Bey veled-i İbrahim bin İsfendiyar Bey El-Candârî der nefs-i Kastamonu *(Başvekâlet Arşivi 891 numaralı Kastamonu Evkafı defteri)*.

[2] İsmail Bey Camii kitabesi :

بسم الله الرحمن الرحيم سلام عليكم بما صبرتم فنعم عقبى الدار — امر ببناء هذا العمارة المباركه المقام الاعظم العالى العالمى العادلى — السلطان اسمعيل بن ابراهيم بن اسفنديار خان تقبل الله منه الحسنات فى سنه ثمان و خمسين و ثمانمايه

Medrese kitabesi :

امر ببناء هذه العمارة المباركة المكان المقام الاعظم العالم العادل — السلطان اسمعيل بن ابراهيم بن اسفنديار خان

سال تماميش را تاريخ كر بخواهى
اندر حساب ابجد آمد بيت العبادت

[3] *Kastamonu tarihi* (Talât Mümtaz Yaman)

[4] *Sinop*'ta iç kalede cephaneliğe muttasıl kemerin altına lâalettayin konmuş bir kitabede yeni bir binadan bahsedilmektedir.

Boyabad'ın nefs-i Mana kasabasında mescidi ve *Arac*'ın *Boyalı* ve *Küre-i Hadid* köylerinde camileri ve *Bakır Küresi*'nde hamamı, *Taşköprü*'ye tâbi *Gökçe* nahiyesi merkezinde bir kervansarayı, Göl nahiyesinin *Kemah Köyü*'nde camii, *Kavalca* köyünde cami ve çeşmesi nefs-i *Devrekâni*'de mescit ve hamamı ve bunun *Çayırcık* köyünde mescidi, *Araç*'ın *Oyacalı* köyünde bir hanı vardır.

İsmail Bey, *Karasu* köyündeki *Çelebi Çiftliği*'ni *Kastamonu*'da *Kanara*, *Kayalar* mahallesi sularına ve içme suları masarifine karşı vakfetmiştir. Bunlardan başka ulu şahsiyetlerden müteaddid zatlara da vakıfları vardır.

İsmail Bey, yetmiş sekiz bab üzerine حلويات شاهى *Hulviyyât-ı Şâhî* ismiyle Fıkıhtan furua dair bir büyük eser telif etmiştir[1]. İsmail Bey *Kastamonu*'da mühim bir ilim merkezi kurmuştur. Medresesini yüksek âlim Niksarlı Muhyiddin Efendi için yaptırmıştır. Seyyid Şerif Cürcanî talebesinden ve Kadı zâde-i Rumî yetiştirmesi riyaziyat âlimi فتح الله شروانى Fethullah Şirvanî yine Seyyid Şerif talebesinden yüksek mütefekkir Seyyid Ali Acemî[2] Tabib Sinoplu Halil oğlu Mümin, Yunus bin Halil, Ömer bin Ahmed, tabip ve edip Kemaleddin gibi ilim adamlariyle Sinoplu Mehmed, Kastamonulu Türabî, Senâyî, Hâkî ve Hâmidî gibi edip ve şairlerde İsmail Bey sarayı mensuplarından idiler.

Acem Hâmidî'nin *Kastamonu* ve İsmail Bey imaret ve camii hakkında ve bizzat İsmail Bey'i medh ve sena yollu kaside ve manzumeleri divanında görülmektedir. Hâmidî'nin İsmail Bey hakkındaki Farsca kasidesinden :

نيرچرخ عدالت مه برج دانش
مشترى فلك علم كه خورشيد لقاست
خسرو اعظم داراى زمان اسماعيل
پادشاهى كه دلش مظهر انوار خداست
ملك عالم و عادل كه زخاك رهاو
ديدهٔ مشترى و نيراعظم بيناست
شهريار متشر كه بتقوى و ورع
مسند شرع نبى بطهارت آراست

[1] حلويات شاهى فى الفروع *Hulviyyât-ı şâhî fi-'fürû.* (كشف الظنون Keşf-uz'zunun لابى الحسن اسماعيل بن ابراهيم بن اسفنديار بن بايزيد و هى كتاب تركى فى العبارات مشتمل على ثمان و سبعين باباً مجلد

[2] Hâmidî'nin Seyyid Ali Acemî hakkında mersiyesi vardır. İsmail Bey'in imaret medresesine defnedilmiştir.

Sonraları Fatih Sultan Mehmed'e intisap eden Hâmidî, İsmail Bey *Filibe*'de bulunduğu sırada sâbık efendisini ziyaret ederek görüşmüştür.

İsmail Beyin Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğunda (s. 421) bir sikkesi ve Doğu Mecmuasının birinci sayısında merhum Abdülahad Nuri Bey tarafından dokuz bakır sikkesi ve merhum Ahmed Ziya Bey'in Meskûkât-ı İslâmiye Takvimi'nin 1227 numarasında diğer bir bakır sikkesi tarif edilmiştir. Henüz gümüş sikkesi görülmemiştir.

Kasım Bey bin İsfendiyar Bey

Babası zamanında Osmanlı devleti hizmetine girip ölümüne kadar Osmanlı himayesinde kalarak İsfendiyar Bey'den alınan *Çankırı* ve dolaylarında beylik etmiştir (1416). İkinci Sultan Murad zamanında Kasım Bey'e Çelebi Sultan Mehmed'in kızlarından biri verilmek suretiyle akrabalık hasıl olmuştur[1].

Kasım Bey 868 H. (1464 M.)'deki vakfiyesine göre bu tarihten sonra vefat etmiştir. *Çankırı*'da cami, imaret ve zaviyesi olup kendisi de orada medfundur[2]. Vakfa, Emirze Bey (Emîr zade Bey) demekle maruf olan oğlu İskender Bey'i mütevelli koymuştur. Kasım Bey'in diğer oğlu Kaya Bey, Sultan İkinci Murad'ın kızını almıştır[3]. Kasım Bey Osmanlı seferlerine iştirak etmiştir. Kasım Bey'in Tuğralı (867 H. 1463 M.) tarihli bir vakfiyeyi tasdiki havi vesika fotoğrafisi kitabın sonundadır.

Cemalüddin Mahmud bin Âdil Bey

Kastamonu'nun *Göl* nahiyesinin *Kasaba* köyündeki camiin bânisi olan Mahmud Bey, Candar ailesinin üçüncü hükümdarı Âdil Bey'in oğludur. Vakfiyesinde ve kitabelerinde *Emîr-i Kebîr*, *Melîk-ül-ümera*, *Zaîm-ül-cüyûş-vel-asâkir*, *Sipehsalâr-ı mükerrem* gibi elkab ile zikredil-

[1] Kasım Bey 848 H.) 1444 M.)'de vefat eden zevcesi Sultan için *Çankırı*'daki mescidine cüz vakfetmiştir.

[2] Kasım Bey vakfiyesinde "Emîr-i âzam Melik Kasım İbn el-emîr'ül kebîr-el'âzam ve-l'Hakan-ı muazzam el-merhum'el-mağfur Melik İsfendiyar "diye zikrediliyor Vakfiyesi tarihi 868 Zilhicce (1464 Ağustos). Kasım Bey'in 855 Şaban Kalecik ve 867 Şevval Sarayköy vakıfları da vardır.

[3] İkinci Murad 843 H. (1439 M.)'de oğullarından Alâüddin ile Mehmed'i sünnet ettirip bu takrip ile kendi kerimesini dahi İsfendiyar oğlu (torunu) Kaya Bey'e nikâh etti (Mir'ât-ı Kâinat s. 359).

diğine göre biraderi Celâlüddin Bayezid Bey'in hükümdarlığı zamanında başkumandan mevkiinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Mahmud Bey'in 768 Ramazan (1367 Mayıs) tarihinde *Kastamonu* merkezine bağlı, şehre üç saat mesafede bulunan *Göl* nahiyesinin *Kasaba* (Ilısu) köyünde yaptırmış olduğu bu cami köylüler tarafından Mahmud Bey'in babasına izafeten *Âdil Bey Camii* olarak anılmaktadır[1]. Camiin vakfiyesi 776 H. (1374 M.) tarihli olup Vakıflar Umum Müdürlüğünde 1962 numaradadır. *Göl* kazasının *Sarı Ömer* köyü bu Mahmud Bey'in vakfıdır[2].

Mahmud Bey'in bu camiinin dış kısmı, yâni duvarları kârgir ise de iç kısmı ahşap olup üç kat ve içerisindeki sütunlar da ağaçtır. Camiin içerisi ve tavanları nakışlarla süslenmiştir. Hususiyle oyma işlemeli olan kapısı ağaç oymacılığının şaheserlerindendir.

Camiin kapısının sol kanadında ve ortada (قال الله تبارك و تعالى) ve sağ kanadı üzerinde (و ان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا) âyet-i kerimesi ve ortadaki pervaz kısmında ise (عمل عبدالله بن محمود النقاش) kitabesiyle de nakış ve ağaç oymalarını yapmış olan sanatkârın adı görülüyor. Ankaralı olan Nakkaş Abdullah bin Mahmud'un *Kastamonu*'nun içinde 759 H. (1358 M.) tarihli cami kapısının nakışını da yapmıştır[3].

Emîr Mahmud Bey'in yine *Göl*'de *Sorkun* nahiyesinin *Tekke* köyünde Hasan Şeyh bin Kızıl Bey'e bir zaviye yaptırmıştır.

[1] Kasaba köyündeki 768 H. (1367 M.) tarihli camiin kitabesi:
و ان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احسدا – امر بعمارة هذه المسجد المباركة الشريف – الامير الكبير محمود بن مرحوم عادل بك – طاب ثراه حرره فى رمضان المبارك سنة ثمان و ستين و سبعمايه

[2] Mahmud Bey, vakfiyesinde şöyle zikrediliyor:
« امير كبير ملك الامراء و الاكابر زعيم الجيوش و العساكر طرفدار معظم سپهدار مكرم قائد الجيوش و الرياسة نصير الخواقين مربى العلما و الفقراء و الملجاء الضعفاء و المساكين ابو الخيرات و الحسنات المختص بعنايات رب العالمين چلبئ كامياب و كامران جمال الملة و الحق و الدين امير محمود ابن مرحوم و مغفور سعيد و شهيد عادل بك ابن امير يعقوب پاشا »
"*Kariyie-i Sarı Ömer*, Vakf-ı Mahmud Çelebi ... an birader-i Bayezid Bey El-Candarî" Başvekâlet Arşivi *891 numaralı Kastamonu Evkaf defteri*.

[3] 754 H. (1353 M.)'de Nefs-i Kastamonu'da kale altında yaptırılmış olan bu camiin fevkalâde surette oymalı olan kapısı cami yapılışından dört sene sonra bitmiştir. Kapının üst kısmında ve pervaz üzerinde عمل عبدالله بن محمود النقاش الانكورى *amel-i Abdullah bin Mahmud-ün-nakkaş el Engürî)* ibaresiyle Engürülü nakkaşın ismi ve pervazın alt kısmında da kapının 758 zilhicce ve 1357 Aralıkta yapıldığını gösteren امر بعمارة هذه الباب المبارك فى التاسع شهر ذى الحجه ثمان و خمسين و ثمانمايه tarihi hakkedilmiştir.

Bu zaviyeye ait vakfiyesinde yine *Emîr-i kebîr, zaîm-ül cüyûş* ve sair elkab ile zikredilmektedir. Vakıflarından istidlâl edildiğine göre bu *Göl* kazası Mahmud Bey'in iktaıdır.

Mahmud Bey'in vefatı tarihi ve nerede medfun olduğu malûm değildir. Zevcesi Hatice Hanım yine Candar ailesinden olup bu da *Göl*'de Şeyh Ahmed zaviyesine vakıf yapmıştır. Mahmud Bey'in oğlu Mehmed Bey, 13 Rebiulevvel 772 (1370 Eylül)de herhalde küçük yaşta babasından evvel vefat ederek babasının camiinin yanına *Beşikli Türbe* denilen makbereye defnedilmiştir. Son senelerde mezar taşının kaybolması ihtimaline mebni Kastamonu Müzesi'ne nakledilmiştir[1].

Candar oğulları adına yazılmış eserler

Candar oğulları Birinci Süleyman Paşa'dan itibaren inkırazlarına kadar yüz altmış sene devam etmiş olan hükümdarlıkları zamanında ilmî, sosyal müteaddid müesseselerle memleketlerini imâr ettikleri gibi ilim ve sanat adamlarını himaye ile kendi adlarına ithaf edilen mütenevvi Türkçe eserler yazdırmışlar ve bu suretle Türkçenin ilim dili olmasına her bakımdan îtina göstermişlerdir.

Candar oğulları zamanında, ondördüncü asrın ikinci yarısından îtibaren onbeşinci asırda beyliğin devamı müddetince, hattâ bundan sonra daha yarım asır, *Kastamonu*, Anadolu'nun en ileri ilim şehirlerinden biri olarak kalmış ve burada sancak beyliği etmiş olan Osmanlı şehzadeleri Candar Oğulları zamanındaki ilim ve edebiyat cereyanlarını bir müddet daha devam ettirmişlerdir.

Allâma Mahmud Şirazî Birinci Süleyman Paşa'nın, gençliğine rağmen gününün büyük bir kısmını ilim ve fazilet sahipleriyle musahabelere hasreylediğini bu zat adına kaleme aldığı (انتخاب سلیمانی *İntihâb-ı Süleymanî)* eserinin mukaddimesinde beyan etmektedir. İşte bu suretle Süleyman Paşa ile başlamış olan fikir hareketleri daimî olarak artmak suretiyle son âlim hükümdar Kemalüddin İsmail Bey zamanında en yüksek derecesini bulmuştur.

Candar oğullarına ait şimdiye kadar görülen ilmî ve sosyal tesislerin kitabeleri neşredildiği gibi[2] bu hükümdarlar adına yazılmış olup

[1] Mahmud Bey'in oğlu Mehmed Bey'in kabir kitabesi:
وفات المرحوم المغفور – السعید الشهید محمد بن محمود بك – طاب ثراه و جعل الجنة
فى الثالث عشر ربیع الاول سنة اثنى و سبعین و سبعمایه

[2] *Kastamonu* ve *Sinop*'ta Candar oğullarına ve saireye ait tesislerin kitabeleri Talât Mümtaz Yaman'ın Kastamonu tarihi ile Mehmed Behçet Bey'in *Kastamonu* adlı kitabı ve Hüseyin Hilmi Bey'in *Sinop kitabeleri* isimli kitabında neşredilmiştir.

görülebilen eserler de bilmünasebe Anadolu Beylikleri isimli eserimizde yayınlanmışdır.[1] Burada da onlardan bahsedilecektir.

Candar oğulları namına yazılmış olan eserlerden birincisi Süleyman Paşa adına tasavvuftan Farsca *İntihâb-ı Süleymanî* ismiyle Allâme Şirazî'nin bir eseri ile İsfendiyar Bey'in emriyle oğlu İbrahim Bey'in okuması için yazdırmış olduğu جواهر الاصداف *Cevahir-ül'Esdâf* isimli Kur'anı Kerîm tefsiri[2] ve Celâlüddin Bayezid'in adına 763 Şevval (1362 Temmuz)da Ebu Mihnef'den tercüme edilen üç bin küsur beyitli *Maktel-i Hüseyin* mesnevisi[3] ve İsfendiyar Bey namına göz hastalıklarına dair Sinoplu hekim Mümin bin Mukbil tarafından telif edilen tıbdan کتاب مفتاح النور و خزائن السرور *Kitâb-ı miftâh-ün'nur* ve *Hazâin-üs'sürur*[4] ve İsfendiyar'ın oğlu *Bafra* Valisi Hızır Bey adına tercüme edilen *Miraçnâme*[5] ve İsfendiyar'ın oğlu

[1] Anadolu Beylikleri Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Devletleri (s. 80 ilâ 87).

[2] جواهر الاصداف *Cevahir-ül'Esdaf* mukaddemesinde:
« اما بعد چون سلطان اعظم و پادشاه معظم مالك رقاب الامم مولى ملوك العرب والعجم
سلطان ابن سلطان ابو الفتح اسفندیار بن بایزید خان اشارت قلدی سلطان زادهٔ اعظم صاحب
السیف و القلم حلو الوفا فى اقطار العالم تاج الدولة و الدین ابراهیم بك چلبى ایچون ...
بو نحیف محبه پاك اعتقاد لرندن بویوردیلركم كلام الله تفسیرین تركجه یه ترجمه ایدم، اولندن
آخرینه دكین ، تاخلوتلرنده مطالعه قیلالر مبارك خاطرى صفا بولوب آندن همیشه حظ آلالر..»
Merhum Ali Emirî Efendi bu tefsir sahibinin Çankırılı olup İsfendiyar Bey'in hocası olduğunu söylemişlerdir. Bu zatın *Kastamonu*'da Tefsirî Alâüddin denilen Müfessir Alâüddin olması pek muhtemeldir.

[3] Manzum *Maktel-i Hüseyin, Üsküdar*'da *Selim Ağa* kütüphanesi *Atik Valide Sultan* kitapları arasında Kerbelânâme adiyle 28 numaraya kaydedilmiştir. En sonunda şu beyitler vardır:

Yedi yüz altmış üçünde tamam — *Oldu yekşenbih gününde vesselâm*
Evvelin Şevvalde bünyad eyledik — *Âhir-i zilhiccede hatmeyledik*
Dinle beytin âdedini diyelim — *Üç bin üçyüz on üç oldu bilelim*

[4] *Paris Millî Kütüphanesi Türkçe yazmaları Tertib-i Kadim 172.*

[5] *Miraçnâme* tercümesi *Kütahya*'da *Vahid Paşa* kütüphanesinde 638 numaralı mecmuanın birinci kitabıdır. Miraçnâmenin aslı Arapça olup Kâtip Fahreddin isminde biri Hızır Bey'in emriyle bunu 814 H. (1411 M.)'de Farsçaya çevirmiştir. Mukaddemesinde:
« اما بعد چنین كوینده فقیربى بضاعت فخرالدین الكاتب كه حضرت سلطان و سلطان
زادهٔ اعظم ... اختیار الدولة و الدین خضر باك چلبى ادام الله دولته این بنده راكه
كمترین چاكران و فرومایه ترین ... اشارت فرمود كه اسوله راكه حضرت رسالت لیلة المعراج
از حضرت واجب الوجود جل جلاله فرمود و جواب مشرف شدكة ... »

Kasım Bey adına yazılan (Hülâsa't-üt Tıb)[1] ve İsmail Bey'in emriyle Kastamonulu Ömer bin Ahmed'in kaleme aldığı onbeş bab üzerine kıraat-ı seba'ya dair olan *Risale-i Münciye* isimli mufassal Türkçe tecvit[2] ve yine İsmail Bey adına tasavvuftan Türkçe معيار الاخيار و الاشرار *Mıyâr-ül' Ahyar ve'l-eşrar* ismiyle[3] Yunüs bin Halil bin Mehmed tarafından telif edilen eserler görülmektedir.

Hükümdar İsmail Bey'in Türkçe olarak bizzat *Hulviyyât-ı Şâhî* isimli fıkıhtan bir eseri olduğunu kendisinden bahsederken zikretmiştik. İstanbul kütüphanelerinde müteaddit nüshaları bulunan Hulviyyât'ın bir nüshası Esat Efendi kitapları arasında 670 numaradadır. İsmail Bey Niksarlı Muhyiddin Mehmed için yaptırdığı kütüphanesine Şer'iyyat ve Akliyyata dair üçyüz kitap vakfetmiştir[4].

Candar oğulları zamanında iktisadî durum

Candar beyliği iktisadî durum îtibariyle iyi bir mevkide bulunuyordu. Onüç, ondört ve kısmen onbeşinci asırlarda pek ehemmiyetli olan *Sinop* ticaret limanı bu beyliğin elinde bulunduğu için *Sinop* vasıtasiyle Anadolu emteası ve o meyanda kendi mallarını Cenevizliler vasıtasiyle ihraç ettikleri gibi *Sinop*'ta antrepoları bulunan Cenevizlilerin getirdikleri eşyayı da içeriye alıyorlardı, bir ara *Samsun*'u da ele geçirmiş olan Candar oğulları burada da bir kalesi olan Cenevizlilerle ticarî muamelede bulunmuşlardı ki Osmanlı Hükümdarı Çelebi Sultan Mehmed'in *Samsun*'u işgal edeceği sırada Cenevizliler kendi ticaret mahalli olan *Samsun*'u yakıp çekilmişlerdi.

Kastamonu'nun en mühim ihraç eşyası bakır ile demirdi; bilhassa birincisi pek önemli ve makbuldü. Bu ihracat dolayısiyle beylik külli-

[1] خلاصه الطب *Hülâsatüttıb* dört fasıl üzerine tertip edilmiş Türkçe bir eser ise de müellifi ismini zikretmemiştir. Müellif eserini ithaf ettiği Kasım Bey'i pek tantanalı olarak جامع جميع الكمالات مربى العلماء ملجاء الضعفا سرور اعظم ظل الله فى العالم اعدل الملوك و المليك العرب والعجم ... قوام الملة و الحق و الدين ركن الاسلام و المسلمين السلطان قاسم بن اسفنديار بن بايزيد خان ادام الله تعالى diye zikretmektedir.

[2] *İstanbul Millet kütüphanesi Türkçe yazmaları* arasındadır. Şeyhülislâm Âşir Efendi Ömer zadeler denilen bu ailedendir.

[3] *Miyâr-ül'Ahyar*'ın mukaddimesindeki İsmail Bey hakkındaki tavsife göre müellif bunu İsmail Bey'in *Filibe* sancağında bulunduğu sırada yazmıştır. Çünkü eserde İsmail Bey مفخر الاكابر و الامراء و مسند العلما و الفقرا مخدوم معظم منبع اللطف و الكرم ذات النسب عالى حسب ابن اسفنديار اسماعيل حضرتلرى deniliyor.

[4] Şakayik tercümesi (Mecdî) s. 291.

yetli gelir temin etmekte idi. İsfendiyar Bey, Çelebi Mehmed'den rica ederek bu mevkii kendisine muhalefet etmiş olan oğlu Kasım Bey'e terketmediyse de İkinci Murad'a mağlup olduktan sonra bu bakır hasılatından bir kısmını Osmanlı hazinesine terketmeği kabule mecbur olmuştu. Ecnebilerin (Cenevizliler) alış verişlerinde Candar oğulları çift balık resimli olarak *(*دار السعادة سينوب *Darüsaade-i Sinop)* ibareli bakır sikkeleri görülmüştür. Bunun daha evvelden beri devam eden bir ticarî usulün devamı mı? yoksa Candar oğulları zamanına ait mi? olduğu şimdilik kestirilemedi.

Candar beyliği zamanında *Kastamonu*'nun atlarının meşhur ve arap atları gibi şecereli olup pek yüksek fiyatla satıldığını ve bundan başka Doğan ve Şahin gibi av kuşları ihraç edildiğini *Mesalik-ül-Ebsar* yazdığı gibi[1] Cenevizlilerin karadenizdeki ticareti hakkında eser yazmış olan Bratyano da bu av kuşlarının *Trabzon*'da satıldığını beyan etmektedir. Daha sonra Osmanlılar zamanında da *Kastamonu* ve *Çankırı*, av kuşları yetiştiren mahallerden olduğu tahrir defterlerinde görülmektedir[2].

Candar oğullarında donanma

Candar Beyliğinin *Sinop* limanında tersanesi ve donanması olduğu malûm ise de bu donanmanın mikdarına ve faaliyetine dair bir bilgimiz yoktur. *Sinop*, *Pervâne oğulları* elinde iken burada donanma faaliyeti alduğunu biliyoruz. Hattâ son Pervâne oğulları Beyi Gazi Çelebi, donanmasiyle Rumlar ve Cenevizlilerle muvaffakiyetli muharebeler etmişti. Bundan dolayı Gazi Çelebi'den sonra Candar oğullarına geçen *Sinop*'ta donanma faaliyeti olacağı tabiîdir. Nitekim Candar beyliği donanması 1361 de *Kefe*'yi Cenevizlilerden almalarına ramak kalmıştır[3].

Osmanlılar zamanında da Candar oğullarından kalan *Sinop* tersanesinde *kadırgalar* yapılmıştır. İsmail Bey *Sinop*'un Osmanlılara geçmesinden evvel dokuz yüz tonilato hacminde bir gemi yaptırmıştı.

[1] *Mesalik-ül-Ebsar* (Şahabeddin Ömerî *Ayasofya kitapları c. 3 Memalik-ül Etrak fir-rum* kısmı).

[2] Kanunnâme (Âtıf Efendi kütüphanesi) numara 1970 s. 75 ve numara 1734 s. 63, Başvekâlet Arşivi Mühimme defterlerinde de epi hüküm vardır.

[3] *Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu* (Gibbons-Ragıp Hülûsi tercümesi) s. 275.

Fatih Sultan Mehmed o gemiyi *İstanbul*'a göndermiş[1] ve Osmanlı donanmasına örnek olmuştu[2].

[1] Sinop'un alınmasından az evvel "bir gemi inşa ettirmişti ki dokuz yüz fıçı alırdı. Pâdişah ol keştiyi İstanbul'a gönderdi" *Tuhfe't-ül-kibar s. 13*; "bir fıçı bin kilo îtibar edilmiştir." Halkondil 1632 Paris basması s. 26.

[2] Candar Oğulları Beyliğini yazarken görülen eserler:
Muhtasar İbn-i Bîbî Selçuknâmesi (Hotsma tab'ı), Aksarayî Tezkiresi *(Türk Tarih Kurumu basımı)*, *Mesalik-ül-ebsar* ve *et-tarif* (Şahabeddin Ömerî), *Subh-ul-âşâ* (Kalkaşendî), Bezm-ü Rezm (Aziz Esterabadî), Cami-ud-düvel منجم باشى Umumî Kütüphane nüshası), Tarih Encümeninin Osmanlı Tarihi (Necip Asım-Mehmed Arif), Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası sene 1 s. 383 (Ahmed Tevhid) *Türk Tarih Encümeni Mecmuası sene 14, s. 1, (Ali) Meskûkât Katalogları* (Ahmed Tevhid ve İsmail Galip), Heşt Bihişt, Âşık Paşa zâde, Tâc-üt-tevarih, Dursun Bey Tarihi, Neşrî, Hayrullah Efendi, tarihleriyle yazı ile alâkalı diğer tarihler, *Sinop Kitabeleri* (Hüseyin Hilmi) *Kastamonu tarihi* (Talât Mümtaz Yaman), *Düvel-i İslâmiye* (Halil Edhem), Kastamonu Tarihi (Mehmed Behçet), *Doğu Mecmuası* (1338 Kastamonu'da), *Kitab-ı-Divan-ül-İnşa* (Paris Millî Kütüphanesi Arapça yazmaları 4439), *İcabet-üs-Sâil ilâ Marifet-ir-Resail* (Paris Millî Kütüphanesi Arapça yazmaları 4437), *Menakib-i Şeyh Bedreddin* (Babinger Neşri), *Cenevizlilerin Karadeniz ticareti* (Bratyano), *Meşahir-i İslâm* (Hamid Vehbi), Kastamonu ve Sinop'taki tetkiklerim, *Halkondil* 1632 Paris basması.

- Alp Arslan
  - Şemseddin Yaman Candan
    - I. Süleyman Paşa
      - I. İbrahim
      - Ali
      - Çoban
    - Yakub Bey
      - Âdil Bey
        - Bayezid B.
          - İsfendiyar B.
            - II. Süleyman Paşa
            - II. İbrahim
              - Kasım
                - İskender (Mirza Bey)
                - Kaya Bey
              - Murad
              - İsmail Bey
                - Kızıl Ahmed B.
                  - Mirza Mehmed Paşa
                    - Şemsi Ahmed Paşa
                    - Mustafa Paşa
                    - Musa Paşa
                - Hasan Bey
                  - Yahya Bey
                  - Abdül Celil Bey
                - Yusuf
                - Hatice
                - (Yusuf, Hatice:) Selçuk Sultandan
              - Saidbaht Hatun
              - Hızır Bey
          - İskender
            - Ture Hatun
          - Kızı
            - Kara Yahya
        - Mahmud B.

XIII
PERVÂNE OĞULLARI

1214'de *Trabzon İmparatorluğu* elinden alınan ve mühim bir üss-i bahrî ve ticaret iskelesi olan *Sinop*, yarım asır sonra Anadolu Sleçukî lerinin dahilî mücadelelerinden istifade eden *Trabzon Rum İmparatoru* tarafından geri alınmıştı. Bunun üzerine Anadolu Selçuk devleti vezirlerinden Muinüddin Süleyman Pervâne, Sinop üzerine gelip burasını iki sene muhasaradan sonra zabta muvaffak olmuş ve başarısından dolayı Selçukilerin Karadeniz'de ticaret kapısı olan Sinop Muinüddin'e ikta olarak verilmiş ise de Muinüddin Süleyman, kuvvetli nüfuzu sâyesinde iktaını, kendi üzerine temlik ettirmeğe muvaffak olmuştur (1264).

Muinüddin Süleyman devlet merkezinde *Atabeg-i saltanat* makamında bulunup bizzat *Sinop*'ta ikamet edemediğinden oğlu Muinüddin Mehmed'i malikânesine göndermişti. Süleyman Pervâne'nin 676 h 1277 m de İlhan Abakahan tarafından îdam edilmesi üzerine oğlu Mehmed, müstakil olarak burada bir beylik kurmuş, ve 1296 da vefatına kadar kendisine Moğollar tarafından dokunulmamıştır; hattâ bir ara İlhanîlere karşı harp etmeği bile tasavvur etmişti.

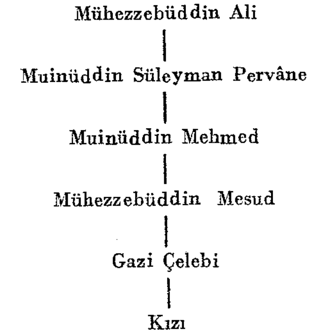
Muinüddin Mehmed'in yerine Sinop emîri olan oğlu Mühezzebüddin Mesud, İlhanîlerle hoş geçinmek siyasetini takip etmiş ve bu suretle bir tehlikeye düşmemişti. Mühezzebüddin Mesud, bir gün *Sinop*'ta gezerken ticaret maksadiyle *Sinop*'ta bulunan Cenevizliler tarafından birden bire taarruza uğrayarak –her halde aradaki bir ihtilâf sebebiyle– esir edilip Ceneviz müstemlekesi olan *Kefe*'ye götürülmüş ve pek ağır bir kurtuluş parası ödemek suretiyle *Sinop*'a dönmeğe muvaffak olmuştur (1298). Mesud Bey döndükten iki sene sonra yani 700 H. (1300 M.)'de vefat ederek yerine oğlu Gazi Çelebi *Sinop* beyi olmuştur[1].

Gazi Çelebi, cesur, ateşli bir zat olup donanmasiyle gerek *Trabzon* Rum imparatoru ve gerek Ceneviz müstemlekecileri ile başarılı deniz muharebeleri yapmıştır. Gazi Çelebi'nin erkek evlâdı olmadığından

[1] Gazi Çelebi, Selçuk Hükümdarı Giyasüddin Mesud Sâni'nin oğlu zannedilmiş ise de doğru olmayıp *Mesud*'un oğlu olduğu son senelerde tahakkuk etmiştir.

son senelerinde *Kastamonu* Hükümdarı Candar oğlu Süleyman Paşa'nın hâkimiyetini tanımış ve[1] 1322'de vefat ederek *Sinop* doğrudan doğruya Candar beyliğine ilhak olunarak valiliğine de Süleyman Paşa'nın oğlu Gıyasüddin İbrahim Bey tayin olunmuştur. Gazi Çelebi'nin kabri *Sinop*'ta büyük ceddi Muinüddin Süleyman'ın medresesi içindedir.

PERVÂNE OĞULLARI ŞECERESİ

[1] Gazi Çelebi'den sonra bir ara kızı *Sinop*'ta beylik etmiş, daha sonra Candar oğlu Sinop'ı ilhak eylemiştir. Bundan dolayı bir zamanlar Sinop'a *Hatun eli* denilmesi bundan dolayı imiş. *Yazıcı zade Selçuknâmesi*'ne göre Sinop sipahîlerinden biri *Sinop*'u elde etmek için bu kadını boğduğunu ve fakat Candar oğlunun *Sinop*'u işgal eylediğini yazmaktadır.

XIV

SÂHİB ATA OĞULLARI

Eski adı *Karahisar-ı Sâhib*[1] olan *Afyon Karahisar* ile yakınlarında birkaç kazadan teşekkül eden ve Sulçuk Veziri Sâhib Ata Fahrüddin Ali'nin torunları tarafından kurulmuş bulunan küçük beyliğe *Sâhib Ata Oğulları Beyliği* denilmiştir.

Anadolu Selçuk tarihinin sonlarına doğru devlet işlerinde mühim rol oynayan Vezir Sâhib Ata Fahrüddin Ali, *Konya, Sivas* ve diğer bazı şehir ve kasabalarda müteaddid tesisleriyle de meşhurdur. Çok zengin olduğundan dolayı kendisine Hoca Sâhib Fahreddin Ali denilirdi.

Sahib Ata Fahrüddin Ali, İlhanîlerin Anadolu'ya tahakküm ederek Selçuk devletini iyice ellerine aldıkları zaman bu devletin veziri bulunmuştu. Selçuk, devlet adamları arasındaki rekabetten dolayı memleketin inkıraza doğru sürüklenmesinde bu da kısmen mesuller arasında bulunmuş ve nihayet Moğolların memleketin kanını emercesine vergi ve para istemelerinden müteessir olarak son zamanında İlhan'ın yanından ayrılıp *Anadolu*'ya döndükten sonra ihtiyarlığına inzimam eden teessüründen ölmüştür (25 Şevval 687 ve 23 Kasım 1288).

Sahib Ata'nın büyüğü Tacüddin Hüseyin ve küçüğü Nusratüddin Hasan adlarında iki oğlu ile şimdilik bildiğimiz bir kızı vardır. Bunlardan yukarıda isimleri zikredilen iki oğlu, Karaman oğlu Mehmed Bey tarafından hükümdar îlân edilen ve Selçuknâmelerde *Cimri* denilen, yani düzme hükümdar olduğu söylenen Gıyasüddin Siyavüş ile yaptıkları *Akşehir* muharebesinde ve 675 H. (1277 M.)'de maktul düşmüşlerdir. O tarihte babaları Sahib Ata henüz hayatta bulunuyordu.

Sahib Ata'nın *Karahisar* Emîri bulunan torunu ve Nusretüddin Hasan'ın oğlu Şemseddin Mehmed, Germiyan aşiretinin taarruzlarına karşı kuvvet toplayarak bunlarla çarpıştı ise de 686 h 1287 m de Germiyan aşireti Kumandanı Bozguş Bahadır'a mağlûp ve maktul

[1] *Karahisar-ı devle* denilen Karahisar, Fahrüddin sahib Atâ'nın iktaı olup kendisi çok servet sahibi olduğundan bütün hazinelerini burada muhafaza altına aldığından dolayı sonraları Karahisar'a sahibinin Karahisar'ı demek olan *Karahisar-ı sahib* denilmiş bu isim yirminci asır başlarına kadar devam etmiştir.

oldu. Sahib Ata'nın mal ve hazineleri, iktaı olan *Karahisar*'da bulunduğundan Sahib Ata, torununu vakfına mütevelli yapmıştı, fakat Şemseddin Mehmed de dedesinden bir sene evvel maktul olmuştu. Kabri Konya'da *Sahib Ata Türbesi*'ndedir.

714 H. (1314 M.)'de Anadolu Beylerinin İlhanîlere karşı rabıtalarını kuvvetlendirmek veya temin etmek için Anadolu'ya gelen İlhan'ın vezir ve beylerbeyi Emîr Çoban'a sadakat ve itaatlerini arzeden Anadolu beyleri arasında Selçuknâmede Esbat-ı Sahib Fahreddin diye zikredilen Sahib Ata torunları da vardı.

Biz şimdilik bu aileden *Karahisar sahib* emîri olarak Nusratüddin Ahmed'i görüyoruz ki yukarıda adı geçen Şemseddin Mehmed'in oğludur. Bunun 731 Ramazan (1331 Haziran) tarihli Afyon'daki kubbeli mescit kitabesiylc ve (نصرة الدولة والدين *Nusretüddevletü veddin*) ibaresiyle bir tarafa –herhalde İlhan Ebu Said Bahadır Hana– tâbi bir emîr olduğunu anlıyoruz. Nusratüddin Ahmed, Germiyan Hükümdarı Birinci Yakup Bey'in damadı olup Anadolu beylerini ortadan kaldırmak isteyen İlhanilerin Anadolu Valisi Demirtaş'ın kumandanı Emîr Eretna tarafından *Karahisar*'ın muhasarası esnasında kayınpederi Yakup Bey'in yanına kaçmıştır[1].

Nusratüddin Ahmed'in Muzafferüddin Devle adında bir kardeşi olup 734 Safer (1333 Ekim)'de vefat etmiştir. Bunun oğul ve kızları Afyon'da *Sahibler Türbesi* denilen türbede medfundurlar[2].

Nusratüddin Ahmed'in Demirtaş'tan kaçarak Germiyan Hükümdarı Birinci Yakup Bey'e iltica ile ona damad olduğunu ve bu suretle Timurtaş'tan kurtulduğunu *Mesalik-ül-Ebsar* yazmaktadır. Fakat *Cami-üt-tevarih zeyli*'nin yazdığına göre Demirtaş'ın emriyle beş bin kişilik bir kuvvetle *Karahisar* üzerine gelen Emîr Eretna'nın burasını muhasara ettiği sırada Demirtaş'ın biraderi Dımışk Hoca'nın Hükümdar Ebu Said Bahadır Han'ın emriyle katli üzerine hasıl olan telâş dolayısiyle hayatı tehlikeye düşen Demirtaş'ın emriyle muhasaranın kaldırılarak *Denizli*'yi muhasara eden Demirtaş'la beraber heman *Kayseri* ve *Sivas*'a döndüğü anlaşılıyor (727 H. 1327 M.).

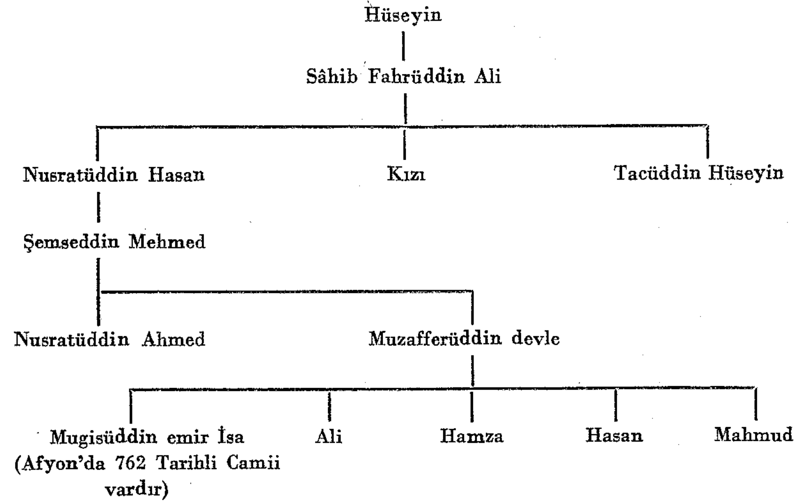
[1] *Mesalik-ül-ebsar* (Ayasofya nüshası 3416 Germiyan faslının sonları).

[2] Bu türbe, *Karahisar*'ın buğday pazarında, Yoncaaltı camiinin yanında geniş meydanın bir köşesinde olup, kârgirdir.

Nusratüddin Ahmed'in beyliği esnasında *Karahisar* Germiyan beyliğinin nüfuzu altına düşmüş ve daha sonra da ilhak edilmiştir[1]. Nusratüddin Ahmed'in kabri malûm değilse de kardeşi *Muzafferüddin Devle* ailesine mahsus türbe vardır.

Mesalik-ül-Ebsar, Sahip oğullarının *Karahisar*'dan başka şehri olmayıp bin kadar köyü bulunduğunu, Müneccimbaşı Cami-üd-düvel'de bunların *Karahisar*'dan başka *Sandıklı, Bolvadin, Şühud, Barçınlı, Oynaş* kasabalarına da sahip olduklarını yazar, fakat *Sandıklı*'nın *Germiyan oğulları* beyliğine ve *Bolvadi*'nin de *Eşref Oğulları*'na aidiyeti cihetiyle Karahisar'la alâkası yoktur. Zannıma göre Müneccimbaşı Osmanlı devleti zamanındaki Afyon Karahisar sancağı kazalarını, Sahib oğullarına ait zannediyor[2].

SAHİB OĞULLARI ŞECERESİ

[1] *Karahisar*'ın tamamen Germiyan'a ilhakı muhtemelen Süleyman Şah zamanındadır. Süleyman Şah'ın orada iki mermerli çeşme kitabesi vardır. Kitabesi sureti Evliya Çelebi Seyahatnamesinde varsa da senesini yanlış kaydetmiştir.

[2] Sahib oğullarını yazarken görülen eserler:

Mesalik-ül-ebsar (Şahabüddin Ömerî), *Kitabeler* (ikinci kısım), *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* sene 1341 s. 357, *Paris nüshası Farsca Selçuknâme, Cami-ud-düvel, Tarih Encümeni Mecmuası* sene 1327, *Düvel-i İslâmiye, Aksarayî Selçuknamesi, Câmi-üt-tevarih zeyli.*

XV
CANİK'DE TACÜDDİN OĞULLARI

Canik veya *Canit*, *Karadeniz* sahilinde *Bafra* kazası ile *Terme* arasındaki bugünkü mıntakadan ibaret olmayıp Onüçüncü asırda hududu *Ordu* vilâyetini de ihtiva eden iki kısım Canik'ten teşekkül etmişti. Bu Caniklerden birisine *Sivas Caniği* adı verilerek *Samsun* ve *Çarşamba* tarafları bu mıntakada idi. Diğer Canik'e de *Karahisar Caniği* adı verilmiş olup bu da sahilde *Ünye, Fatsa* ve dahilde *Niksar*'a kadar olan sahayı işgal ediyordu.

Anadolu Selçuk devletinin inkırazı ve Moğol hâkimiyeti esnasındaki karışıklıklar da yer yer türeyen derebeyi tarzındaki türkmen beyliklerinden birisi de Canik Emîri Tacüddin Bey ve oğulları beyliği olup merkezi *Niksar*'dı, İskefser tarafları da *Karahisar Caniği* dahilinde idi. Tacüddin Bey 780 H. (1378 M.)'de Canik emîri bulunuyordu. Cesur, cüretkâr bir zat olduğundan *Sivas* ve *Kayseri* hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'le mücadeleden çekinmemiştir. *Trabzon Rum İmparatoru* Üçüncü Aleksi'nin kızı Evdoksiya, Tacüddin'in zevcesi idi[1].

Tacüddin Bey, *Ordu* vilâyeti dahilinde Türkmen Emîri Hacı Emîr zade Süleyman Bey'in memleketine yapmış olduğu bir taarruzda mağlup ve maktul düşmüş, yerine oğlu Mahmud Bey emir olmuştur (1386).

Mahmud Bey, Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'e karşı muti ise de kardeşi Alp Arslan'la beraber, Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'i Burhaneddin Aleyhine kışkırtıyorlardı; bir ara Mahmud Bey ile kardeşi Alp Arslan'ın araları açıldı ve *Niksar* mıntakasının bir kısmını zabt eden Alp Arslan, Kadı Burhaneddin'den yardım gördü, fakat Burhaneddin'e aleyhtar olan Eretna'nın akrabasından Feridun'la münasebatından şüphe eden Burhaneddin, Alp Arslan'ı katletti.

Mahmud Bey'e gelince, Sivas hükümdarına karşı endişeli zaman geçiren bu zat, Burhaneddin'in ölümünden sonra Bayezid'in *Amasya, Tokat* ve *Sivas*'ı almalarını müteakip Osmanlı devletinin hizmetine

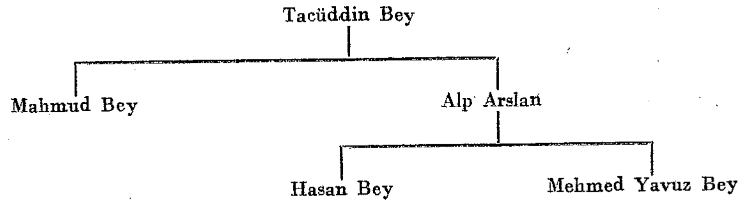
[1] Tâcüddin'in ölümünden sonra Evdoksiya'yı Bizans İmparatoru Jan (Yuannes) *Paleolog* almıştır.

girmiş ve Çelebi Sultan Mehmed'in oğlu küçük şehzade Mustafa isyanında onun Beylerbeğisi olmuştur. Şehzade Mustafa, *İznik* şehrini elde ettiği zaman sür'atle yetişen İkinci Murad'ın kuvvetleri kumandanı Mihal oğlu Mehmed Bey'i bizzat Mahmud Bey öldürmüş ise de kendisi de Mihal oğlu Mehmed Bey'in adamları tarafından saklandığı yerden çıkarılarak öldürülpmüştür (826 H. 1423 M).

Alp Arslan'ın Hüsameddin Hasan ve Hüsameddin Mehmed Yavuz isimlerinde iki oğlu vardır[1]. Bunlar *Niksar* taraflarında yani *Karahisar Canik*'inden mecburen el çekip *Sivas Canik*'i tarafında *Samsun* ve *Çarşamba* mıntakasına nakl ile beylik etmişlerdir.

Hasan Bey, İkinci Murad zamanında Osmanlıların *Amasya* Beyi Lala Yargüç Paşa, Hasan Bey'i düğüne davet bahanesiyle memleketi kolayca zabtetmek istemişti. Hasan Bey, Lala Yorgüç'ın hilekârlığını bildiğinden "maksat memleketi elimden almak ise zabtet" diyerek teslim etti. 831 h 1428 m. *Samsun* Yorgüç'in oğlu Hızır Bey'e verildi. Hasan Bey, *Edirne*'ye Murad'ın yanına gönderildi, daha sonra Hasan Bey'e muhtemelen Rumeli'de bir sancak tevcih edildi[2].

Hasan Bey'in Çarşanba'da 827 H. (1424 M. tarihli cami vakfiyesi olup vakfiyesinde kendisi امیر کبیر حسام الدولة و الدین حسن بلك بن المرحوم الب ارسلان بلك ابن الامیر المغفور تاج الدین Emîr-i kebîr Hüsamüddevletü veddin Hasan Bey bin elmerhum Alpaslan Bey ibn-ül emîr el mağfur Tacüddin) diye zikrolunuyor[3].

[1] Hüsamüddin Yavuz Bey'in *Çarşanba*'da vakfı olup 825 (H. 1422 M.) tarihlidir. Kendisi hakkında bilgimiz yoktur. Vefatı tabiî vakfiyesi tarihinden sonradır.
[2] *Amasya tarihi*, Hasan Bey'e *Gümülcine* sancağının dirlik olarak verildiğini yazar *(c. 3, s. 202)* ve Tâcüttevarih c. 1, s. 337 ve Âşık Paşa zâde s, 115.
[3] Vakıflar Umum Müdürlüğü *Mücedded Anadolu s. 215.* Hasan Bey ile biraderi Mehmed Yavuz Bey'in vakfiyeleri sureti Samsun vilâyeti Vakıflar Müdürlüğünde vardır.
[4] Tâcüddin oğullarını yazarken görülen eserler :
Bezm-ü Rezm, Amasya tarihi, Tâc-üt-tevarih, Canik Beyleri hakkında (Kâzım Dilcimen)'in broşürü 1940 da basılmıştır.

XVI

ORTA ANADOLU'DA

ERETNA DEVLETİ

Orta Anadolu'da Ondördüncü asır ortalarına doğru kurulmuş olan *Eredna devleti*, yarım asra yakın kısa bir müddet (1335-1381) devam etmiştir.

Anadolu Selçuk devletinin sona ermesinden sonra onun idaresindeki yerler İlhanilerin fiilen idaresi altına geçmiş ve Anadolu kıt'ası İlhaniler tarafından tayin edilen umumî valiler ile idare edilmekte bulunmuştu. Bu valiler içinde en kudretlisi ve valilerin sonu Ebu Said Bahadır Han'ın beylerbeğisi ve saltanat Atabeği olan Emir Çoban'ın oğlu Demirtaş'tır.

Demirtaş vali bulunduğu sırada babasının nüfuzuna güvenerek İlhan Ebu Said Bahadır Han'ın küçüklüğünden ve Anadolu'nun durumundan istifade ile müstakil olmak sevdasına düşmüş ise de babası Emîr Çoban'ın mühim bir kuvvetle üzerine gelmesi sebebiyle emeline muvaffak olamıyarak babası sayesinde kabahati affolunmuştu.

Demirtaş'ın yanında bulunan ve onun kayınbiraderi olan ümeradan Eretna, Uygur türklerinden olup yine ümeradan olarak iki kardeşi daha vardı[1]. Eretna Olcayto Han zamanında ikinci derecedeki emîrlerden idi. Demirtaş'la karabeti sayesinde birinci dereceye yükselmişti. Anadolu Valisi Demirtaş, Ebu Said Bahadır Han'a tahakküm eden kardeşi Dımışk Hoca'nın katli ve arkasından babası Emir Çoban'ın nazik durumu üzerine Anadolu'da duramıyarak 728 (H. 1328 M)'de *Mısır*'a kaçarken, yani Türk Memlûk Sultanı Melik Nâsır Mehmed'e iltica ederken Anadolu'da yerine kayınbiraderi Eretna'yı vekil bırakmış ve Eretna da Sultan Ebu Said'e bir arize takdimiyle itaatini arzetmiştir. Eretna, Demirtaş'ın yerine Ebu Said'in vali olarak Anadolu'ya gönderildiği *Celâyiri*'-lerden Büyük Şeyh Hasan'ı kabul ederek bu sayede mevkiini muhafaza etti ve kendisine îtimad olundu. Eretna, Anadolu halkının

[1] *Tarih-i Olcayto* (Ayasofya kitapları numara 3019) شانزدهم امیر ترمتاز دوبرا درسنکتاز وارتنا از قوم اویغور (s. 139.)

mizacına vâkıf insaflı ve merhametli bir zat olduğundan bu sayede bunun idare tarzından halk memnun kalmıştı.

Ebu Said Bahadır Han'ın 736 H. 1335 M.)'de evlâd bırakmadan vefatı üzerine *Cengiz Ailesi*'nden olan bazı hanların İlhan tahtını elde etmek üzere mücadeleye giriştikleri ve bu sebeple *İran* ve *Irak* ve *Azerbaycan*'da vukua gelen karışıklıklar sırasında bir külâh kapmak ümidiyle *İran*'a gitmiş olan Büyük Şeyh Hasan, yerine Eretna'yı vekil bırakmıştı.

Büyük Şeyh Hasan *(Şeyh Hasan Celâyirî) Mısır*'da katledilen Demirtaş'ın oğlu, Küçük Şeyh Hasan ile yaptığı *Aladağ* harbinde mağlup olduğundan onun *Anadolu*'da vekili olan Eretna'nın mevkii tehlikeye girmişti (1337).

Bu durum üzerine Eretna *Kayseri* kadısı Siracüddin Süleyman vasıtasiyle Memlûk Sultanı Melik Nâsır'a müracaat ile onun himayesine girmiş ve Sultan namına hutbe okutup sikke kestirmişti (1338)[1]. Eretna 742 H. (1344 M.)'de durumu müsait görerek istiklâlini îlân ile *Sultan* adı ile ve Alâüddin unvaniyle kendi adına sikke kestirmiştir.

744 H. (1343 M.)'de Azerbaycan'da kuvvetlenen Çobanîlerden Küçük Şeyh Hasan'ın itaat teklifini Ereâna reddetti. Bunun üzerine Küçük Şeyh Hasan, *Doğu Karahisar*'ın batısına kadar olan yerleri istilâ ve müttefiki olan Karaman oğlu da *Ankara*'yı elde etti. Bundan başka Küçük Şeyh Hasan, Eretna' üzerine giderken hükümdar îlân ettiği Süleyman Hanı da beraber alarak kuvvetli bir ordu ile Anadolu'ya girdi. *Sivas* ile *Erzincan* arasındaki Gerenbük muharebesinde Küçük Şeyh Hasan ümidin hilâfına bozguna uğradı. Süleyman Han'ın bütün ordugâhı elde edilerek pek çok ganimet malı alındı (1343 ortaları).

Bu galibiyetten sonra Eretna'nın şöhreti arttı, bununla beraber bu mağlubiyetten Küçük Şeyh Hasan'ın yılmıyacağını bildiğinden onu takip etmeyerek *Doğu Karahisar*'a kadar elinden çıkan yerleri de geri almağa teşebbüs eylemedi. Küçük Şeyh Hasan'ın katlinden

[1] Memlûk Sultanı tarafından Eretna'ya gönderilen niyâbet menşurunda نائب السلطنة الشريفه بالبلاد الروميه (Nâib-üs saltanat-üş-şerife bi'l-bilad-ir-Rumiyye) ibaresi olup bu tabir Türk memlûkleri hükümetinde yalnız *Şam* naib-üs-saltanası için kullanılmış, diğer naibler yâni valilere daha hafif elkab ile hitab edilmiştir *(El-menhel-il safî, Âyan-ül-asr, Subh-ul-Âşâ, Kitab-üs-sülûk* ve *Mesalik-ül-ebsar)*.

sonra yerine geçen kardeşi Eşref de, Eretna'ya kendisine tâbi olmasını teklif etti ise de Eretna onu da reddetti ve bu fırtınayı da kiyasetle atlatarak mevkiini kuvvetlendirmeğe çalıştı.

Alâüddin Eretna'nın hükmü altındaki şehir ve kasabaların meşhurları *Sivas, Kayseri, Niğde, Tokat, Amasya, Erzincan, Doğu Karahisar, Niksar, Canik, Develi Karahisar* ve saire olup devlet merkezi evvelâ *Sivas* ve sonra *Kayseri* olmuştur.

Eretna 753 H. (1352 M.)'de *Kayseri*'de vefat ederek *köşk* ismi verilen mahaldeki türbeye defnedilmiştir. Arapçayı fasih olarak konuşur, âlim, hayırsever, uzak görüşlü, cesur bir zat olduğunda zamanı Arap tarihçileri müttefiktir. Eretna'nın ilmî kudretini, Şâfiî mezhebi imamlarından Ali-el-Sübki *Tabakat-ı Şafiiyye* isimli eserinde zikretmektedir. Vefatı Anadolu, Irak ve Suriye'de büyük teessürü mûcip olmuştu[1]. Sakin ve istikrarlı bir hal alan Anadolu'da ise bu üzüntü pek büyük olmuştur.

Seyyah İbn Batuta *Sivas*'a geldiği zaman Eretna ile görüşmüştür. İbn Batuta, Eredna'nın Arapça'yı fasih olarak söylediğini ve *Kayseri*'de oturan zevcesi Toga Hatun'un da Büyük Şeyh Hasan'ın akrabasından âlim bir kadın olduğunu beyan etmektedir.

Eretna'nın yerine emîrlerinin karariyle küçük oğlu Gıyasüddin Mehmed Bey hükümdar oldu; büyük oğlu Cafer Bey hükümdarlığa geçemediğinden dolayı muharebeye kalkıştıysa da mağlup olarak *Mısır*'a kaçtı.

Gıyasüddin Mehmed Bey

Mehmed Bey, pek gençti, devletin idaresi Vezir Ali Şah'ın elinde idi; Eretna'nın vefatından istifade eden Türkmen aşiretleri baş kaldırıp *Canik* ve havalisini ellerine almışlardı. Güney cihetinden *Eretna devleti*'nin zararına olarak genişliyorlardı. Memlûklerin *Malatya* naibi (valisi) *Esendemir Tazi, Eredna* ve *Dülgadr oğullarının* ülkelerine taarruz ettiği için iki taraf Malatya naibini mağlup ettiler. Bunun üzerine Memlûk Sultanı bu hareketten dolayı Kutlu Boğa kumandasiyle Eretna devletiyle Dulgadır oğlu üzerine kuvvet sevketti ise de esaslı bir iş göremediler.

[1] Müverrih Selahüddin Safedî, Âyan-ül-asır'da şöyle diyor: "Kaybettiğimiz Nuyin'den nâşi Rum memleketine (Anadolu) belâ indi. Eretna'yı bize istemediğimiz şekilde gösteren feleğ'in Allah cezasını versin".

766 H. (1364 M.)'de Mehmed Bey'in Veziri Hoca Ali Şah isyan ederek *Kayseri* üzerine yürüdü. Mehmed Bey mağlup olarak Memlûk sultanı Melik Eşref Şaban'dan yardım istedi, Mısır'dan gönderilen askerlerle kuvvetlenen Mehmed Bey âsi vezir Hoca Ali Şâhı mağlup etti. Hoca Ali harpte maktul oldı.

Hoca Ali Şah'ın vefatı üzerine serbest harekete alışmış olan ümera ve bu arada Amasya Emîri Hacı Şadgeldi Paşa bu halden ürkerek aralarındaki bir ittifak neticesinde Mehmed Bey'i *Kayseri*'de öldürüp yerine küçük yaşta olan oğlu Alâüddin Ali Bey'i geçirdiler 767 H. 1365 M.)[1]. Mehmed Bey'in kabri *Kayseri*'de babasının yanındadır. Mehmed Bey'in muhtelif şehirlerde kesilmiş sikkeleri Meskûkât kataloglarında görülür.

Alaüddin Ali Bey Mehmed Bey'in ölümü ve yerine küçük yaştaki oğlunun geçmesini fırsat bilen Karamanoğlu Alâüddin Ali Bey *Niğde* ve *Aksaray*'ı işgal etti, *Sivas* maktul Hoca Ali Şah'ın oğlu Hacı İbrahim'in ve *Amasya* Hacı Şadgeldi Paşa'nın, *Tokat* Şeyh Necib'in, *Doğu Karahisar* Selçuk ailesinden Kılıç Arslan'ın ellerinde olup bunlar kendi başlarına hareket ediyorlardı; bundan başka Moğol aşiretleri de her tarafa el uzatarak memleket asayişini bozuyorlardı.

Hükümdar Ali Bey yetişince sefahate düştü, Karaman oğlu *Kayseri*'yi işgal ederek Ali Bey'i *Sivas*'a kaçırdı, fakat *Sivas* Emîri İbrahim, hükümdarına ehemmiyet vermedi (777 h 1375 m). *Kayseri*'nin istirdadı için Kayseri Kadısı Burhaneddin Ahmed *Kayseri* Emîri olmak istedi ise de bunun maksadını anlayan Ali Bey, Burhaneddin'i hapsetti; Burhaneddin'e taraftar olan Sivas Emîri Hacı İbrahim, Ali Bey'i tevkif ile Burhaneddin Ahmed'i hapisten çıkarttı. Ali Bey'e taraftar olan *Barımbay* tatarları, Ali Bey'i kurtarmak için Hacı İbrahim'le çarpıştılar. Hacı İbrahim maktul düştü. Ali Bey Burhaneddin'in yardımiyle hapisten çıkarıldı ve tekrar hükümdar oldu. Mûtad olan sefahate devam etti. Halk kendisinden bıkarak خلع hal'etmek istedilerse de emîrler araya girerek halkı yatıştırdılar ve *Kayseri*'nin Karaman oğlundan istirdadını müteakip Burhaneddin Ahmed'i vezir yaptılar (780 h 1378 m).

[1] *Tarih Encümeni Mecmuası cüz 25, s. 18.*

Ali Bey veziri Burhaneddin Ahmed'in teşvikiyle *Eretna* zamanından beri *Amasya* emîri olan ve sonraları kendi başına hareket eden Hacı Şadgeldi Paşa üzerine gittilerse de bir iş başaramadılar. Bundan sonra *Niğde*'yi de Karaman oğlundan geri alamıyarak *Niğde* yakınındaki *Karahisar*'ın zabtiyle müteselli oldular. 781 h 1379 m de evvelce *Eretna*'ya tâbi olup Küçük Şehy Hasan tarafından zabt edilen *Erzincan* da alınamadı ve nihayet 1380'de *Amasya* üzerine yapılan ikinci seferde ise hükümdar Ali Bey *Kazava*'da tâundan vefat etti (782 Ca 1380 Ağustos).

Onbeş sene süren hükümdarlığında hiç bir nüfuzu yoktu. Ümerası elinde oyuncak olmuş hapis ve tahkir edilmişti, sefih, cesaretsiz, ayyaş bir hükümdar olan Ali Bey *Kayseri*'de hanikuhdaki türbeye defnedilmiştir. Kataloglarda sikkeleri vardır.

II. Mehmed Bey Ali Bey'in yerine yedi yaşında olan oğlu İkinci Mehmed Bey'i hükümdar îlân ettiler. Küçük olmasından dolayı kendisine *Şarkî Karahisar* Beyi Kılıç Arslan'ı nâip yaptılar. *Amasya* emîri Hacı Şadgeldi Paşa, idareyi ele almak için *Sivas* üzerine geldi ise de Kılıç Arslan'ın nâip olduğunu duyunca *Amasya*'ya çekildi.

Kılıç Arslan naip olduktan sonra vezir Kadı Burhaneddin Ahmed ile araları açıldı, buna da sebep, Burhaneddin Ahmed'i merkezden uzak tutmak için onu *Karahisar*'a göndermek istemesi idi. Kılıç Arslan Burhaneddin'e bir su-i kasd tertip ettiyse de teşebbüsü, Hükümdar Ali Bey'e mensup bir şahıs tarafından haber verilmesi üzerine fiile çıkamadı; bunun üzerine Burhaneddin Ahmed, birgün *Sivas* haricinde gezerken Kılıç Arslan'ı ve onun amcası Keyhusrev'i öldürdü ve heman şehre gelerek meclisi toplayıp durumu anlattı, Kılıç Arslan'ın kendi aleyhindeki tertibatını izah etti; meclis kendisine hak verdi ve bu suretle küçük hükümdara naib oldu.

Burhaneddin Ahmed hergün divanda bulunur çocuk hükümdarı yanına oturtur, hükümler vererek devlet işlerini görürdü. Nihayet birgün bu küçük hükümdarı bertaraf ederek hükümdarlığını îlân eyledi (782 Zilkade ve 1381 Ocak).

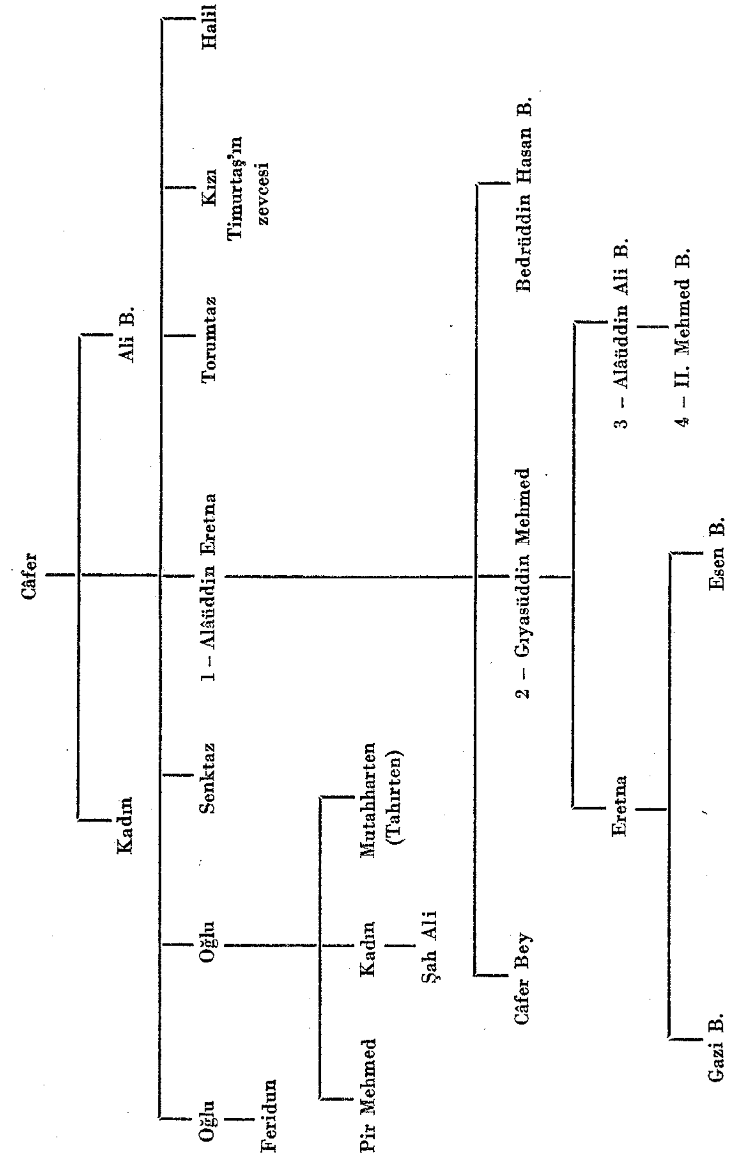
İkinci Mehmed'in akibeti meçhuldür; bunun sukutiyle Eretna devleti sona ermiştir. Mehmed Çelebi sonraları Burhaneddin'e

karşı yapılan sui kasdlarda medhali olduğu bahanesiyle ihtimal Burhaneddin tarafından öldürülmüştür; bir kısım Arap müverrihleri *Sivas*'ın *Mısır* kuvvetleri tarafından muhasarası esnasında katledilmiş olduğunu yazarlar[1]. Saltanatı elinden almış olduğu bir şahsı Burhaneddin Ahmed gibi haris bir saltanat gasıbının sağ bırakmıyacağı tabiîdir.

Yarım asra yakın hükümet süren *Eretna devleti* zamanına ait *Kayseri*, *Sivas*, *Tokat* ve havalisinde bazı eserler vardır[2].

[1] انباء الغمر و درر كامنه Enbalgumr, Dürer-i kâmine, Mehmed Bey'in *Sivas*'ın Memlûk kuvvetleri tarafından muhasarası esnasında 792 H. (1390 M.)'de katledildiğini yazar. Makrizî de *Kitab-üs-Sülûk*'de aynı mütalâayı yürütür.

[2] Eretna devletini yazarken görülen eserler:
Tarih-i Olcaytu, *Bezm-ü Rezm-*, *Encümenin Osmanlı tarihi*, *Düvel-i İslâmiye*, *Câmi-ud-Düvel*, *Âyan-ül-asr*, *Menhel-i sâfi*, *Dürer-i Kâmine*, *Enbaulgumr*, *Makrizî* (Es-sülûk), *Subh-ul-âşâ*, *Beni Ertena (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası sene 5, s. 13)* *İbn Batuta* Seyahatnâmesi (Şerif Paşa tercümesi), *Mesalik-ül-Ebsar*, *Anadolu tarihinde üç mühim sima, (Demirtaş, Eretna, Kadı Burhanüddin Ahmed, Şikârî)*. Sıvas şehri, Birinci kısım Kitabeler.

XVII
KADI BURHANEDDİN AHMED HÜKÜMETİ

Elde kalan Eretna devleti memleketlerinin heman heman tamamına sahip olan Kadı Burhaneddin Ahmed, aslen Oğuzların Salur boyuna mensup olup büyük ceddi Mehmed bin Resul bin Sevinç, Harezm'den çıkarak *Kastamonu*'ya hicret etmiş ve onun oğlu Celâlüddin Habib *Kastamonu*'da doğmuştur.

Celâlüddin Habib, tahsilden sonra Anadolu Selçuk devleti ricalinden Vezir Kadı Hoteni'ye damad olmuş ve o sayede Kayseri kadılığını elde etmiştir. Selçuk devleti bazı devlet adamlarının Moğol mezalimini kaldırması için Anadolu'ya dâvet ettikleri Türk Memlûk Sultanı Melik Zâhir Baybars'ın *Kayseri*'ye kadar gelip kendisini dâvet edenlerin meydana çıkmamaları üzerine avdetini müteakip 670 Muharrem (1277 Haziran)'da da *Anadolu*'ya gelen İlhan Abaka Han tarafından vaki îdamlar arasında Celâlüddin Habib de katledilmiştir.

Celâlüddin Habib'in oğlu Hüsameddin Hüseyin ve onun oğlu Siracüddin Süleyman ve daha sonra Şemseddin Mehmed ve onun da oğlu Burhaneddin Ahmed, hepsi Kayseri kadılığında bulunmuşlardır.

Burhaneddin Ahmed, 745 H. (1344 M.)'de *Kayseri*'de doğmuştur. Memleket tahsilinden sonra babasiyle beraber *Şam*'a gitmiş, orada bir müddet ders görmüş ve sonra *Mısır*'a giderek oradaki yüksek âlimlerden okuyarak tahsil derecesini yükseltmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra 766 H. (1364 M.) de ve yirmi bir yaşında *Kayseri* kadılığına tayin edilmiştir.

Kadı Burhaneddin Ahmed, daha sonra Eretna devleti kısmında görüldüğü üzere, Hükümdar Ali Bey'e vezir olup Ali Bey'in vefatında onun yedi yaşında hükümdar îlân edilen oğluna nâib intihap olundu. Buna karşı Eretna'nın en kıdemli emîrlerinden olan *Amasya* Emîri Hacı Şadgeldi Paşa Burhaneddin'e düşman oldu.

Burhaneddin Ahmed, küçük hükümdarı bertaraf ederek yerine geçmek istiyor, fakat Hacı Şadgeldi'ye karşı buna cesaret edemiyordu. Burhaneddin, Şadgeldi ile uyuşmak için musahibi ve mûtemedi Ahi İsa'yi *Amasya*'ya gönderdi ise de red cevabı aldı.

Hacı Şadgeldi Paşa, kuvvetleriyle *Sivas* üzerine hareket etti; Burhaneddin karşı çıkmağa mecbur oldu. Burhaneddin Ahmed, bir takım vaidlerle Hacı Şadgeldi'nin müttefiklerini kendisinden ayırdı; kuvvetini az gören Hacı Şadgeldi Paşa, *Amasya*'ya döndüğü sırada *Dânişmendiye Köyü* önünde vukua gelen muharebede maktul düşüp kuvvetleri dağıldı (783 H. 1381 M.).

Amasya Emîri Şadgeldi'nin ölümü üzereni Burhaneddin Ahmed, tereddüt etmeden hükümdarlığını îlân eyledi ise de Amasya'ya sahip olamadı. Burasını Şadgeldi'nin oğlu Emîr Ahmed sonuna kadar müdafaa etti. Bundan başka Eretna emîrlerinden Seydi Hüsam, Şeyh Necip ve Eretna'nın biraderzadesi Feridun, Burhaneddin'e muhalif kaldılar.

Kadı Burhaneddin ile Şadgeldi arasında mücadele devam ederken aynı senede *Eretna* devletine ait olan *Divriği* kasabasını Memlûk devleti zabtetti.

Kadı Burhaneddin Ahmed'in onsekiz sene süren hükümdarlık hayatı bundan sonra kendisine muhalefet eden Eretna akrabaları ve *Tokat* emîri Şeyh Necip, *Amasya* emîri Ahmed, Karaman oğlu Alâüddin, *Erzincan* hâkimi Tahirten ile uğraşmakla geçti.

Memlûk sultanına isyan eden *Malatya nâibüssaltanası* Mintaş'ı müdafaa ile *Malatya*'yı almak istemesinden dolayı Burhaneddin Ahmed'in, Memlûk hükümetiyle arası açıldı; Yolboğa kumandasiyle gelen Memlûk devleti kuvvetleri *Sivas*'ı muhasara ettiler ise de içeriden de su-ikasda ve düşmana yardıma rağmen büyük ve hârikulâde bir gayretle kırk gün mukavemet ederek Mısır kuvvetlerini şehre sokmadı, nihayet Kumandan Yolboğa çekilmeğe mecbur oldu (1389).

Osmanlı devleti himayesinde bulunan *Kastamonu* emîri İkinci Süleyman Paşa, sonradan Osmanlılardan yüz çevirip Kadı Burhaneddin ile Osmanlı hükümdarı aleyhine ittifak etmişlerdi.

Yıldırım Sultan Bayezid'in Candar oğlu Süleyman Paşa ve Karaman oğlu Alâüddin Bey ile olan mücadelelerinde Kadı Burhaneddin bu iki hükümdara da yardım etti ise de Yıldırım'ın harekâtına karşı bir iş başaramadı. *Kastamonu* Osmanlı kuvvetleri tarafından işgal edilerek Süleyman Paşa maktul düşmüş ve mağlup olan Karaman oğlu da sulh yapmağa mecbur olmuştur.

Yıldırım Bayezid, Burhaneddin üzerine de büyük oğlu Ertuğrul kumandasında bir kuvvet sevketmiş idi. Burhaneddin

Ahmed, bu Osmanlı kuvvetini karşılıyarak *Çorum* civarında *Kırkdilim* mevkiinde 793 H. (1391 M.)'de vukua gelen muharebede Osmanlı kuvvetleri bozularak Ertuğrul Bey maktul düşmüştür.

Bu sırada Timur'un *Anadolu*'ya geleceği duyulmuştu; filhakika Timur Burhaneddin Ahmed'e elçi göndererek kendisine tâbi olup adına sikke kestirmesini bildirmişti. Burhaneddin elçiye Timur'un müslümanlara reva gördüğü mezalimi anlattıktan sonra :

"— Timur'un müslüman kanı dökmek ve mal almak, kadın ve çocukları esir etmekten maksadı nedir? Böyle bir adamın müslümanlıktan dem vurması ve ona nisbet iddia etmesi nasıl doğru olur? Şimdiye kadar gelen geçen hiç bir hükümdarın böyle bir hareketi işitilmiş midir? Demir'in bu vaziyeti bizim için kâfidir" diyerek gelen elçiyi taltif ile geri göndermiştir.

Burhaneddin Ahmed, ümerasını toplayarak Timur'a karşı mukabeleye karar verip hazırlığa başladı. *Sivas*'ı tahkim etti. Aşağıda görüleceği üzere osmanlı hukümdarı, Memlûk sultanına mektuplar gönderdi. Timur, *Diyarbakır*, *Erciş*, *Mecengird* kalelerini aldı, *Malatya*, boşaltıldı ise de Timur *Anadolu*'ya girmedi ve *Gürcistan* tarafına geçtiğinden *Anadolu*'daki heyecan sükûnet buldu.

Kadı Burhaneddin Ahmed'in kız kardeşinin oğlu Şeyh Müeyyed, *Kayseri* valisi bulunuyordu. Şeyh Müeyyed, Karaman oğlu Alâüddin Bey'in teşvikiyle isyan etti. Burhaneddin, *Kayseri*'yi muhasara edip şehri aldıysa da Şeyh Müeyyed iç kaleye kaçtı, nihayet Burhaneddin'in maiyyetinde bulunan Akkoyunlu aşireti reisi Karayölük Osman araya girerek Müeyyed'in afvını rica etti, Burhaneddin de canına dokunmıyacağına dair söz verdi ise de vaadinde durmayarak Şeyh Müeyyed'i öldürdü. Bundan dolayı Karayölük'le Kadı Burhaneddin'in araları açıldı, Osman Bey Burhaneddin'in yanından ayrıldı (799 Muharrem ve 1396 Ekim).

Burhaneddin, Şeyh Müeyyed'i öldürdükten sonra *Kayseri* valiliğini oğlu Alâüddin Ali'ye (Zeynelabidin) verdi; Şeyh Müeyyed'i isyana teşvik eden Karaman oğlu topraklarını çiğnedi.

Burhaneddin Ahmed, kendisinden yüz çeviren Karayölük Osman'ı takip ederken, askerden ayrılıp yüz geri eden Kara Osman'ın eline esir düştü. Osman Bey, efendisini salıvermek istediyse de Burhaneddin'in *Tokat*'ı elinden almış olduğu Şeyh Necib'in teşviki ile Burhaneddin'i öldürdü (28 Şevval 800 ve 8 Temmuz 1398).

Burhaneddin Ahmed'in kabri *Sivas*'tadır. Türbesinde kendisinden başka evlâdları da medfundur.

Hind seferi'nde bulunan Timur, Burhaneddin Ahmed'in katlini duyunca onun memleketine sahip olacağından dolayı ziyade memnun olarak ferahlandı, *Hind*'te yerine adamını bırakarak sür'atle döndü[1].

Daimî olarak asker kıyafetinde harekete hazır bir halde gezmeği îtiyad edinen Burhaneddin Ahmed, Ondördüncü asrın ikinci yarısında ilimde, siyasette, devlet idaresinde eşine ender tesadüf edilen büyük şahsiyetlerdendir.

Hiçbir kavim ve kabilesi olmadığı ve hiçbir yere güvenmediği, tek başına bin türlü tehlike içinde etrafı şiddetli düşmanlarla çevrilmiş olduğu halde bir devlet kurması ve bunu onsekiz sene idameye muvaffak olması kudret ve dehâsını azim ve irade kudretini göstermektedir.

Kendisini umursamayan Timur, Burhaneddin hakkında bilgi edinmek istemiş, Anadolu ahvaline vâkıf birisinden Burhaneddin'in kuvveti ve düşmanlarının kimler olduğunu sormuş, o şahıs da Erzincan hâkimi Mutahharettin beşbin, Karaman oğlu onbin, Niksar Beyi Mahmud Çelebi altı bin, Taşan oğlu bin, Bafra valisi iki bin adamla düşmandır demiş ve sözüne ilâveten Moğol ve Tatar ve Diyarbekir ve Şam Türkmenlerinden yirmi bin kadar da muhalifi bulunduğunu söyleyince Demirhan, yanında bulunan emîrlere :

"—Bu nasıl adamdır ki, yalnız başına bu kadar kuvvete karşı geliyor ve onlara galebe ediyor" diye hayret etmiştir. Memlûk kuvvetleri tarafından *Sivas*'ın muhasarasında kırk gün gösterdiği mukavemet, ve suikasd neticesi kalenin bir ucundan içeri girmeğe muvaffak olan Mısır kuvvetlerini tardetmek hususundaki cesaret ve gayreti şayanı hayrettir.

Burhaneddin, Timur'a karşı koymak için Osmanlı hükümdarı ve Mısır Sultanına nâmeler gönderip tehlikeyi belirtmiş ve bilesiniz ki ben, her ikinizin komşusuyum ve benim memleketim sizin memleketiniz demektir, ben sizin hudutlarınızın siperiyim ve askerinizin öncüsüyüm, yoksa ben, ona nasıl mukavemet edip ve nasıl müsademe edebilirim. Halbuki onun ahvalini işitmişsinizdir, nice ordular bozmuştur. Eğer siz bana imdat ederseniz ben ona karşı dururum, beni yalnız bırakırsanız beni ona karşı harcamış olursunuz. Sizin önünüzde bulunan ben, size

[1] النجوم الزاهره *En-nücum-üz-Zâhire, Avrupa tab'ı s. 80.*

gelecek belâlara kâfidir. Maazallah eğer ondan bana bir zarar gelirse pek memûldür ki sizlere de sirayet edecektir. Benim, Timur'un mektubuna cevap vermemekliğim sizden alacağım cevaba göre cevap olacaktır.

Yıldırım Bayezid, Burhaneddin'in mektubundan memnun olup mütalâasını beğenmiş ve kendisine şu cevabı göndermiştir:

"Eğer Timur seni bırakıp giderse ne âlâ. Şayet vazgeçmezse karşı koyacak bir orduyu ona karşı sevkederiz ve onun için istediğin kadar mukavemet et. Basiret ve hüsnü niyet üzere de onun askerinin kesretinden korkma. Zira nice az cemaat, çok cemaate galebe etmiştir. Eğer sizce lüzum görürseniz bizzat kendim geleyim ve askerimle oraya ineyim. Sizin bayraklarınız daima başta ve ayakta olsun. Ben senin kılıcına kol ve sana bazu olayım[1]". Timur Anadoluya girmeden evvel Burhaneddin vefat etmiştir.

* * *

Burhaneddin Ahmed'in künyesi *Ebu-l Abbas* olup divanının başında *Ebu'l Feth* kaydı vardır. Burhaneddin Ahmed âlim ve üç lisanda şair bir hükümdardır. İcraatında şedid ise de tebaasına karşı müşfik idi. Bir çok hasımlarına karşı durabilmek ve tutunmak için durup dinlenmeden mücadelesi kendisini asabî ve hırçın yapmıştı. Bilhassa iyilik ettiği ve dost bildiği insanların kendisine karşı vefasızlıklarını ve hiyanetlerini görmüştür.

Meşhur âlim Aziz Esterabadî, *Bezm-ü Rezm* adlı Farsca Kadı Burhaneddin zamanı tarihini kaleme almak suretiyle ondördüncü asrın ikinci yarısında Orta Anadolu tarihine ait kıymetli bilgi vermiştir.

Burhaneddin Ahmed'in اكسيرالسعادات فى اسرارالعبادات *İksir-üs-saâdât fi esrâr-il ibadât* isimli ilmî bir eseri olup bu kıymetli eserini 798 h 1395 m de kış esnasında harpten âzâde zamanda yazmıştır. Bu eser vücut bahsı, îcad bahsi ve hikmet bahsi olmak üzere üç kısımdır. Yine Burhaneddin'in ikinci eseri usul-i fıkıhtan ترجيح التوضيح Tercih-

[1] *İbn Arabşah* (Mısır tab'ı sene 1305 s. 63 ilâ 67). Burhaneddin'in Bayezid'e mektubunu ve Bayezid'in verdiği cevabı *İbn Arabşah* bizzat görmüştür. O senelerde Timur Orta Anadolu'ya girmiyerek *Gürcistan* ve sonra *Hindistan* üzerine sefer yaptığından ona Bnrhanertin'in karşı cephe alınması mümkün olmamış ve daha sonra Burhaneddin Kara Yölük Osman elinde maktul olduğundan Timur'un Anadolu seferi 1402 senesinde yapılmıştır.

üt-tavzih olup bunu bir senede yazmış ve 799 Şaban 1397 Mayıs'da tamamlamıştır[1].

Burhaneddin'in Türkçe şiirleri Âzerî lehçesindedir. 608 sahife olan divanı gazel ile rubâiyat ve Tuyuglardan müteşekkildir. Burhaneddin Ahmed'in Arapça şiirleri, Arap edebiyatı ile meşgul olanlar tarafından fevkâlade takdir edilmektedir. Divanının yegâne nüshası *British Museum*'da olup merhum Necip Asım Bey'in delâletiyle fotokopisi aldırılarak Ankara Maarif kütüphanesine konmuştur. Divandan intihap edilen manzumeler 1922 de basılmıştır.

Alâüddin Ali Kadı Burhaneddin Ahmed'in ölümünden sonra *Sivas* halkı tarafından *Kayseri* valisi olan oğlu Alâüddin Ali (Zeynelâbidin) hükümdar ilân edildi. Alâüddin Ali, takriben 786 H. (1384 M.) tarihinde doğmuş olduğundan babasının yerine geçtiği zaman on dört yaşında bulunuyordu.

Burhaneddin Ahmed'i öldüren Kara Yölük Osman Bey, *Sivas* üzerine gelerek şehrin kendisine teslimini istedi ise de Sivaslılar bunu reddettiklerinden şehri muhasara etti. Sivaslılar, civarlarındaki Moğollardan yardım istediler, imdada gelen kuvvetler evvelâ mağlup oldularsa da tekrar yeni kuvvetlerle geldiklerinden Kara Yölük muhasarayı kaldırıp çekilmeğe mecbur oldu.

İşte bu sırada Timur'un *Anadolu*'ya gelmesi tehlikesi başgösterdi. *Sivas* hükümetinin başında onları idare edecek bir kimse yoktu, ahali istişare ettiler; bazıları Karaman oğluna ve bazıları Memlûk devletine ve bir kısmı da Osmanlılara şehri teslim etmek istemekte oldukları gibi *Erzincan* hâkimi Tahirten ve Dulgadır oğlu da *Sivas*'ı almak istiyorlardı. Nihayet *Sivas*'ın, *Amasya*'yı elde etmiş olan Osman oğlu Yıldırım Bayezid'e verilmesi kararlaştı. Çünkü Amasya Emîri Hacı Şadgeldi oğlu Ahmed memleketini Osmanlılara teslim etmiş olup *Sivas*'a yakın bulunduğundan *Sıvas* Osmanlılara verildi ve Sultan Bayezid *Sıvas'a* oğlu Çelebi Mehmed'i vali yaptı. Hükümetten çe-

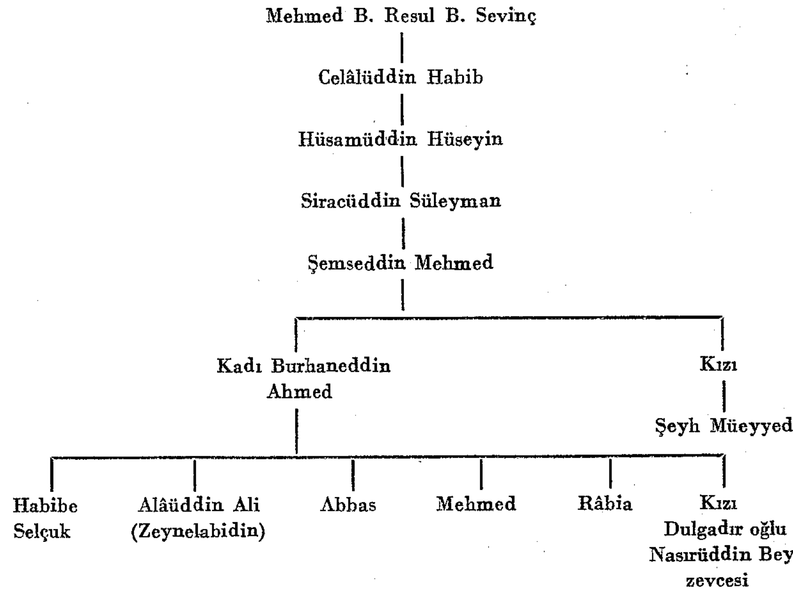
[1] *Sadr-üs-şeria* demekle meşhur Buharalı *Abdullah bin Mesut*, usul-i fıkıhtan *Tenkih* isminde bir eser yazmış ve bu eserini yine kendisi şerhederek *Tavzih-ut-Tenkih* adını vermiş, bu Tavzih-ut Tenkih'i Timurlenk'in şeyhulislâmı meşhur Sadeddin Taftazânî şerhederek *Telvih* demiş. İşte Kadı Burhaneddin Ahmed bu telvihe tenkit yollu bir hâşiye kaleme alarak *Tercih-üt-tavzih* ismini vermiştir. Burhaneddin'in bu eserini meşhur Molla Husrev mütalâa ederek yalnız bir noktada Emîr dediği Burhaneddin'e muhalefet etmiştir.

kilen Alâüddin Ali Bey, eniştesi Dulgadır oğlu Nâsırüddin Bey'in yanına gönderildi.

Alâüddin Ali Bey ve diğer adiyle Zeynelâbidin, daha sonra Osmanlı devleti hizmetine girdi. İkinci Murad zamanında Karaman oğlu üzerine yapılan seferde Alâüddin Ali Bey de bulundu. Alâüddin Ali Bey veya Osmanlı tarihlerine göre Zeynelâbidin 846 h 1442 m de vefat etmiştir.

Alâüddin Ali Bey'in Arapçayı, Farsca izah için İbn Bevvab tarafından kaleme alınmış olan *(Tuhfe-i Alâiye)* isimli eseri bunun adınadır[1].

KADI BURHANEDDİN AHMED'İN SİLSİLESİ

[1] Kadı Burhaneddin hükûmetini yazarken görülen eserler şunlardır:
Anadolu tarihinde Üç Mühim Sima, Bezm-ü Rezm, Düvel-i İslâmiye, Merhum Ahmed Tevhid Bey'in Tarih Encümeni Mecmuasında *Bezm-ü Rezmin hülâsa* tercümeleri (sene 5, s. 106 dan başlar), *Kayseri şehri* (Halil Edhem), *Kitabeler birinci kısım, Sivas Şehri, Nücum-üz-Zâhire, Menhel-i Sâfî, Kitab-üs-sülûk.* Burhadeddin hahkında derli toplu malûmat Merhum Rıdvan Nafiz'le beraber yazdığımız yukarıda zikredilen *Sivas şehri* isimli eserimizdedir.

XIII
DULGADIR OĞULLARI

Dulgadır ismi, Osmanlı tarihlerinde *Zülkadir* diye yazılmış ise de muasır İslâm menbalarında ve bilhassa daimî surette bunlarla olan münasebatı yazan *Mısır* ve *Suriye* tarihlerinde *Dulgadır, Dulkadır* diye zikredildiğinden ve zaten lehçemize uygun olan tâbir de bu olduğundan biz de *Zülkadir* ismi yerine doğrusu olan *Dulgadır*'ı yazdık. Bunlar, kitabelelerinde menşeleri olan Horasanî diye zikrediliyor[1].

İbtidalarında *Elbistan* ve *Maraş* taraflarında oturmuş olan ve Oğuzların *Bozok* kolundan bulunan[2] Dulgadır Türkmenleri şecaat ve cesaretleriyle tanınmışlardı. Bunlar, birçok, siyasî cereyanlardan istifade ederek 1339 da (Hicrî 740) *Maraş* ve *Elbistan* taraflarında Memlûk devletinin yüksek hâkimiyeti altında olarak bir beylik kurmuşlar ve daha sonra hududlarını genişleterek *Malatya, Harput* taraflarına kadar gitmişlerdir. Şu halde bu beyliğin başlangıç tarihi Ondördüncü asrın ilk yarısı demektir. Dulgadır oğulları beyliği olayları Memlûk devleti ve Osmanlı devleti vekayii ile karışık olduğu için bu iki devletin tarihçileri tarafından oldukça malûm ve mazbuttur.

Dulgadır'lıların ilk hükümet reisi Zeynüddin Karaca Bey'dir. Karaca Bey, aşiret reisi iken Memlûk sultanının ermenilerle yaptığı muharebelere iştirak etmiş ve cesareti dolayısiyle Memlûk ordusu kumandanlarının itimadını kazanmıştı. 1339 da Eretna Bey'in elinden *Elbistan*'ı alan Karaca Bey, orayı kendisine merkez yapmış ve bir sene sonra da Memlûk Sultanı Melik Nâsır Mehmed tarafından kendisine *Türkmenler beyliği* ve *Elbistan valiliği* verilmiştir.

Karaca Bey, bundan sonra *Sis* ermenileriyle yaptığı muvaffakiyetli müsademeler dolayısiyle nam aldı ve Memlûk kumandanlarının başaramadıkları işleri bu başardı. Bunun için kumandanlar Kacaca Bey'e hased ettiler ve bir bahâne bularak âsi damgasını vurup üzerine

[1] Dulgadır oğlu Süleyman Beyin Zamantı kalası yakinindeki 842 Şaban tarihli cami vakfiyesinde "Emîr Halil bin elmerhum emîr Zeynüddin el Zulkadir Horasanî" kaydı vardır.

[2] Bozukiye : Cemaat-i İbn Dulgadır ve İbn İnan *(Subh c. 7, s. 282)* ve kezâ Makrizî Kitab-üs-sülûk'te ve 788 h vekayii arasında Halil Bey'in katli dolayısiyle.

kuvvet gönderdilerse de Karaca Bey o kuvvetlere de galebe ederek Haleb taraflarından epi yer aldı ve bu başarılarından şımardı ve *Melik Zâhir* unvaniyle hükümdarlığa bile kalkıştı (749 H. 1348 M.).

Karaca Bey, durumunu sağlamlaştırmak ve Memlûk Hükûmeti tarafından gelecek darbeyi karşılamak için kendisine yardımcı arıyordu; işte tam bu sırada Memlûk beylerinden olup hükûmetine isyan eden *Beyboğa* ile birleşti ise de *Beyboğa*'yı mağlûp eden memlûk kuvvetleri Karaca Bey'i de yakalamak için Elbistan tarafına girdiler.

Memlûk kuvvetlerine mukavemet edemiyen Karaca Bey, *Sivas* ve *Kayseri* hükümdarı Eretna oğlu Mehmed Bey'e iltica etti ise de Mehmed Bey, Karaca'yı Memlûklere teslim ettiğinden *Kahire*'ye sevkedilip orada derhal, Bab-i Zevile'de asıldı (754 Zilkaide H. 1353 Aralık)[1] 755 de Sultan, Türkmen emîrliğini Ramazan Oğlu'na verdi.

Karaca Bey'den sonra Memlûk devletine itaat etmek şartiyle, Elbistan valiliğine Karaca Bey'in oğlu Halil Bey tayin edildi. Halil Bey, biraz zaman sonra *Maraş, Malatya, Harput, Behisni, Amik* taraflarını işgal etmek suretiyle hududunu genişleterek metbuu olan devlet ile de çarpışmaktan çekinmedi ve hattâ üzerine gönderilen iki Memlûk ordusunu da fena halde bozguna uğrattı.

Bunun üzerine Dulgadır Oğlu işini kat'î surette kesip atmağa karar veren Memlûk hükûmetinin sevkettiği son ordu Halil Bey'i *Harput* kalesine çekilmeğe mecbur eyledi. Halil Bey'in bu muvaffakiyetsizliğine sebep, Memlûklerin teşvikiyle Dulgadır ailesi arasına giren münaferet ve istirkap idi. Memlûk Devleti bu durumdan derhal istifade ile Dulgadır ailesinden bir kısmını kendi tarafına celbeyleyerek o vasıta ile Halil Bey'e suikast yaptırdı ve bu suretle emeline muvaffak oldu. Yâni Halil Bey'in biraderi olup Harput Bey'i olan İbrahim Bey'in Memlûklere itaati sebebiyle İbrahim Bey, *Harput*'ta bulunan biraderi Halil'i katletti (788 H. 1386 M.). Kabri Melik Gazi köyündeki türbesindedir.

Halil Bey'in yerine kardeşlerinden Süli Bey geçti. Bu, ilk zamanlarda Memlûklere karşı hareket eden Karaman ve Ramazan oğullariyle ve sonra da Memlûklerle uğraştı ve bu hükûmetin, biraderi Halil'e yaptığı gibi, Sultan Berkuk'un emriyle, bir suikast ile Süli Bey de ortadan kaldırıldı (800 H. 1397 M.).

[1] Essülûk Makrizî, Fatih Kütüpanesi 4388, varak 359.

Süli Bey Osmanlılar ve Sivas Hükûmdarı Kadı Burhaneddin Ahmed ile dostluk tesis ederek gerek Burhaneddin Ahmed'e ve gerek henüz Şehzade bulunan Çelebi Sultan Mehmed'e kızlarını vermiştir.

Süli Bey'in yerine oğlu Sadaka tayin edildi ise de, sonra bundan vazgeçilerek Halil Bey'in oğlu Nasırüddin Mehmed biribirlerine düştüler; zaten Memlûk hükûmdarı Berkuk'un da siyaseti bu idi[1].

Nâsırüddin Mehmed Bey, Memlûk devletiyle hoş geçinmek siyasetini takip eyledi. Hattâ *Anadolu*'ya giren Timur ordusunu, Elbistan türkmenleriyle yaptığı baskınlarla taciz eyliyerek Memlûklere karşı bağlılığını fiilen gösterdi ise de Timur, *Elbistan*'ı işgal ve *Malatya* ile *Behisni*'yi tahrip ettiğinden Nâsırüddin Mehmed ister istemez Timur'a itaate mecbur oldu. Nâsırüddin Bey Osmanlı saltanat fasılası esnasında ve 815 H. (1412 M.)'de *Ankara*'ya gelerek Çelebi Sultan Mehmed ile görüşmüş ve aralarında dostluk teessüs etmiştir.

Nâsırüddin Bey, bir iki defa Memlûklerle bozuştu ise de coğrafî durumu, metbuu olan bu hükûmetle hoş geçinmesini îcap ettirdiğinden muhalefeti terkeyliyerek dostâne yaşamağa mecbur olmuştur. Bu da amcası Süli Bey gibi müttefikan Memlûklerle mücadele eden Karaman ve Ramazan oğullariyle daimî surette uğraşmış ve Karaman oğullarının ellerindeki *Kayseri* şehri, hizmetine mükâfat olarak Nâsırüddin Mehmed Bey'e verilmiş ve bundan başka Karaman ve Ramazan oğullarını bir harpte mağlûp ederek Karaman oğlu Mehmed Bey'i esir almıştır (822 H. 1419 M.). Daha sonra 840 H. (1436 M.)'de Memlûk Sultanı Baybars'ın hasmı, Canbey Sofu'yu tuttuğu halde teslim etmemesi elindeki *Kayseri* şehrinin Karaman oğullarına verilmesine sebep olmuştur.

Nâsırüddin Mehmed Bey, *Kayseri*'yi kurtarmak için burada vali olan oğlu Süleyman Bey'i, Osmanlı hükümdarına göndermiş ve onların yardımiyle *Kayseri* yine Dulgadır'lıların eline geçmiştir (840 H. (1436 M.). Nâsırüddin Mehmed Bey bundan sonra Memlûk devletine sadakatini göstermek üzere *Kahire*'ye kadar giderek bir az müddet oturduktan sonra avdet ve pek yaşlı olarak vefat etti (846 H. 1442 M.).

Nâsırüddin Bey'den sonra *Dulgadır* beyliği, *Malatya* valisi olan oğlu Süleyman Bey'e verilmiştir. Süleyman Bey, babasının Osmanlılar ve Memlûklerle olan dostluğunu devam ettirdi ve kızı

[1] Vekayi-i Türkmâniye.

Sittî Mükrime Hatun'u 1449 da Sultan İkinci Murad'ın oğlu olup henüz şehzade bulunan Mehmed'e (İkinci Mehmed) ve diğer kızını da Memlûk Sultanı Melik Zâhir Çakmak'a vererek aradaki rabıtayı kuvvetlendirdi, bu suretle Karaman oğlu ile Karakoyunlulara karşı bir müttefik bulmuş olan Osmanlı hükümdarı bu akrabalığı memnuniyetle kabul etti[1].

Süleyman Bey 858 h 1454 m de vefat ederek yerine oğlu Melik Arslan Dulgadır Beyi oldu ise de Dulgadır beyliğinde zaaf eseri görülmeğe başladı[2]. Akkoyunlulardan Uzun Hasan Bey bunlardan *Harput*'u aldı; Memlûklerden yardım istemek üzere *Kahire*'ye giden Melik Arslan kendisine aleyhdar olan kardeşi Şah Budak tarafından hazırlanmış olan bir fedaî tarafından namaz kılarken camide öldürüldü (870 H. 1465 M.).

Melik Arslan'ın yerine Memlûk Sultanı Kaytbay tarafından Şah Budak Dulgadır beyi olarak tayin edilmiş ise de Dulgadırlılar, biraderinin katili olan Şah Budak'ı istemeyip Osmanlılara başvurdular. Şah Budak *Mısır*'a kaçtı (1466). Onun yerine Nâsırüddin Mehmed'in oğlu Rüstem Bey Memlûk sultanı tarafından Dulgadır Beyi tayin edilmişti, fakat Dulgadır işine müdahale eden Osmanlı hükümeti oraya Şah Budak'ın diğer biraderi Şehsuvar Bey'i tayin etti. İşte bu suretle Dulgadır beyliği işi Osmanlılarla Memlûkler arasındaki dostluğun bozulmasına ve nihayet bu iki büyük devletin çarpışmasına sebeb oldu.

Osmanlı devleti himayesinde olan Şehsuvar Bey, 1466 da Dulgadır memleketine tamamen sahip olarak Rüstem Bey açıkta kaldı. Osmanlı devleti himayesinde olan Şehsuvar Bey, Memlûklere ve Ramazan oğullarına karşı muvaffakiyetle harb etti ve *Halep* taraflarına akın yaptı; Fakat Emîr Yeşbek kumandasiyle üzerine sevk edilen Memlûk ordusu 1471 de Şehsuvar'ı *Antep* muharebesinde mağlûp etti. *Zamantı* kalesine kaçan Şehşuvar Bey orada muhasara edilip teslim olduktan sonra *Kahire*'ye gönderilerek Sultan Kaytbay'ın emriyle *Bâb-ı Zevile*'de asıldı (877 h 1472 m).

Bu muvaffakiyet üzerine Memlûk Sultanı Şah Budak'ı ikinci defa Dulgadır Türkmen beyliğine tayin etti. Osmanlılar da buna karşı kardeşi Bozkurt isimli Alâüddevle'yi intihap ettiler, Osmanlıların

[1] Makrizî (Es-süluk) Fatih Kütüphanesi varak 359.

[2] Süleyman Beyin *Zamantı* Kalası yakınında 842 H. (1439 M. tarihli Mescid ve zaviyesi vordır.

seçtiği bu yeni Dulgadır Beyi kurnazca hareket ederek Memlûklere güler yüz göstermek suretiyle biraderi Şah Budak'ı ortadan kaldırdıktan sonra bir müddet de Osmanlılara sâdıkane hizmet etti ve kızı Ayşe Hatun'ı Sultan İkinci Bayezid'e vermek suretiyle rabıtasını kuvvetlendirdi[1].

Alaüddevle cüretkâr bir bey idi. Bir aralık *Diyarbekir*'i Akkoyunluların elinden almış ve Şah İsmail ile de birkaç defa çarpışmış ise de muvaffak olamamıştır.

Osmanlılarla Memlûkler arasındaki harplerde Hersek oğlu Ahmed ve Hadım Ali Paşa'ların muvaffak olamamaları üzerine ve Memlûk hükümetinin teşvikiyle Osmanlılara karşı cephe alan Alâüddevle'ye karşı o zaman hiçbir şey yapılamamış ve İran seferi ve *Çaldıran* harbini müteakip 921 H. (1515 M.) 'de üzerine vezir-i âzam Hadım Sinan Paşa kumandasiyle gönderilen Osmanlı kuvvetleri kendisini *Turnadağı* muharebesinde mağlûp ettikten sonra yakalanarak dört oğluyla beraber katledilmişlerdir. Alâüddevle'nin başı, hâmisi olan Memlûk sultanına gönderilmiştir.

Alâüddevle'nin ölümünden sonra Memlûklerin bu aile üzerindeki nüfuzları sona ererek Dulgadır memleketleri Osmanlılara geçmiş ve beyliğine de Osmanlı Pâdişahı nâmına hutbe okutmak ve para kestirmek şartiyle, evvelce bu devlete iltica etmiş olan Şehsuvar Bey'in oğlu Ali Bey tayin kılınmıştır.

Ali Bey, Osmanlıların *Mısır* seferinde ve daha sonra Şam Valisi Canberdi Gazalî ısyanında pek mühim hizmetlerde bulundu. Ali Bey'in son muvaffakiyetini kıskanan Vezir Ferhad Paşa'nın –ki Gazali'nin tenkiline memurdu– tezviriyle hakkındaki emniyet kalktığından bir desise ile *Elbistan*'dan çıkarılarak dört oğluyla beraber Ferhat Paşa'nın *Artıkova* karargâhında katledildi (928 H. 1521 M.).

Bundan sonra Dulgadır beyliği, *Maraş*, *Malatya*, *Antep*, *Zülkadriye*, *Sümeysat* (Aynı Ali) sancaklarını havi beylerbeylik olmuştur.

Dulgadır oğullarından (Alâüddevle Bozkurt) un *Maraş*, [Bektutiye camî ve medresesi] *Antep*, *Antakya*, *Bahçe*, *Kadirli* (Kars-ı Dulkadriye), Andrin, Elbistan, Bozok (Yozgat) ve iç ânadolu'da Kır-

[1] Ayşe Hatun'dan II. Bayezid'in, Selim adında bir oğlu doğmuştur ki, Yavuz Sultan Selim'dir. Ayşe Hatundan doğan hakikaten Sultan Selim ise bu izdivacın Alâuddevle'nin Dulgadır Beyi olmasından, yâni 884 H. (1479 M.) 'den en az on sene evvel olması îcab eder.

Kırşehir'de[1] cami, medrese, imaret, türbe ve zaviye gibi tesisleri vardır; bundan başka Nâsırüddin Mehmed Bey'e ait *Kayseri'de* Hatuniye medresesi, Şehsuvar zade Ali Bey'in *Kırşehri'n Hacı Bektaş* nahiyesindeki *Balım Sultan* türbesi, Kör Şahruh'un *Kayseri-Sivas* yolu üzerindeki köprü ve daha bazı eserler Dulgadır oğullarının hâlen mevcut kalmış eserlerindendir.

Dulgadır oğulları Memlûk devletine tâbi olduklarından paraları yoktur. Bunların çoğu Memlûk devletinin ve son birkaç hükümdarı da Osmanlıların himayesiyle beylik etmiş olduklarından müstakil bir beylik değildi. Şehsuvar Bey'in isyanı zamanında namına para kestirip (Melik Muzaffer) unvanını aldığını Cami-ud-düvel yazar.

Dulgadır'lıların son hükümdarı Alâüddevle'nin koymuş olduğu kanunlar bu beyliğin esaslı bir teşkilâtla kalkınmak istediğini gösterir. Mahallî ananeye göre Alâüddevle'nin mezarı muharebenin vuku bulduğu mahalle yakın olan ve hâlen *Maraş'ın Andırın* kazası köylerinden *Gökçeli* (Gökçebel) dedir.

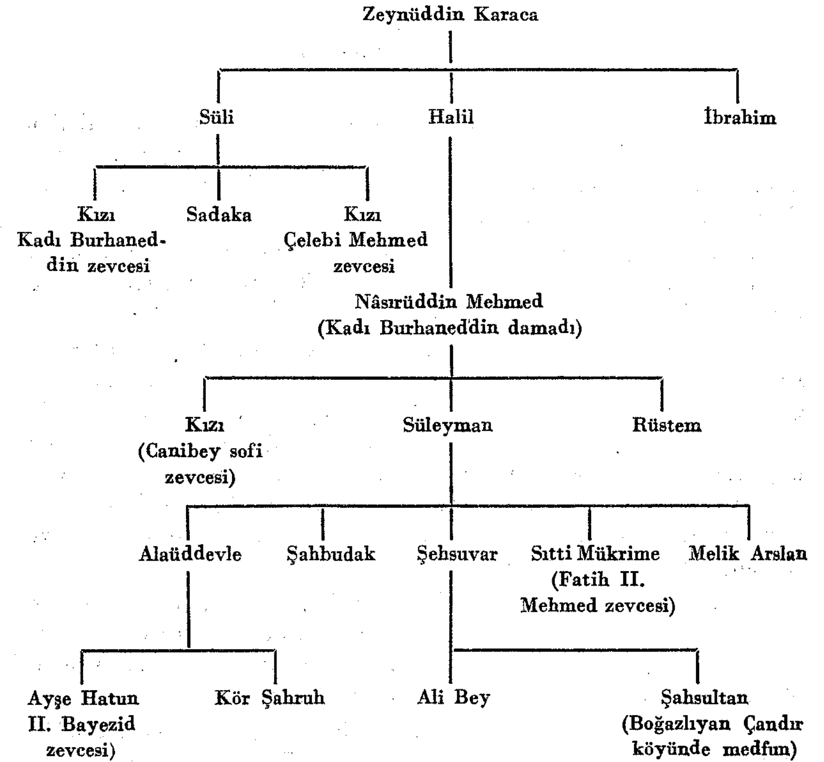
Osmanlı hâkimiyeti altında bulundukları sırada Dulgadır beylerine gönderilen fermanda kendilerine Kırım hanlarından sonra (Cenab-ı Emaretmeab) lâkabiyle hitap edilirdi[2].

[1] Kırşehirde Ahi Evren türbesinin kapısı üzerinde Alâüddevle'nin Fatih Sultan Mehmed'in himayesinde bulunduğunu gösteren 886 H. (1481 M.) tarihli şu kitabe vardır:

١ – فى ايام السلطان المعظم محمد خان ٢ – بن مرادخان عمره على الدوله بن سليمان
٣ – فى سنة ست و ثمانين و ثمانمايه ... (Cevat Hakkı Tarım-Kırşehir Tarihi)

[2] Dulgadır oğullarını yazarken aşağıdaki eserlerden istifade edilmiştir:
Cami-ud-düvel, Kitab-üs-sülûk, Nücum-üz-zâhire, El-menhel-üs-sâfî, Düvel-i İslâmiye, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuasında yayınlanan Arifî Paşa'nın yazıları (sene 5, 6, 7), İslâm Ansiklopedisi Dulgadır oğulları maddesi, *Vekayi-i Türkmaniye*, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* (Besim Atalay), Fusul-i Hal-lü-Akd (Âli).

DULGADIR OĞULLARI ŞECERESİ

XIX
RAMAZAN OĞULLARI

Bu ailenin tarihte görünüşünden Osmanlılarla münasebetlerine kadar olan tarihleri Memlûk devleti vekayiine bağlı olduğundan bunların beyliklerine dair o kaynaklarla Osmanlı tarihleri ve daha sair bir, iki eserden istifade edilmiştir.

Ramazan oğulları, *Adana, Tarsus, Sis, Misis, Ayas* (Yumurtalık), *Payas* ve havalisine yerleşmiş Yüregirli bir Türkmen boyuna mensup olup Oğuzların Üçoklu kolundandır[1].

Beyliğine ismi alem olan Türkmen Beyi Ramazan'ın ismine tarihte ilk defa 754 H. (1353 M.) senesi vekayii arasında tesadüf ediyoruz. O tarihte Memlûk devleti valilerinden Beyboğa'nın isyanı esnasında Dulgadır Beyi Karaca'nın, Beyboğa ile birlikte Memlûk Sultanı aleyhine hareket etmesi üzerine Dülgadır beyliği Türkmen beylerinden Ramazan Bey'e verilmişti[2]. Arap tarihleri bunu (رمضان التركمانى الاوجعى) Ramazan-üt-türkmanî el üçokî) yâni Üçoklu Türkmen'i Ramazan diye zikrediyorlar.

Ramazan Bey'den sonra Türkmen Beyi ve *Adana* valisi olarak 780 h 1378 m de Ramazan'ın oğlu Sârımüddin İbrahim'i görüyoruz. Bu, *Adana, Sis, Misis, Ayas, Payas* taraflarını ihtiva eden Memlûk Sultanlığına bağlı bir beylik kurmuştur.

Ramazan oğlu Sârım İbrahim Bey, Memlûklerin mücadele halinde bulunarak[3] 783 H. (1381 M.)'de *Sis* taraflarına kadar gelmiş olan Memlûk kumandanı Emîr Hüsameddin Torumtay ile görüşerek ona dehalet etmiştir[4]. İbrahim Bey, 785 H. (1383 M.)'de Karaman oğluyla birleşerek Memlûk hükûmetine karşı tekrar ayaklandı ise de mağlûp oldu ve *Haleb* naibi Emîr Yolboğa tarafından yakalanarak kardeşi Kara Mehmed'le birlikte katledildiler[5].

[1] Makrizî *(Kitab-üs-sülûk)* 1383 Vekayii arasında Yüregirli Türkmenlerden bahsetmektedir.
[2] Ennücum-üz-Zâhire (İbn-i Tanrıberdi).
[3] El-Menhel-üs Sâfî (İbn-i Tanrıberdi).
[4] *Kitab-üs-Sülûk* 783 H. (1381 M.] Vekayii arasında.
[5] *Kitab-üs-Sülûk* 785 H. (1383 M.) Vekayii arasında.

Sârım İbrahim Bey'in katlinden sonra *Adana* nâibi (valisi) ve Türkmen beyi olan kardeşi Şahabüddin Ahmed, bazan Memlûklere itaat etmiş ve bazan muhalefet eylemiştir. 803 H. (1400 M.)'de Timur'un *Suriye*'den avdetini müteakip *Halep* şehrini Timurîlerden geri almış[1] ve bu olayda Memlûk devletine hizmet etmiştir.

Şahabüddin Ahmed 1410 da *Kahire*'ye gitti ve Sultan Ferec'e itaat ile kızını ona verdi ve bundan sonra sadakatinden ayrılmadı, hattâ 818 H. (1415 M.)'de Karaman oğlunun elindeki *(Tarsus)*'u zabt ile oğlu İbrahim'e vererek Memlûk sultanı adına hutbe okuttu.

819 H. (1416 M.)'de vefat eden Ahmed Bey'den sonra evlâdı ve yeğenleri arasında iki sene mütemadî surette hükümet kavgası başgösterdi; aralarındaki kavga epi zaman devam etti. Memlûklerin himayesiyle İbrahim Bey, *Adana* valisi ve Türkmen emîri olduysa da aile arasındaki kanlı mücadeleler eksilmiyordu.

İbrahim Bey, 821 H. (1418 M.)'de Memlûk hükümetine ait olan *Tarsus* şehrini ve bir sene sonra da Dulgadırlılar elindeki *Kayseri*'yi zabt için Karaman oğluyla birlikte hareket etti; bunlardan evvelkisinde muvaffak oldu ise de ikincisinde mağlûp olarak çekildi, müttefiki olan Karaman oğlu Mehmed Bey de esir düştü.

Bu vakalar üzerine İbrahim Bey, *Adana* beyliğinden azlolunup yerine oğlu Hamza Bey tayin olundu. Hamza Bey 1426 senesinde öldürülünceye kadar babası ve amcaları Ali ve Mehmed beylerle uğraşmağa mecbur olmuştur. Babası İbrahim Bey, azlinden sonra da muhalefette devam etti ve nihayet 830 H. (1427 M.) sonlarında Karaman oğlu tarafından yakalanarak *Kahire*'ye getirilip orada katledilmiş ve Ramazan oğlu beyliği İbrahim'in kardeşi Mehmed Bey'e verilmiştir (832 Muharrem ve 1425 Ekim).

Mehmed Bey'e karşı da diğer kardeşi Ali bin Ahmed, mücadeleye kalkmış ve oda beylikte bulunmuştur. Daha sonra Ali ve Mehmed Beyler de birbirlerine düştüklerinden bu yüzden *Adana, Tarsus* ve havalisi alt, üst olmuştur.

Onbeşinci asrın son yarısında Ramazan oğlu beyliğinde Ömer Bey ile kardeşi *Davud*'u görüyoruz. Nihayet Davud Bey[2] Mem-

[1] *Nücum-ı Zahire* 803 senesi olaylorı arasında
[2] *Cenâbî Tarihi* (El-Aylem-üz-Zâhir) ve ondan naklen Âli ve Müneccimbaşı, Kaynaklar Davud Bey'i (Davud bin İbrahim bin Mehmed bin Ulvan bin Osman İbn-i Ramazan) diye yazmaktadırlar. Adana'da Ramazan oğullarına ait mezar kitabelerinde Emîr Davud ibn Emîr İbrahim ibn Ramazan olarak görülüyor.

lûklerin yardımlariyle *Adana* beyliğini elde edip oldukça sükûneti iade etti. Davud Bey, 885 H. (1480 M.) senesinde *Diyarbekir* taraflarındaki muharebelerin, yâni *Akkoyunlu* ve *Memlûk* muharebelerinin birinde maktul olduğundan yerine oğlu Halil Bey *Adana* beyliğine tayin edildi. Halil Bey'in lâkabı Garsüddin'dir. Bundan îtibaren Ramazan oğulları hakkında daha etraflı ve sıhhatli malûmat vardır. Halil Bey, 885 H. (1480 M.)'den 916 H. (1510 M.) senesine kadar otuz sene *Adana* beyliğinde bulunmuş ve hudutları *Kilikya*'ya kadar inen Osmanlı devleti ile de dostluğu temin ve muhafaza etmiştir[1]. Gerek bunun ve gerek yerine geçen kardeşi Mahmud Bey'in (1510) Osmanlı dostluğu siyaseti, Ramazan oğulları üzerindeki Memlûklere karşı olan rabıtayı gevşetti, *İstanbul*'a kadar gelen Mahmud Bey, Yavuz Sultan Selim'le bareber Mısır seferinde bulunarak *Ridaniye* sui kasdında maktulen vefat etti 992 H. (1517 M.).

İşte bu tarihten îtibaren Osmanlı devletinin himayesine giren Ramazan oğullarından *Adana* valisi olanlara, Osmanlı divanı tarafından teşrifat-ı mahsusa gönderilmesi âdet oldu.

Mahmud Bey'den sonra Adana valiliğine Pirî Mehmed 922 H. (1517 M.) ve daha sonra oğullarından Derviş Mehmed Bey 976 H. (1568 M.) ve İbrahim 977 H. (1569 M.) Bey 994 H. (1586M.)'de Mehmed Paşa Pâdişahların menşurlariyle *Adana* valisi oldular. Mehmed Paşa'nın 1014 Ramazan (1606 Ocak)'ta vefatı üzerine de en son vali olan oğlu Pîr Mansur Bey'in 1017 H. (1608 M.)'de beylikten çekilmesi üzerine *Adana*, doğrudan doğruya diğer Osmanlı vilâyetleri gibi bir eyalet addedilmiştir. Hayatta olan Pîr Mansur Bey'e *Adana* varidatından her sene bir yük akçe verilmesi bir fermanla emrolunmuştur[2].

Yukarıdan beri verilen izahattan anlaşılacağı üzere Ramazan oğulları beyliği müstakil olmayıp yarım asır (1510 senesine kadar) Memlûk devletine ve ondan sonra bir asır kadar da Osmanlılara bağlı bir beylik halinde idare edilmiştir.

Ramazan oğulları ailesinden Halil ve Pirî Mehmed Beylerin *Adana*'da cami, imaret ve medreseleri vardır. Pirî Bey'in imaretini

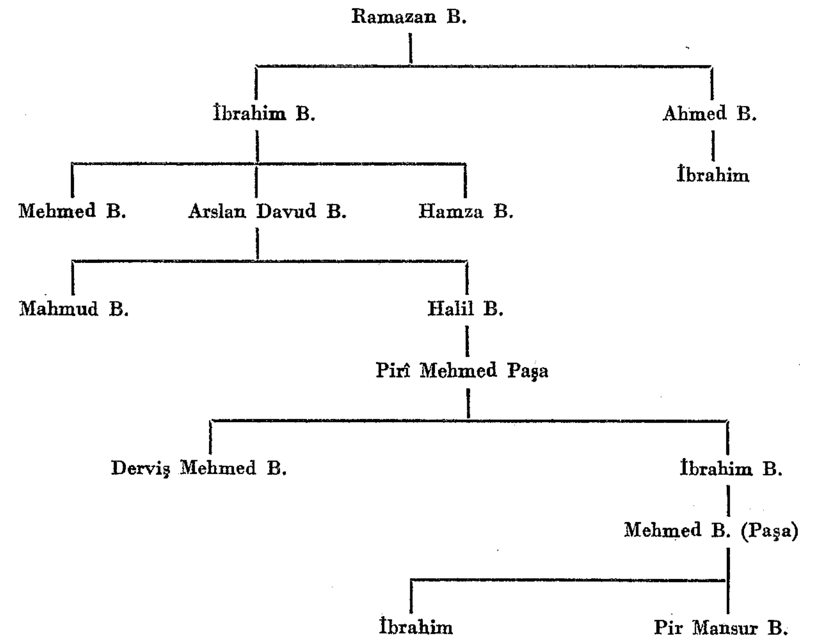
[1] İkinci Bayezid zamanında Osmanlılarla Memlûkler arasındaki muharebede Vezir-i âzam Davud Paşa'nın Adana seferinde, *Bulgar Dağı*'nı aşan Davud Paşa, Ramazan oğullarından İlk bin Ramazan ismindeki Türkmen emîrini dâvet etmiş ve o da gelmiştir *(Âli basılmamış birinci cilt, s. 167)*.

[2] Mühimme defteri sayı 80, s. 362.

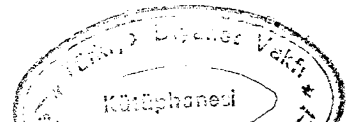
diğerlerinden ayırd etmek için ona *İmaret-i Cedid* denilmiştir. Yine bu aileden Pirî Bey [paşa] oğlu İbrahim Bey'in 987 H. (1579 M.) tarihli Cami-ünnur isminde *Tarsus*'ta bir camii vardır.

Ramazan oğulları tarihi henüz lâyikiyle aydınlanmamıştır. Bundan dolayı zamanları mübhemiyet içindedir. Yeni vesikaların bulunmasına intizar zarurîdir[1].

RAMAZAN OĞULLARI ŞECERESİ

[1] Ramazan Oğullarını yazarken görülen eserler:
Sülûk, Nücum-üz-Zâhire, Menhel-i Sâfî, Düvel-i İslâm, Künh-ül-ahbar, Cenâbî, Mehmed Nüzhet Paşa'nın Ramazan oğulları makalesi (*Tarih Encümeni Mecmuası sene 1327 s 169*). *Cami-ud-düvel*, *İbn İyas*, *Vekayi-i Türkmâniye*, (*Tarih-i Yeşbek*). Adana tarihine dair bir araştırma (Kasım Ener) 1968.

XX

DOĞU ANADOLU - ÂZARBAYCAN - IRAK VE İRAN TARAFLARINDA KARA KOYUNLU DEVLETİ

Kara Koyunlular veya *Bâranîler* Oğuz boyundandır; bu boylardan bir kısmı Moğol istilâsı esnasında *Maveraünnehr* ve *Horasan* taraflarından Batıya sürüldüğü zaman bunların içinden *Ak Koyunlu* ve *Kara Koyunlu* aşiretleri, Garp Moğolları (İlhanîler) zamanında ve Argun Han devrinde (1284 - 1292) Türkistan'dan göçüp *Fırat* ve *Dicle* nehirlerinin yukarı vâdilerine yerleşmişlerdi. Konar göçer bir Türkmen aşireti olan *Kara Koyunlular* yazı *Aladağ* yaylalarında ve kışı *Diyarbekir* ve *Fırat* civarında geçirirlerdi.

Ondördüncü asrın sonlarında meydana çıkan *Kara Koyunlu beyliği*'nin temel taşını koyan Kara Koyunlu aşiretinin en büyük ve nüfuzlu kollarından olan *Baharlı* Kolu reisi Bayram Hoca oğlu veya kardeşinin oğlu[1]. Kara Mehmed'dir. Kara Mehmed'in babası veya amcası Bayram Hoca, Celâyirîlerden Sultan Üveys zamanında Kara Koyunlu aşiretinin reisi olup, Sultan Üveys'in hizmetinde bulunmuştur. Bayram Hoca, bir ara metbuuna karşı isyan ile *Musul*'u zabtetmiş ve bazan da sadakat göstererek işini beğendirmişti.

S. Üveys'in vefatından sonra Celâyirîlere bağlı kalmak üzere *Musul, Erciş, Sincar* taraflarını işgal eden Bayram Hoca'nın 782 H. (1380 M.)'de ölümünü müteakip Kara Mehmed, yine hükümete sadık kalmak şartiyle babasının idare ettiği yerleri ve âşiret beyliğini elinde tutup kızını Celâyirî Hükümdarı Sultan Ahmed'e vermek suretiyle bu rabıtasını kuvvetlendirmişti. Bir aralık 1387 de Tebriz'i de elde eden Kara Mehmed, sonra burayı Timur'a terketmeğe mecbur oldu ise de ikinci defaki istirdadını müteakip Memlûk Sultanı Berkuk adına hutbe okutmak suretiyle Timur'a karşı Memlûklara itaat ettiğini göstermek istemiştir[2].

Kara Mehmed 1390 da beylik rekabeti sebebiyle kardeşinin oğlu Hüseyin Bey oğlu Kara Hasan ismindeki Türkmen beyiyle *Suriye*'de yaptığı bir müsademede maktul olduğundan yerine oğlu Mısır Hoca Türkmen beyi olduysa da muvaffak olamıyarak onun yerine de kardeşi olup Karakoyunlu devletini meydana çıkaran Kara Yusuf Bey geçmiştir.

[1] Kara Koyunlular (Prof. Faruk Sümer c. 1 s. 45).

[2] Nücum-üz-Zâhire 790 Hicret senesi (1388) Vekayii arasında.

Kara Yusuf'un iş başına geçtiği zamanlar, Timur'un *Âzerbaycan Irak, Suriye* ve *Anadolu*'yu işgal etmek üzere olduğu tarihe tesadüf etmiştir. Kara Yusuf Timur'a karşı metbuu olan Sultan Ahmed Celâyirî ile birlikte hareket ettilerse de Mağlûp oldular. Birkaç defa Timur'un önünden kaçarak tekrar memleketine sahip olan Kara Yusuf Bey, bu felâketli günlerinde Sultan Ahmed'le beraber bir defa da *Osmanlılar*'a ve diğer defalar da *Suriye*'ye kaçmışlardı. Timur'dan çekinen Memlûk Sultanı Timur'un emriyle Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'u *Şam*'da hapsetmiş ve fakat bir müddet sonra Sultan Melik Nâsır Ferec'e isyan eden *Şam nâibi* (vali) Şeyh Mahmud kendisine yardım etmek üzere bunları hapisten çıkarmıştı.

Gerek hapiste ve gerek oradan kurtulduktan sonra birbirilerine dost kalacaklarını yeminle teyid eden Sultan Ahmed ve Kara Yusuf memleketlerine dönüp *Bağdad*'ı Timur'un torunu Mirza Ebu Bekir'in elinden aldılar ve Sultan Ahmed bu suretle memleketine sahip oldu ve Kara Yusuf da faaliyetine tekrar başladı.

Kara Yusuf, 1407 ve 1408 de (810 - 811 Hicrî) ilk defa Timurîlerle çarpıştı ve her iki harpte de Ebu Bekir Mirza'yı mağlup etti ve *Tebriz* valisi olan Ebu Bekir'in babası Miranşah'ı da öldürdü ve *Tebriz* ile *Azerbaycan*'ı istilâ etti. Bundan sonra Timur taraftarlarından olup *Diyarbekir*'i merkez yapmış olan *Ak Koyunlu* beyi Kara Osman'ı da bozan Kara Yusuf'un mevkii kuvvetlendi.

Kara Yusuf Bey *Tebriz*'i kendisine merkez yaptı ve *Şam* hapishanesinde iken doğarak, Sultan Ahmed Celâyirî tarafından evlâtlığa kabul edilen Pîr Budak ismindeki oğluyla birlikte burada hükümdarlığını ilân etti. Kara Yusuf'un bu tarz hareketi himâyesinde bulunduğu Sultan Ahmed'le aralarındaki muvafakate mebni idi. Oğlu Pîr Budak'ı kendisiyle beraber hükümdar yapması bunun Sultan Ahmed'in manevî evlâdı olmasına binaen olup bu suretle *Cengiz* ananesine alışan beylerin itirazına mahal bırakmamak içindi. Baba ile oğulun müşterek hükümetini Sultan Ahmed Celâyirî tasdik etti, mamafih Kara Yusuf'un durumu, Sultan Ahmed'i kuşkulandırmaktan da geri kalmıyordu. Kara Yusuf Bey Pîr Bu-

dak'ı hükümdar yapıp kendisini onun noyanı yapmak suretiyle zevahiri muhafaza etmiştir. Oğluyla müşterek sikkeleri vardır.

Nihayet 813 H. (1410 M.) senesinde aralarında çıkan bir yaylak ihtilâfından dolayı[1] her iki taraf da silâha sarıldı. Kara Yusuf'u tedip için pek mühim bir kuvvetle *Tebriz*'e doğru gelen Sultan Ahmed, *Tebriz'i* işgal edip Kara Yusuf'un oğlu Şah Mehmed'i kaçırdı. Bu sırada Kara Yusuf, *Erzincan*'ı muhasara ediyordu. Durumu duyunca *Âzerbaycan*'a döndü, Kara Yusuf Sultan Ahmed'e ricada bulunarak aralarındaki ahdi hatırlattı ise de kuvvetine güvenen Sultan Ahmed buna ehemmiyet vermedi. Fakat yaptığı muharebede mağlûp olup kaçarken saklandığı yerden çıkarılarak ordu erkânının ısrarlariyle öldürüldü. Anı müteakıb Sultan Ahmed'in Adilcavaz kalesinde mahpus olan oğlu Alaüddevle de katledildi..

Kara Yusuf bu muvaffakiyetten sonra oğlu Şah Budak'ı hükümdar îlân etti 814 H. (1411 M.). *Irak-ı Arap* üzerine yürüyüp işgal eyledi. Oğlu Şah Mehmed'i *Bağdad*'a vali tayin etti. İkinci defa Ak Koyunlu beyini sulha mecbur ettikten ve onun müttefiki olan *Şirvan* ve *Gürcistan* hükümdarlarını da bozduktan sonra *Irak-ı Acemi* de tamamen elde etti. Bunu müteakip *Antep* taraflarına kadar akınlar yaptı ve bu suretle civar hükümetleri hayrette bıraktı (1419).

Kara Yusuf'un bu fevkalâde başarıları Timur'un oğlu Şahruh'un dikkatini çekmekte idi. Şahruh'un himayesi altında bulunan Ak Koyunlularla diğer hükümetlerin mağlûbiyetleri ve Kara Yusuf'a ses çıkarılmaması Timuriler hükümetinin zayıf düştüğü zannını vermekte idi.

Nihayet 823 h 1420 m senesinde bizzat Şahruh Kara Yusuf üzerine yürüdü. O sırada pek ağır hasta olan Kara Yusuf ister istemez Şahruh'a karşı çıktı ise de ordusiyle *Tebriz* yakınlarındaki *Ucan* mevkiinde iken ve daha Şahruh ile temas etmeden vefat etti. Kabri *Erciş*'te yaptırdığı zaviyesindedir (823 Zilkade 1420 Kasım).

* * *

Kara Yusuf ordugâhında vefat ettiği vakit yanında oğullarından hiçbiri yoktu. Kuvvetleri derhal dağılmış ölüsünü soyup elbiselerini almışlar küpelerini almak için kulağını kesmişlerdi. Kendi sağlığında

[1] Sultan Ahmed, *Hemedan* yaylağının kendisine verilmesini Kara Yusuf'tan istemek üzere elçi göndermiş ise de Kara Yusuf bu isteği kabul etmemişti.

hükümdar, yaptığı Pîr Budak 817 H. (1414 M.)'de[1] babasından evvel vefat etmişti. Kendisi ise vefatından evvel hiçbir oğlunun hükümdarlığını vasiyyet etmediğinden ordusunda karışıklık hasıl oldu ve kuvvetleri dağıldı; fakat Kara Koyunlu aşireti, pek cesur olan Kara Yusuf'un ikinci oğlu İskender Mirza'yı hükümdar yaptılar.

İskender, *Âzerbaycan* ve *Doğu Anadolu*'yu istilâ etmekte olan Şahruh'u epi hırpaladı ise de nihayet *Eleşkird* mevkiinde mağlûp oldu (1421). İskender, Şahruh'un *Âzerbaycan*'a avdetinden sonra *Tebriz*'e dönerek kardeşi İsfahan Mirzâ'yı kaçırıp orayı zabt ile *Bitlis*, *Ahlat* ve etrafını elde edip *Şamahı* ve *Şirvan* taraflarına da akınlar yaptı ve Timurîleri epi zaman uğraştırdı.

Bundan sonra İskender'in kardeşleri kendisinden yüz çevirerek Şahruh tarafına geçtiler. Bunu bahane yapan Şahruh 838 H. (1434 M.)'de *Âzerbaycan*'a doğru yürüdü, İskender bu kuvvetli orduya karşı koyamıyarak *Erzurum* üzerinden batıya doğru kaçabildi, tam bu sırada kendisinin yolunu kesmek isteyen Ak Koyunlu Beyi Kara Yölük Osman'ı *Erzurum* kalesi eteğinde yaralıyarak vefatına sebebiyet verdi ve Osmanlılara ait *Tokat* kasabasına iltica etti.

İskender kaçtıktan sonra hükümeti Şahruh'un yanında bulunan kardeşi Cihanşah'a verildi ve bu suretle Kara Koyunlu devleti Şahruh'un ölümüne kadar Timurîlerin himâyesi altına girmiş oldu.

Şahruh çekildikten sonra *Tokat*'dan avdet eden İskender, kardeşi Cihanşah ile uğraşmağa başladı ise de *Tebriz*'de *Sofuâbâd* mevkiindeki muharebede mağlûp oldu (1436 Temmuz) ve *Nahcivan* taraflarındaki *Alancak* kalesine saklandıysa da orada oğlu Kubad tarafından öldürüldü 841 H. (1437 M.).

Kara Koyunlu hükümdarlarının büyüklerinden olan Cihanşah ibtida *Gürcüler*'e galebe çaldı ve biraderi İsfahan Şah'ın vefatından sonra *Bağdad*'ı ve arkasından *Irak-ı Acemi* elde etti; Şahruh'un vefatına kadar ona karşı itaat ve bağlılığını muhafaza eden Cihanşah ondan sonra Timur evlâdları arasındaki (altı oğlu vardı) kavgalardan istifade ederek *Fars*, *Kirman* eyaletlerini zabt ve 861 H. (1457 M.)'de *Horasan* ve *Herat*'ı işgal etti, fakat oğlu Muhammedî Mirza'ya iltifat ile kendisine ehemmiyet verilmemesinden müteessir olan diğer oğlu Hasan

[1] *Tarih-i Sultan Mehmed Kutubşahî*'de Pirbudak'ın 1413 de vefat ettiği yazılmıştır

Ali ve daha sonra Bağdad valisi olan diğer oğlu Pîr Budak'ın ısyanları kendisini epi uğraştırdı[1].

Cihanşah'ın Osmanlılarla münasebeti iyi idi. Kendisi doğuda muvaffak olmak için Osmanlılarla hoş geçinmeği uygun görmüş, hattâ bir aralık memleketine tecavüz eylediği Fatih Sultan Mehmed'e elçi göndererek *Sivas*'a mücavir Kara Koyunlu topraklarına taarruz etmediği takdirde kendisine dört bin kental tereyağı ile bin deve vereceğini bildirmiş ve Osmanlı hükümdarı da bu teklifi kabul eylemiştir[2].

Cihanşah zamanında, Kara Koyunlu devletinin hududu *Horasan*'dan Osmanlı ve Memlûk devletleri hudutlarına kadar devam etmişti. Geniş hududunun içinde sıkışmış olan *Diyarbekir* ve *Erzincan* taraflarını kendi himayesini kabul etmeyen *Ak Koyunlu* Beyi Uzun Hasan'dan almak üzere o taraflara yürüdü. Fakat kış (kasım ayı) ziyade olduğundan askerî harekât yapılamıyacağını anlayıp bu işin hallini ilk bahara bırakarak geri döndü ve maiyyetindeki hassa kuvvetleri müstesna olarak eyalet ve aşiret askerlerini terhis etti, kendisi de çekiliyordu.

Casusları vasıtasiyle Cihanşah'ın durumunu iyice öğrenmiş olan Uzun Hasan Bey, bunu pek müsait bir fırsat bilip ümerasiyle görüştü. Onların taarruz edilmemesi hakkındaki mütalâalarını kabul etmiyerek gece altı bin süvari ile ve süratle Cihanşah'ı takip etti ve bir baskınla Cihanşah'ın yanındaki kuvvetleri dağıtarak kendisini de öldürdü. İşte Uzun Hasan Bey'in yaptığı bu başarılı baskın Kara Koyunlu devletini parçaladığı gibi Ak Koyunlular için de parlak bir devir açtı 872 H. (1467 M.)[3].

* * *

Cihanşah'ın katli üzerine *Tebriz*'de bulunan babasının adamları, oğlu Hasan Ali'yi mahbus bulunduğu *Maku* kalesinden çıkarıp hükümdar yaptılar. Kara Koyunlulara ait yerleri ele geçirmek isteyen Uzun Hasan, galibiyetten istifade ile taarruza devam etti. Kara Koyunlu şehzadelerinin her biri bulundukları yerlerde hükümdarlığa kalktılar. Uzun Hasan'ın, amânsız hücumları karşısında bu devleti bir idare altında toplayıp vaziyeti düzeltecek kuvvetli bir şahsiyet

[1] Cihanşah'ın, oğulları Hasan Ali ve Pîr Budak ile mükerreren uğraşması hakkında *Habib-üs-siyer*'e bakın *(c, 3, cüz 3)*.

[2] *Halkondil s. 268.*

[3] *Câmi-ud-düvel ve Kitab-ı Diyar-ı Bekriyye s. 155.*

meydana çıkmadı; Ak Koyunlu Beyi, Kara Koyunlu hanedânını yıkmak için bütün kuvvetiyle çalıştı. Timurilerden Ebu Said'in himaye ve yardımına nâil olmasına rağmen Hasan Ali'nin *Âzerbaycan*'da toplamış olduğu yüz seksen bin kişilik kuvvetini *Hemedan*'da baskın yaparak bozdu ve çarpışma esnasında da Hasan Ali, zor kurtulup Ebu Said'in yanına kaçtı 873 H. (1468 M.). Bu suretle *Âzerbaycan* ve *Irak-ı Acem* taraflarındaki Kara Koyunlu devleti sona erdi. Geride *Bağdad* şubesi kaldı[1].

Uzun Hasan Bey, bundan sonra *Bağdad* taraflarına inerek orayı da Cihanşah'ın beyleri elinden aldı (1468) ve bu aileden *Hemedan*'da hükümdarlığa kalkan Mirza Ebu Yusuf ve *Kirman* taraflarında beylik eden Mirza Ebu'l-Kasım da birer suretle bertaraf edildiler.

* * *

Kara Koyunlu hükümdarları içinde Kara Yusuf Bey ile oğulları İskender ve Cihanşah azim, cüret ve cesaretleriyle muazzam bir imparatorluk kurmağa muvaffak olmuşlardır. Bunlardan çekinen hudut komşularının hepsi de Timur evlâdlarının himayesine iltica ettiklerinden, bu üç hükümdarın Timurîlerle mücadeleleri uzun sürmüştür.

Kara Yusuf Bey, *Çağatay Askerleri*'nin zayıf noktalarını iyice bildiğinden bunların çokluğundan ürkmez ve bunun sebeplerini daimî surette oğullarına telkin ederdi. Oğlu Cihanşah'ın Timurîlere karşı muvaffak olması bundandır. Keza, Kara Yusuf'un diğer oğlu İskender'in *Eleşkird* civarında, çokluğundan asla ürkmediği iki yüz bin kişilik Şahruh ordusuna heman heman galebe eyliyecek derecede harbi maharetle idare etmesi de yine Çağatay ordusundaki vaziyetlere vukufundan ileri gelmiştir.

Kara Yusuf Bey, hükümetinin idaresini eline aldıktan sonra iyi bir askerî teşkilât yapmak suretiyle ordusunun başarılarını temin eylemişti. Askerlerinin maaş ve sair istihkaklarının tam zamanında ellerine gitmesi için pek mükemmel tertibatı vardı[2]. Fakat toplama kuvvet çapulcu idi.

Kara Yusuf, harpten başka memleketin îmar ve ihyası için de çalışmış ve bilhassa ziraatin artması neler yapılmasını îcap ettirdi ise onu temine çalışmış, köylüyü hoş tutmuş ve onları daima gözetmiş

[1] Kara Koyunluların Bağdad şubesinde Şah Mehmed 814 H. (1411 M.) İsfahan Mirza 837 H. (1433 M.) ve Fulad 848 H. (1422 M.) ve Pîr Budak 1461 den evvel ve en son 871 - 873 (1466 - 1468) de Muhammedî Mirza bulunmuşlardır.

[2] *Ahsen-üt-Tevarih* (Nur-ı osmaniye kütüphanesi numara 3417).

ve himaye eylemişti[1]. Ganimet mallarını kâmilen maiyyetine dağıtacak kadar cömertti[2]. Yine bu hükümdar bizzat seçtiği tecrübeli vali ve memurlarla halkı idaresinden hoşnut etmeğe çalışmıştır; hattâ zulüm ve sefahata fazlaca meyilleri olan oğulları babalarından korktukları için daima halka iyi görünmeğe ve onları hoş tutmağa mecbur olmuşlardır.

Kara Yusuf, oğullarından İskender ile Cihanşah, harpte pederlerinden fazla muvaffakiyet göstermişlerse de memleketi idare cihetinden tebaalarını pek memnun edememişlerdir.

Kara Yusuf Bey'in oğullarından Cihanşah'ın, *Hakikî* mahlâsiyle Farsça güzel şiirleri vardır. Cihanşah'ın oğlu *Bağdad* Valisi Pîr Budak da şair idi. İskender Mirza'nın kızları Arayiş Begüm ve Erdük Sultan'ın farsca şiirleri görülmektedir[3].

Tebriz'de Cihanşah'ın *Gök Medrese* veya *Muzafferiyye* isimli medrese ve mescidi olup kâmilen mermer taşla yapılmış ve çiçekli çinilerle süslenmişdir. Kapısı pek sanatlı idi[4]. Meşhur âlim Celâlüddin Devvanî Cihanşah zamanında bu medresede oturarak رساله زورا Risale-i Zevra ve شواكل الحور *Şevakil-ül-hur* isimli eserlerini burada yazmıştır[5]. Cihanşah'ın zevcesinin de *Tebriz*'de büyük cami ve medresesi vardı[6].

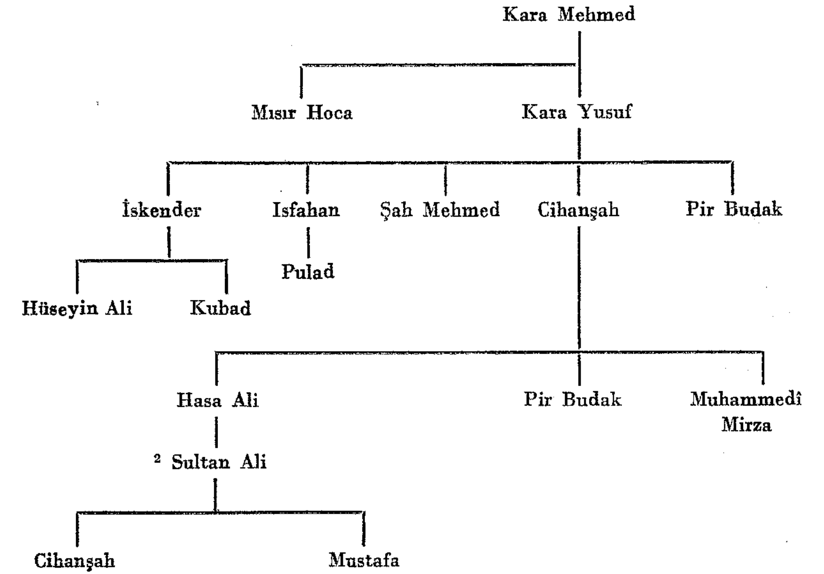
* * *

Kara Koyunlular mezhep cihetinden müfrit Şiî ve hattâ Batınî olduklarından dolayı gerek Memlûk devleti ve gerek Ak Koyunlular ve diğer Sünnî mezhebe mensup devletler bunların aleyhdarı idiler; bilhassa Ak Koyunlularla olan mücadelelerinin sebeplerinden biri de aralarındaki mezhep farkıdır. Mamafih bunlar Batınî olmalarına rağmen zevahiri muhafaza için paralarında kelime-i şahadet ve çihâr-yâr isimlerini muhafaza etmişlerdir[7]. Kara Koyunlu hükümdarları zamanında *Bağdad* Valisi olan Kara Yusuf'un oğlu *Şah Mehmed* ve babasının ölümünden sonra yine *Bağdad*'ta hükümet eden Kara Yusuf'un oğlu İsfahan Mirza ile oğlu Pulad'ın ve babası Cihanşah'a karşı isyan ile hükümete kalkan Pîr Budak ve Cihan Şah'ın diğer oğlu Muhammedî Mirza'nın *Bağdad*'ta kesilmiş sikkeleri vardır ki bundan dolayı müverrihler bunları ayrıca bir Kara Koyunlu şubesi sayarlar.

1 *Ahsen-üt-Tevarih* (Nur-ı osmaniye kütüphanesi numara 3417).
2 *Muhtasar Âzerbaycan Tarihi s. 82.*
3 *Mecâlis-ül-müminin* (Paris Millî kütüphanesi) Farsça yazmaları ilâve numara 190.
4 *Muhtasar Âzerbaycan Tarihi s. 111.*
5 *Ragıp Paşa Kütüphanesi numara 1474.*
6 *Tarih-i Yeşbek.*
7 *Mecalis-ül-Müminîn.*

Isfahan Mirza 840 H. (1436 M.)'de *Bağdad*'ta Sünnî ve Şiî ulemasını mübahese ettirmiş, Şiî âlimlerinin galebe çalmaları üzerine *Bağdad* ve diğer hüküm sürdüğü yerlerde on iki imam namına hutbe okutturmuştur[1].

KARA KOYUNLU HÜKÜMDARI AİLESİ

1 Kara Koyunluları yazarken istifade edilen eserler :
Cami-ud-Düvel, Nücum-ı-zâhire, Menhel-i Sâfî, Ravza't-üs-Safa, Habib-üs-siyer, Ahsen-üt-Tevarih, Düvel-i İslâmiye, Devletşah Tezkiresi, Muhtasar Âzerbaycan Tarihi, Mecalis-ül-Müminin, Tarih-i Yeşbek, Tarih-i Kutb Şahî, Meskûkât-ı İslâmiye Kataloğu Kısm-ı Râbi (Ahmed Tevhid), Kara Koyunlular (Prof. Faruk Sümer).
2 *Topkapı Sarayı Arşivi defter numarası 3960.*

XXI

DOĞU ANADOLU, ÂZERBAYCAN VE IRAK-I ARAP VE ACEM VE İRAN'DA AK KOYUNLU DEVLETİ

Ak Koyunlu Türkmen devletini kuran ve Kara Yölük[1] diye meşhur olan Kara Osman Bey'dir. Bunların tertip ettirdikeri silsilenâmelerinde Oğuzların *Bayındır* boyuna mensup olduklarından dolayı devletlerine *(Bayındıriyye)* devleti denilmiştir.

Ak Koyunlu türkmenleri Onüçüncü asrın sonlarına doğru İlhan Argun Han (1284 - 1291) zamanında[2] *Horasan*'dan *Azerbaycan*'a gelmiş bir aşiret olup Ondördüncü asır sonlarında *Âzerbaycan, Harput, Diyarbekir* arasındaki yerlerde bulunmakta idiler. O tarihlerde bu aşiretin reisi Tur Ali Bey oğlu Kutlu Bey ve daha sonra onun oğlu Ahmed Bey'dir. Kutlu Bey *Bayburd*'un *Sinor* köyünde medfun olup camii de vardır.

Kara Osman Bey, biraderi Ahmed Bey'in maiyyetinde bulunarak cesaret ve muvaffakiyetleriyle aşiretin sevgisini kazandığından ağabeyileri Ahmed ve Pîr Ali Bey'ler kendisini istirkab etmişler ve bir aralık da hapis eylemişlerdi. Kara Osman bundan sonra Ak Koyunlu aşiretinden ahde muhalif bir harekette bulunulmıyacağına dair rehin olmak üzere biraderleri tarafından *Sivas* hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'in yanına bırakılmıştır[3].

Kara Osman, bundan sonra takriben on, on bir sene kadar Kadı Burhaneddin'in hizmetinde bulundu. 799 H. (1296 M.)'de dayısı Burhaneddin Ahmed'e isyan ederek, Kara Osman'ın kefaletiyle hayatına dokunulmıyacağına dair kendisine teminat verilen *Kayseri* valisi Şeyh Müeyyed'in Burhaneddin tarafından öldürülmesi üzerine Kara Osman gücenip Burhaneddin'in yanından kendi kuvvetleriyle çekilip gitmiştir.

[1] Tarihler bunu Yölük, İylük, İlik, Yoluk gibi muhtelif imlâlarda yaarlar.

[2] روامیزالاعیان *Revâmîz-ül-Âyan c. 5, varak 155* (Halet Efendi kitapları) Süleymaniye kütüphanesi.

[3] Kara Yölük Osman Bey'in, Burhaneddin Ahmed'in hizmetine girmesini *Bezm-ü Rezm* ile *Câmi-ud-Düvel* başka başka yazarlar. Câmi-ud-Düvel biraderi Ahmed'den korktuğu için Burhaneddin'in hizmetine girdi diyor. *Bezm-ü Rezm* ise bir müsademede Burhaneddin'in dayısını öldüren Ak Koyunluların Burhaneddin'den özür dileyerek kardeşlerinden Osman Bey'i onun yanına bıraktıklarını (rehin verdiklerini) yazmaktadır (s. 347).

Burhaneddin Ahmed, Kara Osman'ı yola getirmek için üzerine gittiyse de yaptığı bir müsademede katlolundu. Bundan istifade etmek isteyen Kara Osman, *Sivas*'ı almak istediyse de muvaffak olamadı ve o sırada *Suriye* tarafına yürüyen Timur'un hizmetine girerek aşiretiyle ordusuna öncü oldu.

Kara Osman Bey'in Ak Koyunlu Beyliğini kurması Timur'un hizmetine girdiği tarihten sonra olup ondan evvelki durumu ise Ak Koyunluların bir kısmına reislikten ibârettir.

Timur, *Irak* ve *Suriye* seferlerinde öncü olarak kullandığı Kara Osman Bey'in hizmetine karşılık olmak üzere, *Âmid* yâni *Diyarbekir* ile havalisini ona ikta olarak vermişti. İşte takribî 806 H. (1403 M.) tarihinden itibaren Osman Bey, Timur'un ve Timur oğullarının himayesinde olarak mücadeleler içinde 838 H. (1435 M.) senesine kadar otuz seneden ziyade beylik etmiştir.

Kara Osman Beyliği *Kara Koyunlu* Hükümdarı Kara Yusuf'un şiddetli darbeleriyle sarsıldığından genişleyemedi. Mamafih talihi müsait gittiğinden Memlûk Sultanlığı ve Kara Koyunlu devletinin sıkıştırmalarına rağmen *Diyarbekir, Erzincan* ve etrafında tutunmağa muvaffak oldu ve bu hususta Timurîlerden Şahruh'un yardımını gördü.

823 H. (1420 M.)'de Kara Yusuf'un vefatı, Kara Osman'a geniş bir nefes aldırdı ise de ondan daha korkunç çıkan oğlu İskender Mirza'nın taarruzu aradaki sükûneti bozdu. İskender'in def'i için *Âzerbaycan*'a gelen Şahruh, *İskender*'i bozduktan sonra yolunu kesmesini Kara Osman'a emretmiş, o da *Erzurum* önünden garbe doğru kaçmakta olan İskender'in önüne çıkmış ise de müsademede yaralanarak vefat etmiştir (1435).

Ali Bey

Kara Yölük Osman Bey'in vefatı üzerine Ak Koyunlu aşireti arasında Başkanlık ihtilâfı çıktı. Aşiret, reisliğe Osman Bey'in büyük oğlu Ali Bey'i intihap etti. Ali Bey, kız kardeşini Şahruh'un oğluna vererek hükümdarlığını sağlamlaştırmak istedi, fakat Şahruh çekilir çekilmez aile arasında başkanlık için yine ihtilâf çıktı. Ali Bey, kardeşi Hamza Bey ile uğraştı ve Memlûk devletiyle Osmanlılara müracaat ederek yardım istedi[1]. Gön-

[1] Ali Bey, Hasan ve Üveys isimlerindeki iki oğlu ile Osmanlılara iltica edip yardım istemiş ve kendisi kırk elli çadır maiyyetiyle *Mecidözü* yakınındaki *Elvan köyü* tekkesinde oturmuşlardı. II. Murad, Ali Bey'e *İskilib*'i timar olarak verdi. Ali Bey, yardımdan ümidini kesince Dulgadır oğlunun delâletiyle Memlûk devletine müracaat etti. *(Âşık Paşa zâde s. 248)*.

derilen Memlûk kuvvetleriyle kardeşi Hamza'yı mağlûp etti ise de Memlûk askerinin avdetinden sonra Hamza Bey, tekrar faaliyete başladı.

Kardeşi Hamza Bey'e karşı âciz bir duruma düşen Ali Bey, bu mücadeleden bıkarak *Mısır*'a gitmiş ve meydanda bu defa da Hamza Bey ile Ali Bey'in oğulları Cihangir ve onun maiyyetinde olan kardeşi Uzun Hasan karşılaşmışlardır.

Hamza Bey

Hamza Bey, bir desise ile kardeşi Ali Bey'den Ak Koyunlu reisliğini alarak ona muhalefet ile epi muvaffakiyet kazanmış olduğundan Ak Koyunlu hükümdarlarının Ali Bey'den sonra üçüncüsü sayılmaktadır.

Hamza Bey'in, Kara Koyunlu hükümetinin *Bağdad* şubesi hükümdarı bulunan Kara Yusuf'un oğlu Isfahan Mirza ile de muvaffakiyetli muharebesi vardır (1437). Hamza Bey, 848 H. (1444 M.) senesinde vefat etti. Bundan haberdar olarak acele *Mardin*'e yetişen Ali Bey'in büyük oğlu Cihangir, hükümeti ele aldı ve aşiret reisliğini de deruhte etti.

Cihangir Mirza

Cihangir, amcaları ve kardeşleriyle ve onların teşvikiyle üzerine gelen Kara Koyunlu hükümdarı Cihanşah ile uğraştı; bilhassa 1447 de başlayan Cihanşah taarruzu 1453 de sulhen bitti ve fakat Cihangir mânen Kara Koyunlu hükümdarının nüfuzu altında kalmış oldu. Bu altı senelik uzun mücadelede Uzun Hasan Bey, biraderi Cihangir ile beraber çalışmış ve ona büyük hizmetler etmişti.

Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu muharebesi bitince bu defa da aile arasında tekrar zıddiyet başgösterdi. Cihangir, çok çalışarak kendisine hükümdarlığı temin eden küçük kardeşi Uzun Hasan'ı gücendirdiğinden, Cihangir'den ayrılan Hasan Bey, Akkoyunlu Beylerinin çoğunu etrafına topladı, *Diyarbekir*'i aldı ve ulus reisliğini de elde ederek biraderi Cihangir'i *Mardin*'e kaçırdı (857 H. 1453 M.).

* * *

Uzun Hasan Bey

Otuz sene süren Uzun Hasan Bey'in hükümeti zamanı, Ak Koyunluların geniş ve teşkilâtlı mükemmel bir devlet kurdukları devirdir. 1453 de yalnız, *Diyarbekir* Beyi bulunan Uzun Hasan, sonra *Anadolu*'nun Doğu kısımlarını *Irak-ı Arap* ve

Irak-ı Acem'i ve *İran*'ı ve *Horasan*'a kadar olan yerleri zabt ile büyük bir imparatorluk kurmuştur ki bunu kısa olarak gösterelim :

Uzun Hasan Bey, biraderleri Cihangir ve Üveys Beylerin muhalefetlerini ortadan kaldırdıktan sonra Dulgadır ve Gürcistan seferlerini başarı ile bitirdi, son Trabzon İmparatoru David'in kardeşinin kızını, yâni 1449 - 1458 seneleri içinde imparator olan Dördüncü Yuannis'in kızı güzel Teodara'yı alarak onlara îcabında arka olmağı kabul etti.

Hasan Bey'in doğuda kuvvetlenmesi, Venedikliler ve doğu ile alâkaları olan diğer devletler taraflarından Osmanlılar aleyhine kışkırtılması Osmanlıların *Anadolu*'daki işlerine engel oluyor ve hususiyle daha sonraları Candar oğullarından Kızıl Ahmed'i ve Karaman beylerini himaye etmesi iki devlet arasındaki münasebatı gerginleştiriyordu.

Sinop ve *Kastamonu*'daki Candar oğulları hükümetini ortadan kaldıran Osmanlı Pâdişahı Fatih Sultan Mehmed, *Trabzon* üzerine yürüdüğü zaman Uzun Hasan Bey, îcabında arka olacağı Trabzon İmparatorluğunu müdafaaya kalkar gibi olduysa da ilk kuvvetinin Osmanlı Kumandanı Gedik Ahmed Paşa tarafından mağlûp edilmesi üzerine validesi Sarâ Hatun vasıtasiyle İmparatorluk üzerindeki veraseti ileri sürerek Osmanlı ordusunu geri çevirmek istedi, fakat arzusuna muvaffak olamadı. Osmanlılar 1461 de *Trabzon*'u elde ederek İmparatorluğa son verdiler. Ailesi dolayısiyle vâris olduğu için Trabzon hazinesinden bir kısmı Uzun Hasan Bey'e verildi.

* * *

871 H. (1466 M.)'de Ak Koyunluların en müthiş rakibi ve *Âzerbaycan* ile *Irak-ı Acem* ve *Irak-ı Arap* ile bütün *İran*'a sahip olan Kara Koyunlu hükümdarı Cihanşah, ya Ak Koyunlu hükümetini kendi nüfuzı altına almak veyahut bu devleti tamamen ortadan kaldırmak üzere *Diyarbekir* üzerine yürüdü.

Cihanşah'ın itaat teklifini reddeden Uzun Hasan Bey, bu düşmana karşı koymağa hazırlandı. İleri harekâtına devam eden Cihanşah, kışın ziyade olması (Kasım ayı) sebebiyle muharebeyi ilk bahara bırakıp geri döndü ve maiyyetindeki hassa kuvvetlerinden mâada eyalet ve aşiret askerlerini terhis eyledi. Bu durumdan tamamiyle haberdar olan Uzun Hasan Bey, altı bin kişilik bir kuvvetle ansızın Cihanşah'ı karargâhında bastırdı ve onların kımıldamasına vakit bırakmadan Cihanşah'ı yakalayıp öldürdü (872 H. 1467 M.).

Ümidinin kat kat üstünde olan bu kazanç sayesinde Uzun Hasan Bey, serbest kalarak Cihanşah'ın halefi ve oğlu Hasan Ali'yi de *Hemedan*'da bozduktan sonra sahasını genişletti, *İran* ve *Irak-ı Acem* taraflarını elde etti. Mağlûp olan Hasan Ali, *Horasan*, *Herat* ve *Orta Asya*'ya sahip olan Timurîlerden Ebusaid'in yardımını temin eylediğinden, Ebusaid büyük bir kuvvetle *Âzarbaycan*'a doğru yürüdü.

Cihanşah'dan da çok daha kuvvetli olan Ebusaid'e karşı maneviyatı sarsılan Uzun Hasan Bey, birkaç defa bu hükümdara *Âzerbaycan*'ın kendisine bırakılarak *Irak*'ın kaan yâni Ebusaid Han tarafından alınmasını teklif ile istirham yollu heyetler gönderdi ise de Ebusaid bunları mağrurâne reddettiğinden bir netice çıkmadı.

Karabağ'da kışlamağa karar veren Ebusaid *Aras Nehri*'ne doğru ilerlemek gafletini gösterdiğinden Uzun Hasan tarafından muhasara altına alındı ve neticede kendisi esir ve kuvvetli ordusu da perişan oldu. Hasan Bey, Ebusaid'i öldürüp onun yerine rakibi olan ve mülteci olarak kendi yanında bulunan Baysungur'un torunu (Yadigâr Mehmed) i *Herat* hükümdarı îlân eyledi (873 Şaban, 1469 Şubat).

Hasan Bey, bundan sonra gönderdiği kuvvetle Kara Koyunlu hükümdarı Hasan Ali'nin memleketlerini ve daha sonra *Bağdad*'ı aldı ve *Gürciler*'e de büyük darbe vurup bir kısım memleketlerini elde ederek onları da haraca bağladı. Yine bu suretle himayesinde bulunan Karaman oğullarına yardım etmek üzere *Anadolu*'ya kuvvet gönderdi (1472 M.).

Bu kadar başarılardan sonra *Anadolu*'da Osmanlıların yayılmasına mâni olacak yalnız Hasan Bey devleti vardı. Karaman oğulları ve Venedik Cumhuriyeti Uzun Hasan'ı Osmanlılar aleyhine tahrik ediyorlardı; hattâ bu husus için Venedikliler, evvelden beri müteaddid heyetler göndermiş idiler, o sırada Uba (Ağrıboz) adasının Osmanlılar tarafından zabtedilmesi Venedik Cumhuriyetinin Uzun Hasan yanındaki faaliyetini arttırdı ise de, Hasan Bey'in ağır davranması cumhuriyeti ümitsizliğe düşürmekte gecikmedi.

İşte bu gibi tesirler altında bulunan Hasan Pâdişah, Karaman oğullarına yardım için *Anadolu*'ya elli bin kişilik bir kuvvet göndermiş ve bunların kumandanlığını da yeğeni Yusufca Mirza ile Ömer Bey'e vermişti. *Tokat* ile *Kayseri*'yi işgal eden bu kuvvet *Konya* civarında Konya valisi Şehzade Mustafa tarafından mağlûp edilerek Yusufca Mirza esir düşmüştür (877 H. 1472 M.).

Bunun üzerine Osmanlı Pâdişahı Fatih Sultan Mehmed, ileri harekâta başladı. Yüz bin kişilik bir ordu ile ilerledi. *Tercan* tarafından *Fırat*'ı geçerek ihtiyatsız hareket eden ve yapılan îkazı dinlemeyen Has Murad Paşa kumandasındaki Osmanlı öncü kuvveti, Uzun Hasan Bey kuvvetleri tarafından mağlûp edilerek on bin kişi kaybetti ve pişdar kumandanı Has Murad Paşa da Fırat'ta boğuldu[1].

Bu durum üzerine Osmanlılar muharebeyi terketmek üzere idiler, *Fırat* vadisini bıraktılar, *Bayburd*'u sağa koyup kuzeye doğru yöneldiler; işte tam bu sırada Uzun Hasan Bey'in askeri Osmanlıların sağ cenahında göründüğünden, Osmanlı ordusu ister istemez *Tercan Ovası*'nda, *Fırat* havzasını *Çoruh suyu* menbaından ayıran *Otlukbeli* (Üç ağızlı) mevkiinde harbi kabule mecbur oldu.

16 Rebiulevvel 878 (11 Ağustos 1473) deki muharebe neticesinde Ak Koyunlu kuvvetleri bozuldu. Ak Koyunlu ordusundaki Gürcü kumandanı ile Hasan Bey'in oğlu Kör Zeynel Mirza harpte maktul düştüler; Timur evlâdından olup Karayölük Osman Bey'in kızından doğmuş olan Mirza Mehmed Bâkır, bu harpte esir edilip *İstanbul*'a götürüldü ve orada vefat etti[2]. Osmanlı ordusu Hasan Bey'i takip etmiyerek *Doğu Karahisar*'ı aldıktan sonra geri döndü. Osmanlıların bu galibiyeti üzerine Uzun Hasan, batıdan elini çekmiş ve kendisinden bir şey bekleyen *Venedik*, *Macar*, *Leh*, *Papa* ve *Sicilya* krallarının ve bilhassa *Venedik*'in ümitlerini tamamiyle kırmıştır.

Hasan Bey, *Otlukbeli* mağlûbiyeti üzerine kendisini tanımamağa kalkan Gürcüleri mağlûp ederek vefatına kadar o taraftan emin oldu (1476).

Uzun Hasan, *Diyarbekir* ve *Urfa (Rüha)* şehirleri dolayisiyle Memlûk devletiyle bazan mücadele ve bazan sulh halinde yaşadı, Venediklilerle temasta bulunmak için Akdenizde bir mahreç elde etmek arzu etti ise de Memlûk devletinin geniş hududu yüzünden buna muvaffak olamadı.

Hasan Padişah 882 h 1478 m de vefat etti, başarılı seferlerine ilâveten memleket îmarında ve kültür hayatında hizmet etmiştir. İyi

[1] Bir rivayete göre esir düşerek Uzun Hasan tarafından îdam edildi.
[2] *İbn Kemal* (Fatih kütüphanesi 4205).

adamları korur, umur-ı mülkiye ve maliyede değerli insanların fikir ve mütalâalarından istifade ederdi. Yapacağı işlerde istişareye kıymet verirdi; Mevlâna Ebu Bekir Tahranî, Kadı Mesihüddin İsa Sâveci ve Emîr Zahirüddin İbrahim Şah, Uzun Hasan Bey'in mukarriplerindendi [1].

Hasan Bey ilim adamlarını da himâye eder ve ilmî mübahese ve münakaşalardan zevk duyardı. Bunun için her taraftan gelen fikir ve sanat adamları kendisinin etrafında toplandılar. Meşhur Celâlüddin Devvanî, *Ahlâk-ı Celâlî* diye meşhur eserini Uzun Hasan Bey'e ithaf etmiştir. Yine bu âlimin Hasan Bey'in idaresi ve askerî teşkilâtına dair kaleme aldığı Farsça *Arznâme*'si vardır [2]. Meşhur riyaziyeci ve heyetçi Ali Kuşcu da bir zaman Uzun Hasan Bey'in sarayında yaşadı ve onun tarafından elçilikle *İstanbul*'a gönderildi. Ahmed bin Yusuf adındaki âlim, Şemseddin Isfahânî'nin طوالع الانوار *Tevali ul envar* adındaki felsefe ve mantıktan bahseden eserini *Fevâid* adiyle şerh ile Hasan Bey'e ithaf etmiştir. *Fevâid*, Konya müzesindedir.

Hasan Bey'in bir beylik olan ilk hükümetinin ilk merkezi *Diyarbekir*'di. Hükümetinin İmparatorluk derecesine yükselmesi üzerine devlet merkezini *Tebriz*'e nakletmiştir.

Kara Koyunluların müfrit Şiîliğine karşı Uzun Hasan Bey, Sünnî mezhebinde olup onu müdafaa etmiştir. *Tebriz*'deki *Hasan Pâdişah Mescidi* bunundur. Burada kendisi ile oğlu Yakup Şah, Rüstem Bey, Göde Ahmed, ve Mehmed Beyler ve Baysungur Mirza medfundurlar. Bina, sonradan tamir edilmiştir [3].

Uzun Hasan Bey'in koymuş olduğu kanunlar *Doğu Anadolu*'da *(Hasan Pâdişah kanunu)* diye meşhur olup sonradan buralarını elde eden Osmanlılar, bir zaman tamamen ve bir zaman sonra da lüzumuna göre tâdil ederek bu kanunları tatbik etmişlerdir ki, bunu doğu vilâyetlerine ait tahrir defterleri kayıtlarında görüyoruz.

[1] لب التواريخ *Lübb-üt-Tevarih* (Mirza Yahya bin Abdüllâtif Kazvinî) Veliyyüddin Efendi kütüphanesi 2444 ve Millet kütüphanesi numara 756.

[2] *Arznâme*, Millî Tetebbular Mecmuasının beşinci sayısında sene 1331 de yayınlanmıştır.

[3] *Muhtasar Âzerbaycan Tarihi s. 112. Şehrizor* ile *Hemedan* arasındaki *Hasan Âbâd*'ı da Uzun Hasan Bey yaptırmıştır. *(Hammer, Atâ Bey tercümesi c. 9, s. 115).*

Halil Sultan

Hasan Padişah'ın yaşamasından ümidini kesen zevcesi Selçuk Begüm, oğlu *Fars* valisi Halil Sultan'ı gizlice yanına getirtip Hasan Bey'in vefatı üzerine hükümdar ilân ettirdi.

Tedbirsizce hareket ile, ilk defa kardeş katliyle işe başlayan Halil Sultan'a karşı diğer kardeşleri itimadsızlık gösterip kendisinden yüz çevirdiler. Halil Sultan, hükümet işlerine müdahale ettirmediği annesini diğer oğlu olan *Diyarbekir* valisi Yakup Bey'in yanına gönderdi; bu yüzden validesi de kendisine gücendi.

Halil Sultan, kendisine karşı çıkan amca zadesi Murad Bey'in isyanını bastırdı ise de (1478) *Diyarbekir* valisi olan Yakup Bey'e mağlûp ve maktul olduğundan Yakup, hükümdarlığı ele aldı. Halil Sultanın saltanatı altı ay kadardır.

Sultan Yakub

Uzun Hasan Bey'den sonra bu ailenin en kıymetli hükümdarı Sultan Yakup'tur. Bu, babasının beylerini güzel idaresiyle kendisine bağladı ve bu sâyede *Şiraz* ve *İsfahan*'da çıkan isyanları bastırıp *Diyarbekir*'i almak isteyen Memlûk devleti ordusunu bozduğu gibi Memlûklerin meşhur kumandanlarından Emîr Yeşbek'i öldürdü, bu müthiş darbe Memlûkleri korkuttu (885 H. 1480 M.). Gürciler üzerine yaptığı akınlar da başarı ile neticelendi.

Bu sıralarda Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar, *Şiî* mezhebini neşrediyor [1] ve başındaki kalabalık Sünnî olan *Şirvan* hükümdariyle Sultan Yakub'ı düşündürüyordu. Bu tehlikeli adama karşı *Şirvan* hükümdarı Ferruh Yesar, Sultan Yakub'dan imdat istedi, o da lâzım gelen yardımda bulundu ve Şeyh Haydar, bu müsademede Ak Koyunlu ordusuna galebe etmek üzere iken başından okla yaralanarak öldüğünden kuvvetleri dağılmış ve evlâdı evvelâ hapis ve sonra içlerinden küçük İsmail'den (Şah İsmail) maadası katledilmişlerdir.

Babası gibi ilim adamlarını ve şair ve musikişinasları himaye eden ve namına eserler yazılan Sultan Yakub'un kendisi de şairdi, bunun 896 h 1490 m de genç yaşında vefatı üzerine Ak Koyunlu devleti zaafa düştü ve aile arasında tekrar taç ve taht kavgaları yüz gösterdi. Sultan Yakub'un saltanatı on iki buçuk senedir.

[1] Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Bigi Aga Şeyh Cüneyd'in zevcesi olup Alemşah Hatun da Uzun Hasan'ın kızı ve Cüneyd'in oğlu Şeyh Haydar'ın zevcesi ve Şah İsmail'in validesi idi *(Tarih-i-Elfî)*.

S. Yakup zamanında Melik-üş-şuara Mevlanâ Şehidî, Şirazlı Baba Figanî, Harezmli *Mevlanâ Enisî* meşhur olup onun meclisinin müdavimlerinden idiler[1]. Mevlâna Benayî'nin *Behram ve Bihrûz* adlı eseri Sultan Yakub adınadır. Yakub Sultan meclisine müdavim on beş kadar şair ve musikişinası biliyoruz[2].

S. Yakub'dan sonraki durum

Sultan Yakub'un yerine oğlu Baysungur ve sonra ona karşı çıkarılan Hasan Bey'in torunu Rüstem Mirza (1491) ve onu takiben, dayısı olan Osmanlı Hükümdarı II. Bayezid'in yardımiyle, Uğurlu Mehmed'in oğlu olup boyunun ve kollarının kısalığı ve şişman olması sebebiyle *Göde* lâkabiyle meşhur olan Ahmed Bey, 903 H. (1497 M.)'de *Tebriz* hükümetini elde ettilerse de saltanatlarını devam ettiremediler[3].

Göde Ahmed Bey, 902 H. (1496 M.)'de Ak Koyunlu hükümdarı olmuş ve takriben bir sene kadar hükümette kalmış ve ümeranın isyanı üzerine *İsfahan* tarafında bir harpte maktul düşmüştür. Ahmed Bey'in ölümünden sonra durum bütün bütüne karışmış, ümeradan her biri Ak Koyunlu şehzadelerinden birini muhtelif mıntakalarda hükümdar ilân etmişlerdir. Bunlardan Murad, *Şirvan*'da, Elvend Mirza, *Âzerbaycan*'da, Muhammedî Mirza da *Yezd*'de hükümdarlığa getirilmişlerse de dahilî nifak memleketin her tarafını sarmış ve ümera arasındaki rekabet de şiddetlenmiş olduğundan bu yeni hükümdarlar kendilerini hükümdar ilân etmiş olanların ellerinde âlet olmaktan başka bir şey yapmamışlardır.

Bu hükümdarlardan Elvend Mirza 907 H. (1501 M.)'de Şah İsmail ile yaptığı muharebede mağlûp olarak *Bağdad* ve oradan *Diyarbekir*'e kaçarak orada vefat etmiş, Muhammedî Mirza, Elvend ve Murad ile yaptığı muharebede *Isfahan* yakınında 905 H. (1499 M.)'de

[1] *Tuhfe-i Sâmî* (Sam Mirza Tezkiresi) Paris Millî Kütüphanesi Farsça yazmaları Tertib-i Kadîm 247.

[2] Bu hususta *Tuhfe-i Sâmî* ile İbn Mübarek Kazvinî'nin *Heşt Bihişt* isimli Şuara tezkiresi *(Fatih Kütüphanesi numara 4534)*.

[3] *Uzun Hasan*'ın oğlu *Uğurlu Mehmed*, Analığı Selçuk Begüm'ün tesiri altında bulunan babasına muhalefet ederek evvelâ *Şam*'a ve oradan Osmanlılara iltica etmiş ve Gevher Han Sultan'ı almak suretiyle Fatih Sultan Mehmed'e damad olarak kendisine *Sivas* Beylerbeyiliği verilmiş ve sonra da bir desise ile *Erzincan*'a getirtilerek orada öldürülmüştü, fakat bunun iki oğlu köleleri tarafından kaçırılarak Mahmud adındaki oğlu *Kahire*'ye götürülmüş ve Ahmed ismindeki oğlu ise *İstanbul*'a getirilmiştir ki, Göde Ahmed Bey'dir. *(Âşık Paşa zâde s. 241)*.

mağlûp ve maktul düşmüştür. Bunlardan en sona kalan Murad bin Yakub'a gelince Murad, Muhammedî Mirza'nın katli üzerine *Irak* ve *Fars*'ı istilâ etmiş ve 906 h 1500 m tarihinde Murad Bey Elvend ile bir muahede akdetmiş ve bu muahede mûcibince *Âzerbaycan* ve *Diyarbekir Elvend*'e ve *Fars* ile *Irak*'da Murad'a düşmüştür. Bu tarihlerde Safeviye devletini kuran Şah İsmail'in kuvvetli taarruzları başladığından Murad'ın üzerine gelen Şah İsmail, *Hemedan* hududunda Murad'ı mağlûp ederek (907 H. 1501 M.) *Bağdad*'a kaçırmış ve sonra *Fars* ve *Irak*'ı da elde etmiştir. Murad Bey, Dulgadır oğlu Alâüddevle'ye iltica etmiş ve ona damad olmuştur. Daha sonra Osmanlılara iltica eden Murad Bey[1], Yavuz Sultan Selim'in İran seferinde beraberinde bulunup *Çaldıran* muharebesinden sonra Selim'in verdiği kuvvetle *Diyarbekir*'i zabta teşebbüs etti ise de Şah İsmail tarafından *Urfa* valisi bulunan Eçe Sultan Kaçar, Murad'ın yedi bin kişilik kuvvetini bozmuş ve bu suretle Murad Bey, muvaffak olamamış, çarpışmada maktul düşmüş ve başı Şah İsmail'e gönderilmiştir (920 H. 1514 M.)[2].

* * *

Ak Koyunlu devleti ibtidaları *Diayrbekir* ve etrafında ve on beşinci asrın son yarısından sonra da tekmil *İran* ve *Âzerbaycan*, *Irak-ı Arap* ve *Irak-ı Acem* taraflarına kadar genişlemiş ve fakat 1490 dan sonra kuvvet ve şevketini kaybetmeğe başlamıştır.

Sultan Yakub'dan sonra çocuklarının küçük olması ve diğer aile efradı arasında hükümeti bir elde toplamağa muktedir bir hükümdarın çıkmaması, dahilî mücadelelerle bu imparatorluğun sarsılmasına sebep olmuş ve nihayet Şah İsmail gibi Şiîlik üzerine bir devlet meydana çıkaran genç ve kudretli bir şahsiyetin zuhuru, parçalanmış olan Ak Koyunlu devletinin hayatına son vermiştir.

Yukarıda yazıldığı üzere Uzun Hasan Bey'in idare, askerlik siyaset ve iktisat cephelerinden devletini kuvvetlendirdiği ve bunun için çok çalıştığı görülmektedir. Ordusunu tanzim, timar usulünü esaslı surette tensik eylemiştir.

[1] Murad Bey'e *Akşehir* zeameti verilmiştir. İltica ettiği zaman kendisine yazılan fermanda *Cenâb-ı emâretmeab eyalet nisâb devlet intisap* Murad Bey dâmet maalihu diye hitap edilirken zeamet verildikten sonra devlet hizmetine alınarak (İftihar-ül ümerail izam) diye yazılmıştır *(Veliyyüddin Kütüphanesi - Kavanîn Mecmuası 1970)*.

[2] *Ahsen-üt-tevârih varak 188.*

Gerek Hasan Bey ve gerek oğlu Yakup zamanlarında ilim, şiir, musiki hayatı, Ak Koyunlu sarayının çok ehemmiyet verdiği meşgalelerdendi. Tahranlı Mevlânâ Ebu Bekir, *Kitab-ı Diyar-ı Bekriyye* nâmiyle Hasan Bey zamanına ait vekayii ve bundan başka Fazlullah bin Ruzbehan'ın, *Tarih-i Âlem Ârâ-yı Eminî* ismiyle yazdığı tarih ise Yakup Bey devrini tasvir etmiştir. Uzun Hasan Pâdişah'ın pek mükemmel kütüphanesi olduğunu bildiğimiz gibi *Mardin*'de de Kasım bin Cihângir'in bir kütüphanesi olduğu malûmdur[1]. Bunlar zamanındaki fikir hayatı için, bu kitabın son kısımlarına bakınız.

Ak Koyunlular sikkelerinde *Sultan* unvanını kullanmışlardır. Bu devletin bayrağının beyaz olduğunu Devvanî'nin *Arznâme* ismindeki eserinden anlıyoruz. Bu kaynaklardan birinin fotoğrafisi, bu eserin sonundaki resimler arasındadır. Uzun Hasan Bey'in koymuş olduğu kanunlar, Osmanlılar zamanında da şarkta bir müddet tatbik edilmiştir. *Kemah, Erzincan, Bayburt, Kelkit, İspir* mufassal tahrir ve evkaf defterlerine bakılmalıdır[2].

Osmanlı nâme ve fermanlarında damga yerine pâdişahlar tuğra resmiyle isimlerini yazdıkları gibi, Ak Koyunlu hükümdarları da nâmelerinde Bayındırlı damgasını kullanmışlardır; isimlerini bu damganın içine yazdırırlardı[3].

[1] Çorlulu Ali Paşa kütüphanesinde *Müsned-i İmam-ı Âzam* ismiyle İmam-ı Âzam'ın rivayet ettiği hadisleri havi eserin bir nüshası Kasım Bey'in kütüphanesi için yazılmıştır.

[2] Başvekâlet Arşivi mufassal tahrir defteri No. 330 sene 937 ve keza *Kemah, Erzincan, Bayburd, Kelkit, Kükas, İspir, Tercan, Erzurum* Evkaf defteri numara 917, sene 947.

[3] Ak Koyunluları yazarken istifade edilen eserler :

Menhel-i Sâfî, Nücum-ı-zâhire, Habib-üs-siyer, Bezm-ü Rezm, Câmi-ud-düvel, Künh-ül-ahbar, Düvel-i İslâmiye, Tâc-üt-Tevarih, Âşık Paşa zâde, Heşt Bihişt, İslâm Ansiklopedisi (Uzun Hasan Bey maddesi), Meskûkât Kataloğu (Dördüncü kısım-Ahmed Tevhid), İbn-ül-Mübarek Hakim Kazvinî Tezkiresi, Ahsen-üt-tevarih, Lübb-üt-tevarih, Arznâme, Tarih-i Elfî, Tuhfe-i Sâmî.

ANADOLU BEYLİKLERİYLE KARAKOYUNLU VE AKKOYUNLU DEVLETLERİNDE DEVLET TEŞKİLÂTI

Anadolu Beyliklerinin ilk teşkilâtları, Aşiret Teşkilâtı idi; Selçukîler zamanında hudutlara yerleştirilen bu Aşiretler, harp zamanlarında Âşiret Reislerinin kumandaları altında muharebeye giderler ve harpten sonra da hükûmdar tarafından âşiret beğine ikta' اقطاع edilmiş olan yerlerine dönerlerdi.

Anadolu Selçuk Sultanları, başka başka tarihlerde Anadoluya gelmiş olan Türkmen Aşiretlerinin birçoğunu hudutlarının batı, kuzey ve güney kısımlarına, yâni Bizans İmparatorluğu ve Kilikya'da Ermeni Beyliği sınırlarına yerleştirmek suretiyle o taraflardaki tehlikeli vaziyeti emniyet altına almışlar ve Aşiret beylerine de hudutlardaki araziyi ikta', yâni timar olarak vermişlerdi.

Bu Aşiret beyleri, daha sonra hükûmet kurmağa başlayınca kendilerine merkez yaptıkları şehirlerde Selçuk Sultanlarını takliden, tabiî daha küçük şekilde, memuriyet ve vazifeler ve saray ve teşrifat usulleri ihdas etmeğe başlamışlardı.

İdarî teşkilât ve an'aneler

Anadolu beyliklerinde de devlet, Karahanlılar ve Selçukîlerde olduğu gibi, bir âilenin malı addediliyordu; âilenin en yaşlısına veya âile tarafından baş olarak intihap edilmiş olan en nüfuzlusuna (Ulu Bey) denirdi, arapça resmî tâbir olmak üzere bunu (Emîr-i Âzam) veya (Sultan-ı Âzam) unvaniyle de zikrederlerdi ; bunlardan birincisi yâni Ulu Bey tâbiri, halk ve aşiret efradı arasında carî olup diğer ikisi, teşrifat tahrirat ve fermanlarla sikke, hutbe ve kitabelerde kullanılan resmî unvanlardandı.

Ulu Bey, yâni devletin en büyük reisi, kendisine merkez yaptığı şehirde oturur, diğer evlât ve kardeşleri ise kendilerinin idarelerine verilen vilâyetlerde hükûmet işlerini idare ederlerdi.

Bu tarz, Türklerin müslümanlıktan evvelki teşkilâtının tamamiyle aynı olup bu idare tarzını bilâ istisna bütün Anadolu ve İran Türk hükûmetlerinde ve hattâ on altıncı asır sonuna kadar, aynı tarzda Osmanlılarda görmekteyiz.

Anadolu'daki bu idare tarzına ait muhtelif menbalardaki müteferrik malûmatı teyiden bu hususa dair toplu ve en canlı vesika Düsturnâme'de, Aydın oğulları hükûmetinden bahsedilirken verilen izahat olup bu mütalealar da tamamiyle beyliklerin teşkilâtına tevafuk etmektedir. Osmanlı şehzadelerinin de para bastırmak, harb ilân etmek ve ismine hutbe okutmakdan maada işlerde idarelerinde tamamen serbest olduklarını ve tuğra çektiklerini ve berat verdiklerini de biliyoruz.

Eski Türklerde olduğu gibi, aileden birinin vefatında, onun için mâtem tutmak ve ölenin mevki ve derecesine göre saçlarını kesmek âdet olduğunu ve elbiseyi ters giyip baş açmak ananelerini, Anadolu beylikleri zamanında da görmekteyiz; Aydınoğlu Mehmed Bey, vefat ettiği vakit, aile efradı yedi gün mâtem edip saçlarını kesmişler, sonra onun yerine ikinci oğlu Umur Bey'i intihap etmişlerdi [1]. Saruhan oğullarında ve Candar oğullarında da buna benzer mâtem alâmetleri görülmektedir [2]. Siyahlar giyerek mâtem yapmanın ilk iki asırda Osmanlılar zamanında da carî olduğunu görüyoruz.

* * *

Selçukîlerde olduğu gibi Anadolu Beyliklerinin birinci derecedeki merkezinde, umum devlet işlerini tertip ve tanzim için bir Divân teşkilâtı vardı. Bu divândaki reise ekseriyetle vezir veya sahib-i âzam denilirdi. Divân âmirleri askerî işlere bakmıyarak devletin kanun ve nizamlarının tatbikiyle uğraşır ve maiyyetinde bir kalem heyeti bulunurdu. Devletin malî işleri Divân-ı استیفا İstifâ denilen ayrı bir divân tarafından idare olunurdu; keza Hükümdarın emir ve fermanlarını yazmak için Nişan Divânı, adlî işlerle askerî işler için de ayrı makamlar vardı, fakat devletin kül olarak asıl büyük ve umumî divânı yukarıda yazdığımız birinci divân idi ki bugünkü vekiller heyetinin aynıdır.

Eyaletler veya Vilâyetlerdeki Şehzade'lerin yahut beylerin emirleri altında da merkezdeki divân'ın aynı, fakat daha küçük şekilleri bulunurdu.

Vilâyetleri idare etmek ve bu suretle devlet işlerine alışmak için buralara gönderilecek hükümdar çocukları, küçük iseler, yanlarına Hükümdarın itimat ettiği beylerden biri Ata Bey veya Lala unvaniyle

[1] İbni Batuta seyahatnâmesi türkçesi c 1, s. 337 ve 357.
[2] Düsturnâme-i Enverî, s. 35.

tayin olunur ve şehzâde yetişinceye kadar, hatta yetiştikten sonra da hükûmet işlerini bu Lala idare ederdi.

Vilâyetlerin idaresi validen sonra kadı ve subaşılara bırakılmıştı. Buralarda Müstevfî denilen malî divân reisinin (Maliye Vekilinin) tahsil memurları da bulunur, mükelleflerden topladıkları parayı verilen emre göre icap eden yere sarfederler ve yahut merkezdeki malî divâna gönderirlerdi.

Kadılar, şerî işlere bakarlar ve eşhas arasındaki hukukî davâları hallederlerdi. Subaşılar ise vilâyetin bütün askerî ve inzibatî işlerinden mesul idiler.

Saray teşkilâtı Anadolu Selçuk Hükümdarlarının saraylarını taklit eden Anadolu beylerinin sarayları da mükemmel idi; Selçuk Sarayında olduğu gibi bunların da Hacip (Perdedar veya Mabeyinci) Mirahur, Çaşnigir, Candar, Şaraptar, İnak, Rikâptar, Musahip isimleri altında maiyetleri ve Türklerde pek ziyade ehemmiyet verilen av tertibat ve teşkilâtı vardı. Bu saray teşkilâtı, o beyliğin büyük ve küçük oluşuna göre değişirdi. Bunlardan birinciliği Karaman ve Germiyan beylikleri almışlardı.

Ondördüncü asrın ilk yarısında, Germiyan hükümdarı Birinci Yakub Bey'in Divân heyeti, kadı, kumandan gibi devlet işini gören ve askerî idare ile meşgul olan maiyetinden başka Hazinedar, Mirahur, matbah hademeleri, saray erkânı ve birçok vazife sahibi köleleri bulunduğunu biliyoruz [1].

İbni Batuta meşhur seyahatnâmesinde Aydın oğlu Mehmed Bey'in sarayından ve oradaki tezyinat ve saray teşrifatından bahsile Anadolu beylerinin sarayları hakkında bize bir fikir vermektedir [2].

Yine İbni Batuta'da gördüğümüz, Çandar oğulları zamanındaki merasimde bu cümledendir. (s. 353)

Anadolu beyliklerinde her hangi bir hükûmetin himâyesini tanımış olan Beylikler istisna edilecek olursa para, Âile Reisi olan Ulu Bey nâmına basılır ve hutbe de onun namına okunurdu. Beyliklerin muhtelif قطر kuturlardaki gümüş paraları üç buçuk ile sekiz buçuk kırat arasında tehalüf تخالف etmekte idi [3].

[1] (مسالك الابصار) Mesalik-ül-ebsar (Teşner tarafından basılan nüsha, s 35).
[2] İbni Batuta Seyahatnâmesi tercümesi, c 1, s. 332.
[3] Meskûkât kataloğlarındaki kırat ile Şihabüddin Ömerî'nin eserindeki kırat arasında tehalüf varsa da biz kataloğun kaydını kabul ettik.

En eski Türk âdetlerinden olan ve harp harekâtını andıran *av* tertibat ve teşkilâtı da Anadolu beyliklerinde muntazam surette tatbik edilirdi; Aydın oğlu Mehmed Bey, oğullarını dâvet ederek bir av eğlencesi tertip eylemiş ve bu av esnasında suya düşüp vefat etmişti[1]. Yine bu hükûmetlerde eski Türk عنعنه ananelerini tatbikan "Şölen" denilen umumî ziyafetlere ehemmiyet verilirdi; bu ziyafetler çok zaman bayram günlerinde[2] ve düğünlerde yapılırdı. Osmanlılar zamanındaki Divân-ı Hümayun'un, vazifesi bittikten sonra Divân Heyeti, asker, hademe ve din ve mezheb farkı gözetilmeksizin oradakilere yemek vermek âdeti, Şölenin yalnız divân heyetine ve bir iş için divâna gelmiş olanlara inhisar etmiş şeklinden başka birşey değildir.

Askerî Teşkilât

Anadolu Beyliklerindeki askerlik usûl ve kaidesi tamamiyle Selçukîlerden alınmıştı. Bunlardan, daha sonra meydana çıkan Dulgadır ve Ramazan oğulları Beylikleriyle Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu devletlerinden ilk ikisinde Mısır kölemenlerinin usulü ve diğer ikisinde de Cengiz ve Timurun idarî ve askerî usulleri görülmektedir.

Osmanlıların malûm olan timar teşkilâtı, Anadolu Beyliklerinde de tamamiyle carî idi. Bütün İslâmî Türk Devletlerinde olduğu gibi, arazi, öşür ve resimlerinin çoğu ikta اقطاع veya timar suretiyle hükümdara, beylere ve askere ve vakıflara tahsis edilmişti. Hükümdar veya Ulu Beyin maiyetinde daimî olarak hassa kuvvetlerinden teşekkül eden yaya ve atlı sınıfları vardı.

Ümera denilen maiyyet beyleri, derecelerine göre kendilerine verilen timar nisbetinde asker beslemekle mükellef idiler; timar sahibi olan sipahilerin vefatlarında, timarları evlâtlarına intikal eylemek kanundu. Uç beylerine merbut serhad atlıları da mühim timarlara malik idiler; fetholunan yerlerin idaresi veya timarı oranın fatihine terkedilirdi. Nitekim Aydın, Saruhan, Karasi ve sair ikinci derecedeki beylikler böyle teşekkül etmişlerdi. Yine bazı arazi de bir beyin hizmetine mükâfat olarak Malikâne usulü üzere kendisine verilirdi. Hüsameddin Çoban'a verilen *Kastamonu* ve Muinüddin Süleyman Pervâne'ye verilen *Sinop* bu nevidendi. Kalem erbabının, İlmiye sınıfının, Hükûmdar maiyetindeki vazife sahiplerinin, rütbe ve derece-

[1] Düstürnâme-i Enverî, s. 35.
[2] İbni Batuta Seyahatnâmesi, Şerif Paşa tercümesi, c 1, s. 330.

lerine göre muayyen miktarda timarları vardı. Bunların bir kısmı da gümrük veya halktan alınan resimlerden maaşlarını alırlardı Osmanlıların aynen alarak, sonradan tekemmül ettirdikleri bu teşkilât, Anadolu Selçukîlerinde, Memlûk hükûmetinde ve İlhanîlerde tamamiyle görülmekte ve bunların Anadolu beyliklerinde mevcudiyeti ise elde edilen yeni vesikalarla (Defterhane kayıtları) ve yeni tetkikler neticesinde meydana çıkmaktadır.

Ordu kuvveti

Hükûmdarın atlı ve yaya kuvvetleri ile Beylerin timarları dolayısiyle beslemeğe mecbur oldukları askerler, timarlı sipahîler ve çerik denilen aşiret süvarileri, her bir hükûmetin ordu kuvvetini teşkil etmekte idi. Muharebe zamanında bu kuvvetlere gönüllü nâmiyle bir takım yardımcı kuvvetler de iltihak eylerdi.

Muharebe zamanında ordu, merkez, sağkol, solkol olarak üç kısım üzere tertip olunur ve ordunun önünde Çarhacı veya Talia طليعه denilen Piştar (öncü) kuvveti ve gerisinde de ihtiyat kuvvetleri bulunurdu. Ordu merkezine hükûmdar ve kollara da şehzâdeler kumanda eylerlerdi. Eğer hükûmdarın harbi idare edecek yaşta oğlu yoksa, kolun kumandası itimada lâyık beylere veya hükûmdarın akrabasından birisine bırakılırdı.

Umum ordu kumandanına, Anadolu beyliklerinde çok defa (Subaşı) denilirdi; bu unvan yukarıda yazdığımız gibi, vilâyet askerî kumandanlarına da alem olmuştu.

Anadolu Beyliklerindeki hassa askerinin maaşlarının ne suretle verildiğini bilmiyorsak ta Anadolu Selçukîleriyle Osmanlılarda üçer ayda bir maaş verildiğini bildiğimizden bunların da ayni usulü takip ettiklerini büyük bir ihtimalle kabul edebiliriz.

Anadolu Beylerinin askerî kuvvetleri hakkında katî bir bilgimiz yoktur; fakat bunların ondördüncü asrın ilk yarısı içindeki ordu kuvvetlerine dair Şihabüddin Ömerî'nin verdiği malûmattan istifade edebiliriz.

Me'hazimiz, Karaman oğullarının yirmi beş bin atlı ve yirmi beş bin yaya, (aşiret kuvvetleri hariç) Germiyan oğullarının (kendisine tâbi beyliklerle) iki yüz binden ziyade yaya ve atlı, Eşref oğullarının yetmiş bin, Hamit oğullarından Antalya ve Eğridir şubeleri mecmuunun kırk bin yaya ve atlı, Candar oğullarının yalnız yirmi beş bin atlı, Menteşe oğullarının yüz bin, Aydın oğullarının yetmiş bin, Karesi oğullarının

kırk bin, Saruhan oğullarının yirmi bin atlı ve yaya kuvvetleri olduğunu bir seyyahın malûmatına istinaden beyan etmektedir.

Bunlardan bazılarının miktarı mübalâğalı olmakla beraber, ellerindeki arazi ile harbe iştirak edenlerden mühim bir kısmının askerle birlikte gaza için gelen Alp Erenler'le gönüllüler olduğu nazarı dikkate alınacak olursa mübalâğanın kuvvetini kaybettiği görülür.

Bu beylikler dahilindeki Ahîlerin de askerî teşkilâta benzer mükemmel silâhlı teşkilâtları olduğu da malûmumuzdur; hattâ İbni Batuta *Lâdik*, yâni *Denizli*'yi ziyareti esnasında burada gördüğü Ahî alaylarından bahsetmektedir[1]. Mamafih bunlar ordu kuvveti olmayıp mahallî muhafaza kuvvetidir.

Anadolu Beyleri, muharebesiz zamanlarında askerî işleri katiyyen ihmal etmezler ve elde ettikleri yerlerde tutuna bilmek ve futuhat yapabilmek için bu cihete pek ziyade ehemmiyet verirlerdi; Germiyan ve Hamid oğulları hükûmdarlarının, askerlerini daima teftiş eylediklerini ve bunları mütemadiyen gözden geçirip manevra yaptırdıklarını bir mehazımız yazmaktadır[2].

Yine bu eserden, askerî teşkilâtı pek mükemmel olan Germiyanlıların hudutlarından harbe karşı mevziler yapıp askeri buralarda toplayarak manevra ve hazırlık talimleri yaptırdıklarını da öğrenmekteyiz.

Anadolu Beyliklerinden sahile malik olanların donanmaları bulunduğunu ve bu sâyede mühim muvaffakiyetler elde ettiklerini bu devletlerin siyasî kısımlarını yazarken beyân ettiğimden burada tekrarına lüzum görmedim.

Umum Anadolu Beyliklerindeki orduların kullandıkları silâhlar, kargı, ok, yay, kılıç, hançer, zırh, süngü, çomak, balta., nacak (küçük balta) ve muhasarada kale içine taş ve sair ağır şeyler atmak için mançınık ve bunun küçüğü olan arrade عراده ve kale dıvarlarını delmek için kullanılan makkap (Miskab) gibi o zamana mahsus harp âletleri idi. Germiyan ordusunun ondördüncü asrın ilk yarısında kargı ve ok kullanır ayrı ayrı alayları vardı.

Anadolu Beylikleri ordularında, her kısmın bayrağı, davul, kös, (beygir üzerinde giden büyük davul) zurna, nakkare, zil ve borulardan mürekkep bandoları bulunmakta idi.

[1] Şeyahatnâme (Şerif Paşa) tercümesi (c. 1, s. 320).

[2] Mesalik-ül'ebsar (Memleket-i Germiyan ve Memleket-i Amideli bahisleri).

Karakoyunlu ve Akkoyunlulara gelince

Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerindeki idarî ve askerî teşkilât ile saray usul ve kaideleri esas itibariyle Anadolu Beyliklerinin ayni ise de onlardan daha geniş ve daha muntazamdı. Bir de bu iki devlette Moğol ve Timurîlerin mülkî ve askerî ıstılahları carî idi.

Istılah farkı nazarı dikkate alınmayacak olursa, Karakoyunlu ve Akkoyunlulardaki devlet idaresi, Anadolu Selçukîlerinin de ayni idi. Bu iki devlette de Divân işleri (Sahib-i Divân) ismi verilen en nüfuzlu bir vezirin eline verilmişti. Bunun emrinde (Sahib-i Âzam) adını taşıyan reisler vardı.

Gerek İlhanîler devrinde ve gerek Timur zamanındaki divân ve malî işleri Akkoyunlu Hükûmdarı Uzun Hasan Bey esaslı surette ıslah eylemiş ve koyduğu kanun ve usuller kendisinden sonra Safevîler zamanında da devam etmiştir[1].

Eyalet veya vilâyetler, kendilerine ikta edilen Beylerbeğiler taraflarından idare olunurdu. Hükümdarın saray teşkilâtı, Selçukîlerin ve Anadolu Beyliklerinin aynı olup, bittabi Beyliklerin saraylarından daha debdebeli idi. Bunların gerek coğrafî mevkileri ve gerekse idarelerindeki yerlerin geniş mıntakaları ihtiva etmesi itibariyle, Osmanlı İmparatorluğu zamanında olduğu gibi, fazla miktarda saray vazife ve memuriyetleri ihdas edilmiş ve bu suretle hükümdarın ihtişam ve teşrifat usulleri de o nisbette büyümüştür. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'in maiyyeti teşkilâtı, muasırı olan Osmanlı Padişahı II. Mehmed'le hemen ayni derecede idi.

Rikâbdar, Bugâvul (Caşnigir), Mirahur, Musahib, Ayakçı, yâni Şarapdar ve saire isimleri altında Anadolu beyliklerinde gördüğümüz vazife sahibleriyle maiyyetlerine, buralarda daha esaslı usul ve kaidelere bağlı olarak tesadüf etmekteyiz.

İlhanîlerde olduğu gibi[2] Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinde İnak[3] denilen bir sınıf daha vardı ki, bunlar Osmanlı İmparatorluğundaki hükümdar emirlerini icap edenlere tebliğ eden (متفرقه) Müteferrika'lara benzemektedir; pek asîl Türk evlâdından alınan ve Pâdişahın îtimad ettikleri adamlardan olan İnaklar vasıtasiyle icap

[1] Lübb-üt-tevarih لب التواريخ (Mirza Yahya).

[2] صبح الاعشى Subh-ul'âşa c. 4, s. 426.

[3] İnak tâbirini Büyük Selçukilerde de görüyoruz. العراضه Elurâza tercümesi M. Tetebbular sayı 5, s. 270.

eden yerlere en mahrem ve mühim emirler tebliğ edilirdi, İnakların başları nüfuzlu beylerden seçilirdi. Selçukîlerle İlhanîlerde kullanılan "Pervâneci" tâbiri Akkoyunlularda da vardı[1].

Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinde Hükümdarın maiyyetindeki asker, yaya ve atlı kuvvetlerden mürekkepti; beylere merbut timarlı asker ile ayrıca mühim bir yekûn teşkil eden timarlı sipahi ve çerik denilen aşiret kuvvetleri bu devletlerin de esas askerî kuvvetlerini vücude getiriyordu. Bilhassa bu iki devlette çerik kuvvetleri pek fazla idi.

Hükûmdarın Hassa Nökerleri denilen Kapı kulu yaya ve atlısı ile Azaplardan başka kuşçu, parsçı, bâzbâz, deveci, yamçı (kılavuz), râd'endaz (رعد انداز) gibi müteaddit kulları vardı.

Bunlardan ilk üçü, avcılık için olup deveciler, harp ağırlıklarını naklederler. Yamçılar, askerlerin geçecekleri yolu gösterirler, râd'endaz denilen nâreciler ise harp zamanında ordu efradını teşci ederlerdi. Muharebe devam ederken râdendazların hizmetleri pek büyüktü.

Kara Yusuf'un oğlu İskender, Şahruh'un iki yüz bin kişilik ordusunu onun dörtte biri olan bir kuvvetle mağlûp etmek üzere iken Şahruh râdendazlarının hileli nârelerinden dolayı ordusu bozulmuş ve muharebeyi kaybetmesine bir şey kalmamış olan Şahruh ordusu da bu sâyede kurtulabilmişti[2].

Karakoyunlu ve Akkoyunlularda askerin silâh altına çağrılması, toplanması ve toplanma yerlerinin tâyini, ordu emîrlerinin ilân ve tebliği "Tavacı" denilen bir sınıf asker toplama memurlarının vazifesi olup bunların âmiri ise en yüksek ve emniyetli beylerden bulunurdu. Tavacılar bütün askerin defterini tutarlar ve ordu kuvvetinin muhafazasına dikkat ederlerdi[3].

[1] (Tuhfe-i Sâmî — تحفۀ سامی Sam Mirza Tezkiresi ve Düstur-ül'kâtib دستور الكاتب

[2] İskender'in biraderi Isfahan Mirza'nın, Şahruh askerleri tarafından yakalandığı ilân olunarak davullar çalınmıştı.

[3] Tavacı lûgati; Ahsen-üt'tevarih'de Tokaciyan diye zikrediliyor. Vessaf وصاف lûgatinde kanunnâmeci, Lûgat-i Nevaiyyede نوائيه ulak, Çagatay lûgatinde dellal, münadi, Arznâme ile Timurnâmelerde Ahz-i asker memuru, askeri tertib ve ihzar ve ordu emirlerinin askere iblâğı ile muvazzaf memur manâsına olarak görülüyor; bu tâbir Selçukîlerde yoktur; Osmanlılarda, Hindistan Türk Devletlerinde, Safavî, Özbek ve Timurîlerde kullanılmış olduğunu görüyoruz; Milâdî 1200 den sonra Sırbistan ve Bosnada (Tepeciya) unvanı meydana çıkıyor; bunun medlûli sarih değildir; bu kelime İslavca olmayıp Karadeniz'in şimalinden Rumeliye gelen Türk kabilelerine ait bir ünvan

Ordu kumandanlıklarından en büyük rütbe sahibine "Emîr-i Âzam" denilmekte olup Şehzâdelerden sonra bu rütbeyi hâiz beyler, ordunun en büyük kumandanı sayılmakta idiler; bunların kılınçları altın yaldızlı olurdu.

Ordu tertibatı Selçuk ve Anadolu Beyliklerindekinin ayni idi. Ordunun pişdar (öncü) kuvvetine, yâni harpte hükümdarın merkez kuvvetlerinin ön tarafındaki ilk hücum kuvvetlerine "Mankalay" ismi verilirdi.

Hükümdarın maiyyetindeki kapı kulu askeri, yâni onların tâbirlerince, Hassa Nökerleri maaşlarını divândan alırlardı.

Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf Bey, askerlerinin maaşlarını tam zamanında almalarına pek ziyade dikkat ederdi; bunun için de ayrıca bir teşkilât vücude getirmişti.

Akkoyunluların askerî usul ve idareleriyle bunların miktarına dair Celâlüddin Devvanî'nin عرضنامه *Arznâme*'sinde kâfî derecede malûmat vardır. Buna göre, Hassa Nöker'leri ile İnak ve Pâdişah maiyyetinin kuvvetleri onbin kadardır. Bundan başka, yine kapı kulu askerlerinden sağ kolun mevcudu 9154, sol kolun 7370 ve ön kol veya merkez ise 5662 olup şu halde eyâlet ve aşiret askerlerinden ayrı olarak Uzun Hasan Bey'in maaşlı maiyyet askeri otuz iki binden fazla idi ki, muasırı olan Osmanlı ordusunun o tarihteki mevcudu ile aşağı yukarı ayni miktarda bulunuyordu[1].

* * *

Bu kısma nihayet vermeden evvel Anadolu beyliklerinden her birinin ayrı ayrı varidatı ile maaş ve sair masarifatına dair de mümkün

olduğu anlaşılıyor ve vesikalara göre Osmanlıların Rumeli fütühatı zamanında büyük arazi sahibi asilzadelere veriliyor. Osmanlı Türkleri bunu Timarlı Akıncı olanlar hakkında kullanıyorlar; kanunnâme ve mühimme defterlerindeki Tavice, Taviç Tavaa Toyçe budur. Bu isim Aşıkpaşa Zade tarihinde Tavcı diye geçiyor.

[1] Anadolu Beyliklerinde devlet teşkilâtını yazarken aşağıdaki eserlerle, hususî notlardan istifade edilmiştir:

İbni Bîbî ve Yazıcı Zade Ali'nin Selçuknâmeleri, Anadolu'da Türk medeniyeti, Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar. İbni Batuta seyahatnâmesi, Mesalik-ül'ebsar, Ahsen-üt-tevarih, Lübb-üt-tevarih, Cami-üd'düvel, Arznâme, Kara koyunlu ve Ak koyunlulara ve Safevîlere dair muhtelif eserlerden toplanmış farisî tarih (Millet Kütübhanesi), Meskûkât kataloğu, Nüzhet-ül' Küttab — نزهة الكتاب (Hamdullahı Müstevfi.) Subh-ul'âşa صبح الاعشى Devletşah ve Sam Mirza Tezkireleri, Düsturnâme-i Enverî.

olduğu kadar malûmat verilmesi icap ediyorsa da elde ve parça parça toplanmak suretiyle tarihlerde bu kısma dair malûmat yoktur. Yalnız İlhanî hükûmetine dair olan menbalarda uc hükûmetlerinin İlhanî hazinesine senevî bir para verdikleri yazılı olup fakat miktarı gösterilmemiştir. Hamdullah Müstevfi, Nüzhet-ül'küttab نزهة الكتاب ismindeki eserinde *Sivas, Ankara, Erzincan, Eğridir* vesair şehirlerin İlhanî divânına verdikleri senevî vergi miktarını yazmaktadır; fakat bunda da uc hükûmetlerinin top yekûn verdikleri vergi miktarı yazılmamıştır. Şu halde bu bahsi ilerde elde edilecek yeni vesikalara göre yazmak üzere şimdilik terketmek mecburiyetindeyiz. Ancak beyliklerden Aydın, Menteşe, Hamid, Karaman, Pervâne ve Candar oğullarının mühim ticaret iskelelerine malik olarak bu iskelelerden epi varidat temin eylediklerini işaret etmek lâzımdır.

XIV VE XV İNCİ ASIRLARDA
ANADOLU BEYLİKLERİYLE, KARAKOYUNLU VE AKKOYUNLU DEVLETLERİNDE FİKRÎ HAREKET

XIII üncü asra bir bakış

Haçlı seferlerini bertaraf ile Küçük Asyada Türk birliğini temin ve Anadolu'yu ilim, şiir ve san'at ve ticaret noktasından inkişafa mazhar eden Anadolu Selçukîleri zamanındaki fikir hayatının, 1243 vakası, yâni Moğul istilâsı üzerine maddî ve manevî sarsıntıya ve bunun neticesi olarak daha bir takım siyasî cereyan ve entrikalar dolayısiyle muvakkat bir zaman için batâete (بطائت) uğradığını görmekteyiz.

Artık bu son devrin, çeyrek asırlık bir kısmında Râvendi' (راوندى)nin birinci Giyasüddin Keyhüsrev namına yazdığı Râhat-üs-sudûr (راحة الصدور) isimli Selçuk tarihini, Rüknüddin Süleyman namına, Nizamüddin Gencevî ile Gazi oğlu Ahmed'in kaleme aldıkları Mahzen-ül-esrar (مخزن الاسرار) ve Kelile ve Dimne' (كليله و دمنه) yi, Şehabeddin matktulün (شهاب الدين سهرووردى) İkinci Kılınç Aslan'a ithaf ettiği Pertevnâme (پرتو نامه) ile Kadı Bürhaneddini Anevî'nin İzzüddin Keykâvüs namına yazdığı farisî Enis-ül Kulübi'i (انيس القلوب) Necmüddin Daye'nin Alâüddin Keykûbad'a ithaf ettiği Mirsâd-ül-ibad (مرصاد العباد) ve yine o hükümdar nâmına Ahmed bin Sa-d'üzzencanî'nin (احمد بن سعد الزنجانى) yazdığı (كتاب اللطائف العلائيه فى الفضائل السنيه) *Kitab-ül-letaif-ül Alâiyye fil fezail-is-seniyye* ve buna mümasil ilmî kıymetleri yüksek eserleri görmüyoruz.

Moğol istilâsı zamanında İlim hareketlerinin tamamiyle durduğu iddia edilemez ise de bilhassa bu cereyanın rubu' asırlık bir müddet zarfında, yâni takriben (1270) e kadar pek ağır yürüdüğü ve bu tarihten sonra tedricî surette tekrar inkişafa başladığı da reddolunamaz.

Elimizde son devre, yâni onüçüncü asrın 1270'ten sonraki zamanına âit olarak Sadrüddin Konevî müridlerinden Said Kaşanî (سعيد قاشانى) tarafından yazılan ve Muinüddin Süleyman Pervâne'ye ithaf edilen (شرح قصيدهٔ ابن فارض) *şerh-i kaside-i ibn Fârız*) ve صدر متطبب *Sadr-ı mütetabbib* diye meşhur olan Zekiyyüddin Ebubekir'in Ravzatülküttab روضة الكتاب isimli münşeatı ve 1284 de

Mahmud oğlu Hatıp Mehmed'in, İkinci Mes'ud nâmına kaleme aldığı siyasete dair farîsî (قسطاس العداله) *Kıstas-ül-adâle*) si İbni Bîbî'nin Farisî Selçuknâmesi, Horasanlı Hoca Dehhanî'nin Üçüncü Alâüddin Keykubad'ın emriyle yazdığı manzum Farisî Selçuknâmesi varsa da bu asrın ilk yarısındaki eserlere nisbetle ilmî kıymetleri daha noksandır; maamafih, bu asır sonlarında Tasavvufî تصوفى manzumelere, Mevlevîlik, Babaîlik akidelerini neşreden Mesnevilere daha ziyade tesadüf olunması nazarı dikkati celbetmekte ve bu tarihlerden îtibaren Anadolu'da sür'atle genişleyerek başlı başına bir tetkik mevzuu olan bir Tasavvuf cereyanı görülmektedir.

Sofiyye'ye (Mutasavvıflara) müsait ve mültefit bir siyaset takip eden Anadolu Selçukîleri zamanında ve bilhassa bu asrın sonlarında, sofîliğin Anadolu'da iyiden iyiye yerleştiğine şahit oluyoruz. İslâm âleminde şöhret bulan büyük mutasavvıflar bu muhitte yer bulmuşlar ve muhtelif vasıtalarla ve bilhassa manzum propaganda eserleriyle tarikat ve akidelerini neşre başlamışlardır ki, bu propagandaların esaslı tesirleri ondördüncü asırda Anadolu içtimaî hayatında bâriz surette göze çarpmaktadır.

Biz, XIII üncü asırda Vahdet-i Vücut وحدت وجود felsefesini neşreden Şeyh-i Ekber (Muhyiddin ibn Arabî) ve üvey oğlu Sadrüddin Konevî ve Mevlâna Celâlüddini Rumî, Necmüddin Dâye, Fahrüddin ve saire gibi Anadolu'da mühim tesirler bırakmış olan büyük mutasavvıflardan ve Bâbaî'lerden bahsetmiyerek bu asrın, aşağıda yazdığımız XIV ncü asra yaptığı tesiri göstermek îtibariyle yalnız bu cihete dikkat edilmesini işaretle iktifa ediyoruz.

* * *

Hükûmet kurmağa başladıkları vakit zamanlarının çoğunu memleketler elde etmeğe ve mücadelelere hasreden Anadolu Beyliklerinin tarihî vaziyetleri tetkik edilirken onların bu kadar siyasî gürültüler arasında bile ilim hareketlerinin başında bulunduklarını veya fikir adamlarını himaye eylediklerini takdirle görmekteyiz.

Son zamanlara kadar, Anadolu Beyliklerindeki fikir cereyanlarına ait malûmatımız pek az ve bunlar da âdeta üç, beş kitaba inhisar ediyordu, bu kadar malezime ile on dört ve on beşinci asırlarda bu Beylikler zamanındaki fikir hareketlerini isabetli surette göstermek bittabi mümkün olamazdı; son senelerde elde edilen ve mevcudu epi bir yekûn tutan eserler, Anadolu Beyliklerindeki ilim cereyanlarına dâir bizi bir

icmal yapmağa sevkedebilecek miktara vardığından okuyuculara eserimizin hacmi nisbetinde biraz malûmat vermeyi faydalı buldum.

Ondördüncü asrın tamamiyle, onbeşinci asrın ilk yarısında Konya, Kayseri, Niğde, Sıvas, Kastamonu, Ankara, Sinop, Kütahya, Birgi, Tire, Peçin (Milâs kazasında) Ayaslug, Bursa, İznik, Lâdik (Denizli), Gülşehir (Arapsun), Kırşehir, Amasya Ankara gibi başlıca Anadolu şehirleri birer ilim merkezi olmuşlardı. Zaten bunlardan dört evvelkisi onüçüncü asırda Selçukiler zamanında da birinci derecede ilim merkezi olan şehirlerden sayılmakta idiler.

Yukarıda isimlerini sıraladığımız Anadolu şehirlerinde yazılan, gerek manzum ve gerek mensûr ilmî, edebî, tasavvufî ve kahramanlığa (حماسى) müteallik eserlerle hem havas sınıfının ve hem halk tabakasının ihtiyaçları tatmin edilmekte idi.

Biz bu asırlarda yazılan eserlerin tahlillerine girişmeksizin, yalnız isimlerini bildirmek ve bir buçuk asırlık Anadolu Beylikleri zamanındaki fikir hareketleri hakkında bir kanaat vermek suretiyle bu devirlerin ilmî edebî cereyanlarından muhtasaran bahsedeceğiz.

XIV üncü asırdaki fikrî cereyan

Daha evvel söylediğimiz gibi, Anadolu Beyleri ya bizzat ilmî ve edebî cereyanların başlarında bulunmak suretiyle bu cereyanı teşvik etmişler veya ilim adamlarını himaye ederek irfan âlemine karşı vazifelerini yapmışlardır.

Çoğu, türkçeden başka bir lisan bilmeyen Beyler, yazılan eserlerin daha ziyade türkçe olmasına itina etmek suretiyle hem kendilerinin hem de tebaalarının istifadelerini göz önünde bulundurmuşlar ve millî lisanın inkişafına hizmet etmişlerdi. İşte bundan dolayıdır ki, ilmî eserlerden başka halkın fütuhat hislerini kuvvetlendirmek için bu devirde manzum ve mensur bir çok kahramanlık hikâyeleri yazılmış ve halk arasında yayılmıştır.

Bir taraftan ilim adamlarını getirerek onları ihsan ve iltifatlariyle teşvik eden ilmî mübahase ve münakaşalara kıymet veren Anadolu hükûmdarları diğer taraftan da onların ilmî müktesebatından istifade ile talebe yetiştirmeleri için bugün de bakayasını gördüğümüz medrese, kütüphane, imâret ve misafirhaneler tesisine ehemmiyet vermişlerdi.

İşte bundan dolayı ondördüncü asırda Anadoluda her hükûmdarın yanında, himâyesinde bulunan kıymetli ilim adamlarına rast gelmekteyiz; hattâ bunların içinden hükûmdara gücenip başka bir hükûmdarın yanına giderek büyük hürmetlere mazhar olanları ve kendi

hükûmdarlarının ricaları üzerine naz ve istiğna ile avdet edenleri bile vardır[1]. Anadolu Beylerinin bu tarzda hareketleri, âlim ve mütefekkirlere verdikleri ehemmiyeti göstermesi itibariyle kayda şayan bir noktadır; bu sebebe binâendir ki, ondördüncü asırda Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde tıp, heyet, riyaziye, edebiyat, tarih, tasavvuf ve müslümanlığa dair eserler yazan âlim, ârif, edip ve şâirlere tesadüf edilmektedir.

Bu cümleden olarak 1389 da Gerede kalesi civarındaki Argıt dağını[2] gezerek o dağda bulunan otların hassasına dâir (Hülâsatüttıp خلاصة الطب) ve daha doğrusu Müntehab-ı Şifa-i Tıp منتخب شفاء طب adındaki pek mühim tıbbî eserini yazan İshak Bin Murad ismindeki âlimi başta zikretmemiz lâzımdır[3]. Bu risale iki kısım olub birinci kısmı otların hassasından, ikinci kısım ise muhtasar olarak bu otların amelîsinden bahseder.

1380 de Aydınoğlu İsa Bey namına Şifa-ül-eskam شفاء الاسقام isimli maruf kitabını telif eden Haci Paşa'nın eseri de zamanına göre ilmî kıymeti haiz eserlerden olup bunun muhtasarı olarak bir de (منتخب شفا)sı vardır. "Müntehab-ı şifa" üç kısım olup: 1 — Tıbbın ilmî ve amelî kısmından, 2 — Gıdalar, şurublar ve edviyelerden, 3 — üncü fasıl ise marazların sebeb ve ilâçlarından ve alâmetlerinden bahsetmektedir. Bu eser de Aydınoğlu nâmınadır[4].

Heyete dair Allâme, Şirazlı Mahmud tarafından Kastamonu Beyi Hüsamüddin Çobanın oğlu Muzafferüddin Yavlak Arslan'a ithaf edilen (اختيارات المظفرى İhtiyarat-ül-Muzafferî) yi[5], şair ve âlim Germiyan'lı Ahmedî'nin Tıbba ve Hıfzussıha حفظالصحه ya dair kaleme aldığı ترويح الارواح Tervih-ul-ervah isimli manzum ve mufassal eserini[5] zikretmek suretiyle bu asırda Tıp ve Heyete dair yazılmış başlıca eserleri gösterebiliriz.

[1] Bu meyanda Osmanlı hükümdarına gücenerek Karaman oğlunun yanına giden Monla Fenarîye Karamanoğlu, günde bin akçe ve talebesine beşyüz akçe tahsis etmişti (Şekayık s. 51).

[2] Arıt veya Argıt dağı Bartın ile Safranbolu'nun Ulus nahiyesi'nin birleştiği yerdedir, haritalarda Arıt dağı yazılıyor.

[3] *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı eserde Murad bin İshak diye kaydolunan müellifin eseri Havas-ül-edviye خواص الادويه ve tarihi de 792 H. 1387 M. dir. Bu kitaptaki malûmat Zeynüddin Cürcanî'nin Zahire-i Harezmşahisi ile İbn-i Sinâ'nın Kanunundan alınmıştır (Millet Kütüphanesi Tıp No 109).

[4] Ayasofya kütüphanesinde (2574) ve (2575) numaralarda iki nüsha vardır.

[5] Manzum ve mufassal olan bu eserin bir nüshası Ayasofya kütüphanesi'nde (3595) numarada olup Yıldırım Bayezid'e ithaf edilmiştir.

Bu yüksek âlimlerden İshak bin Murad hakkında şimdilik başka, bildiğimiz yoktur. Ondördüncü asırda islâm âleminin en yüksek âlim ve tabibi olan Hacı Paşa'nın (Hızır bin Ali) sâir ilmî eserlerinden başka yine tıbba dair (Teshîl) isiminde bir eseri daha vardır.

Heyetten (İhtiyârât-ül Muzafferî اختيارات المظفرى) yi yazan Allâme-i Şirazî iptida heyetten (نهاية الادراك فى دراية الافلاك Nihayet-ül-idrak fi dirayet-il eflak) adlı eserini yazmış ve sonra bunu ihtisar ederek Muzafferüddin nâmına, İhtiyarat-ül-muzafferi'yi kaleme almıştır. Farsça olan bu eser Ayasofya kütüphanesi No. 2574 dedir. İçinde şekiller de vardır.

Allâme-i Şirazî, yüksek ilim Adamları arasında allâme-i Mutlak diye şöhreti olan Mahmud bin Mesud'dur. Bir müddet Kastamonu'da oturarak oranın Hükûmdarları Muzafferüddin ve Candar oğlu Süleyman Paşa namlarına eserler yazmıştı ki, bu ikinci eseri Gazalînin İhya-ül-u'lûm'unun muhtasarı olan (Candarı hükumdar Süleyman paşa adına انتخاب سليمانى İntihab-ı Süleymanî)'dir.

Aydın oğlu Mehmed Bey namına yazılan ve Arapça, peygamberler tarihi olup türkçeye çevrilen Arâis عرائس tercemesi[1], Hoylu Abdülmümin oğlu Hasan'ın yukarıda ismi yazılan Kastamonu Beyi Muzafferüddin namına kaleme aldığı *Nüzhe-tü-lküttab* نزهةالكتاب ile oğlu Emîr Mahmud Bey namına ayni eserin muhtasarı olan *(Kavâid-ürresail* قواعدالرسائل *)* adlı kavaide dair iki eseri ve 1348 de *Kütahya*'da yazılarak "Sahi-büs-seyfi Vel-kalem" diye âlim bir kumandan olduğu beyan edilen Ahmed bin Baba bin Abdürrezzak'a ithaf olunan sarf'a (gramer) dair Kâfiye şerhi, Denizli Beyi İnanç oğlu Murad Arslan namına yazılan İhlâs ve Fatiha tefsirleri ve türk lisanı cihetinden bu gün bile tetkike değeri olan ve Candar oğlu İsfendiyar Bey'in emriyle yazılan Cevahir-ül-esdaf جواهر الاصداف ismindeki Kur'an tefsiri ve yine lisan itibariyle kıymeti olan ve Hızır bin Göl beyi adına terceme ve tefsir edilen Sûre-i Mülk tefsiri, Monla Fenarî'nin Karaman oğlu namına kaleme aldığı (عين الاعيان) Ayn-ül-âyan اجمل Fatiha suresi tefsiri bu asırda din, sarf, tarih ve lisana dair yazılmış olan eserler cümlesindendir. Eşref-oğullarından Mübarizüddin Mehmed bin Süleyman nâmına Şemsüddin Mehmed Tüşterî tarafından felsefî mahiyette yazılan الفصول الاشرفيه Elfusul-ül eşrefiyye adlı eser, 710 h 1310 m de *Konya*'da istinsah olunmuştur. Bu nüsha 2445 no ile Ayasofya kütüphanesindedir.

* * *

[1] Bir nüshası Bursa Ulucami kütüphanesinde, diğer nüshası ise Artvin Mahkeme Reisi Bay Ahmed'dedir.

Onüçüncü asırdaki tasavvuf cereyanlarından bahsederken bu cereyanın ondördüncü asırda mühim semereler verdiğini söyliyerek nazarı dikkati celbeylemiştik. Bu asırda Anadolu, Mevlevîlik (مولوى) ve Babâilik (بابائى) gibi iki mühim ana tarikatin tesiri altında bulunmakta idi. İşte bu tesir neticesi olarak tasavvuf sahasında da yazılmış bir hayli esere tesadüf etmekteyiz.

Gülşehirli Şeyh Ahmed tarafından 1317 de yazılmış olan Feleknâme فلكنامه ve kendi şeyhi Ahi Evren'in menakıbine dâir kaleme aldığı manzum (Kerâmât-ı Ahi Evren) ve Mevlâna Celâlüddin Rûmî'-den mülhem olarak ilâvelerle süslenen Feridüddin Attar'ın Mantık-ut-tayr منطق الطير tercemesi Gülşehrî'nin tasavvuf vâdisinde yazıdğı eserlerdendir. Bu eserlerinden başka Gülşehrînin Fıkıh'tan manzum "Kuduri قدورى" isimli bir eseri daha olduğunu (منطق الطير) adlı eserinin sonunda tarih kısmındaki kayıttan anlıyoruz.

Memleketi ismiyle şöhret bulan Şeyh Ahmed'in, zamanına nazaran nazmı güzeldir. Nazımlarında sevimli ve câzip üslûbu ve tasvirdeki kudret ve muvaffakiyeti göze çarpmaktadır.

Gülşehrî'nin yetiştirmelerinden olan Âşık Paşa'nın Türkçeden başka lisan bilmiyenlere tasavvuf yollarını gösteren ve (Mevlânâ) ile oğlu (Sultan Veled) den mülhem olarak yazılan (Garibnâme) si de kayda lâyiktir.

Anadoluda hurufîliğin intişarında pek mühim rolü olan ve bu asrın son yarısından îtibaren zamanımıza kadar Anadolu ve İranda şöhret bulan Nesimî'nin ismini ve pek mühim olan dîvânını zikretmek zarurîdir.

Lehçesi itibariyle Azerî olup, şiirlerindeki incelik ve terennüm cihetiyle cidden büyük bir şair olduğunda şüphe olmıyan Nesimî 1404 senesinde[1] Haleb'te derisi yüzülünciye kadar hurufîlik akidelerini muvaffakıyetle neşretmiştir.

Son Selçuk hükümdarı II. Giyasüddin Mes'ud nâmına birçok kasideleri olan ve oğlu Ulu Ârif Çelebi ile Anadolu'da var kuvvetiyle mevlevîliği neşre çalışan Bahaüddin Sultan Veled de bu asrın ilk zamanlarındaki mutasavvıf şairlerdendir. Velednâme, ولدنامه İptidanâme, İntihanâme hep Mevlevîliğin neşri için yazılmış küçük küçük

[1] Kemalüddin Ebülgazi Sultan Hüseyin bin Mansur bin Baykara tarafından kaleme alınan مجالس العشاق da Nesimîn'in vefatı (837 h 1433 m) senesinde gösterilmiştir (Paris Millî kütüphanesi Farisî yazmalar ilâve 1424) "rahmetli Mükrimin Halil'in Kütüphanesi".

kitab'lardır. Meşhur Rebabnâme' ربابنامه sini İlhanî hükümdarı Olcayto Hüdâbende Mehmed nâmına yazmıştır. 1312 senesinde Ulu Ârif Çelebi'nin emriyle Ahmed Eflâkî tarafından kaleme alınan مناقب العارفين تاج الكاشفين Menakıb-ül-arifin tâc-ül-kâşifin ismindeki Eflâkî tezkiresi, Mevievîliğln Anadolu'da intişarına hizmet eden eserlerdendir.

1361 de Meddah mahlâslı Mevlevî Yusuf isminde bir şâirin, Candar Hükümdarı Celâlüddin Bayezid (Kötürüm Bayezid) nâmına, şiî شيعى Ulemadan Ebu Mihnef'den ابو مخنف (Maktelî Hüseyin مقتل حسين) ismiyle terceme eylediği (Hüseyin bin Ali) nin şehadetini tasvir eden üç bin küsur beyitli manzum Mesnevisi ve 1368 de Sıvas'ta yazdığı manzum, Varaka ve Gülşah efsanesi ondördüncü asırdaki şayanı kayıt eserlerdendir.

Bunlardan birincisi Hazret-i Hüseyn'in Kerbeladaki şehadeti faciasınını göstermek itibariyle suzişli olduğu gibi, ikincisi de zamanımıza kadar halk tabakası arasında okunması cihetiyle zikre değeri olan ondördüncü asır yadigârlarındandır.

Ondördüncü asrın başlarında henüz hayatta bulunan (vefatı 1307 den sonra) ve zamanımıza kadar şöhret ve kuvvetini muhafaza eden Tapduk Emre halifesi Yunüs Emre'yi de burada zikretmek lâzımdır. Mükemmel dîvanı ve رسالة النصحيه isimli manzum risalesi olan Yunüs, tasavvufî şiirleriyle XIV üncü ve müteakip asırlardaki mutasavvıf şâirler üzerinde pek ziyade müessir olmuştur ki, Sait Emre, Kasım, İsmail Ümmî, Şeyhoğlu Satı kendisinin ilk muakkiplerindendir[1]. Yunüs Emre'nin manzumeleri kendisinden sonra gelen diğer iki Yunüs ile karıştırılmış ve ona aid olmayan bir kısım manzumeler ona maledilmiştir.

İlmî eserlerde olduğu gibi ondördüncü asırda mevzuları İran edebiyatından alınmış olan hikâye ve şiirlere de tesadüf edilmektedir. Zaten bu asırda Anadolu'da, bilhassa İran edebiyatının bâriz tesiri görülmekte olduğunu yukarıdanberi isimlerini yazdığımız, terceme edilmiş eserlerden anlamaktayız.

Yalnız burada nazarı dikkate alınması pek lâzım olan bir noktaya işaret edelim; o da, bu terceme edilen eserlerin bir kısmının aynen terceme olmayıp, adapte edilmek ve tevsi olunmak suretiyle meydana getirilmiş eserler olduğudur. Bunlardan en mühimmi, aslı farisî olan ve Şeyhî

[1] Fazla malûmat için Bay Abdülbaki'nin *(Yunüs)* adlı eserine bakın.

Sinan'ın Hüsrev ve Şirin'i tarzında kaleme alınan (Süheyl-ü Nevbehar سهيل نوبهار) ismindeki romandır ki, hem terceme hem de adaptasyondur.

Bu manzum eserin bin beytini Mesud bin Ahmed'in yeğeni İzzeddin Ahmed yazmış ve geri kalan kısmını da Mesut ikmal etmiştir. Avrupa'da Hanovr'da basılmış olan bu eserin minyatürlü bir nüshası Çankırı mebusu merhum Bay Talât'da idi. Şair, eserin nazmında muvaffakiyet göstermiştir.

1354 te yazılarak Süheyl-ü Nevbehar derecesinde muvaffakiyet görülmeyen ve Bostan'ın بوستان bir kısmının tercemesi olan 1773 beyitli Ferhenk nâme-i Sâdi فرهنك نامۀ سعدی tercemesi de, Gülşehirli olan bu hoca Mesut bin Ahmed'e aittir. Aydınoğlu Gazî Umur namına yazılmış bulunan Kelile ve Dimne tercemesi de bu, Mesud'un olup bir nüshası Lâleli kütüphanesinde 1897 numaradadır ve bu da Farisîden tercemedir.

Bundan sonra Germiyan oğlu Süleyman Şah'ın musahip, nişancı ve defterdarı olup efendisinin vefatı üzerine onun damadı Yıldırım Bayezid'e intisap eden ve romantik bir şair olan Germiyanlı Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa'nın eserlerini zikretmek lâzımdır.

Hoca Mesud'un şağirt ve muakkibi olan Şeyhoğlu, Hurşitnâme خورشيد نامه ve Kenz-ül-kübera كنز الكبرا isimli eserleriyle şöhret bulmuştur. Şeyhoğlu, Hurşitnâme denilen Hurşit ve Ferehşad isimli ve 7640 beyitli manzum romanını iptida Germiyan oğlu Süleymanşah namına yazmağa başlamış iken 1388 tarihinde anın vefatiyle bu eseri 792 H 1390 da buna Al-i Osman kısmında ilâve ederek, Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebiye takdim etmiştir.

Kenz-ül-Kübera ise siyâset ve ahlâka dair yazılmış güzel bir eserdir. 1400 senesinde ikmal edilen ve devrinin içtimaî hayatını gösteren bu eser dört bap üzerine kaleme alınmış ve evvelce Germiyan hükümdarının Çaşnigiri iken sonradan Osmanlılara intisap eden (Paşacık Ağa bin Hoca Paşa) ya ithaf olunmuştur. Bu mühim eserin yegâne nüshası Merhum Fuat Köprülü'nün hususî kütüphanesindedir.

Hikâye tarzında, edebî vadide kaleme alınan veya terceme olunan eserlerden Geylân hükümdarı İskender bin Keykâvüs, ün oğlu Geylân Şah'a, nasayihi havi قابوسنامه Kabusnâme isimli eseri yazmıştır. Bunu Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa türkçeye çevirmiştir. Bu tercümenin Mısır nüshasını istinsah eden Merend'li Baba Ali bin Salih, mütercim zan edilmiştir. Bu türkçe tercümeden ibn Arabşah, arabca

tercüme yapmıştır. İbn Arabşah'ın bu Arabca tercümesi Hicrî 1278 (1861) de, Mısırda basılmıştır. Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa tarafından farsçadan Germiyan oğlu Süleyman Şah nâmına terceme edilen siyasî ve içtimaî hayata dair olan Kabusname قابوسنامه ile henüz münderecatına vâkıf olmayıp yalnız Kabusname'de ismi geçen ve yine Şeyhoğlu tarafından tercüme olunan *(Merzbannâme مرزباننامه)* de bu hükümdar nâmına yazılmış bu asra âit eserlerdendir.

Ondördüncü asırda tıp, riyaziye tasavvuf ilimlerine yüksek vukufu olan ve şiirlerinde bu asır şairlerinin fevkinde olarak başka bir eda ve mükemmeliyet görülen Germiyanlı Ahmedî'nin yazılmış olan ilmî eserlerinden başka, asıl şöhretini idâme eden "İskendernâme"si hakkında Turî Yozef tarafından (Eski Türk Dili Yadigârları) unvanlı bir tetkik, terceme suretiyle Millî Tetebbular Mecmuasında (Sayı 4) neşredilmiştir.

Ahmedî, bu eserini 1389 senesinde bitirmiştir; eserin mevzuu, İranî olmakla beraber Ahmedî buna, Anadolu ve Osmanlı tarihinden bir hayli ilâveler yapmıştır.

Menteşe oğullarından Mahmud Bey'in emriyle toğan, şahin ve sâir av kuşlarına, av köpeklerine ve hulâsa avcılığa ait yazılmış bir eseri, Bâznâme بازنامه ismiyle, farisiden türkçeye çeviren Bercin (Peçin) li [1] Mehmed oğlu Mahmud da bu asır sonlarında Anadolu'da yetişen ilim adamlarındandır.

Ondördüncü asrın son yarısında yaşayarak siyaset âleminde olduğu gibi ilmî eserleri ve üç lisandaki şiirleriyle büyük şöhret sahibi olan *Sıvas* hükümdarı Kadı Bürhaneddin Ahmed, (vefatı 1398 Temmuz) Germiyanlı Ahmedî'den sonra bu asrın sonu sayılabilir.

Muharebeden el çektiği kış gecelerinde İksir-üs-saâdât-fi esrar-il-ibâdât اكسير السعادات فى اسرار العبادات isimli üç baplık eserini yazan [2] ve Sadüddin Teftazânî'nin usuli fıkıhtan تلويح Telvih adlı eserini tenkit ile ona, Tercih-üt-tavzih ترجيح التوضيح isimli telifiyle mukabele eden ve eserinin başında İran tesiri altında kalan Sadüddini, Türk irfanı namına muahaze eyliyen bu büyük âlim hükümdarı, islâm âlemi Hanefî Mezhebinin yüksek fakihlerinden sayarlar.

[1] *Becin, Barcin, Peçin* kasabası *Milâs* yakınında şimdi bir köy olup Menteşe oğulları zamanında hükûmet merkezi idi.

[2] اكسير السعادات فى اسرار العبادات sonradan Timurtaş paşazade Umur Bey'in emriyle قرة عين الطالبين ismiyle Türkçeye çevrilmiştir.

Bürhaneddin'in arapça şiirlerini arap edebiyatiyle meşgul olan yüksek edibler pek kuvvetli bulmaktadırlar; Türkçe rübaî, gazel, tuyug'ları lisan îtibariyle kaba ve lehçe itibariyle azerî'dir; fakat bu manzumeler arasında samimî tasvirler ve Bürhaneddin'in haşin ve mücadeleci ruhunu aksettiren güzel parçalar görülür.

Bürhaneddin'in güzel bir kütüphanesi olduğunu elimize geçen muhtelif eserlerin başlıklarından anlamaktayız.

Bürhaneddin Ahmed'in emriyle, onun zamanı vak'alarına dair Aziz Esterâbâdî عزيز استرآبادى tarafından yazılan ve Anadolu tarihi için pek kıymetli bir mehaz مأخذ olan Bezm-ü rezm بزم ورزم de ondördüncü asırda Anadolu tarihinin bir kısmını aydınlatması itibariyle kaydedilmeğe lâyık eserlerdendir.

Yine bu asırda, Saruhan oğullarından Saruhan ve oğlu İlyas Bey ile Saruhan'ın kardeşi Ali Bey'in ve bilhassa İshak oğlu Hızır Şah'ın pek çok ilmî ve içtimaî müesseselere âit vakıfları olduğunu söylemek lâzımdır. Yine bu Saruhan âilesinden Yakub bin Devlethan namına da (Kitab-ı Bahnâme-i Şahî) isimli Salâhüddin isminde bir âlimin farisîden terceme ettiği bir eser de vardır; eserin aslı نصير طوسى Nasiri Tûsî'nindir.

Bu kısmı kapamadan evvel Anadolu Sleçukîleri zamanından beri İlmî faaliyeti devam eden Amasya'daki hareketten de kısaca bahsedelim; burada Eretna Beylerinden âlim bir şahsiyet olan Hacı Şadgeldi Paşa ile oğlu Emîr Ahmed'in Beylikleri esnasında gerek bu beyler namına ve gerek müstakil eserler yazılmıştır. Mehmed Cemalüddin'i Aksarayî tarafından Hacı Şadgeldi namına Ravzatülülema روضة العلما isimli mevâız ve hikmeti islâmiyyeden bahseden bir eserin tercümesi olan Teferrüc-ül-ümera تفرج الامرا [1] ile yine aynı âlim tarafından Hacı Şadgeldi adına yazılan fıkha ait كتاب الاسئلة و الاجوبه ile Amasyalı İzzüddin Mehmed'in aynı zat namına telif ettiği 215 Şer'î شرعى munazaraya dair Fıkıh'dan كتاب الدرر المنثوره ve Hacı Şadgeldi'nin oğlu Emîr Ahmed adına kaleme alınan Hüsamüddin Kâti'nin Miftah şerhi (Belâgat بلاغت den) bu cümledendir. Bunlardan başka Hacı Şadgeldi'nin Fıkıh ve usulden المسائل المنثوره isimli bir eseri ile mühim bir kütübhanesi ve Keza oğlu Emîr Ahmed'in de yine bir kütübhanesi olduğunu da biliyoruz.

* * *

1 تفرج الامرا Teferrüc-ül-ümerâ Nur-i-osmaniye Kütüphanesi No 2347 ve Amasya tarihi c. 3, s. 111, 112, 130.

Ondördüncü asırdaki Anadolu Beyleri içinde, Kastamonu Hükümdarı Muzafferüddin Yavlak Arslan, Sıvas Hükümdarı Eretna ve Kadı Bürhaneeddin Ahmd ve Amasya Beyi Hacı Şadgeldi Paşa ile Aydın oğlu İsa ve Saruhan oğlu İshak Beyler ilmî şahsiyet sahibi hükümdarlardandır.

Bunlardan Eretna ilmî mübahase ve münakaşa meclislerine zevcesini de iştirak ettirirdi. Seyyah İbni Batuta, Eretna'nın Arapçayı fesâhatle konuştuğunu söylediği gibi ilmî tetkikat ve tetebbuatta bulunduğu da meşhur âlimlerden Takiyyüddin Aliyyüssübkî تقى الدين على السبكى (vefatı 1349) ye sorduğu suallerle sâbittir.

Kadı Bürhaneddin Ahmed ise haftanın üç gününü, ilim adamlariyle mübahaseye tahsis etmişti. Meşhur Şirazlı allâme, genç olmasına rağmen Kastamonu hükümdarı Candar oğlu Süleyman Paşa'nın, zamanını devlet idaresiyle ilmî mübahaselere hasreylediğini bu hükümdar için yazdığı İntihabı Süleymanî انتخاب سليمانى isimli eserinin başında beyan etmiştir.

On dördüncü asra dair yukarıdan beri hulâsa ettiğimiz satırlar, dikkatle gözden geçirilecek olursa Anadolu Beylerinin irfan hayatına verdikleri ehemmiyet bütün şümûliyle göze çarpar; bu asırda, gerek ilmî eserlerin tercemelerinde ve gerek şair ve nâzımların şiir ve manzumelerinden, daha çok farisî eserlerden istifade edildiği görülmektedir.

Birçok İran âlim ve şairlerinin türkçeye terceme olunan eserlerinden bir kısmının aynen değil ilâve ve tavzihlerle lisanımıza geçmiş olmasını burada tekrarlamak isteriz. Aynen terceme edilen parçalar ise pek büyük bir muvaffakıyetle türkçeye nakledilmiş fakat fazla miktarda yapılan tercemeler yüzünden bir takım arap ve fars kaidelerinin alınması suretiyle türkçenin istiklâli sarsıntıya uğramıştır.

XV inci Asırdaki Fikrî Cereyanlar

Bu sırada, bir asır evvelkine nazaran gerek ilim şubelerinde ve gerek edebiyat ve şiir vadilerinde telif ve terceme suretiyle daha ziyade tekâmül etmiş eserlerin mevcudiyetini görmekteyiz; bilhassa bu asırda 1402 vakasından, yâni Ankara muharebesinden sonra yarım asırlık muvakkat bir zaman için, Osmanlı istilâsından kurtulan Anadolu Beyliklerinde, siyasî gailelere rağmen, fikir cereyanları yine devam etmekte idi.

On dördüncü asırda ilim merkezleri olduklarını bildiğimiz Anadolu şehirlerinin bir kısmı henüz bu asırda şöhretlerini muhafaza etmekte idiler; Osman oğullarının *Bursa, Amasya* şehirleriyle Karaman;

Germiyan ve Candar oğullarının *Konya*, *Kütahya* ve *Kastamonu* şehirleri, bu Beyliklerin en kuvvetli ilim yurtlarındandı. *Sivas* ve *Kayseri*'nin ondördüncü asır sonuna kadar devam eden kuvveti za'fa uğramış, Tire, Ayasluğ (Selçuk) şehirleri ise evvelki ilmî faaliyetlerini ancak kısmen muhafaza eylemekte bulunmuşlardır.

Yüksek ilim adamlarını etraflarına toplayarak onları himaye eden Karaman, Germiyan ve Kastamonu sarayları bu asrın ilk yarısına kadar bu kuvvetlerini muhafaza eylemişlerdi; fakat bu asrın diğer yarısında ise bütün bu kuvvet, artık tamamiyle Osmanlı sarayına ve Osmanlı şehzâdelerinin bulundukları merkezlere intikal eyleyecekti.

1420 den sonra bir kısmı Osmanlılara geçen bu beyliklerin, geri-kalanları da aşağı yukarı 1470 tarihine kadar Osmanlı idaresi altına alınmış olduğundan bu tarihten îtibaren ilim ve fikir adamalrının Osmanlı sarayına ve vilâyetlerdeki Osmanlı şehzâdeleri etrafına tehacümünü tabiî görmek lâzımdır.

Onbeşinci asrın ilk yarısında, Osmanlı Hükümdarı İkinci Murad Bey ile onun beyleri nâmına bir hayli Türkçe eserler yazılırken Karaman oğulları da yapmış oldukları ilim âbidelerini ilim adamlarının vücutlariyle yükseltiyorlardı. Yarıcâni ismindeki şairin Karaman oğlu Birinci Alâüddin Bey'in (vefatı 1398) emriyle ondördüncü asır sonlarında yazmış olduğu, farisî Karaman oğulları Şehnâmesi, bu onbeşinci asır sonlarına doğru, Şikârî (vefatı 1506) ismindeki âlim tarafından ilâvelerle Türkçeye çevrilirken yine aynı aile hükümdarları Allâme Feyzullah, Hoca Fakıh, Fehhar, Halimî, Nizâmî, Hızır Bin Mahmud[1] adlı ilim, şiir ve edebiyat mensuplarını sarayları etrafında toplayarak Türk irfanının yükselmesine hizmet eyliyorlardı. Karaman Hükümdarı İbrahim Bey tarafından murahhas olarak Murad II. ye gönderilen تقشيرالتفسير Takşir-üt-tefsir sahibi Karamanlı Hamza, (vefatı 1466) Tefsir تفسير ve Hadîs حديث de mütehassıs idi, keza 1429 da vefat eden ve Karaman kasabasında müderrislik yapan اشراق التواريخ müellifi Niğdeli Kara Yakub ve yine müdakkik bir âlim olan Karamanlı Sarı Yakub, Karaman oğulları devri âlimlerindendir[2].

[1] Fehhar ve Nizamî hakkında جامع النظائر ile Latifî tezkiresine bakınız. Hızır bin Mahmud, İbrahim Bey vakfiyesinde şahidler arasındadır. (Belleten: Türk Tarih Kurumu yayını sayı 1).

[2] Bu iki âlim meşhur Monla Fenârî'den ders görmüşlerdir. Osmanlı müellifleri Ulemâ Faslı c. 1, s. 341, 397 ve شقايق نعمانيه Şekayık-ı Nomaniyye

Memleketindeki ilim hareketlerine rehber olan, eseriyle İslâm âleminde şöhreti bulunan Kastamonu Hükümdarı Candar oğlu İsmail Bey zamanında, Kastamonu en mühim bir ilim şehri olmuş ve hattâ İsmail Bey'den sonra da onun ektiği tohumlarla epey zaman kuvvetini muhafaza eylemişti[1]. Seyyid Şerif talebesinden Seyyid Ali Acemî ile Bursalı Kadı Zade-i Rumî talebesinden riyaziyat mütehassısı Şirvanlı Fethullah, kırâet قرائت de ihtisası olan ve İsmail Bey nâmına tecvitten meşhur رساله منجيه Risale-i Münciye'yi yazan Kastamonu'lu Ömer, ve yine İsmail Bey adına معيارالاشرار و الاخيار Mîyar-ül-eşrar vel'ahyar'ı telif eden Halil oğlu Yunüs, İsmail Bey tarafından ilim ve faziletine hörmeten kendisine medrese ve kütüphane yaptırılan Niksarlı Muhyiddin ve göz tedavisine dair مفتاح النور و خزائن السرور Miftah-ün-nûr ve Hazâin-üs-sürur ve Zahire-i Muradiye ذخيرۀ مراديه isimli türkçe mufassal tıbbî eserlerin[2] müellifi Sinoplu Mukbil oğlu Mümin vesaire gibi ilim adamları Sinop'lu Mehmed, Kastamonu'lu Türâbî, Hâmidî, Senâyî, Hâkî خاکی gibi şair ve edipler Candar oğlu İsmail Bey sarayına mensup idiler. Aslen Tebriz'li olup Anadolu'ya gelerek İsmail Beyin hizmetine giren tabib ve edip Kemalüddin, sonradan Osmanlılara intisab etmiştir.

Candar oğulları memleketinde Süleyman Paşa ile başlayan ilmî hareketler, tedrici surette inkişaf ile onbeşinci asırda en yüksek derecesini bulmuştu; bu asırda İsfendiyar Bey oğlu Bafra valisi Hızır Bey adına 1414 de bir Miracnâme kaleme alınmış ve bundan başka İsfendiyar'ın diğer oğlu Kasım Bey namına da türkçe (خلاصة الطب) eseri yazılmıştır.

İsmail Bey, İslâm Hukuku olan Fıkıhtan (Hulviyyat-ı Şâhî حلويات شاهى) ismindeki, yetmiş bâblık büyük eserini türkçe yazarken, etrafındaki ilim adamlarına da türkçe eserler telif veya terceme ettirmekte idi.

İdaresi altındaki şehir ve kasabaların birçok yerlerini cami, medrese, kütüphane, imaret, köprü, han, gibi medenî müesseselerle süsleyen İsmail Bey, Candar ailesinin en yüksek bir simasıdır.

[1] Nitekim onaltıncı asır başlarında *Kastamonu*'nun *Ilısu* kazasından Şinasî'nin vefatına mebni bitiremediği مجموع اللغات ismindeki Lûgati, yine aynı yerden Câfer bin Hacı Davud ikmal etmiştir. Yirmisekiz bâb üzerine tertib edilen bu lûgatteki arabca kelimeler türkçe ve acemceye terceme edilmiştir.

[2] ذخيرۀ مراديه yi (841 h 143 m) de Osmanlı Pâdişahı Murad II namına telif etmiştir.

Bir buçuk asırdan fazla bir zaman memleketlerinde gerek namlarına ve gerek müstakil olarak eserler yazılan Candar oğulları, bu eserlerin bilhassa türkçe olmasına ehemmiyet vermişlerdir.

Anadolu Beylerinden Germiyan hükümdarı İkinci Yakub Bey'in sarayı ilim ve fikir adamları için ondördüncü asırda babasının zamanındaki kuvvetini muhafaza ediyordu; Ahmed Dâî, Şeyhî Sinan, İshak Fakih gibi on beşinci asrın büyük âlim ve şâirleri bu sarayda himaye görüp yetişmişlerdi.

Bunların içinde yüksek bir âlim olan İshak Fakih'in eseri olup olmadığını şimdilik bilmiyorsak ta, bu zâtın Süleyma Şnah ve oğlu Yakub Bey zamanlarındaki ilmî kudreti ve siyasî nüfuzu malûmumuzdur.

1428 den sonra vefat ederek memleketi olan Kütahya'nın bir buçuk saat yakınındaki Dumlupınar köyüne defnedilen ve türk edebiyat ve şiir âleminde Şeyh-üş-şuarâ شيخ الشعرا diye şöhreti olan Şeyhî Sinan hem ilim ve hem de şiir cihetiyle zamanının en ileri gelen şahsiyetlerindendi; İkinci Yakub Bey'in musahip ve tabibi olan ve efendisinin vefatına acıklı mersiyeler söyleyen Şehyî, Osmanlı Hükümdarı Çelebi Mehmed'in, Yakub Bey'den ricası üzerine sonradan intisap etmiş olduğu Osmanlı sarayının himayesinde de en güzel ve bedîî şiirleriyle birinciliği kazanmıştı. Ben, burada Şeyhî'nin eserlerinden ve şiirlerindeki kudretten bahsedecek değilim; yalnız onu Germiyan oğlu sarayının yetiştirdiğine işaret edip geçeceğim.

Yine Germiyanlı olup Yakub Bey'in sarayında yetişen ve fakat şiir vadisinde Şeyhî kadar şöhreti olmamakla beraber, Anadolu şâirleri arasında yeni görülen bir tarzda manzumeleri olan Ahmed Daî'nin احمد داعى şiirlerindeki ayrı bir hususiyet de, Şeyhî gibi tasavvuf vadisine gitmemesidir.

Mükemmel dîvanı olan ve Osmanlı Pâdişahı İkinci Murad'la onun beyleri adına eserler yazan Dâî'nin, Germiyan oğlu Yakub Bey namına da bir Tâbirname tercemesi vardır. Yakub Bey'in emriyle farisîden türkçeye çevrilen bu eser onbeşinci asırda Germiyan beyleri namına yazılmış son yadigârlardandır[1].

Burada, Menteşeoğlu İlyas Bey adına *İlyasiye* namiyle tıptan arapça bir kitap yazarak sonra bu eserini İlyas Beyin emriyle türkçeye çevirmiş olan Şirvanlı Mahmud oğlu Mehmed'in adını zikrede-

[1] Bu Tabirnâme Tercemesi, Hekim oğlu Kütüphanesi No. 588 dedir.

rek onbeşinci asırdaki beyliklerin fikir hayatına dair icmalimize son vereceğiz.

Ondördüncü yüzyıl sonlarında memleketinde ilmî ve ictimaî müesseseler yaptıran Saruhan oğullarından İshak Bey'in oğlu Hızır Şah Bey de babası gibi zâviye ve cami vücude getirmiştir. Müellifi meçhul olup üzerinde (Hızır bin İshak bin İlyas bin Saruhan) Tuğrası olan (كتاب الشطرنج) ya bu hükümdar namına telif edilmiş veya anın kütüphanesi için yazılmış olacaktır[1].

[1] Esad-Efendi Kütüphanesi No. 2866.

KARA KOYUNLU VE AK KOYUNLU'LARDA FİKİR HAYATI

Onbeşinci asrın ilk yarısı içinde doğu Anadolu ve İran'da yarım asırdan ziyade bir zaman (1330-1410 senesine kadar) siyasî hâdiseler sebebiyle sönük yanan bir ışığın yeniden parladığını görmekteyiz. Tebriz'i kendilerine merkez yapan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri inkişaf ederken evvelce İlhanîler zamanında mühim bir ilim şehri olan Tebrizde eski kuvvetini tekrar elde etmeğe çalışmakta idi.

Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf Bey, bir taraftan askerî teşkilâtını tanzim ve memleketinde ziraat ve ticaretin terakkisine çalışıyor, diğer taraftan da bazı müesseseler yapmağı da ihmal eylemiyordu.

Kara Yusuf'un oğlu (Cihanşah)'ın Hakikî حقیقی mahlası ile şiirleri olduğunu ve meşhur Abdürrahman Câmi ile mektuplaştığını, şairlerle oturup kalktığını, ve keza Şah Budak ile İskender'in iki kızının şâir olduklarını da biliyoruz. Meşhur âlimlerden Celâlüddini Devvanî, Akkoyunlulara intisab etmeden evvel Cihanşah mensubininden olup Tebriz'de, anın Medresesinde müderris idi; Devvanî, farsca olarak kaleme aldığı (Risale-i huruf) isimli Cifr gibi harflerden ahkâm çıkarma usulündeki eserini Cihanşah adına telif eylemiştir. Şeyh Mevlâna Kasımî müntesibininden Şeyh Şücâuddin bin Kemalüddin Kirmanî, Hadikatülmeârif (حديقة العارف) ismini verdiği ve (867 h 1462 m) senesinde ikmal ettiği (Gülşen-i raz گلشن راز) şerhini Cihanşah namına kaleme almıştı. Şair Mevlâna Tusî de Cihanşah ile oğlu Şah Budak'a mensubdu. Şiire ve musikiye intisabı olan Cihanşah'ın vefatiyle İran'da vukua gelen taç ve taht kavgaları pek uzun sürmedi; Akkoyunlu Pâdişahı Uzun Hasan Bey'in, Azerbaycan ve sonra da tekmil İran ve Iraka sahip olması fikir hayatına yeni bir can vermişti.

Şarkta büyük bir devlet ve maruf tâbiriyle bir imparatorluk kuran ve devletini kuvvetli esaslara bağlamak isteyen Uzun Hasan Bey, pek mükemmel bir idare ve askerlik teşkilâtı vücude getirdiği sırada memleketinde ilim ve fennin yayılmasına da çok ehemmiyet verdiğinden her tarafta medrese, imâret vesâir hayırlı müesseselerle Tebriz ve diğer şehirleri ihya etmekte, Irak, İran ve Mâveraünnehir ve Türkistanın âlim, şair ve ediplerini dâvet ile etrafında toplamakta idi.

Efendisi Uluğ Bey'in, katlinden sonra oğlundan yüz çevirerek hacca gitmek bahanesiyle yola çıkan meşhur riyaziye ve heyet âlimi Ali Kuşçu, Tebriz'den geçerek Uzun Hasan Bey'in rica ve israriyle orada alıkonulmuştu. Yine yüksek ilim adamlarından olan ve aynı zamanda iyi bir şâir bulunan Celâlüddin Devvanî de bu hükümdarın pek çok ihsan ve iltifatına nâil olmuş ve ingilizceye de terceme olunan Levami-ül-işrak fi mekârim-il-ahlâk (لوامع الاشراق فى مكارم الاخلاق), yâni Ahlâk-ı Celâlî ismindeki meşhur eserini, Uzun Hasan Bey'e ithaf etmişti. Hasan bey zamanındaki askerî durumu gösteren (*Arznâme*) de Devvani'nindir. Yine Hasan Bey'in emriyle Mehmed bin Mansur isminde bir âlim yirmi kıymetli madenin sûreti tekevvün, evsaf ve sûreti istimalinden bâhis (Cevahirnâme جواهرنامه) ismiyle bir eser yazmıştır. Farîsî'den türkçeye çevrilen (Kıran-ı Habeşî) hikâyesi de bunun nâmına olmalıdır.

Meclisinde ilmî mübahaselere pek ziyade kıymet verip bunlardan hoşlanan, vukuf ve ihata kabiliyeti yüksek olan Uzun Hasan Bey[1], ile oğulları Halil ve Yakup Hanlar namlarına da ilmî eserler yazan Celâl Devvanî Akkoyunlu âilesi zamanında pek âsude yaşamıştı. 1502 de ölen Celâl Devvanî, Halil Sultan namına, kelâmdan tecrid üzerine Hâşiye-i kadîme'yi (حاشية قديمه) ve Yakub Han adına da Risâle-i Adâlet (رسالة عدالت) isimlerindeki eserlerini telif eylemişti.

Uzun Hasan Bey zamanına ait vekayii (Kitab-ı Diyar-ı bekriyye) ismiyle kaleme alan Tahranlı Mevlâna Ebubekir, yüksek riyaziyatçı olan Mahmud Can ve âlim ve edib Kadı Mesihüddin İsâ Sâvcî, Celâl Devvanî ve Ali Kuşçu, İdris Bitlisî ile beraber Uzun Hasan Bey sarayının müdavimlerinden bulunuyorlardı.

Uzun Hasan Bey'in kendi kütüphanesindeki vazife sahiplerinin adedinin elli sekiz olduğu nazarı dikkate alınacak olursa bu büyük şark hükümdarının ilme karşı gösterdiği hörmetin derecesi anlaşılır. Musikiyi de ihmal etmeyen ve seferlerinde bile beraberinde Ehl-i Tarab (اهل طرب) ismi verilen saz heyeti bulunduran Uzun Hasan Bey'in maiyyetindeki bu heyetin mevcudu doksan sekiz kişi idi[2].

[1] Uzun Hasan Bey'in, her hafta Cuma geceleri Tebriz âlimlerini huzurunda toplıyarak Buharî okuttuğunu ve kendisiyle bu âlimleri mübahese ettirdiğini Tarihi Yeşbek müellifi (ibni Eca — ابن اجا yazıyor.

[2] عرضنامه Arznâme.

Hasan Bey'in oğlu Yakub Han zamanında (vefatı 1490) babasının devrindeki ilim, şiir ve musiki hayatı daha mükemmel olarak devam etmiştir.

Güzel yazısı ve türkçe, farsca şiirleri olan, edip, şâir ve musikişinasları himaye ile namına pek çok kasideler yazılan[1] Yakup Han devri, bu âilenin ilme verdikleri yarım asırlık en parlak devir addedilmelidir. Hükümdarın mahremi محرم olup kıymetli âlim ve yüksek bir şair olan Kadı İsa Savcî ile şeyh Şerefüddin Mahmud Dergüzinî درکزینی ahfadından Necmüddin Mesud, divân kâtibliği ve nişancılık eden meşhur İdris Bitlisî ve (Tarih-i Âlem Aray-ı Emini تاریخ عالم آرای امینی müellifi Fazlullah Ruzbehan فضل الله روز بهان ve Celâli Devvanî ve Ebubekir Tahranî'nin oğlu âlim ve şair Mevlâna şah Mahmud ve Yakub Hanın pek ziyade teveccühünü kazanmış olan şair mevlâna Hurremî ve şairlerden Emîr-i Hümâyun, Harezmli Mevlâna Enisî, Habibî-i şarkî, Derviş Dihkî daha bir haylı edip ve şâirler bu devirde yüksek varlıklarını göstermişlerdir. Bunlardan (Fazlullah bin Ruzbehan)'ın (Tarih-i alem ârâ)'sı Yakub Bey zamanına âit bir tarih olup anın emriyle yazılmıştır. Yine aynı zatın Yakup Han namına 1487 de yazdığı (بديع الزمان ڧ) (قصة حى ابن يقظان) isimli hikâyesi vardır. Fazlullah'ın babası Ruz Behan, Akkoyunlu ümerasından olub Yakub Han'a ثمرة الاشجار *Semere-t-ül-eşcar* isimli eserini ithaf etmiştir.

Akkoyunlu âilesinden olub Mardin'de hükûmet eden Cihangir'in oğlu Kasım Bey'in bir kütübhanesi olduğunu biliyoruz[2]. Bunlardan Göde Ahmed Bey zamanı (vefatı 1497) Yakub Han devrinin devamı ve sonu addedilir.

***

Onbeşinci asırda Anadolu Beyliklerindeki ilim cereyanlarını gözden geçirirken tefsir, hadîs, ahlâk, tasavvuf, kelâm, fıkıh, heyet, riyaziye, tıp, tarih, siyaset, şiir ve edebiyat gibi muhtelif ilim şubelerine âit eserlerin bir asır evvelkine nisbetle daha güzel ve daha vâkıfâne türkçeye çevrildikleri ve yine bir asır evvelki cereyana nazaran Riyaziye, tıp ve heyet'e (Astronomi) dair olan eserlerin daha mebzul olduğu

1 Lübb-üt-tevarih (Mirza Yahya. Vefatı 1553).

2 مسند امام اعظم Çorlulu Kütüphanesi No. 139.

görülmektedir; bundan başka bu asırda yazılan gerek saray ve gerek halk şiir ve manzumelerindeki incelik te ayrıca nazarı takdire değer niteliktedir[1].

1 Ondört ve onbeşinci asırlarda fikrî cereyanlara ait kısmı yazarken aşağıdaki eserlerden istifade edilmiştir:

Merhum Fuad Köprülü'nün Türk Edebiyatı Tarihi ve ilk Mutasavvıfları ile Yeni Türk mecmuasındaki iki makalesi ve onüç, ondört ve onbeşinci asırlarda Anadolu Türk edebiyatı hakkında İslâm ansiklopedisindeki yazıları; İbni Batuta seyahatnâmesi, muhtelif kütüphanelerde Anadolu Beyleri ve diğer isimlerini yazdığımız hükümdarlar namına kaleme alınan eserlerin tetkiki neticesinde elde edilen notlar, Arznâme, Câmiüddüvel, Keşfüzzunûn كشف الظنون Şakayık-ı Numâniye, Düreri Kâmine درر كامنه Sıvas şehri, Acâyibülmakdur عجايب المقدور و Âyanülâsır, اعيان العصر Ahsenüttevarih, Celâlüd-din Devvani'nin eserlerini havi mecmua, Karakoyunlu ve Akkoyunlulara dair yazılmış farisî eser (Millet Kütüphanesi), Lübbüttevarih, Sam Mirza Tezkiresi, Mecalisülmüminîn (B. Mükrimin Halil'in Hususî Kütüphanesi) Mecalisülüşşak, devletşah Tezkiresi, Tarih-i Yeşbek, Şuara Tezkireleri ve muhtelif tarihlerle eserlerden alınan notlar.

III

XIV VE XV İNCİ ASIRLARDA ANADOLU BEYLİKLERİYLE KARAKOYUNLU VE AKKOYUNLU'LARDA İLMÎ, İÇTİMAÎ MÜESSESELERE BİR BAKIŞ

Ondört ve onbeşinci asırlarda Anadolu'da fikir hareketlerine dair biraz malûmat verdikten sonra yine bu asırlarda aynı hükûmetler zamanına âit bazı ilmî ve içtimaî müesseselerden kısaca bahsedilmek lâzımdır.

Fikir hayatını yazarken söylediğimiz gibi Anadolu Beyleri siyasî cereyanlar arasında çabalayıp Bizanslılar ve Frenkler'le mücadele ettikleri sıralarda bile kendi memleketlerindeki fikir hareketlerini ihmal etmemişler, bilâkis onu himaye ile inkişaf ettirmek için muhtelif beylikler âdeta birbirleriyle rekabete girişmişlerdi. Kastamonu'da Emîr Çobanoğlu Muzafferüddin ile Candar oğlu Süleyman Paşa'nın himaye ettiği meşhur allâme Kutbüddin Şirazî ve Osmanlı pâdişahına gücenerek Karaman oğullarının yanına giden Monla Fenârî ile talebesine Karaman oğlunun ihsan ve iltifatı Candar oğlu İsmail Bey'in Mevlâna Halil Hayreddin'e Osmanlıların en yüksek müderrise verdikleri yevmiye kadar maaş tahsisi ve yine ayni hükümdarın bir âlime hürmeten Kastamonu'daki medresesini yaptırması; Uzun Hasan Bey'in Ali Kuşçu'yu himayesi, Kadı Bürhaneddin Ahmed'in bu husustaki kadirşinaslığı, Aydın oğlu Mehmed Bey'in İbn Melek denilen âlimi himayesi ve daha bu gibi adedi epi bir yekûn teşkil eden ilim adamlarının türk beyleri tarafından himayeleri ve bunlara hürmeten Anadolu şehirlerinde medrese, kütüphane gibi müesseseler yapılması Anadolu'da Selçukîlerin son zamanlarında bir tevakkuf devri geçirmekte olan fikir hareketlerine yeni bir faaliyet vermişti. Keza edip ve şairlerle, nakkaş, mimar, oymacı vesair san'atkârların büyük himayeye mazhar olduklarını da bu hükümdarların yaptırdıkları müesseselerde bize yadigâr bıraktıkları pek kıymetli eserlerinden istidlâl etmekteyiz.

Biz burada Anadolu beyliklerinin ilmî müesseselerinden bazılarının isimlerini zikredeceğiz; bundan başka bu beylerin, Selçukîlerin bıraktıkları müesseselere yenilerini ilâve eylediklerini ve haçlı seferlerinden sonra Selçukilerin elinden çıkan batı Anadolu'yu elde ederek bu sahalarda adedi yüzleri geçen ilmî, içtimaî eserler bırakmış olduklarını bugün bile görmekteyiz.

Evkaf kuyud-ı kadîme قيود قديمه dairesindeki vakıf kayıtlariyle Defterhanedeki vesika ve defterlerde ve Arşivlerde mübalâğasız olarak bu beylikler zamanında yapılan cami, medrese, imaret, mektep, kervansaray, han, hamam, çeşme, köprü, su yolu, yolcuların istirahatine mahsus zaviyelerden her birinin adedi bini geçmektedir. Ben bu hususta bir fikir verebilmek için cami, ve medreseler ile imâret denilen içtimaî müesseselerin bazılarının isimlerini zikretmekle iktifa edeceğim.

1 — Karamanlılara âit başlıca eserler:

Ermenâk'de Karaman oğlu Mahmud Bey Camii ile oğlu Musa Bey'in yine oradaki cami ve medresesi, aynı yerde Emîr Musa'nın Lârende, yâni Karaman Medresesi, Karaman oğlu Alâüddin Bey'in zevcesi Melek (Nefise) Sultanın Hatuniye ismi verilen Karaman'daki medresesi, Niğde'de Ak Medrese, Karaman oğlu İbrahim Bey'in Karaman ve Konyadaki cami, medrese ve imaretleri.

2 — Germiyan oğullarına âit:

Kütahya'da Vâcidiye (Demirkapı) medresesi, Afyon'da Kubbeli cami, Denizli'de İnanç Bey imaretiyle yine buradaki Germiyan oğlu Süleyman Şah Camii, Kütahya'da Kale, Kurşunlu, Pekmezpazarı, Çatalçeşme camileri, yine orada İshak Fakih cami ve medresesi ile Germiyan oğlu Yakub Çelebi'nin mescid, medrese ve imareti.

3 — Eşref oğulları:

Zamanı pek az süren bu beyliğin en nefis mimarî eserlerinden olan Beyşehri'ndeki Eşref oğlu Süleyman Şah cami ve medresesi ile oğlu Mübarezeddin Mehmed Beyin Akşehir'deki camii.

4 — Hamid oğulları:

Eğridir'de Dündar Bey, Burdur'da Muzafferiye, Korkutelin'de Sinanüddin Bey medreseleriyle Hankah denilen misafirhâne ve imaret.

5 — Menteşe oğulları:

Orhan Bey zamanına ait Milâs ve Peçin'deki Medrese ve Camiler ile oğlu İbrahim Beyin Balat ve Muğlada'ki camileri, Ahmed Gazi'nin

Milâs'daki cami ile Peçin'deki cami, medrese ve imareti ve İlyas Beyin Söke'nin Balat köyündeki sırf mermerden yapılmış camii ile medrese ve imareti.

6 — Candar oğulları devri:

Kastamonı'da İbn Neccar yahut Eli güzel, Safranbolu'da Gazi Süleyman Paşa, Bakırküresi kasabasında yine o devre ait camiler Araç'ta Kürei Hadid, Göl'de Mahmut bin Âdil, Araç'ta Kötürüm Bayezid ve Sinop'ta yine Kötürüm Bayezid devrine ait saray, Ulubey, Kadı, Fetihbaba cami ve mescitleriyle Taşköprü'de Muzafferüddin Yavlak Aslan Medresesi yine bu âileden İbarhim Bey ile oğlu İsmail Bey'in Kastamoni'deki cami, medrese, kütüphane, mektep ve imaretleri, Çankırı'da İsfendiyar oğlu Kasım Bey'in cami, medrese ve imareti.

7 — Aydın oğulları:

Aydın oğlu Mehmed Bey'in Birgi'deki cami ve medresesi ile oğlu İsa Bey'in Ayasluğ'daki (Selçuk) sırf mermerden yapılmış olan cami ve imareti ve diğer oğlu Süleyman Şahın Tire'deki İbn Melek Camii, yine Ayasluğ'da Gazi Umur Bey kızı Azize hatunun imâreti ile İzmir'de Cüneyd Bey imâreti.

8 — Saruhan oğulları:

Manisa'da Saruhan oğlu İshak Bey'e ait Ulucami, medrese ve imaret, Demirci'de yine o âileden Yakub bin Devlet Han Medresesi, Hızır Şah Beyin Atala'daki cami ve hamamı ile yine bu âileden Pekce Beyin Gördes'deki camii ve bu gibi daha bir haylı müesseseleri.

9 — Eretnalara âit eserler:

Kayseri'de köşk Medrese ve imareti ile Turhal'ın Tazye köyünde Hoşkadem camii ve yine orada zaviye Zile'de sırf yolculara tahsis edilen Sayisbey Misafirhanesi ve yine orada Kadı Bürhaneddin Ahmed'in medresesi.

10 — Akkoyunlu ve Karakoyunlular:

Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah'ın Tebriz'deki sırf mermerden yapılan Gök Mescid ile medresesi ve zevcesi Beykûm Hatun (Hatun Han)'ın medrese ve imareti, yine Tebriz'de Uzun Hasan Camii (Hasan padişah mescidi), Mardin'de Akkoyunlulardan Kasım, Hamza ve Cihangir'in zaviye ve mescid ve medreseleri ve yine bu âileden Bayındır Bey bin Rüstem'in Ahlat'taki imaret, medrese, cami ve hamamı.

11 — Dulgadır oğulları:

Nasırüddin Mehmed Bey'in Kayseri'deki Hatuniye Medresesi ile Alâüddevle Bey'in Maraş, Antep, Antakya, Elbistan ve diğer yerlerde vücude getirilmiş olduğu cami, medrese, imaret ve zaviyeleri.

12 — Ramazan oğulları:

Ramazan oğullarından Halil, Pirî Mehmed, İbrahim Bey'lerin Adana ve Tarsus'ta yaptırdıkları Cami, medrese ve imaret ondört ve onbeşinci asırlarda Anadolu'da yapılmış olan Müesseselerin ancak yirmide birini teşkil eder.

Bu saydığımız eserlerden başka, adedi daha pek çok olan cami, medrese, zaviye, çeşme, köprü, hamam, han ve kervansaraylar ile su getirmek ve su yolu yapmak gibi diğer bir çok eserler varsa da yukarıda saydıklarımız bile bu hususta bir fikir verebileceğinden fazlasını kayde lüzum görmedim[1]; hele gelip geçen yolcuları barındırıp onlara hizmet etmek üzere tesis edilen vakıflar o kadar çoktur ki yalnız isimlerini yazmak bile sahifeleri doldurur. Bu yolcu zâviyelerinden başka Anadolu Beyleri, muhitlerinde nüfuzlu ve hürmete şayan birçok şeyhlere ve ahîlere yine zâviyelerine gelen misafir, fakir vesair yolculara ve kendi şahıslarına sarfedilmek üzere vakıflar yapmışlar[2] ve bunların müridlerini vergilerden muaf tutmuşlardır.

* * *

Bir kısmını yazdığımız imaretler yalnız yemek yiyecek yerler olmayıp vakfın vüs'atine göre, cami, medrese, aşevi, hastahane, darülkurra ve kütüphaneyi de şâmil bir külliye idi. Fakat Osmanlı Defterhâne kayitlarında imaret tabiriyle yemekhane ve matbahı havî mahal kasdolunup medrese vesaire ise ayrıca yazılmaktadır.

Anadolu Beyliklerinde yeniden yapılmış hastahanelere tesadüf edilmiyerek; bunların Selçukîler zamanından kalan hastahaneleri idame ettirdikleri görülüyor; tıbba dair namlarına eserler yazılan bu beylerin sıhhî teşkilâta ehemmiyet vermiş olduklarına şüphe yoksa da henüz bunu teyit edecek vesikalara malik değiliz. Fakat bunlardan bazıları imaret vakfiyelerine hastalara âit kayıdlar koymuşlardır.

[1] Bu müesseselerin bir kısmı vakıf kayıdlarından naklen merhum M. Cevdet'in ذيل على فصل الاخية الفتيان التركيه isimli eserinde ve diğer kısımları Defterhâne defterleri arasında görülür.

[2] Müracaat. Aynı eser ve defterler.

İlmî müesseseleri tetkik ederken Amasya Emîri Hacı Şadgeldi ve oğlu Emîr Ahmed'in, Kadı Burhaneddin ve Mardin Hâkimi Cihangir oğlu Kasım, Uzun Hasan, Candar oğlu İsmail Bey'lerin kütüphaneleri olduğu görülmektedir. Yalnız İsmail Bey'in ayrıca vücude getirdiği umumî bir kütüphaneden başka diğer Beyliklerde böyle bir umumî kütüphane görmüyoruz. Maamafih her medresede talebelerin okuyacakları kitapların mevcut olması ötedenberi teâmül olduğundan medreselerin birer de küçük kütüphaneleri olduğuna şüphe yoktur; medreselere, müderris ve talebelerin okuyacakları kitapların ya vakıf sahibi veya hayır sever adamlar tarafından vakfedildikleri de malûmdur.

* * *

Anadolu Beyliklerinin içtimaî teşkilâta verdikleri ehemmiyeti yazdıktan sonra bunların mükemmel surette tertip ettirdikleri vakfiyelerle imaretlerine vermiş oldukları tahsisatı ve koydukları şartları gözden geçirelim :

Evvelâ, vakfiyesi türkçe olan Germiyan oğlu İkinci Yakub Bey'in vakıfnâmesine bakalım : Bu vakfiye, Kütahya'da Ulucami (Yıldırım Bayezid Cami) karşısındaki Yakub Bey'in imaret mescidi yanında olup taşa hâkkedilmiştir. Yakub Bey mescit, medrese, imaret'e ait vakfını (814 H. 1411 M.) senesinde yaptırmış ve bu vakfiyesini tanzim ettirmiştir. Vakfiyede, vakfedilen yerler usûlen isim isim sayıldıktan sonra mütevelli, hafız, imaret şeyhi, müderris, imam, müezzin, aşçı, ekmekçi ve talebeye ve gelecek misafirlere ve mücavirlere ait maaş ve yiyecekler tâyin edilmektedir. Vakıf sahibi, müstahdemler için maaştan başka ekmek, yemek ve odun da tahsis etmiştir. Medresenin dokuz höcresi olup vakfiye mûcibince her odada birer leylî talebe bulunacaktır; talebeye günde bir akçe ile yılda şehir mud'iyle bir mud buğday (bir mud yirmi kile) ve iki kağnı arabası odun ve her gün iki kap yemek ve dört ekmek verilecekti.

İmarette her gün en aşağı dört batman, yâni otuz kilo et pişecekti. Yemekler ve ekmeklerin gayet nefis olması lâzımdı; yiyecek tevziinde misafirlere hürmeten iptida onlara ekmek ve yemek verilecekti.

Misafir ve talebeden hasta olanlara hekim getirtilip tedavi ettirilmesi ve ilâç paralarının ödenmesi ve şayet hastalardan her hangi biri iyi olmayıp vefat ederse kefenlenip defnedilmesi de vakfiyeye konulmuş ve bu hususa da para tahsis edilmiştir.

Yakup Bey vakfiyesinin sonlarında İmarete konuk olan bir misafir veya mücavire nekadar oturursa otursun katiyyen قطعيا istiskal gösterilmeyüp gitmeğe mecbur edilmemesini hayvanlarına günde bir defa yem verilmesini tasrihan beyan ile ayrıca bir madde ilâve etmek suretiyle tarihen malûm olan cömertliğini tescil ettirmiştir.

* * *

Bu gibi vakfiyelerden bir de (835 h 1432 m) tarihli Karaman oğlu İbrahim Bey'in vakfiyesini tetkik edelim:

İbrahim Bey vakfiyesinde[1] معتاد mûtad üzere, yaptırdığı mescit, medrese, dar-i kurra دارقرا ve imaretine îcabeden yerleri vakfedip vazife sahiplerinin (müderris, mütevelli, imam, müezzin, imaret şeyhi, kapıcı, nezafet memuru, aşçı vesaire maaşlarını tamamen tayin ettikten sonra) vazifelerini tasrih ediyor.

İmarette her gün en iyi cins buğdaydan olmak ve tanesi bir buçuk kilo gelmek üzere en aşağı yüz elli ekmek ile her gün için otuz kilo et pişirilerek müstahdemlere, fukara ve muhtaçlara, misafirlere tevzi olunacaktır. Bu imarette günde en aşağı yüz ve en yukarı iki yüz kap yemek pişip dağıtılacak ve yemek, her gün iki övün ve icap ederse üç övün pişecektir.

İmarete gelecek olan ilim adamlariyle irfan sahibi zatlara mütevelli hürmet göstererek anlara has simit ve çörekler ve nefis yemeklerle üç gün fevkalâde ikram eyliyecek, hayvanlarına da arpa ve yulaf verecektir. Burada misafirlik üç gündür.

Vakıf sahibi, Berat, Regaib ve Bayram gecelerinde imaret müstahdemleriyle fakir ve kimsesizlere dağıtılmak üzere elli batman, yâni üç yüz seksen dört kilo helva pişirilmesini de şart koymuştur.

Bundan sonra, bir de Candar oğlu İsmail Bey'in imaret vakfiyesine şöyle bir göz gezdirerek bu bahse nihayet verelim.

(865 H. 1461 M.) senesinde tertip edilen bu vakfiye de türklerin onbeşinci asırda ilmî ve içtimaî müesseselere verdikleri ehemmiyeti gösteren üçüncü vesikadır. İsmail Bey, Kastamonu'da bir cami ile yanında bir medrese, bir kütüphane, bir imaret ve bir türbe bina ettirmiştir; bundan evvelki vakfiyelerin hülâsalarında arzettiğimiz gibi, bunlara lâzım olan imam, müderris, kütüphane memuru ve sair vazife sahiplerini ve bunların maaş ve senevî alacakları zahireyi bir bir tayin ediyor

[1] Bu vakfiye'yi Türk Tarih Kurumu'nun Belleten'inde (Sayı I) neşrettim.

ve sonra da medrese talebesiyle misafirler ve yiyecek şeyler hakkında kayıtlar koyuyor.

Vakfiyeye göre her ay ekmek yapmak için kırmızı temiz buğdaydan on mud (iki yüz İstanbul kilesi) ve çorba için yine temiz beyaz buğdaydan ayda bir mud (yirmi kile) buğday ve her ay yine çorba için kabuğu soyulmuş beyaz pirinçten üç mud pirinç ve Cuma ve Ramazan gecelerinde fazla olarak ilâve edilen miktar ile beraber ceman جمعا senede altmış mud pirinç pişecektir; yine her ay için ucuz olsun, pahalı olsun beş yüz dirhem gümüş akçe mukabili et ile sekiz batman yağ ve iki buçuk batman bal sarfedilecektir.

İmarete gelecek misafirlere üç gün sabah akşam mütenevvi ziyafetler çekilecek ve akşamları hayvanlarına yem verilecektir; eğer imarete gelen misafir, yemek tevziinden sonra gelmiş ise ve hazırda yemek bulunmayacak olursa anlara ceviz, bal, peynir ve bunlara mümasil, tedarik edilmesi mümkün olan yiyecek hazırlanacaktır.

İsmail Bey'in medresesinde ulûm-u edebiyye ile tefsir, hadîs, kelâm ve Hanefî fıkhına vâkıf واقف ve mütehassıs bir âlim müderris olacaktır. Medreseye devam eden talebeye beş akçe yevmiye ile her birerlerine ekmek ve yemekten kâfi miktarda yiyecek verilecektir; imaret semtindeki mahallelerin çocuklarını okutmak üzere vakfiyeye ayırca bir de muallim tahsisatı konmuştur.

Bu üç imaret teşkilâtından başka belli başlı büyük imaretlerden olan Aydın oğlu İsa, Menteşe oğlu Ahmet Gazi ve İlyas ve Candar oğullarından İbrahim ve Kasım, Umur Paşa'nın kızı Azize Hatun İmaretleri varsa da aşağı, yukarı hepsinin şartları birbirine benzediğinden ve hepsi de ilmî ve içtimaî, ayni müesseselerden olduğundan yukarıda isimleri geçen üç beyliğe ait birer imaretin zikrini kâfi gördüm.

Yukarıdanberi yazılan şeyler, gösterilen vesikalar, türklerin ilmî ve içtimaî müesseselere verdikleri ehemmiyeti bütün kuvvetiyle meydana çıkarmaktadır; hele bu asırdaki türk memleketleri müesseseleriyle Avrupa'nın aynı müesseseleri karşılaştırılınca türklerin on dört ve on beşinci asırlardaki ilmî ve içtimaî mevkileri tamâmen tebarüz etmektedir.

IV

ANADOLU BEYLİKLERİNDE MİMARÎ VE TEZYİNÎ ESERLER

Anadolu Beylikleri zamanında yapılan mimarî, tesislerle tahta ve maden üzerine oymacılık, alçı tezyinatı, nakş sanatlarına dair, bugün bile epey eser mevcut olduğu gibi bunları yapan sanatkârlardan bazılarının isimlerini de biliyorzu; Anadolu Selçukîlerinin mimarî ve oymacılık sanatını en ziyade tatbik eden ve aynı tarzı idâme ettiren beylikler, Karaman ve Eşref oğulları beylikleridir. Eserin sonuna ilâve edilen fotoğraflar bilhassa Karaman'da Hatuniye Medresesi, ve yine Karaman'da Emîr Musa künbedi, Konya'da Has Bey Darülhuffazı, Karaman'da İbrahim Bey İmareti ve çeşmesi, Niğde de Akmedrese ve diğer bir hayli eserlerle Beyşehri'nde Eşref oğullarına ait cami ve medrese binaları bunu tamamen gösterir.

Mimarîde bu iki beylikten sonra Aydın oğlu İsa Bey'in Ayasluğ camisiyle Menteşe oğlu İlyas Bey'in mermerden yapılmış eserleri gelir. İsa Bey Camii mimarının adı Ali'dir. Ondördüncü asra ait mimarî eserlerden Ankara'daki Debbağhane Mescidi, mimarî üslûbu itibariyle Selçukîlerden sonra buralarda bir kalkınma hareketi başladığını göstermektedir. Diğer Anadolu beylerinin mimarî eserleri tezyinat cihetiyle bu muazzem Selçuk eserlerine benzemeyüp daha basit şekildedir. Karakoyunlu Hükümdarı Muzafferüddin Cihanşah'ın Tebriz'deki (870 h 1465 m) tarihinde sırf mermerden olarak yaptırdığı (Muzafferiyye) veya (Gökmescid) Orta Asya türk mimarîsinin güzel nümunelerinden olup bugün ancak harabesi vardır.

Tahta ve taş üzerine oyma sanatında yine Selçukîleri takliden Karaman, Eşref, Aydın, Menteşe oğulları birinciliği kazanırlar, bunlardan sonra Candar ve Saruhan oğulları gelir.

Aksaray'da İbrahimbey Camii minberi[1], Ürgüb'ün Damsa köyünde Taşkınbaba Camiinin ağaçtan oyma mihrabı, Karamanda İbrahim bey medresesinin pencere kanatları, Beyşehri'nde Eşrefoğlu Camii

[1] Bu minberin Anadolu Selçuk Hükümdarı Mesud zamanında yapılıp Camie de Ulucami denildiğini vakıflar eski kayıdlar Müdürü Merhum Zeki Ural bildirmiştir.

minberi, Birgi'de Aydın oğlu Mehmed Bey Camiinin yine ağaçtan oyma mihrabı ile pencere kanatları, Söke kazasının Balat köyünde Menteşe oğlu İlyas Beyin cami cephesindeki mermer oyma tezyinat ile yine mermerden oyulan pencere kenarları ve haricen camiin bordürü ve bilhassa camiin mihrab tezyinatı ve Ayasluğ'da İsa Bey Camiinin kapı ve pencere süsleri Kastamonu'da İbni Neccar veya Eligüzel Camiinin ağaçtan oyma kapısı ile Saruhan oğlu İshak Bey Camii minberi ondört ve onbeşinci asırlarda Anadolu Beyliklerindeki en nefîs oyma eserlerindendir.

Bu beylikler dahilinde çini tezyinatı da revaçta olup bu hususta Karaman oğulları ile Eşref oğulları birinciliği kazanırlar. Karamanda İbrahim Bey imaret ve mescidi'nin çini mihrabı (İstanbul müzesinde), Beyşehri'nde Eşrefoğlu camiinin içindeki mozaik çiniler bu beyliklerin çini tezyinatında da Selçukîleri taklit ve takip eylediklerini gösterir; bunlardan sonra Birgi'de Aydın oğlu Mehmed Bey'in Camii minberi ile Kütahya'da Germiyan oğlu Yakup Bey'in türbesindeki düz yeşil çiniler varsa da evvelkilere nisbetle basittir.

Ayasluğ (Selçuk) ve Söke'nin Balat köyündeki İsa ve İlyas Bey Camileri mermerin bol yerinde yapıldığından kapı, pencere ve diğer tezyinî cihetleri hep mermerden işlenmiş ve süslenmiştir. Cihanşah'ın Tebriz'deki (Gökmescit) Camiindeki çiçekli çiniler, sanat îtibariyle pek kıymetli idi.

Anadolu Beyliklerinde alçı tezyinatı da revaçta idi. Bilhassa Karaman kasabasında, Karaman oğlu İbrahim Bey ile oğulları Alâüddin ve Kasım Beylerin kabirlerindeki kabartma alçı işleri bu sanatın en ince nümunelerindendir.

Bu beylikler zamanındaki oyma işlerle nakışlarda, bunları yapan san'atkârlardan bazılarının isimleri görülmektedir; (758 H. 1357 M.) senesinde Kastamonu'daki ibn Neccar Camiinin nakışlariyle Kastamonu'nun Göl nahiyesinde Candar oğullarından Mahmud Bey'in (776 H. 1374 M.) tarihli Camiinin nakışlarını yapan ustanın adı Abdullah bin Mahmud'dur. Mahmud Bey camiinin tavanı pek nefîs eserlerdendir; Manisa'da Saruhanoğlu camiinin nakışlarını Yusuf isminde bir san'atkâr yapmış ayni cami minberini ise Elhac Mehmed bin Abdülâziz isminde diğer bir üstat vücuda getirmiştir. Birgi'de Aydınoğlu camiinin san'atkârane minberini yapan oymacının adı Muzafferüddin bin Abdülvâhit bin Süleyman'dır.

Bunlardan başka rahle, dolap kapağı ve çini tezyinatı, halı, kilim dokumaları antika ismi verilen çevre ve işlemeler vesaire gibi san'at işlerinden elde edilenler bugün müzelerimizi tezyin etmekte olduğundan ve arzettiğimiz eserler bu devredeki güzel san'atlar hakkında bir fikir vermeğe kâfi geleceğinden ve zaten bu bahsi incelemek salâhiyetimiz haricinde olduğundan bu kısmı da burada kesiyorum[1].

[2] İçtimaî müesseselerle mimarî ve tezyinî eserleri yazarken istifade edilen eserler, Kitabeler (birinci ve ikinci kısımlar) Kütahya şehri, Kastamoni, ve Ankara eserleriyle Ahlat kitâbeleri ve Kastamoni, Çankırı, Aydın, Menteşe livalarına ait Defterhâne kayıtları arasındaki Evkaf defterleri. Şakayik-i Numaniye, Karamanoğlu İbrahim Bey'in vakfiyesi (Belleten sayı 1) Kayseri ve Niğde'deki mimarî eserler (M. Gabriel) Kayseri şehri: Maraş livası Defterhâne vakıf kayıtları, Anadolu beylerine âit hususî kütüphanemdeki notlar ve fotoğraflar, بزم و رزم, Sivas şehri, Muhtasar Âzerbaycan Tarihi, Evkaf'daki bazı vakfiyeler.

V

XIV VE XV İNCİ ASIRLARDA ANADOLU'DA TOPRAK VE HALK

Anadolu Beylikleri zamanında Anadolu halkının arazi üzerindeki hukukî vaziyetine dair bugün elimizde bulunan vesikalar pek azdır; bu noksan vesikalardan tam isabetli bir hüküm çıkarmak müşküldür; eğer elimizde Anadolu Selçuk devleti devresine âit resmî birkaç defter bulunmuş olsaydı o defterlerle müahharan Osmanlıların yaptıkları arazi teşkilâtını mukayese ederek Beyliklerin toprak ve halk işlerine dâir kuvvetli neticeler çıkarabilirdik; maamafih Osmanlıların onbeşinci asır ortalariyle onaltıncı asırda mükemmel surette tesbit ettikleri tahrir defterlerinde Anadolu Beyliklerine ait arazi defterlerinden ve bu Beyliklerin verdikleri berat ve nişanlardan bahsedilmektedir ki bunlar bizi oldukça tenvir edecek mahiyettedir.

Anadolu Beyliklerindeki toprak ve halk vaziyetini anlatmadan evvel bir defa Anadolu Selçukîlerindeki bu kabil teşkilâta göz gezdirelim:

Büyük Selçukîlerde olduğu gibi Anadolu Selçukîlerinde de timar teşkilâtı olduğunu Selçuknâmelerden anlamaktayız; ayni teşkilâtın Zengîler زنكى و Eyybîler ايوبى و Memlûklar ve İlhanîlerde de mevcut olduğuna dair elimizde vesikalar vardır [1]; şu halde büyük Selçukîlerin arazi ve halk idaresi anın feodalleri olan devletlerde de tamamen tatbik edilmiştir.

Müslümanlıkta arazi, esas îtibariyle harâciyye خراجيه و öşriyye عشريه ve emiriyye اميريه isimleriyle üç kısım olup Anadolu'da bu üç kısımdan emiriyye denilen devlete ait veya anın mümessili olan hükümdara nisbet edilen arazi şekli vardı; mülk veya vakıf arazi bu, arazi-i emiriyyeden ayrılmış ve bir hizmet mukabîli verilmiş veya bir hayır müessesesine veya bir vazifenin yapılmasına tahsis ve terkedilmişti; yâni devletin hazinesine girecek varidât bir hizmetine karşılık

[1] الروضتين Erravzutayn ve İbnülesir ابن الاثير Nureddin Mahmud kısımları, Nücum-u Zâhire (821) senesi vukuatı Ecnâd-ı Halaka اجناد الحلقه ve بنوبت Benevbet Timar hakkında ve Osmanlı Defterhane kayıtlarından 283 numaralı Memlûklerin Timarlı Sipahisinden bahseden Malatya defteri. İbn Bîbî Selçuknâmesi.

olarak beylere veya herhangi bir hürmete şâyan şahsa mülk veya bir emr-i hayra terkedilmişti.

Anadolu Selçukîlerinde arazi-i emiriyyeden olan bir yerin mülk ve vakıf olarak verildiğini de görmekteyiz. Şu halde Selçukîlerde toprak, ıkta' اقطاع denilen has, timar ile mülk ve vakıf kısımlarını havi idi; bu icmalden sonra toprağın bu tarzda taksim ve idaresini bir de Anadolu Beyliklerinde arayalım:

Anadolu Beyliklerinde arazi ile köylü tabakasının idarelerine dair elimizde hiçbir defter yoktur; fakat yukarıda söylediğimiz gibi Osmanlı tahrir defterlerinde, Anadolu Beyleri defterlerinden nakledilmiş kayıtlar vardır; bu kayıtların çoğu Karamanoğulları zamanındaki defterlerden nakledilmiştir. Karamanoğulları defterlerinden nakledilen malûmat bizce diğer Beyliklerin kayıtlarından daha kıymetlidir; çünkü Selçukîlerin Konya, Kayseri, Niğde, Aksaray gibi en mühim şehirlerine sahip olan bu Beylik arazi teşkilâtında tabiî olarak Selçukîleri örnek yapmıştı.

Osmanlılar, Anadolu'da Selçuk Beylikleri içinde en son Karaman devletini bertaraf ederek memleketlerini elde ettiklerinden onbeşinci asrın son yarısından îtibaren tekemmül eden Osmanlı mufassal ve mücmel tahrir defterleri, Karamanoğulları defterlerinden timar, mülk ve vakfa ait nakiller yapmaktadır [1]. Osmanlı kayıtlarından, Karaman defterlerinin mükemmel surette tertip edildiklerini anlamaktayız.

Keza Saruhan, Aydın, Menteşe, Candar oğullarına ait olarak da yine Osmanlı tahrir defterlerinde bunların vakıf ve mülk olarak verdikleri yerlerden ve bunu teyid ve tevsik için îtâ ettikleri berat ve mektuplardan bahsedilmektedir [2].

Gazi Hünkâr diye meşhur olan Osmanlı Hükümdarı Murad I, Hamid oğlu Hüseyin Bey'den Akşehir, Beyşehri ve diğer şehirleri satın aldığı zaman, oralardaki kalelere kendi askerini yerleştirdiği sırada o beyliğe merbut olan timarlıların dahi kendi tuğrasiyle beratlarını yenilemişti; keza Yıldırım Bayezid Han da Aydınoğlu İsa Bey'in memleketlerini ve Menteşe ilini ilhak eylediği vakit yine o beylikteki asıl

[1] No 68 Kayseri ve 810 Alâiye defterleri.

[2] 464 numaralı Saruhan Evkaf defteri, 285 numaralı Bursa, Biga, Aydın, Menteşe sancakları mücmel defteri. Bayezıt II. dosyasında 24 numaralı Aydın vakıf defteri, Yavuz dosyasında Cüneyd Bey Evkafı. No 19 da İçel, ve No 939 Karaman mufassalı, 442 Konya mufassal defteri, Menteşe Evkafı defteri.

yerli olan timarlıların timarlarını ibka ile beratlarını kendi tuğrasiyle tecdit eylemişti [1].

Osmanlılar Malatya ve havalisini tamamen ilhak eyledikten sonra oralarda da Memlûklar idaresinde iken timar teşkilâtı yapılmış olduğunu yine bu Defterhâne kayıtlarından anlamaktayız [2]. Gine tetkikimiz neticesinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'in muhtelif mıntakalardaki hususiyetlere göre Osmanlılarda olduğu gibi kanunlar yapmış olduğunu ve bu kanunların Osmanlılar zamanında da şarkta tatbik edildiklerini görmekteyiz [3]. Keza Karaman oğullarının Kayseri'ye ait bir kanunnameleri olduğu malûmumuzdur [4]. Bu cümleden olarak Dulgadır hükûmetindeki kanunnâmelerin halka ağır geldiğini ve bundan dolayı Osmanlıların bunları haylice tadil ile âdilâne bir şekil verdiklerini bu kanunnâmelerin mukayesesinden anlamaktayız [5].

Dulgadır oğullarından, kanunnâmeleri tedvin ettiren zat Alâüddüvele Bey'dir (hükûmeti 1479 ilâ 1515). Bunun av kuşları için de kanunları vardır; mufassal kanunnamesi maalesef birçok yerinden çürümüştür.

İşte yukarıdanberi vesikalara istinad ederek verdiğimiz malûmat, bize, Anadolu Beyliklerinin de arazi idaresini tıpkı Selçukîler gibi ikta (Timar) mülk ve vakıf şeklinde tatbik etmiş olduklarını ve Osmanlıların da yine ayni kanunlar dahilinde teşkilât yaparak bu sistemleri idâme ettirdiklerini göstermektedir.

Anadolu Beyliklerinde Toprağın aynı tarzda idare edildiği hakkında bu malûmatı verdikten sonra bu bahsi burada bırakarak toprağı işleyen ve reâya رعايا denilen halk tabakası (köylü) hakkında da biraz izahat verebiliriz.

* * *

Ondört ve onbeşinci asırlarda şehirli ve köylü olan halk tabakaları arasında biraz fark vardı; şehirli, şehir ve kasaba'da mülk sahibi

[1] Âşık Paşazade tarihi sayfa, 59, 60, 65, 67. (Fatih zamanında Teke İli) Tarih Encümeni mecmuası sene 14, s. 65.

[2] 283 numaralı Malatya defteri.

[3] Defterhane kaydı: Defter 7 sene 823 Erzincan, Kemah, Bayburd'un Bac Damga kanunları.

[4] 68 numaralı Kayseri defteri.

[5] 37 ve 735 numaralı defterdeki kanunnâme (bu defterler Başvekâlet Arşivindeki).

olabilmek îtibariyle köylüye nisbetle daha serbest idi; şehir ve kasabalarda her san'at erbabı muayyen ve mikdarları mahdud olup kendilerine mahsus teşkilâtları ve esnaf odaları, şeyh, kâhya (kethüda), nakib, yiğitbaşıları vardı. Şehir ve kasaba halkı, kendilerine tarhedilen şer'î ve örfî her nevi vergileri verirlerdi; eğer bunlardan biri kasaba haricinde köylü gibi toprağı ekip, biçerse bu cihetten o yerin sahibine (Sahib-i arza) öşür ve resim vermekle de mükellefti; şehir ve kasaba halkı vergilerini kime tahsis edilmiş ise ona verirlerdi; yâni o vergi bir hizmet mukabilinde veya bir emri hayra sarfedilmek üzere nereye mürettep ise kasaba halkı o vergi ve resimleri oraya vermeğe mecbur idiler.

Köylüye gelince; onun işlediği toprak kendisinin mülkü değildi. Toprak devlete âitti; reâya burada muvakkat tapu ile bulunuyor ve toprağı işlediği müddetçe, evlâd ve torunlarına da intikal eylemek şartiyle kendisine dokunulmuyordu; köylü muvakkat tapu ile elinde bulunan toprağı işleyip bunun öşür ve resmini devlet hazinesine vereceği yerde oraya vermeyip, hükûmetin o öşür ve resmi bir hizmet mukabili kendisine terkeylediği bir sipahiye veya Emîre, yahut mülk sahibine, yahut da vakfın mütevellisine verirdi; keza bağın, bal alınan kovanın, ağnamın vesair şeylerin öşür ve resimleri hükûmetçe kime ve nereye tahsis edilmişse reaya mahsulünün öşür ve resmini onlara verirdi. Birçok mahsulden alınan öşür ile çift resmi [1], ağnam resmi, mücerred resmi [2], bennak بناك resmi [3], cebe veya kara resmi [4] verilen resimlerin esaslarındandı.

Bazı köy halkı, bir kısım vergisini vakfa ve bir kısmını da timarlı sipahîye verirdi. Bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere reaya, başlıca ikta reayası (timar, zeâmet, has), vakıf reayası ve malikâne reayası veya bunlardan ikisinin müşterek reayası olarak dört sınıftı. Köylü, elindeki toprağın muvakkat tapusunu kimin reayası ise ondan alır ve öşür ve resmini oraya verirdi; köylü kendi sipahîsinin veya vakfın veyahut mülk sahibinin emrinde olup kendi elindeki yerleri sürüp ekmekle mükellefti; o toprağı bırakıp başkasının toprağına gidemez ve başkasının raiyyeti olamazdı. Yalnız köylünün çalıştığı toprak mülk

[1] Tam çift, eni boyu alelâde adımla kırkar adım olan tarladır. Çift resmi, tam çift resmi ve nîm çift, yâni yarı çift resmi olarak iki kısımdı. İsfendiyar oğlu Kasım Bey'in çift resmi aldğı bir vesikada görülür.

[2] Bekâr resmi.

[3] Bennâk بناك resmi; yarı çiftten aşağı topraığı olanın verdiği vergi.

[4] Toprağı olmıyanın verdiği vergi.

iken vakıf veya vakıf iken inkırazına mebni sipahîye verilmiş ise raiyyet رعيت de o suretle toprakla beraber vakıf, mülk veya sipahî'nin reayası olmak üzere yeni şekle göre ismini değiştirirdi.

Bazı köyler, bir hizmet mukabilinde, meselâ derbend beklemek, madenlerde çalışmak, av kuşları yetiştirmek vesaire mukabilinde bir kısım vergilerden (avarız ve tekâlifi örfiyye) ya tamamen veya kısmen muaf olurlardı.

Şimdi bir de askerî sınıfa bakalım :

Devlet kendisine ait toprakta çalışan ve muvakkat tapuya sahip olan reayasının defterde mukayyed olan senevî vereceği öşür ve resimlerini kendi toplamazdı; bu gelir, daha evvel söylediğimiz gibi hizmet mukabili bir beylerbeyi veya askere ya bir vakfa veyahut bir mülk sahibine terk ve tahsis edilmişti. Mahsul ve resim zamanı, alâkadarlar ya bizzat veya bilvasıta kendi haklarını aynen tahsil ile anbarına koyar ve zamanı gelince satarlardı.

Reayanın sipahiye veya mülk sahibine veyahut da vakıf mütevellisine karşı vaziyeti bazı hususlarda Avrupa Feodalitesindeki reâyaya benzemekte ve birçok yerlerde ise ondan ayrılmaktadır. Avrupada toprak, derebeyinin olup köylü onun esiri gibi idi; halbuki Türk memleketlerinde ve askerî teşkilâtta toprak, sipahînin olmayıp devletindir; gerek sipahî ve gerek raiyyet رعيت hizmet ve ekip biçmekle ancak o hakka sahip olabilirlerdi. Sipahî, hizmet görmezse azledilir, köylü, ekip biçmezse toprağı elinden alınırdı. Şu halde bütün iktalarda asıl toprağa sahip olan devletti. Tam mülk timarlarda ise reaya malikâne sahibinin elinde idi ki, bu Avrupada'ki derebeyiyle reayasının arasındaki münasebata benzer; bu şekli Anadolu Beyleri teşkilâtında görmedim. Fakat müahharan Osmanlıların (mefruzulkalem maktuulkadem) diye zikrettikleri tam malikâne olarak verilen arazide bunu görmekteyiz; teşkilât birbirinin ayni olduğundan bu tarzın beyliklerde de bu şekilde olduğuna şüphe yoktur.

Çiftçi ölecek olursa toprağın mutlaka erkek evlâdına intikal etmesi lâzımdı; kız evlâda verilmezdi; bu madde onaltıncı asır ortalarına kadar ayni şekilde Osmanlılarda da vardı, fakat Osmanlılar sonradan toprağı işlemek şartiyle arazinin kız evlâda da intikalini kabul etmişlerdir.

Anadolu Beyliklerinde bir sınıf halk, tıpkı Osmanlılarda olduğu gibi, ya tamamen veya kısmen avarız ve tekâliften ve öşürden muaf olmuşlardı. Meselâ, Konya'da Şeyh Sadrüddin Konevî صدر الدين قونوى

evkafının reayası (vakıf köylüleri) Karaman oğullarının beratlariyle avarızdan masun olup Sadrüddin Konevî torunları dahi avarız ve tekâlifden ve ektikleri o yerin öşür ve resimlerinden muaf idiler[1]. Keza Celâlüddin Rumî vakfı reayası da avarız ve tekâliften affedilmişlerdi. Yine bu cümleden olarak İsfendiyar oğlu Kasım Bey, Kalecik kazasının Afşar köyü halkını derbend bekledikleri için avarızdan affeylemişti[2]. Bazı yerlerde de vakfedilen zaviyelerin şeyhleri gelip gidenlere bakmak, yatırıp yedirmek şartiyle bazı resimlerden, ya tamamen veya kısmen affedilmişlerdi. Ulema ve imam ve şeyhlerden hemen hepsi de rüsum, âşâr ve avârız ve tekâliften muaf olmuşlar ve bu imtiyaz torunlarına bile teşmil edilmiş, hattâ Osmanlılar bile bunları tanımışlar ve ellerine berat vermişlerdi[3].

Osmanlıların tahrir defterlerinde, Karaman oğullarından Mahmud, Alâüddin, Mehmed, İbrahim, Pîr Ahmed Beylerle Candar, Menteşe gibi diğer bazı Anadolu Beylerinin bu hususta verdikleri berat ve muafnâmelerden bahsedilmektedir. Bunlardan, 867 Muharrem (1462 M.) tarihli İsfendiyar oğlu Kasım Bey'in mülk ve vakıf davâsına dair tuğrasiyle vermiş olduğu beratin Osmanlılarda da ayni şekilde oldığına göre[4] diğer Anadolu beylerinin de bu tarzda tuğralı berat ve muafname verdikleri tereddütsüz kabul edilebilir.

Hazine-i evrakta Fatih Mehmed II. devrinde arazi tahririne dair elde edilen bir defterde de Hamid oğulları zamanında Teke ilindeki mülk ve vakıf arazi tevcihinden bahsedilmektedir; bu defterde eskidenberi devam edip gelen tahrir muameleleri zikredilmekte ve Osmanlıların buraya dair yaptıkları tahrir işlerinde Teke Beylerinin (Hamid oğullarının) verdikleri mülk ve vakıf beratlardan bahsolunmaktadır[5],

[1] 939 numaralı Karaman defteri.

[2] 192 numaralı Çankırı evkafı defteri.

[3] 939 Karaman defterinde Mevlâna Şemsüddin'in ceddi ve kendileri hakkında Muafnâme ile 19 numaralı İçel defteri.

[4] 871, 884 Tarihli Fatih Dosyası 886 tarihli Bayezid II. beratları. Daha evvelki hükümdarların nişan verdiklerini ve beratları suretlerini de biliyoruz. Yıldırım Bayezid şehzadelerinden Süleyman Çelebi'nin 808 ve İsa Çelebi'nin 805 ve Musa Çelebi'nin 804 tarihli Muafnâmeleri ve vakıf beratları vardır. Hattâ Musa Çelebi, Menteşe oğlu Ahmed Gazi'nin vakıf beratı verdiği Ahmed isminde birine teyiden berat vermiştir. (Paris millî kütüphone Türkçe yazmaları, gayri matbu Feridun Münşiatı tertibi kadîm 79) Keza ayni Beratlar Esad Efendi kütüphanesi Mecmuaları No. 3436 (varak 280 B) de vardır.

[5] Tarih Encümeni Mecmuası sene 14, sahife 65 ve hazine-i evrak Fatih dosyası defter numarası 9.

keza bu gibi hususlara dâir Menteşe Hükümdarı Ahmed ve İlyas Bey'lerle Candar oğlu İsfendiyar, İsmail ve Kasım Bey'lerin de beratları ve mukarrernâme (ibka beratı) denilen nişanları vardır[1].

Şu kayıtlera göre, toprağı idare sisteminin Osmanlılarda olduğu gibi Anadolu Beyliklerinde de birbirinin ayni olduğu anlaşılıyor; Osmanlılarda Yıldırım Bayezid, Çelebi ve daha sonraki hükümdarların (Fatih ve Beyazıd II.) timar, vakıf ve mülk olarak verdikleri berat ve nişanlar eserin sonunda fotoğrafîsi konulan İsfendiyar oğlu Kasım Bey'in beratının aynidir.

Bütün bu zikrettiğimiz, vesikalara göre Osmanlıların onaltıncı asra kadar devam eden arazi idaresi ve reaya haklarındaki muameleleriyle kanunların, ayni tarzda Anadolu Beylerinde de mevcut olduğunu tereddüd etmeden kabul edebiliriz; bundan dolayı Anadolu Beyliklerinde mevcud olduğuna dair elimizde henüz vesikası olmıyan teşkilâta ait bazı kayıtları istidlâl yoliyle alırsak yanılmamış oluruz; zaten yukarıdanberi vesikalara dayanarak arzettiğimiz malûmat bu istidlâle de lüzum göstermiyecek kadar bizi tenvire kâfi gelmektedir[2].

[1] 891 Numaralı Kastamoni livası vakıf defteri ve Menteşe livası evkaf defteri.

[2] Bu kısmı yazarken hamişte işaret etmiş olduğum eski Defterhâne kayıtları içinden muhtelif livalara ait mücmel, mufassal, defterler ile vakıf defterleri, Âşık Paşa zade, Nücum-ı Zâhire ابن تكرى ويردى يوسف, İbni Esir, İbni Bîbî, Fatih Mehmed II. dosyası, Tarih Encümeni mecmuası (sene 14) ve bazı mecmualarla hususî notlardan istifade edilmiştir.

VI

ANADOLU BEYLİKLERİ ZAMANINDA İKTİSADÎ HAYAT

Onüçüncü asırda Anadolu Selçukîleriyle ondan sonra meydana çıkan beyliklerin, ondördüncü asırla onbeşinci asrın ilk yarısına kadar sanayi ve ziraatle ticarete verdikleri ehemmiyet, fikir hayatına verdikleri ehemmiyet kadar belki de andan daha mühimdir.

Haçlı seferlerini müteakip yarım asır süren dahilî sükûn, Anadolu'da ziraat ve sanayiin inkişafiyle ticaret ve servetin artmasını mûcip olmuştu. Anadolu yarım adası, evvelden beri doğu ve batı ticaret yolları üzerinde bulunduğundan mevkii pek ehemmiyetli idi. Henüz ticaret yolu kısaltılmamış veya başka bir yol keşfolunmamıştı. Memleketin mahsullerini nakledecek olan tüccar kervanları güneyden kuzeye ve doğudan batıya ve bunun mukabili noktalara gidüp gelmek suretiyle her noktadan Küçük Asyayı katediyorlardı.

Yolcuların, kervanların selâmetlerini temin için her tarafa yollar, köprüler ve yollar üzerinde kervansaraylar ve hanlar yapılmıştı. Bugünkü harabelerinden de Anadolu'nun dört tarafına giden yollarını bize tanıtan bu kervansarayların mevki ve isimlerini saymak bile Anadolu Türklerinin ticarete verdikleri ehemmiyeti göstermeğe kâfidir.

Anadolu Selçukîleri ve Anadolu Beyleri memlekette ziraat ve muhtelif sanat erbabını himaye ederlerken ticaretin de emniyet içinde cereyanına ve her nevi' نوع memleket mahsulâtının ihracına bütün gayretlerini sarfediyorlardı; hattâ 1205 senesinde Gıyasüddin Keyhusrev, Kırım, Kafkas, Rus, Kıpçak ile ticaret yapan Anadolu, Suriye ve Irak tüccarlarına karşı, deniz ve kara yollarını kapayan Trabzon İmparatoru üzerine yürüyerek Trabzon'u muhasara ile İmparator Aleksi'yi yolları açmaya mecbur etmiş ve sırf ticaretin temin ve muhafazası için bunu yapmıştı[1].

Büyük Alâüddin'in 1220 senesi martında Venediklilere altın yaldızla yazılı ve kendisinin kırmızı imzasını hâvî (Tuğra) müsaade مساعده vermek suretiyle memleketinde batı ile ticarî münasebatı temin ettiğini

[1] İbn-ül'Esîr ابن الاثير cilt 12 (Hicrî 602 senesi vukuatı arasında).

de biliyoruz[1] ve yine bu hükümdarın tebasının ve sair tüccar mallarının yağma edilmesinden dolayı Ruslar, Ermeniler ve Frenkler üzerine kuvvet sevkederek muvaffak olduğu da Selçuknâmelerde yazılıdır[2].

Cinevizliler'le bozuşan Trabzon İmparatoru, Sinop Hükümdarı Gazi Çelebi'yi Sinop'taki Cineviz ticarethanelerinin yıkılması için tehdit ettiği halde Sinop Beyi'nin buna hiç ehemmiyet vermediğini ise batı menbaları yazıyorlar.

Yine bu cümleden olarak Sivas Hükümdarı Kadı Bürhaneddin Ahmed, kendi hükûmetini kuvvetlendirmek için sarfettiği emek kadar memleketi dahilinde tüccarın huzur içinde gelip gitmelerini temin yolunda büyük gayret sarfetmişti; hattâ kendisinin parasız zamanında zengin bir tüccarın malının musadere edilmesi teklifini şiddetle reddetmiştir. Yine Bürhaneddin, aralarındaki karâbete rağmen, bir kısım tüccarın mallarını vuran Dulgadır eşkıyasının tedibini ve malların da derhal iadesini istemek suretiyle Dulgadır Hükümdarını tehdit eylemişti.

Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'in, Rakka civarından gelip geçen tüccar kafilelerine rahat vermiyerek, mallarını yağmalayan Neşib, Uneyn, Rebîa gibi Arap aşiretlerini şiddetle tedip ederek tüccara emniyet vermiş olduğunu da mehazlerimiz yazıyor[3].

İşte buna binâen gerek Selçukîler ve gerek Anadolu beyleri ve diğer doğu Anadolu hükûmetleri, ticaretin sekteye uğramaması için pek çok gayret sarfetmişlerdi. Bu ihtimam sayesinde, Küçük Asya'daki birçok siyasî karışıklıklara rağmen, ticarete halel gelmemiş, gerek müslüman ve gerek frenk ve sair hiristiyan tacirleri büyük bir emniyet içinde Anadolu'da alış verişlerine devam etmişlerdir[4].

* * *

Anadolu, eskidenberi gerek işlenmiş ve gerek iptidaî maddelerden, harice çok miktarda eşya sevketmekte idi; çünkü Anadolu'da ziraat ve muhtelif sanatların ilerlemesine ve çoğalmasına fevkalâde ehemmiyet

[1] Bratianu (onüçüncü asırda Cinevizlilerin Karadeniz Ticareti) s. 163.
[2] İbni Bîbî ve yazıcı oğlu Ali'nin Selçuknâmeleri.
[3] Cami-ud'düvel Akkoyunlılar kısmı (takriben 861 Hicrî senesi vakayii).
[4] Muharebeler ve siyasî inkılâpların ticarî münasebât üzerinde büyük tesiri olmamıştır. Bilâkis Konya sultanlarının, Lâtin ücretli askerlerine ve askerî mühimmata olan ihtiyaçları Lâtinlerin onların memleketine gelmelerini teshil ediyordu (Onüçüncü asırda Cinevizlilerin Karadeniz ticareti, sahife 165).

veriliyordu; ondördüncü asırda Anadolu'nun her tarafında Ahî'lerin esnaf cemiyetlerine tesadüf edildiği malûmdur. Bunlardan her sanatın kendisine göre teşkilâtı vardı. Biz burada, esnaf teşkilâtından bahsedecek değiliz. Yalnız bütün sanatların Anadoluda mükemmel surette revaçta olduğunu ve hariçten pek az miktarda eşya idhal edildiğini, her nevi dokuma, kumaş, ince yün, ipek, Kastamonu sahtiyanı ve Antalya ve batı Anadolu limanlarından ihraç edilen kırmızı sahtiyan, maden ve sâirenin mamul ve ham olarak ihtiyac harici mebzul miktarda dışarıya çıkarılarak ecnebi memleketlerine sevkedildiklerini işaret edeceğiz.

Memleketlerinin her tarafında arazisinin kabiliyet ve müsaadesine göre mahsul yetiştirmek için çalışan Anadolu halkı, esaslı mahsul olan buğday ve arpadan başka harice susam, nohut, safran, pirinç ve pamuk gibi mahsulâtı sevketmek suretiyle kendilerini pek müsait şartlarla idare ediyorlardı.

Anadolu'da yetişen bütün mahsulâtı, hayvanları, maden ve saireyi kalem kalem saymağa lüzum görmiyerek asıl maksadımız, memleket haricine sevkedilen iptidaî ve mamul eşyayı zikretmektir. Bunun için Denizli'nin nar mahsuliyle nar şaraplarını, Konya'nın, Suriye ve Mısıra da sevkedilen, Kamarüddîn kayısısını, Kütahya ve diğer mıntakaların pirinçlerini ve diğer buna benzer ve mebzul yetişen ve fakat piyasalara gönderilmeyen veya az gönderilen ziraat, sanayi ve madenlere ait mevaddı burada sıralamağı muvafık bulmadım.

Bu kısa izahattan sonra onüç ve ondördüncü asırlarla onbeşinci asrın ilk yarısında Anadolu ticaret pazarlariyle ticaret yolları ve Küçük Asya'nın harice sevkettiği eşya hakkında malûmat verebiliriz.

Bu yazdığımız asırlarda en mühim Anadolu piyasaları, Karadeniz kenarındaki Trabzon ve Sinop'la Samsun ve Sinop arasında Farya iskeleleri ve ikinci derece Fatsa kasabası, Marmara havzasında Bursa iskelesi (Trilya) ve Batı Foça, İzmir, Ayasluğ, Palatiye (Milet), Güney'de Antalya, Alâiye ve Ayas kasaba ve limanları idi.

İç Anadolu'da en mühim piyasa mahalleri Sıvas, Kayseri ve Konya'dır; bilhassa onüçüncü ve on dördüncü asırlarda Küçük Asya dahilinde en büyük pazar yeri Sıvas idi; Mısır, Suriye, Mezopotamya Müslüman tüccarlariyle Cineviz ve Venedik tüccarlarının büyük kafileleri her taraftan buraya gelirler ve burada, ya mallarını satarlar veya îcap eden yerlere giderlerdi. Sıvas dört yol arasında olduğundan her geçen

eşyadan resim alırdı. Sıvas'tan çıkan kervanların yolu Doğu Anadolu ve İran; Güneyde Suriye ve Mezopotamya ve İskenderun, Batı'da Kayseri, Konya, Kuzeyde ise Trabzon, Farya ve Sinop idi.

Ticaret yollarına gelince; Küçük Asya ticaret yollarının başlıca şehirleri bugün de mevcuttur. Bu yollar hakkında bir fikir verebilmek için bunların sahillerde nihayet buldukları iskele ve pazarları gözönünde bulundurmak icap eder.

Karadeniz sahilindeki meşhur ticaret iskelelerinin Trabzon, Farya, Sinop ve Fatsa oluşuna göre, Trabzon kârvanı ticaret merkezi olan Sıvas'tan sonra Hafik (Koçhisar), Erzincan, Bayburt anayolu üzerinden geçmek lâzımdı. Keza, Farya ve Sinob'a giden kervanların uğrağı Tokat ve Amasya idi. Amasya'dan sonra Farya kervanı, gümüş madeniyle meşhur ve ondördüncü asırda Irak ve Şam tüccarlarının daimî surette gelip geçtikleri, (Gümüş) [1] kasabasına uğrayıp geçerlerdi. İran yolcu ve tüccarları Erzincan'dan sonra ارزن روم (Erzurum) yolunu takip eyliyorlardı.

Karadeniz yolu, bu asırda pek mühim olup Anadolu ve Suriye, Mezopotamya, İran ve Kilikya, Mısır malları veya ora antrepolarına gelmiş olan Hindistan ve Yemen eşyası bu deniz vasıtasiyle Kırım, Rus. Kafkas ve Kıpçak taraflarına sevkolunuyordu.

Sıvas'tan İskenderun'a gidecek tüccar malları, Bünyan Hami, Göksun ve sonra Ayas sahil kasabasına inerdi.

Batı Anadolu'ya gelince; buraların iskele ve pazar yerleri yukarıda isimlerini saydığımız Foça, İzmir, Ayasluğ, Palatiya ve Güney de Akdeniz sahillerinde de Antalya ve Alâiye idi. Buralardan dışarı çıkacak eşya denize yakınlıklarına göre Cenup, Garp veya Şimal istikametini takib eyliyordu.

Anadolu nakliyat ve ticaretinde bazı nehirlerden de istifade edildiğini ve bu vasıta ile memleket dahilindeki eşyanın sahillere sevkolunabildiklerini görmekteyiz. Bunlardan büyük Menderes nehri üzerinde ondördüncü asrın ilk yarısında nehir gemileriyle yolcu ve eşya nakledildiğini, Şehabüddin Ömerî yazdığı gibi, Heyd'in (Orta zamanlarda Şark Ticareti Tarihi) isimli mühim eserinde de, Kütahya şaplarının nehir vasıtasiyle Ayasluğ ve Palatiya şehirlerine indirildiğini beyan etmektedir [2]. Yine bunun gibi onüçüncü asrın ortalarında Seyhan, Ceyhan, Misis nehirlerinin de seyr-i sefâine müsaid olub içinde gemiler yürüdüğünü İbni Adiym (ابن عديم) yazar [1].

[1] İbni Batuta seyahatnâmesi c. 1, s. 328.

[2] Heyd (Orta Zamanlarda Şark Ticareti Tarihi c. 2, s. 67).

Yukarıda isimlerini saydığımız iskele ve piyasalardan onbeşinci asrın ortalarında Foça ile Ayasluğ, eski ehemmiyetlerini kaybetmişler ve Palatiya ise sönmek üzere bulunmuş idi. Çünkü, Palatiya bu asrın ortalarında artık piyasa olmaktan çıkmış olub ihracatını Sakız'dan Mısır'a gelip, giden gemiler vasıtasiyle yapmakta idi. Yalnız Güneydeki Antalya ile Alâiye şehirleri, eski ehemmiyetlerini henüz muhafaza etmekte idiler; maamafih bu piyasalardan en mühimmi Antalya piyasası idi. Burası hem Mısır vasıtasiyle gelen Hindistan, Mısır ve Yemen eşyasının deposu ve hem de bir kısım Anadolu emtiasının ihraç iskelesi olduğundan pek çok antrepoları vardı.

* * *

Küçük Asya'nın iskele ve piyasa mahalleriyle ticaret yolları hakkında bu kısa malûmattan sonra Anadolu'nun harice çıkardığı başlıca eşyayı zikredelim; bunlar da kumaş, ipek, ehlî hayvanlar, av kuşları, şap, halı ve kilim (dokuma), pamuk, zamk, lâden (reçine), bakır, gümüş, mazı, kereste, susam, bal, balmumu, Kastamonu sahtiyaniyle Batı Anadolu'nun kırmızı sahtiyanı, nohut, safran ve sâiredir.

Kumaş ve dokumalar ve ipek

İlk önce Anadolu ihraç emtiası olan kumaşlardan başlayalım: Germiyan, Denizli ve Alaşehrin kırmızı kumaşları ve beyaz renkteki sarık tülbentleri pek makbul idi; bu kumaş ve tülbentler bütün civar hükûmetlere sevkolunmakta idiler; hattâ Germiyan oğlu Süleyman Şah, kızını Osmanlı şehzadesine vermek istediği zaman gönderdiği heyetle beraber hediye olarak bu kıymetli kumaşlardan da yollamıştı. Germiyan kumaşlarından ve Denizli'nin ak alemli bezlerinden hil'at yapıldığını ve keza Alaşehir kızıl eflâdisi'nin de hem sancak bezi ve hem de hil'at olarak kullanıldığını mehazlerimiz yazmaktadır [2].

Hammer Tarihi de Hüdavendigâr Murad Bey'in, başına Germiyan bezlerinden beyaz renkte ince tülbend sardığını ve kaftan ve cübbesinin de kırmızı renkli Germiyan kumaşından olduğunu beyan etmektedir [3].

[1] Zübde, Haleb Tarihi (Ayasofya kütübhanesi No. 3036, s. 395).

[2] Âşık Paşa Zade Tarihi s. 56, Neşrî Tarihi.

[3] Hammer tercemesi c. 1, s. 222.

Şehabeddin Ömerî, Germiyan askerinin kırmızı atlaslı elbise giydiğini yazıyor; [1]. Ondördüncü asrın sonlarına doğru bu kıymetli kumaşların azaldığını yine tarihlerden anlamaktayız [2].

Anadolu'dan İstanbul ve Avrupa pazarlarına sevkedilen ipek ise pek mühimdi. Diyarbekir ve Siirt havalisinde istihsal edilen ipekten başka Küçük Asyadaki ipek mahsulâtı en ziyade Filâdelfiya, yâni Alaşehir ve Balıkesir taraflarında elde edilmekte idi.

Burada çıkan ipekler Rum ve Frenk memleketlerine sevkediliyordu; ezcümle Balıkesir ipekleri Bizans ipek dokumacıları tarafından tercihan satın alınmakta idi. Bu ipeğin Rum ipeğine rekabet etmekte olduğunu doğu ve batı menbaları yazmaktadırlar [3]. Malatya sof'ı ismi verilen ve pek mükemmel dokunan beyaz renkli bir nevi sof'un Memlûklerde üst elbisesi, yâni hil'at olarak kış mevsiminde giyildiğini de biliyoruz [4]. Bundan başka doğu Anadolu kumaşlarından (Hasan Keyf Hısnı Keyf) ın sof ve abayî ve Mardin'in Muhayyer ve sofları onaltıncı asırda bile şöhretlerini muhafaza ediyorlardı [5].

Anadolu Atları ve ehlî hayvanları

Kastamonu ve havalisinde yetişen iğdiş atlariyle, katırlar ve arab atlarına faik olabilecek derecede dikkatli terbiye edilen Germiyan atları, Anadolu'nun her tarafına, ecnebi memleketlerle Bizans İmparatorluğuna ve diğer civar Beyliklere sevkedilmekte idi. Bu, Germiyan atları içinden bin altına kadar satılan kıymetlileri bulunduğu gibi hepsi de şecereli idiler. Lâtin tüccarlarının pek ziyade kıymet verdikleri bu, Küçük Asya at ve iğdişleriyle sair hayvanlarından çok miktarda alarak Avrupaya sevkettiklerini burada kaydetmek icap eder [6].

Ondördüncü asrın sonlarında da Germiyan atlarının şöhretlerini muhafaza ettiklerini, Germiyan oğlunun, Osmanlı hükümdarı Birinci Murad Bey'e hediye olarak gönderdiği atlardan anlamaktayız [7].

[1] Mesalik-ül'ebsar (Germiyan memleketi kısmından).
[2] Âşık Paşa Zade Tarihi s. 56.
[3] Orta Zamanlarda Şark Ticareti Tarihi (Heyd) Cilt 2, Sahife 674 ve Mesalik-ül' ebsar (Teşner tab'ı Sahife 43).
[4] Subh-ul'âşa صبح الاعشى c. 4, s. 39.
[5] Bratianu (Onüçüncü asırda Karadenizde Cineviz Ticareti sayfa 168) ve Mesalik-ül'ebsar (Kastamonu ve Germiyan memleketleri kısımlarında).
[6] Başvekâlet Arşivi Mevkufat موقوفات defterleri No. 543.
[7] Âşık Paşazade Tarihi sayfa 60.

Bundan başka, birinci derecede Suriye, Irak, İran, Diyarbekir taraflarına ihraç [1] edilen koyun ve keçi varidatı epiy bir yekûn tutuyordu. Lâtin tüccarlarının attan başka Anadolu'dan çok miktarda satın aldıkları hayvanlar arasında koyun ve keçi de vardı.

Av kuşları

Şehabeddin Ömerî, av için alınıp satılmakta olan toğan ve şahinlerin en iyi cinsinin Kastamonu'da bulunduğunu ve kendi emsalleri içinde en güzelleri olduğunu ve bunların buradan alınarak başka memleketlere götürülüp satıldıklarını yazmaktadır ki, av için beslenilen bu kuşların İç Anadolu, Suriye, Mısır, Irak, İran ve Orta Asya'ya götürüldükleri anlaşılmaktadır. Bu toğanların Trabzon İmparatorluğunun merkezinde de satıldığını ve ecnebî seyyahlar tarafından alındığını, Bratianu beyan etmektedir [2]. Bu ifade ile Şehabeddin'in mütaleası karşılaştırılınca bunların da Kastamonu veyahud umumî olarak Anadolu toğanlarından başkası olmadığı görülür. Çünkü Anadolu'nun bir kısım mıntakalarında bu av kuşlarının onbeş ve onaltıncı asırlarda da bulunduğunu Osmanlı İmparatorluğu resmî kayıd ve kanunlarından anlamaktayız [3].

Şap madenleri

Küçük Asyadaki şap madenleri de mühim varidat getiren menbalardandı; orta zamanlarda Avrupalılar tarafından en ziyade alınan eşya şap'tı. Anadolu'da en zengin şap madenleri birinci derecede şapı havi olan Foça ile doğu Karahisar ve ikinci derecede ise Ulubat, Kütahya şapları idi. Şap üzerine en ziyade muameleyi, Cineviz ve Floransa'lılar yapıyorlardı.

Foça sahilde olduğundan, Foça şapları, 1421 de de Cinevizliler tarafından işletiliyor ve Osmanlı hükûmeti bundan mühim miktarda vergi alıyordu; hattâ İkinci Murad Bey, amcası Mustafayı (düzme Mustafa) takib ederken Foça Podestası Adorno'ya haber göndermiş ve anın verdiği gemi ile Rumeli sahiline geçmişti. Bu geçiş esnasında Adorno, maden vergisinden Osmanlılara medyun olduğu yirmi yedi bin dokayı affettirmiş ve yeni pâdişahtan bu yolda ferman almıştı [4].

[1] Mesalik-ül'ebsar Teşner tab'ı sayfa 19, 20.
[2] Başvekâlet Arşivi Mevkufat ve mühimme defterleri.
[3] Osmanlılar zamanında Kastamonu'da Taraklı Borlu'da Toğancı Timarları vardı (Kanunnâmeler Veliyyüddin ve Âtıf Efendi kütüphaneleri) (No.1970 s. 75 Âtıf No. 1734, s. 63).
[4] (Dukas'tan naklen Hammer c. 1. s 1661).

Bu madenler, Saruhan oğulları zamanında da Cinevizliler tarafından işletiliyor ve vergisini Saruhan Beyliği alıyordu.

Foça, sahilde olduğundan madenin gemilere nakli kolay ise de Giresun ve Tirilya iskeleleri vasıtasiyle naklolunan doğu Karahisar ve Ulubat şaplarının naklinde epey masraf ihtiyar olunuyordu. Kütahya şapları, kısmen büyük Menderes üzerinden Ayasluğ ve Palatiya kasabalarına indirilir ve kısmen de onbeş günde karadan Antalya'ya naklolunurdu.

Bunlardan sonra onüçüncü asırda, frenkler tarafından büyük bir teşkilâtla işletilen Konya şaplarını kaydetmek lâzımdır. Bunun da pazar yeri Antalya idi.

Avrupa piyasalarına sevkedilen Anadolu şaplarının bir piyasası da İstanbul olup burada çok miktarda şap depoları vardı[1].

Halı, kilim ihracatı

Anadolu'dan harice giden eşyalardan halı ve kilim gibi dokumalar ilk zamanlarda da meşhurdu; bunlar metanetinden başka zevk ve zarafetçe de emsaline fâik olduğundan, Avrupa'da (Deniz aşırı halılar) diye anılır ve kıymetlerini takdir için başka bir mahreç ismi aranmazdı.

Aksaray kilimlerinin pek nefîs olup Suriye, Mısır, Irak, Hint ve hattâ Çin'e kadar gönderildiğini ondördüncü asrın ortalarına yakın bir zamanda Anadolu'yu gezen Seyyah İbni Batuta yazmaktadır ki, bu kayıd, Anadolu dokumalarının garptan başka şarkta da kıymeti olduğuna delildir[2].

Pamuk ihracatı

Anadolu'dan çok miktarda muhtelif memleketlere gönderilen zengin mahsullerden biri de pamuk olup, birinci derecede mevki tutmakta idi; şarktan, Avrupaya ihrac edilen Mısır, Suriye ve Kıbrıs pamuklarına karşı muvaffakıyetle rekabet yapan, ancak Anadolu pamukları idi. Bursa ile Konya arasında yetiştirilen pamuklar ile Adana, Silifke ve havalisi pamukları, Anadolu için en mühim varidat menbalarından biri idi. Bursa ile Konya arasındaki pamukların pazar yeri ondördüncü asrın ilk nısfında ticaretçe mühim bir piyasa mahalli olan Bursa ile Ayasluğ ve Kilikya pamuklarının da İskenderun körfezi kenarındaki Ayas limanı idi.

[1] Heyd; Cilt 2, Sayfa 565 ve müteâkib sayfalar.
[2] İbni Batuta Seyahatnâme tercemesi c. 1, s. 324.

Zamk, Reçine ihracatı

Küçük Asya zamkı da Avrupa piyasalarında makbuldü; eski Hamideli, yâni Isparta ve etrafındaki arazide bulunan ağaçlardan elde edilen ve Adragan zamkı denilen bu zamk, Yunanistan'da çıkan zamktan kat kat üstündü.

Antalya pazarı vasıtasiyle Avrupa piyasalarına sevkedilen Adragan zamkı sanayide gök mavisi boyasının ihzarında, yaldızlama işlerinde kullanılıyordu. Bunun, müessir bir ilâç ve serinletici bir mâyi olarak ta istimal edildiğini (Heyd) yazmaktadır[1].

Buna bir de Şahabettin Ömerî ile (Heyd)'in Balıkesir taraflarında çıkarak Avrupa piyasalarına sevkolunduğunu söyledikleri lâden, yâni reçineyi de ilâve etmek lâzımdır. Tababette kullanılan ve Garikon yahud katran köpüğü ismi verilen bir madde Kilikya'nın Agarikıyye غاريقيه beldesinden geldiği için bu isimle şöhret bulmuştu; bu madde Tarsus civarında (Hısnı Cevzat) dağlarından çıkarılmakta idi[2].

Bu kısmı daha ziyade uzatmamak için san'at ve tababette kullanılan ve bilhassa Avrupa piyasalarında birinci derecede mevki işgal eden ve en mühim ihraç iskeleleri Palâtiya, Antalya ve Alâiye olan mazı ile bal, balmumu, ince yün ile Kastamonu sahtiyanı, kırmızı sahtiyan, tiftik, safran, susam, nohud ve keresteyi ve Kastamonu, Diyarıbekir (Ergani), Erzincan bakırlariyle Anadolu'da dört yerden çıkarılan gümüş madenlerini zikretmek suretiyle bu bahsi icmal ediyoruz.

Bunlardan Avrupa, İskenderiyye, İstanbul piyasalarına sevkedilen gemi kerestesinin en mühim ihraç yeri Alâiye idi. Buradaki tezgâhlarda yapılan gemilerden başka yine gemi yapmakta kullanılmak üzere harice çok miktarda kereste çıkarılırdı. İbni Batuta, burayı ziyaret ettiği zaman, Mısır, Şam, İskenderiyye tüccarlarının mübayaa ettikleri kerestelerin İskenderiyye ve Dimyat taraflarına sevkolunduğunu beyan ediyor[3].

Gümüş Madenleri

Anadolu'da çıkarılan kıymetli madenlerden gümüş, onüç ve ondördüncü asırlarda başlıca dört merkezden elde edilmekte idi. Bunlar da, Kütahya'nın gümüş şehri ismi verilen ve şimdi nahiye merkezi olan Gümüş köyü ile Ulukışla'daki Lolova ve Gümüş köyleri ve Amasya'nın Gümüş Hacı köyü ve

[1] Orta Zamanlarda Şark Ticareti Tarihi (Sayfa 624).
[2] Zübde-i Tarih-i Haleb — زبدة تاريخ حلب (İbni Adiym ابن عديم).
[3] İbni Batuta tercemesi c. 1, s. 311.

bir de orta zamanlarda Bayburt gümüş madenleri ismi verilen şimdiki Gümüşhane idi.

Bunlardan, Kütahya'daki gümüş madeninin hâsılatı çok, cinsi iyi ve çıkarılması daha kolay olduğunu, Mesalik-ül'ebsar yazıyor. Bu gümüş madenlerinin hepsi de Ondördüncü asrın ilk yarısında faaliyette iseler de sonradan bu faaliyet terkedilmiştir. Bunlardan Gümüşhane Madeninin ise Osmanlılar tarafından tekrar işletildiği malûmdur.

Gerek Selçukîlerin ve gerek Anadolu Beylerinin bastırdıkları gümüş paralar bu madenlerden çıkarılmakta ve fazlası harice de gönderilmekte idi. Amasya gümüş madenine Mısır ve Şam'dan tüccarlar geldiğini İbni Batuta yazmaktadır[1].

Bir de Mehmed Bin Mansur tarafından Uzun Hasan nâmına yazılan جواهرنامه Cevahirnâme isimli farisî eserde, (sünbâde سنباده) denilen ve Sıvas'ta bulunan zımpara taşı madeninden bahsedilmektedir; bu madenin Növbe'deki (Nubiya) birinci derecede olan zımpara madeninden sonra en iyi cins olduğu yazılmaktadır.

* * *

Anadolu ile en ziyade ticarî münasebetlerde bulunan Avrupalılar, birinci derecede Venedikliler ve Cenevizliler, sonra da Filoransa, Napoli, Anju küçük hükûmetleri idi. Bunlardan Selçukîler devrinde de Anadolu ile ticaret yapan Venedikliler daha ziyade Akdeniz ve Ege denizi sahilleriyle, Karaman ve Menteşe oğullariyle ticarî münasebatı temin eylemişler ve ticaretlerinin, Anadolu'da yayılmak'da olan Osmanlılar tarafından sekteye uğratıldığını gördükleri zaman, Anadolu Beylerini ve Akkoyunluları, Osmanlılar aleyhine kışkırtmak ve onlara müttefik bulmak veya bizzat onlarla ittifak etmek gibi fırsatları da ihmal etmemişlerdi.

Anadolu ile ticaretini daha ziyade Karadeniz tarafından yapan Cinevizlilerin ise Suriye kervanları vasıtasiyle Sıvas ve Bursa'ya kadar gelen şark eşyası olan, baharat vesaireyi Sıvas ile Farya ve Fatsa arasında ve Bursa ile İstanbul mabeyninden nakletmek suretiyle piyasayı ellerinde tuttukları malûmdur. Anadolu ile Kırım ve Kafkas sahilleri arasında en mühim iskelelere malik olup bu denizde en kârlı ticaret yapan Cineviz Cumhuriyeti idi; bunların Karadeniz iskelelerinde ve İstanbul'da eşya depoları vardı.

[1] Cilt 1, s. 328.

Bunlardan sonra Anadolu ile ticarî muamelâtı olan Floransa, Napoli ve Anju hükûmetlerinin Bursa'da ve ticaret yaptıkları Batı Anadolu Beyliklerindeki şehirlerde de eşya depoları vardı. Saruhan, Aydın ve Menteşe oğullarının ticaret için bunlarla münasebatı malûmdur.

Müslüman devletlerden Anadolu ile en ziyade bağlantısı olan ve Suriye'ye de malik bulunan Mısır Kölemen Devleti idi. Şam, Halep, İskenderiyye şehirleri, Anadolu ihracat eşyasının hariçte birinci derecedeki depolarındandı. Bunların içinde bilhassa İskenderiyye, mevkii îtibariyle bunların en mühimini teşkil ediyordu.

Gerek Suriye ve Mısır ve gerek Mezopotamya, Hint ve Güney Arabistan ile İran, Orta ile Anadolu arasında vasıta olan memleketlerden idiler.

* * *

Ondördüncü asrın tamamiyle, onbeşinci asrın yarısında Anadolu'nun iktisadî vaziyeti göz önüne alınacak olursa Anadolu halkının oldukça müreffeh bir hayat geçirmiş olduğu istidlâl edilebilir. Bu asırlarda Anadolu'yu gezenlerin veya burası hakkında malûmat alarak iktisadî vaziyete dair yazı yazanların mütalâaları bize bu kanaati vermiştir.

Yukarıdan beri verdiğimiz izahata göre müstahsil olan ve elde ettiklerinin mühim bir kısmını harice sevk ile memlekete para getirmesini temin eden, dahilde inkişaf ettirdiği san'atlarla ihtiyacını bertaraf eyliyen Anadolu halkı, bu tarihlerde iyi yaşamıştır.

Onbeşinci asrın ilk yarısından sonra Osmanlıların Anadolu'da Türkleri bir idare altına toplamaları üzerine iktisadî merkezlerde tabiî surette değişiklik olmuştur. Buna da sebep Anadolu Beyliklerinin ortadan kalkması ve onların zamanlarında ilim, san'at ve ticaret merkezi olan şehirlerin ehemmiyetten düşerek ağırlık merkezinin başka taraflara naklidir.

Nitekim bundan sonra Osmanlılar zamanında İzmir şehri, evvelce ticareti meşhur olan Ayasluğ, Palatiya şehirleri yerine kaim olmuş ve Karadeniz sahilindeki İnaos denilen Ünye de, Sinop, Farya ve Fatsa'nın yerini almıştır. Ünye'nin onyedinci asrın ilk yarısında Boğdan, Eflâk, Kazaklar memleketiyle Suriye ve Anadolu'nun, Karadenizde ticarî münasebatı temin eden bir alış veriş pazarı olduğunu oraları gezen seyyahlar yazmaktadırlar. Diyarbekir'in kırmızı ham ipeği ve sahtiyanı Haleb'in mavi futa vesair eşyası bu vasıta ile de ihraç edilirdi[1].

[1] Kitab-ür'rihle — كتاب الرحله (Antakya Patriğinin 1652 - 1659 seyahati. Paris Millî Kütüphanesi, Arapça yazmaları No. 6016 (merhum Mükremin Halil'in hususî kütüphanesindeki notlar).

NETİCE

Siyasî, askerî, idarî, ilmî, içtimaî ve iktisadî hayat ve faaliyetlerini ayrı ayrı icmal ettiğim Türkmen Aşiretleri, Anadolu Selçukîlerinin son zamanlarından îtibaren mevcudiyetlerini hissettirip birer Beylik kurarak yerlerinde tutunduktan sonra Aşiret an'anelerinin esaslarını muhafaza ile muhitlerinde Selçukîleri takliden idarî, askerî teşkilât vücuda getirmişler ve hudutlarının müsaadesi nisbetinde memleketlerine daha birçok yerler ilâve ederek batı Anadolu'yu elde etmişler ve hattâ bir kısmı Rumeliye ve Adalara bile geçmişlerdir[1].

Pek çoğu okumaktan mahrum olan bu ilk Aşiret Beyleri, siyasî gürültülere rağmen memleketlerinde mükemmel bir irfan hayatı uyandırmağa muvaffak olmuşlar, yer yer ilim müesseseleri olan medereseler vücuda getirmişler ve âdeta biribirleriyle rekabet edecek derecede bu işe ehemmiyet vermişlerdir.

Yine bu Beylikler dahilinde cami, imaret, han, hamam, kervansaray, köprü, çeşme, zaviye gibi adedi yüzleri geçen binalar ve içtimaî tesisat yapılmak suretiyle şehir ve kasabalar imar edilmiştir. Anadoluda yetişen mütenevvi iptidaî ve mamul mahsul ve eşyanın memleket haricine sevki ticaretin emniyet altında cereyanı, memleketteki san'atkârların himayesi mimarî, çinicilik, halıcılık, nakış نقش, oymacılık, dokumacılık vesaire gibi faaliyet, ticaret ve sanayii inkişaf ettirmiştir.

Anadolu Selçukîlerinin son zamanlarında, yarım asır kadar Moğol istilâ ve tahribatiyle yıkılmakta olan Anadolu, bu tegallübün gevşeyerek nihayet ortadan kalkması üzerine Türkmen Beylerinin yüksek himmet ve gayretleriyle kalkınmağa başlamış ve ondördüncü asırda yetmiş, seksen sene kadar bir refah ve istirahate kavuşmuştur.

Onbeşinci asır iptidalarındaki Timur istilâsının memleketi ikinci bir felâkete sürükleyeceği zannedilmişse de bu, korkulduğu gibi olmayıp muvakkat bir işgal olarak geçmiş ve bu istilâ neticesinde memleketlerine tekrar sahip olan Anadolu Beyleri, hummalı bir faaliyetle mıntakalarında tekrar imâr işlerine başlamışlardır.

[1] Anadolu Beylikleri zamanındaki iktisadî vaziyet yazılırken istifade edilen eserler:

Heyd (Orta Zamanlarda Şark Ticareti Tarihi), Bratianu (Onüçüncü asırda Karadeniz'de Cineviz Ticareti), Mesalik-ül'ebsar, İbni Batuta seyahatnâmesi, Hammer tercemesi, İbni Esir, Ali'nin Selçuknâmesi, İbni Bîbî'nin Selçuk Tarihi, Âşık Paşazâde, Neşrî Tarihleri. Cevahirnâme, Başvekâlet Arşivi mevkufat defterleri, Subh-ul'âşa, Zübde-i Tarih-i Halep, Bezm-ü Rezm— بزم و رزم, İslâm Ansiklopedisi. Meskûkât kataloğları.

Anadolu Beyleri, bugünkü vilâyetler kadar küçük olan memleketlerini bir taraftan bu suretle kalkındırmağa uğraşır ve diğer taraftan mevcudiyetlerini muhafaza için muhtelif siyasetlere başvururlarken esaslı surette askerî ve idarî teşkilât ile kuvvetlenerek Rumeli'de geniş ülkelere sahip olan Osmanlılar, kendi hesaplarına çok isabetli bir siyasetle yeni zaptettikleri yerlerde, muvakkat bir zaman için hükümdar ailesinden maada, Beyliklerin bütün an'ane ve teşkilâtını ipka etmek suretiyle Anadolu'yu istilâ ile bu yarımadayı bir imparatorluk idaresinde toplamağa muvaffak olmuşlardır.

Bugün, Anadolu'nun birçok şehir, kasaba ve hattâ köylerinde bakayasını gördüğümüz miktarı hayli yekûn tutan eserlerle muhtelif sınıflara mahsus olup tahrip ve kaybolmaktan kurtularak bize kadar gelebilen eşya, kitap ve vesikalar, Anadolu Beylerinin ilim hayatında ve memleketi îmar hususunda, san'atkârları himayede ne derece alâka ve kadirşinaslık gösterdiklerini isbat eden en canlı şahidlerdendir.

Onüçüncü asırdan Onbeşinci asır ortalarına kadar Anadolu'da, gerek hükümdar ve beylerin namlarına ve gerek müstakil olarak te'lif ve tercüme suretiyle meydana konmuş olan eserlerden bugün elimize geçmiş olanlarının muhtelif ilim ve fenlere göre bir cedveli.

TEFSİR

Cevahirül'esdaf [Müfessiri meçhul] S. 213	جواهر الاصداف
Takşir'üt'tefsir [Karamanlı Hamza] S. 220	تقشير التفسير
Fatiha tefsiri [Müfessiri meçhul] S. 213	فاتحه تفسيرى
Fatiha tefsiri [Molla Fenârî] bu tefsir, dolayısiyle Tasavvuf, Kelâm, Usûl Meanî, belâgat vesair ilimlerden de bahsetmesi îtibarile kıymetli olup basılmıştır S. 213	فاتحه تفسيرى [عين الاعيان]
İhlâs tefsiri [Müellifi Meçhul] S. 213	اخلاص تفسيرى
Sûre-i Mülk tefsiri S. 213	سورة ملك تفسيرى
Risale-i Münciye [Tecvidden Ömer] S. 221	رسالهٔ منجيه

FIKIH - HUKUK

El-mesail'ül'mensûre [Hacı Şad geldi paşa] S. 218	المسائل المنثوره
Hulviyyat-ı şâhî [Candar oğlu İsmail Bey] S. 221	حلويات شاهى
Kitab'üddürer'ül'mensûre [İzzeddin Ahmed]S. 218	كتاب الدرر المنثوره
Kitabül'es'ileti ve-l'ecvibe [Cemalüddin M. Aksarâyî] S. 218	كتاب الاسئلة و الاجوبه
Manzum Kudûrî [Gülşehrî] S. 214	منظوم قدورى
Tercih'ut'tavzih [Kadı Burhâneddin] S. 217 ...	ترجيح التوضيح [اصول فقه]

TASAVVUF [Manzum ve Mensûr]

Feleknâme [Gülşehrî] S. 214	فلك نامه
Garibnâme [Aşık Paşa] S.214	غريب نامه
Hadîkat'ül'maarif [Şücaüddin Kirmânî] S. 224 .	حديقة المعارف
İbtidanâme [Bahaüddin S. Veled] S. 214	ابتدا نامه
İksir-üs'seâdât [Kadı Burhâneddin Ahmed] S. 217	اكسير السعادات
İntihanâme [Bahaüddin S. Veled] S. 214	انتهانامه

İntihâb-ı Süleymânî [Allame-i Şirâzî] S. 213	انتحاب سليمانى
Kurret-ü ayn'it'tâlibin S. 217	قرة عين الطالبين
Mahzen-ül-esrar [Nizamüddin Gencevî] S. 209	مخزن الاسرار
Mantık-ut'tayr Tercümesi [Gülşehrî] S. 214	منطق الطير ترجمه سى
Mirsad-ül'ibad [Necmüddin Ebûbekir Dâye] S. 209	مرصاد العباد
Pertevnâme Şehabüddin Sühreverdi] S. 215	پرتونامه
Rebabnâme [Bahaüddin Veled] S. 215	ربابنامه
Risalet-ün'nushıyye [Yunüs Emre] Sî 82	رسالت النصحيه
Şerh-i Kaside-i İbn Fârız [Said-i Kâşanî] S. 209	شرح قصيدۀ ابن فارض
Tezkire-i Evliya Tercümesi [Mütercimi meçhul] bu tercüme Aydınoğlu Mehmed Beyin emriyle yapılmış olup bu kitabın 81 inci sayfasında yazılmak lâzım gelirken unutulmuştur	
Velednâme [Bahaüddin S. Veled] S. 214	ولدنامه
Mîyar-ül'eşrar ve-l'ahyar [Haliloğlu Yûnüs] S. 221	معيار الاشرار و الاخيار

TARİH ve MENÂKIB

Arâis Tercümesi S. 213	عرائس ترجمه سى
Bedi'uz'zeman fi kıssatı Hay ibni Yakzan [Fazlullah bin Ruzbehan] S. 226	بديع الزمان فى قصة حى ابن يقظان
Bezm-ü-rezm [Aziz Esterâbâdî] S. 218	بزم و رزم
Selçuknâme [İbn-i Bibî]	ابن بيبى سلچوقنامه سى
İskendernâme [Ahmedî] S. 217	اسكندرنامه
İşrak'ut'tevârih [Kara Yakub] S. 217	اشراق التواريخ
Karaman Oğulları Şehnâmesi [Yârcânî] S. 220	قرامان اوغوللرى شهنامه سى
Karaman Tarihi [Şikârî] S. 220	
Enis'ül-kulûb [Burhaneddin Anevî] S. 209	انيس القلوب
Kitab-ı Diyar-ı Bekriyye [Ebûbekr Tahrânî] S. 225	كتاب دياربكريه
Kerâmât-ı Ahi Evren [Gülşehrî] S. 214	كرامات اخى اورن
Manzum Selçuknâme [Hoca Dehhanî] S. 78	
Maktel-i Hüseyin [Mevlevî Yusuf] S. 215	مقتل حسين
Menâkıb-ü-lâ'rifîn [Ahmed Eflâkî] S. 215	مناقب العارفين
Rahat'üs'sudûr [Ravendî] S. 209	راحة الصدور
Tarih-i Âlem'ârây-ı Eminî [Fazlullah bin Ruzbehan] S. 226	تاريخ عالم آراى امينى

TIB ve HIFZUSSIHHA

Hulâsat'üt'tıb [İshak bin Murad] S. 212	خلاصة الطب
Hulâsat'üt'tıb [Müellifi meçhul] S. 221	»
İlyasiye [Şırvanlı Mahmud oğlu Mehmed] S. 222	الياسيه
Miftah'ün'nûr ve Hazain'üs'sürûr [Halil oğlu Mümin] S. 221	مفتاح النور و خزائن السرور
Müntehab-ı şifa [Hacı Paşa] S. 212	منتحب شفا
Tervih-ül'ervah [Ahmedî] S. 212	ترويح الارواح
Teshil [Hacı Paşa] S. 212	تسهيل
Şifaül'eskam fi Devâil'âlâm [Hacı paşa] Sî 80	شفاء الاسقام فى دواء الآلام
Zahire-i Muradiye [Halil oğlu Mümin] S. 221	ذخيرۀ مراديه

MEVIZA-AHLÂK ve SİYASET

Kabusnâme tercümesi [Şeyhoğlu Mustafa Sadrettin] S. 215, 216	قابوسنامه ترجمه سى
Kıstas-ül-adâle [Mahmud oğlu Hatib Mehmed] S. 210	قسطاس العداله
Kenz-ül-küberâ [Şeyh oğlu Mustafa] S. 209	كنز الكبرا
Kitab-ül-letaif-ül'alâiyye [Ahmed Bin Sadülzencânî] S. 209	كتاب اللطائف العلائيه
Levami'ul'işrak [Ahlâk-ı Celâli] Devvanî S. 225	لوامع الاشراق
Merzbannâme [Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa] S. 217	مرزبانامه
Ravza't-ül-ulemâ S. 218	روضة العلما
Risale-i Adâlet [Celâl Devvanî] S. 225	رسالۀ عدالت
Teferrüc-ül'ümera [Cemalüddin M. Aksarâyî] S. 218	تفرج الامرا

LİSAN-ŞİİR ve EDEBİYAT

Ferhenknâme-i Sâdi [Hoca Mesud] S. 215	فرهنك نامۀ سعدى
Kavâid'ür'resâil [Hoylı Hasan] S. 213	قواعد الرسائل
Hurşidnâme [Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa] S. 215	خورشيدنامه
Kelile ve Dimne [Malatyalı Gazî Ahmed] S. 78	كليله و دمنه
Kelile ve Dimne Tercümesi [Hoca Mesud] S. 216	» »
Miracnâme S. 221	معراجنامه
Miftah Şerhi [Müellifi Meçhul]	مفتاح شرحى
Nesimî Divanı [Nesimî] S. 214	
Nüzhet-'ül'küttab [Abdül'mümin oğlu Hasan] S. 213	نزهة الكتاب
Ravza'tü'l-küttab [Sadrı Mütetabbib] S. 209	روضة الكتاب
Süheyl Nevbehar [İzzeddin Ahmed ve Hoca Mesud] S. 215	سهيل نوبهار

Varaka ve Gülşah [Mevlevî Yusuf] S. 215 .... ورقه و كلشاه
Yunüs Emre Divanı S. 215 ....
Şerh-i Kâfiye S. 213 .... شرح كافيه
Tasavvufî Manzumeler [Tasavvuf Cedvelinde yazılmıştır] ....

FENNÎ ESERLER

Cevahirnâme [Mehmed Bin Mansûr] S. 225 ..... جواهرنامه
İhtiyârât-ül'muzafferî [Allâme-i Şirazî] S. 212 ... اختيارات المظفرى
Nihayet-ül'idrak fi Dirayet-il'eflâk [Allâme-i Şirazî S. 213 .... نهايةالادراك فى درايةالافلاك

LÛGAT

Mecmû-ul-lügât [Şinâsi ve Cafer] S. 221 .... مجموع اللغات

KELÂM ve FELSEFE

Hâşiye-i Kadîme [Celâl Devvanî] S. 225 .... حاشية قديمه
Fevaid [Ahmed Bin Yusuf] .... فوائد
Tavali-ul-envar şerhi S. 194 .... طوالع الانوارشرحى
El fusul-ü-l Eşrefiyye S. 213 .... الفصول الاشرفيه

AVCILIK

Baznâme [Mehmed oğlu Mahmud] S. 154 .... بازنامه

MUHTELİF ESERLER

Arznâme [Celâl Devvanî] S. 194, 225 .... عرضنامه
Kıran-ı Habeşî S. 225 .... قران حبشى
Kitab-ı Bahnâme-i Şahî [Salâhüddin] S. 218 .... كتاب باهنامهٔ شاهى
Kitab-üş-şatranc S. 223 .... كتاب الشطرنج
Semere-tül'eşcâr [Ruzbehan] S. 226 .... ثمرة الاشجار
Tabirnâme tercümesi [Ahmed Dâî] S. 222 .... تعبيرنامه ترجمه‌سى

GENEL DİZİN

A

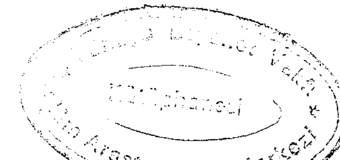
B

C

Ç

D

E

H

I

İ

J

K

L

M

O

Ö

P

R

S

Ş

T

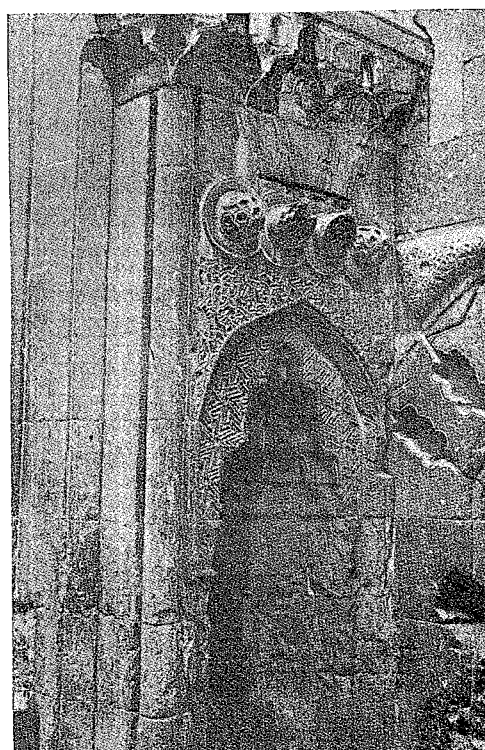
U

Ü

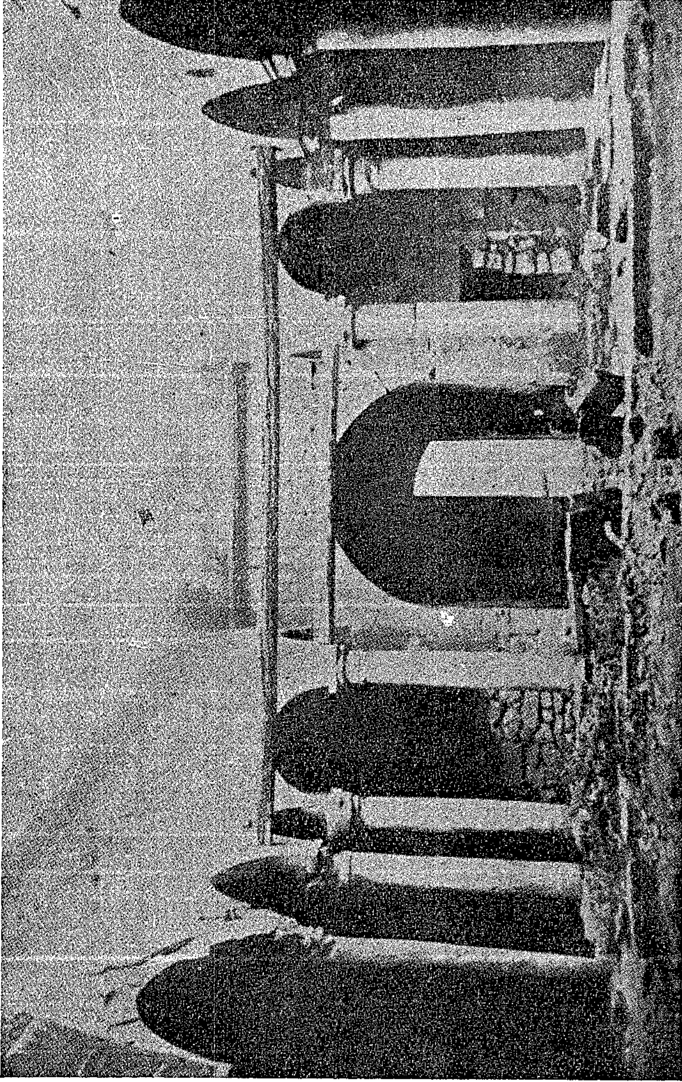
V

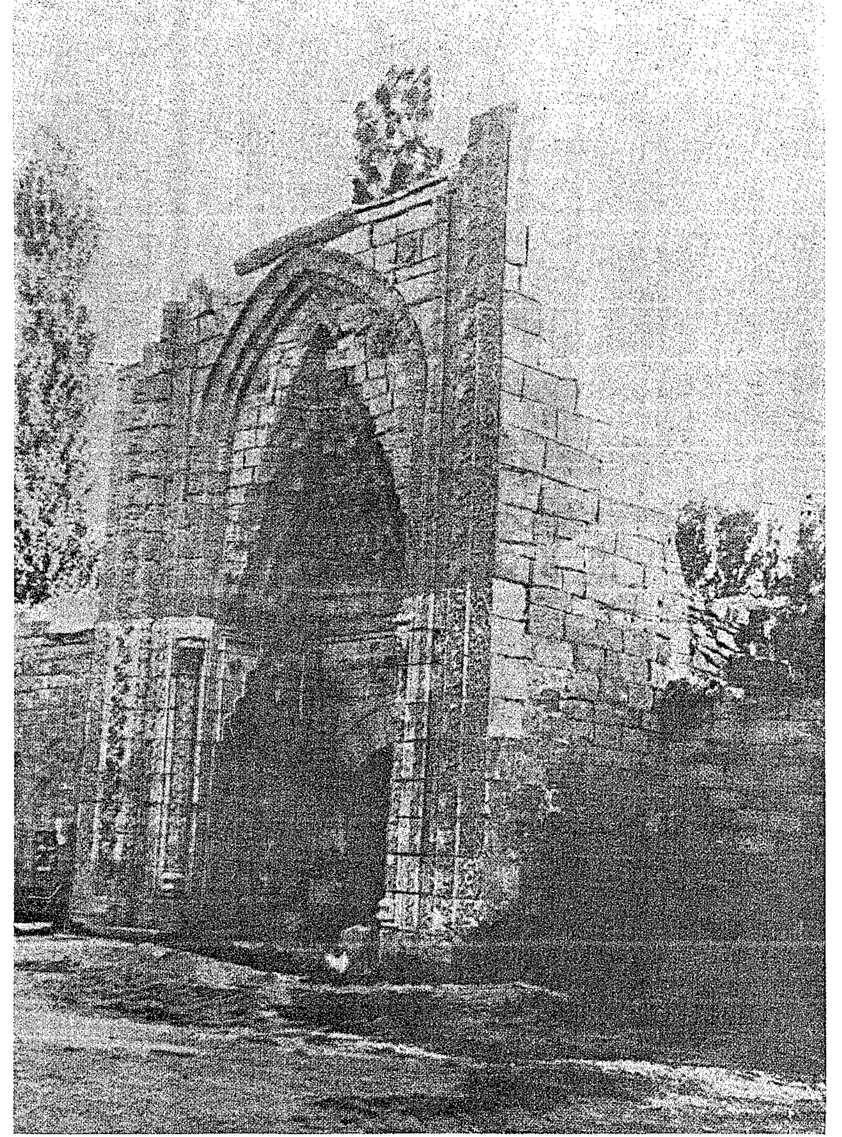
1 — Karaman'da Emîr Musa Medresesi dış kapısı.

2 — Ermenak'ta Karaman oğlu Musa Bey'in. Tul Medrese kapısı.

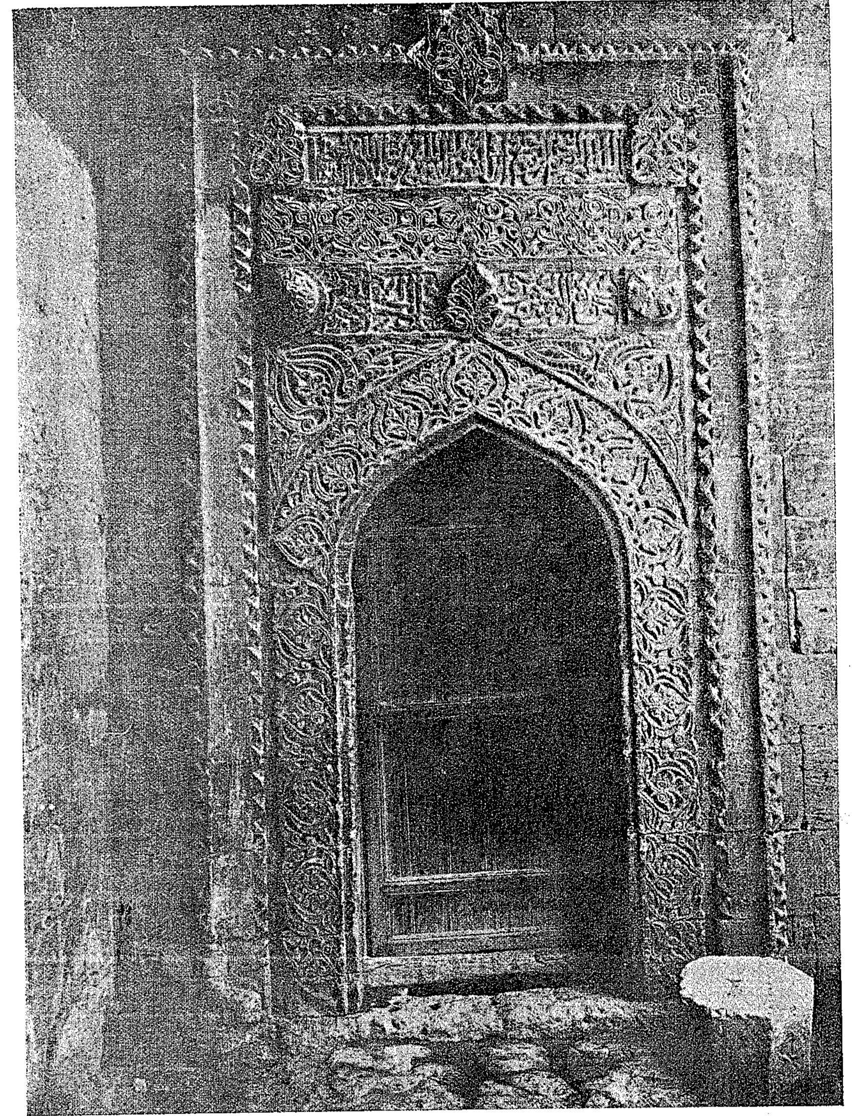
3 — Karaman'da Emir Musa Medresesinin içi.

4 — Karaman'da Nefise (Melek Hatun) Medresesi kapısı.

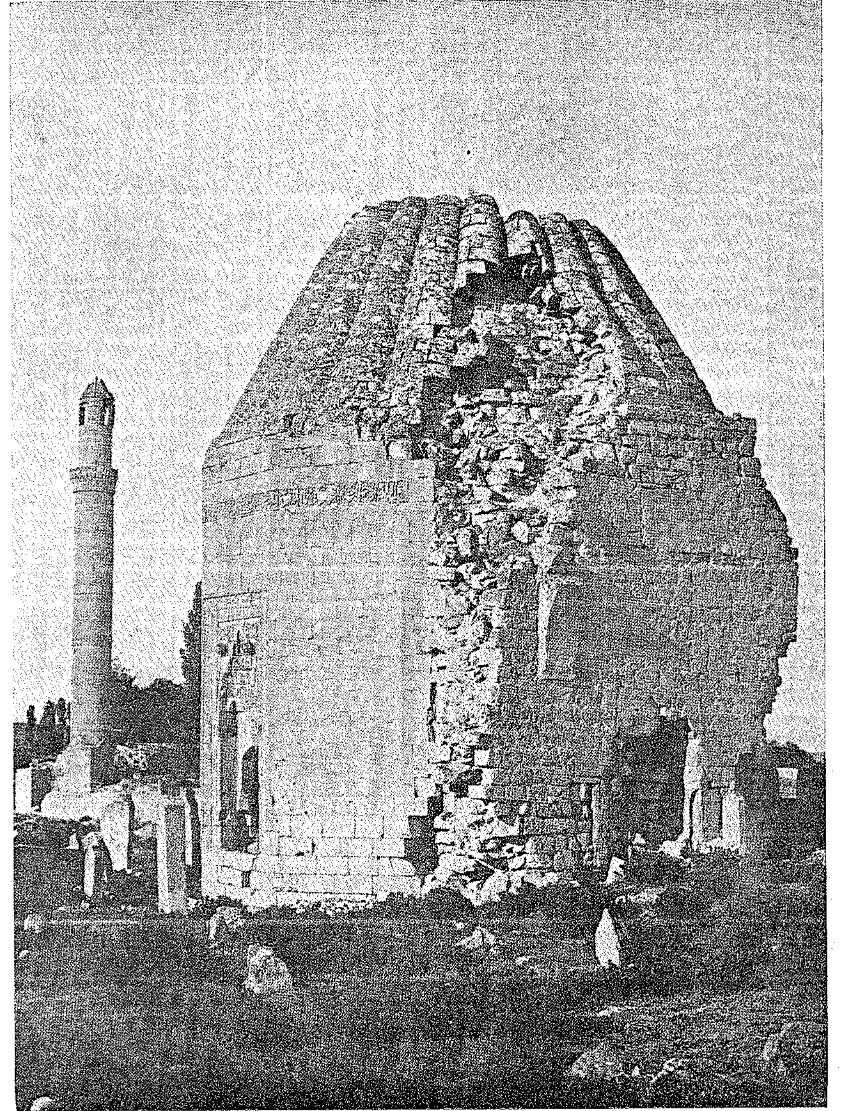
5 — Karaman'da Nefise (Melek) Hatun Medresesi içindeki kapılardan biri.

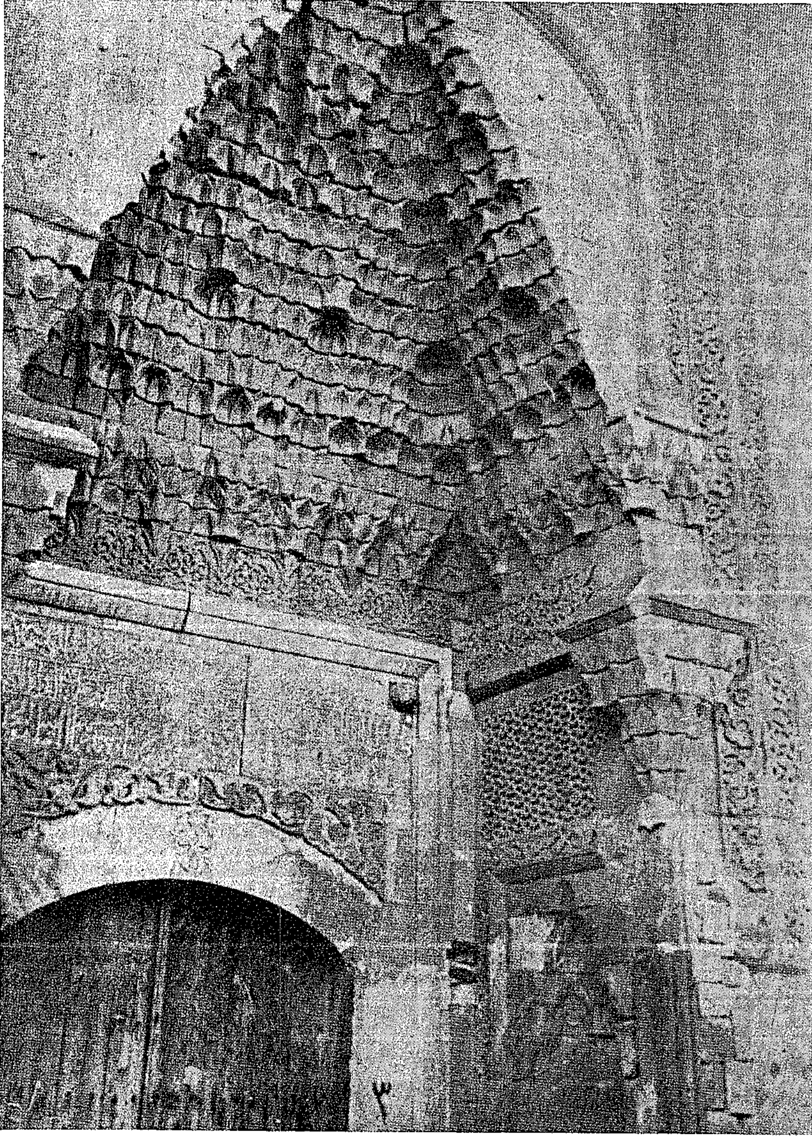
6 — Karaman'da Hatuniye veya Nefise (Melek) Hatun Medresesi iç kapılarından sol kapı.

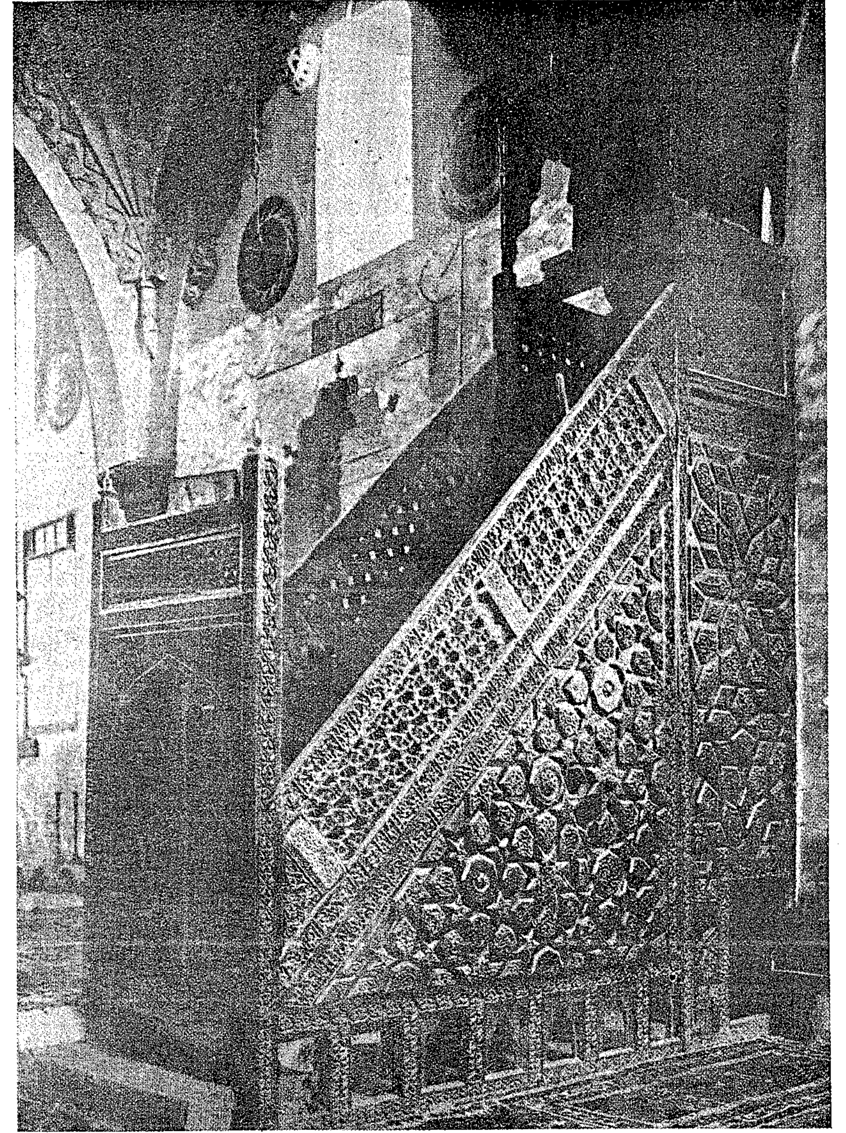
7 — Konya'da Hasbey Darülhuffazı.

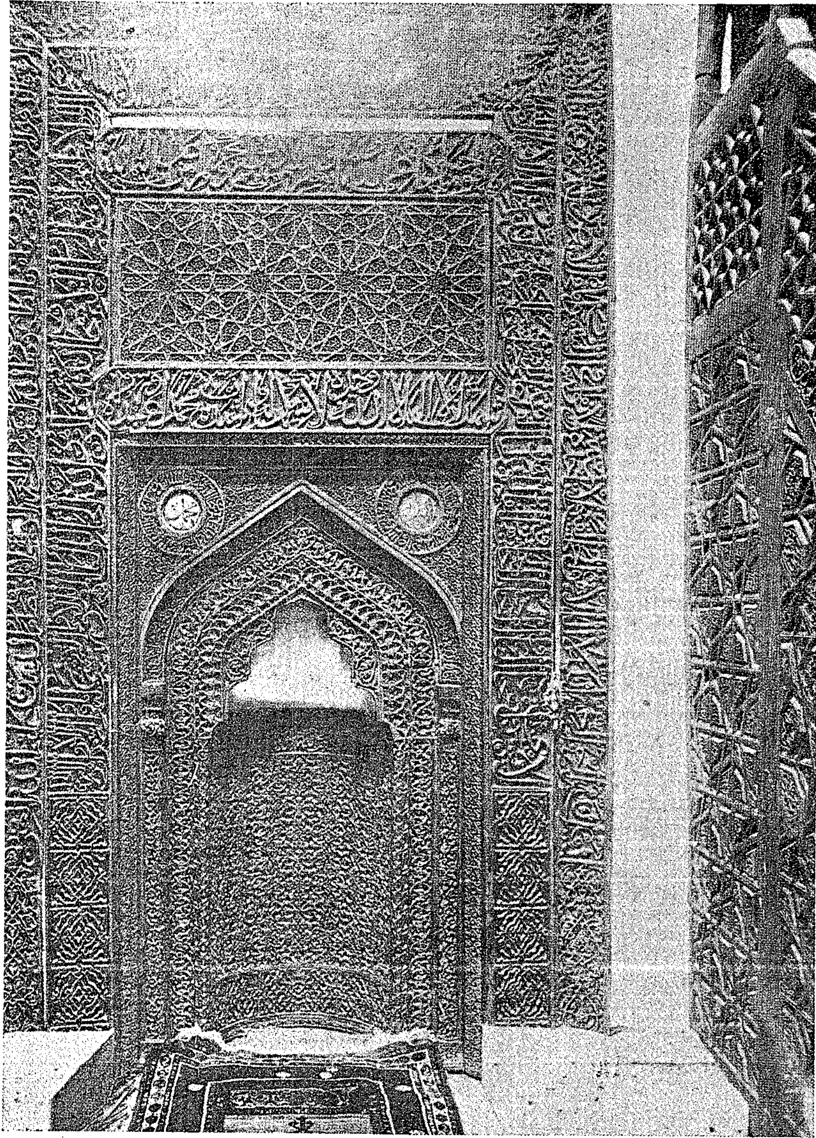
8 — Karaman'da Karaman oğullarına ait Türbe.

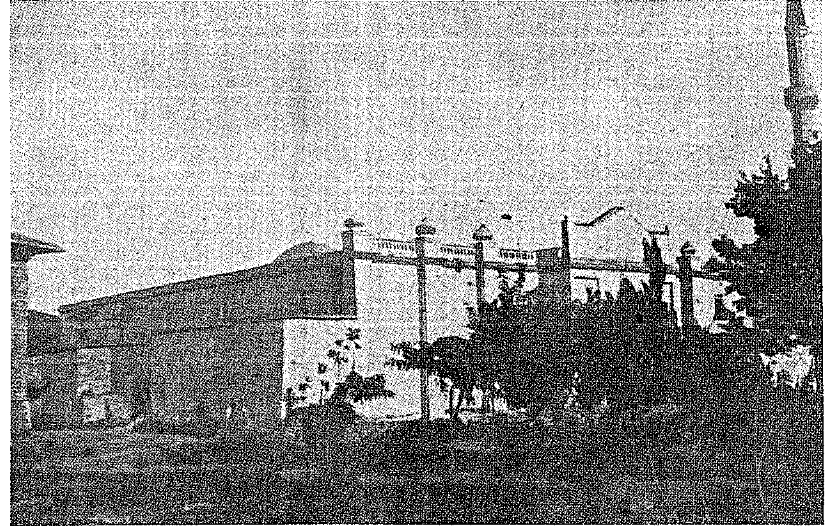
9 — Niğde'de Karaman oğullarından Ali Bey zamanına ait Akmedrese kapısı.

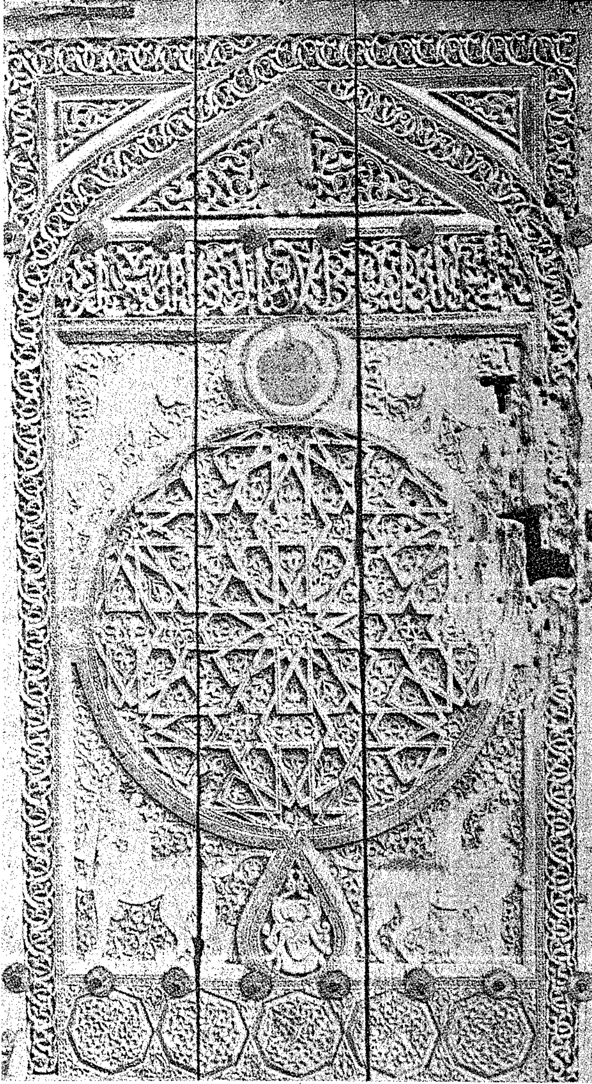
10 — Aksaray'da Karaman oğulları zamanına ait İbrahim Bey Camii Minberi.

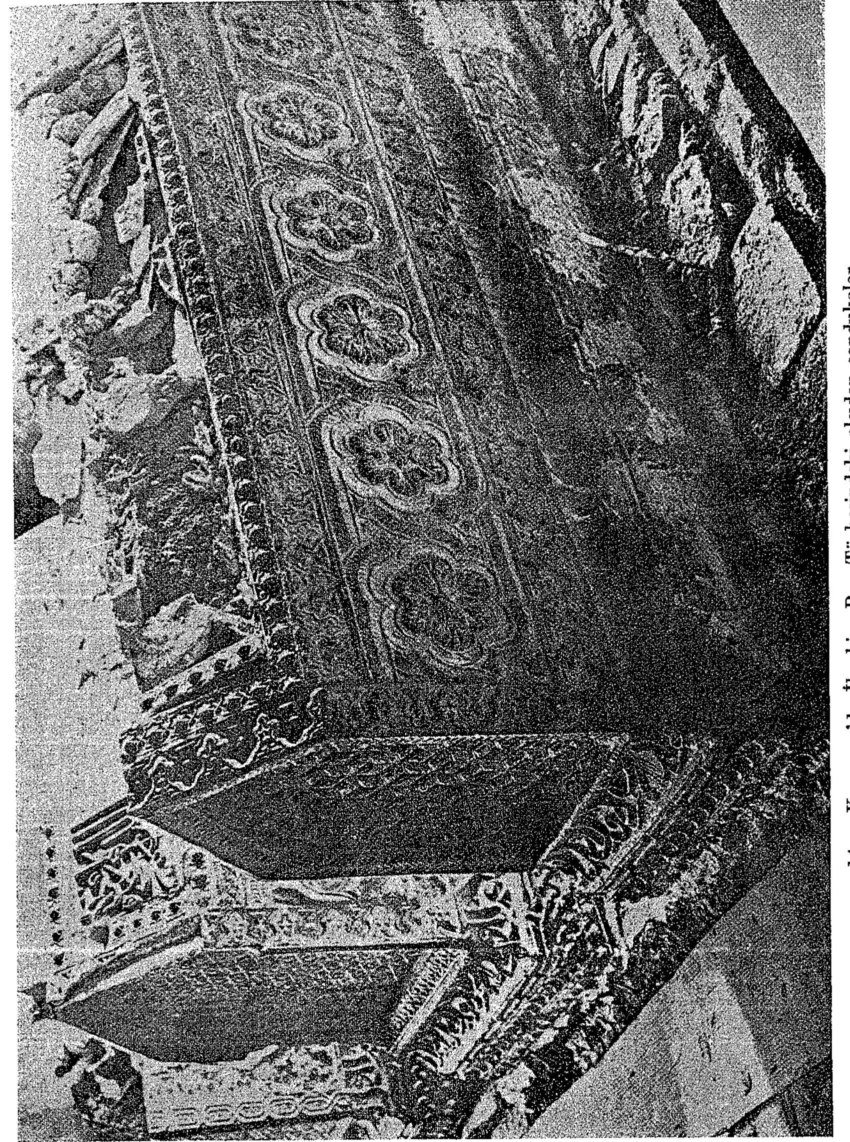
11 — Karaman oğullarına ait Ürgüb'ün Damsa köyünde Taşkın Paşa Camiinin ağaç Mihrabı.

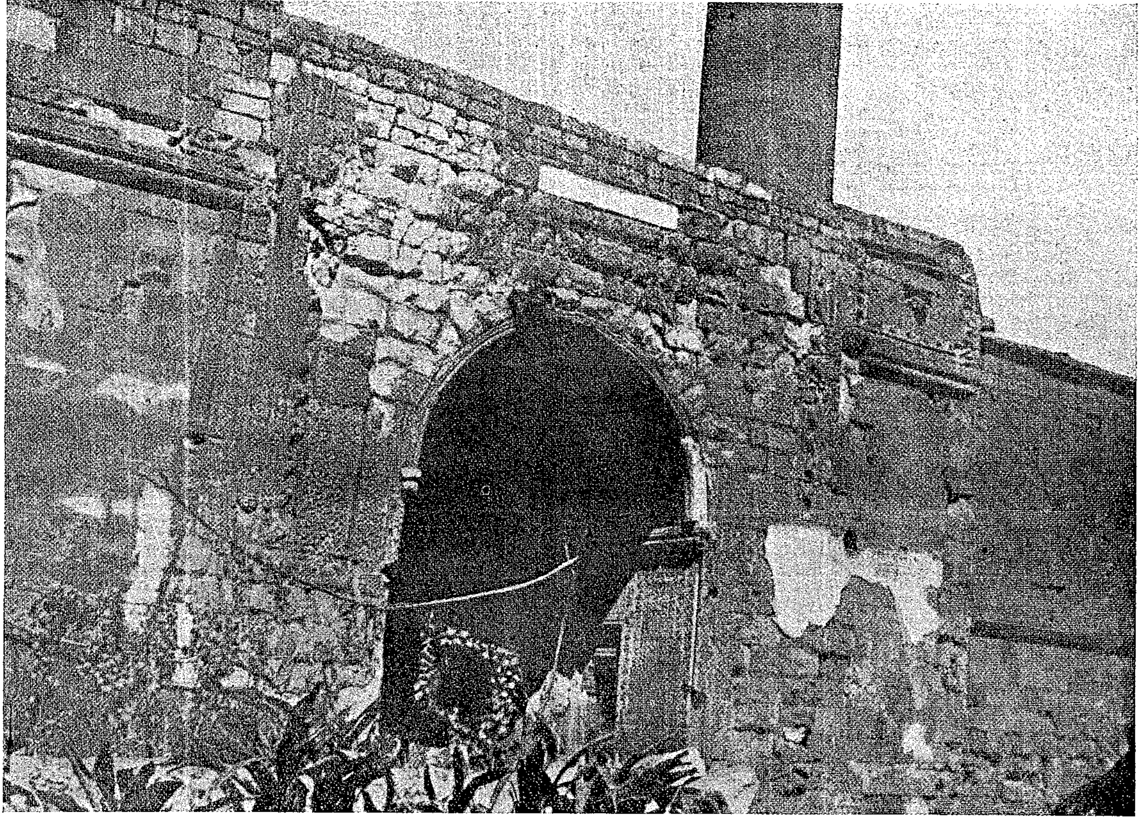
12 — Karaman'da İbrahim Bey İmareti.

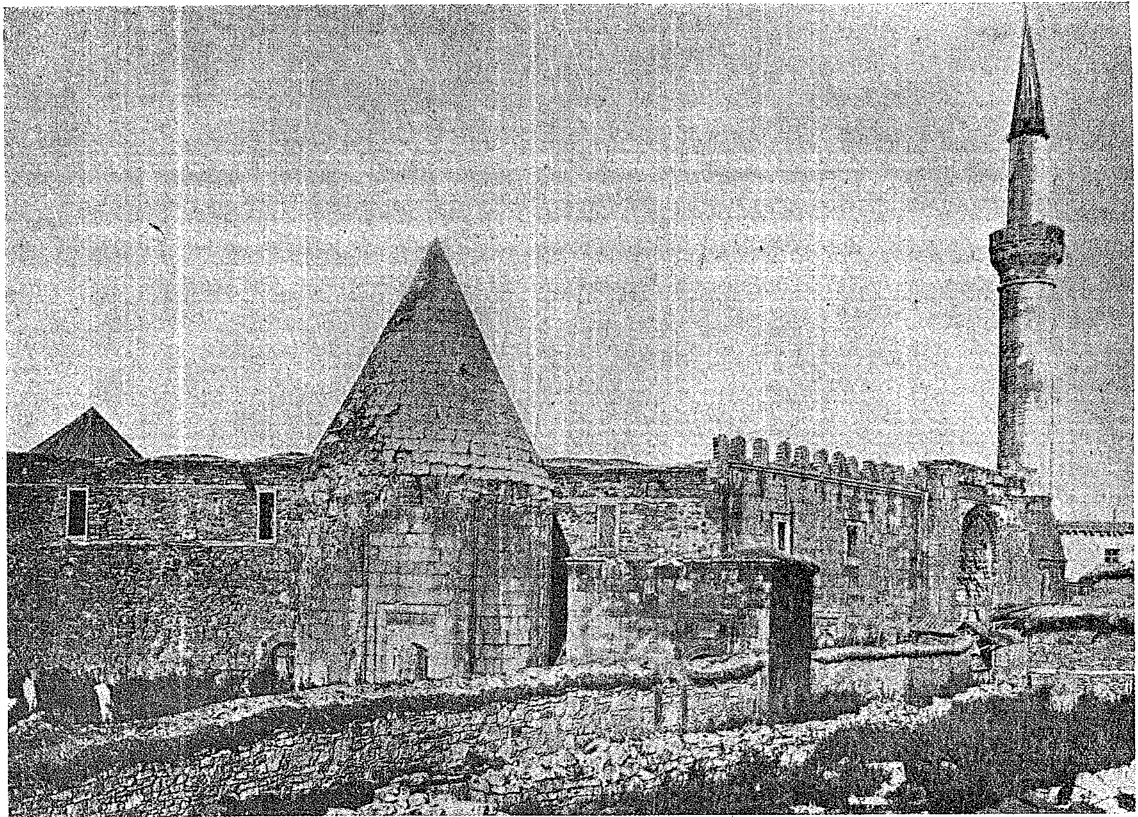
13 — Karaman'da İbrahim Bey İmaret Mescidinin pencere kanatlarından biri (İstanbul Müzesinde).

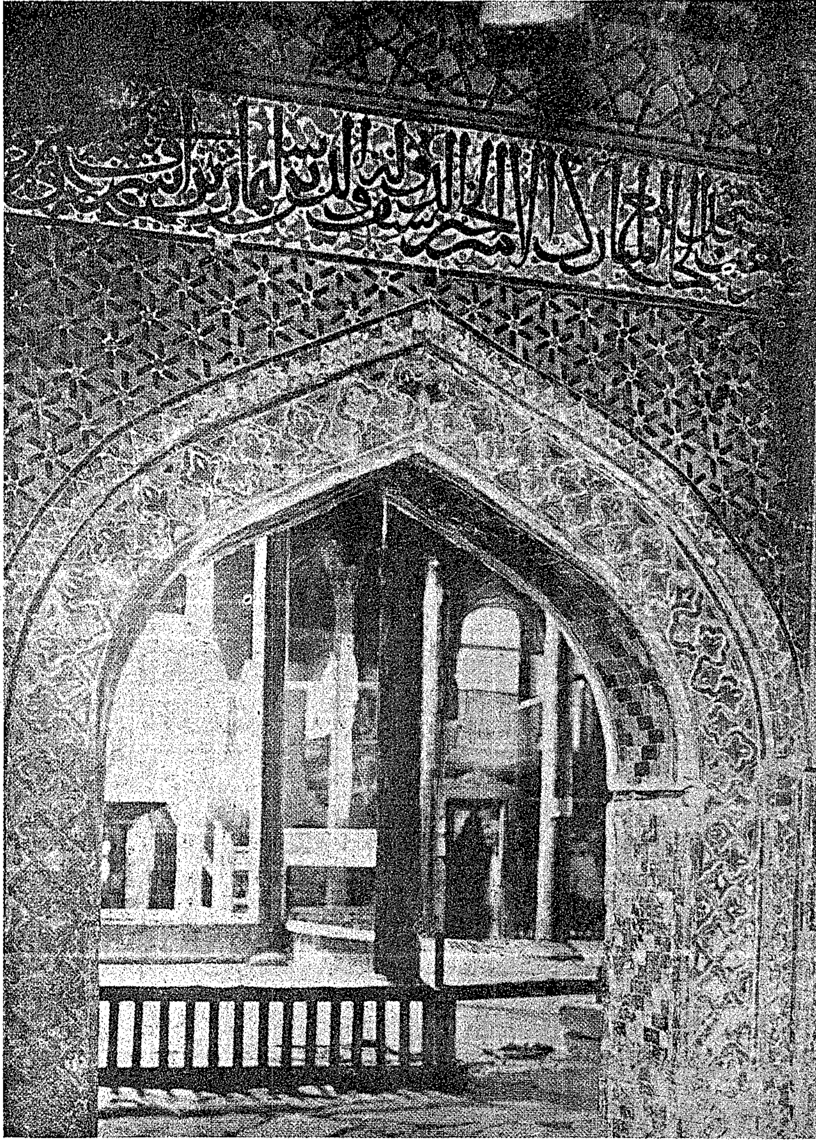
14 — Karaman'da İbrahim Bey Türbesindeki alçıdan sandukalar.

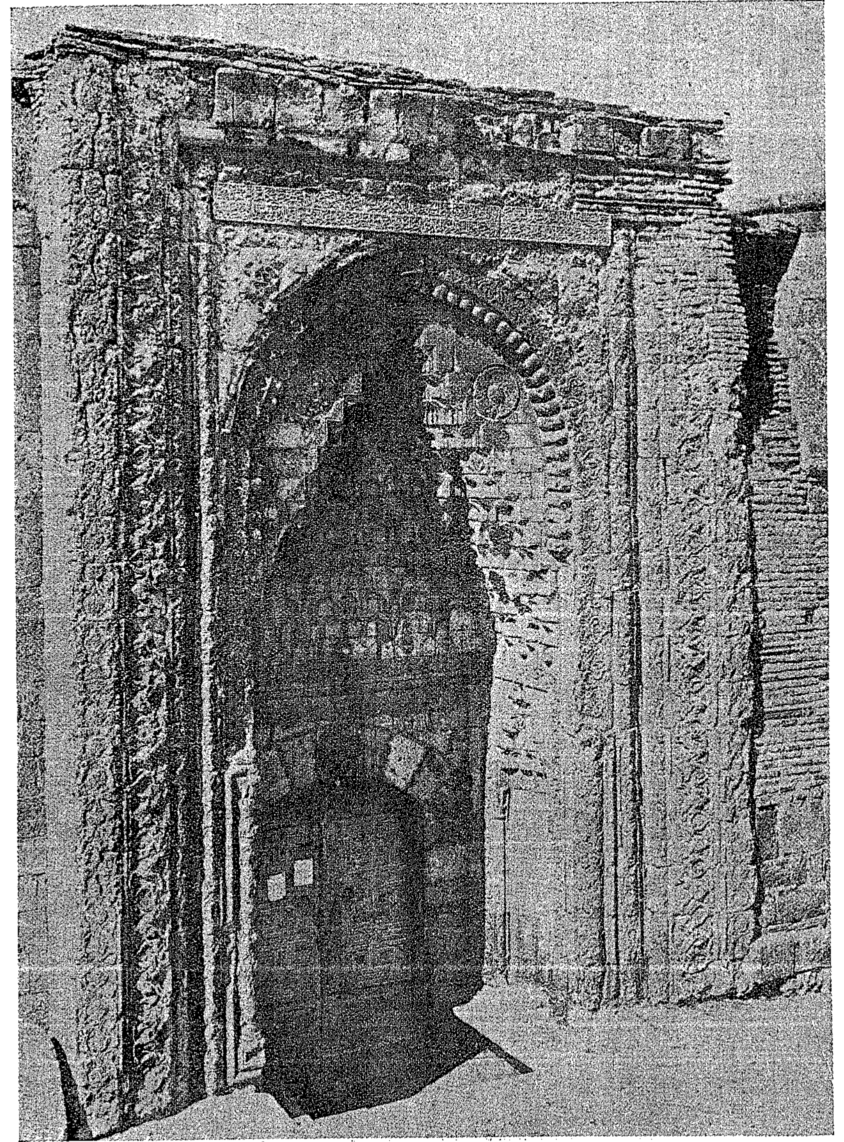
15 — Niğde'de Sungur Bey Camii (Karaman oğullarının son devri).

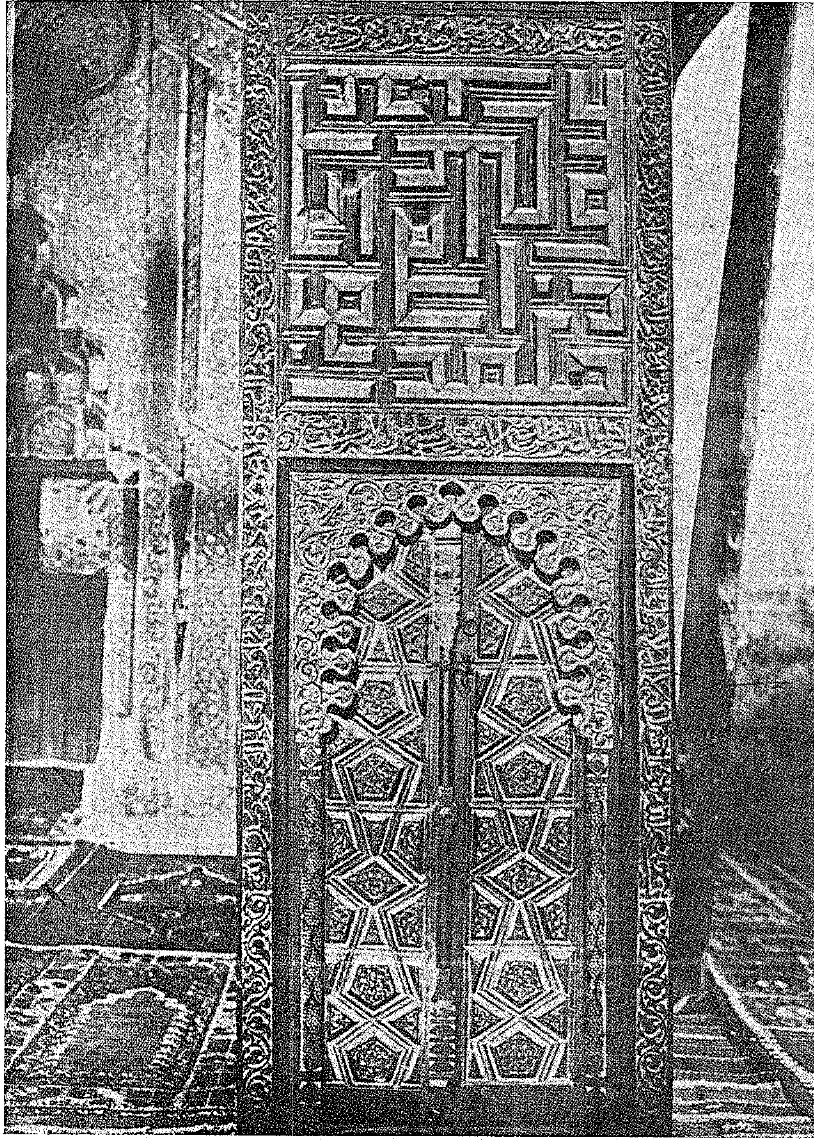
16 — Beyşehrinde Eşrefoğlu Camii.

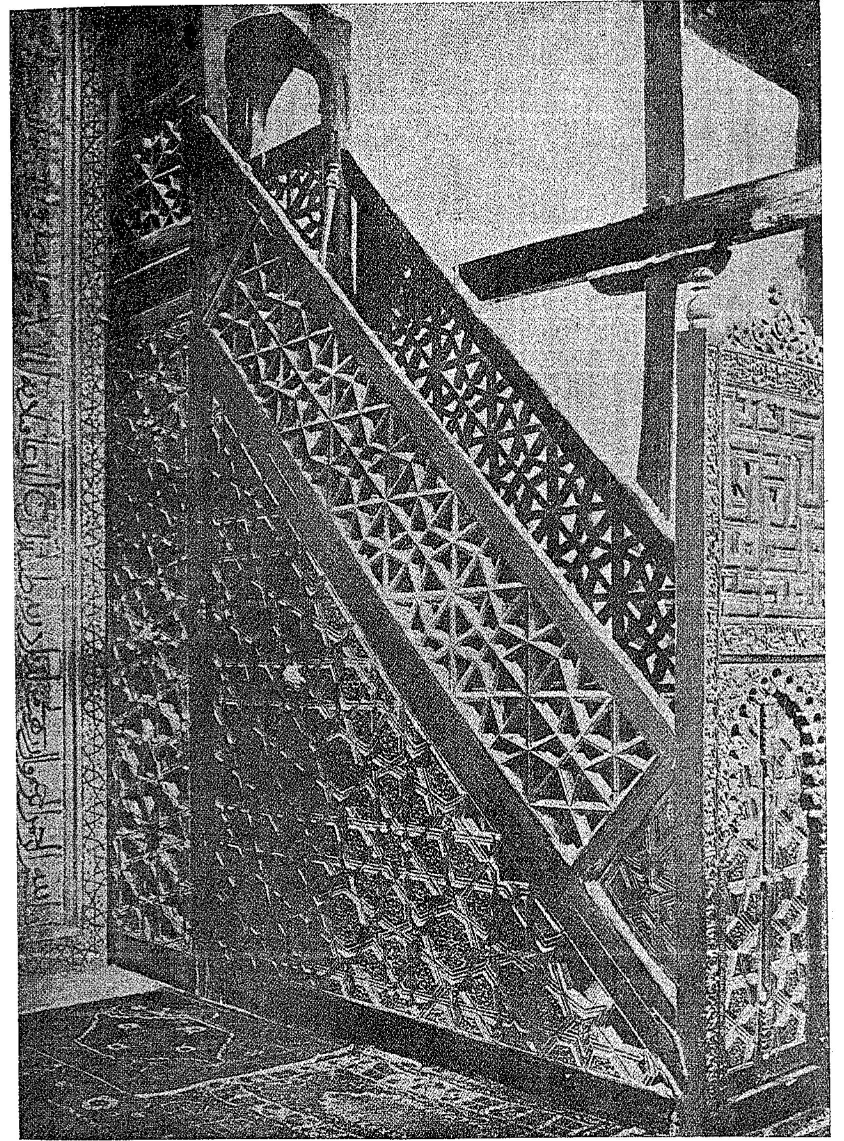
17 — Beyşehri'nde Eşrefoğlu Camiinin içi (Tezyinat çini mozayik).

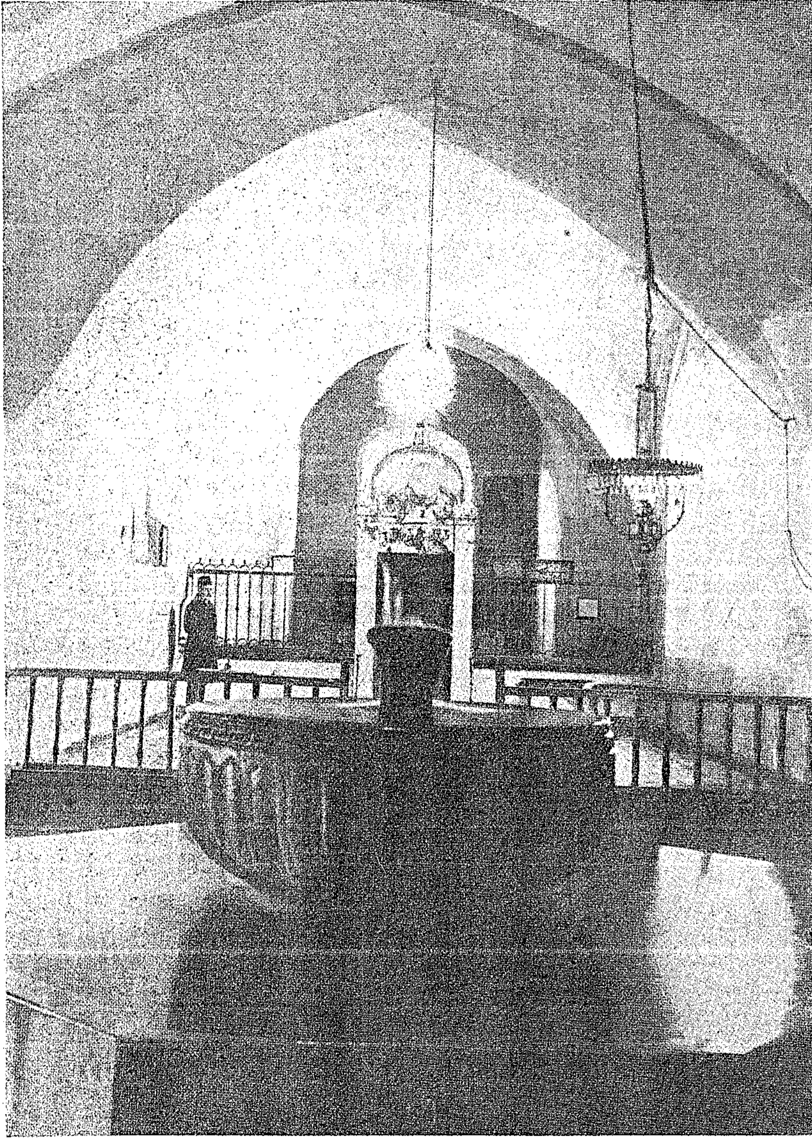
18 — Eşrefoğlu Camiinin dış kapısı.

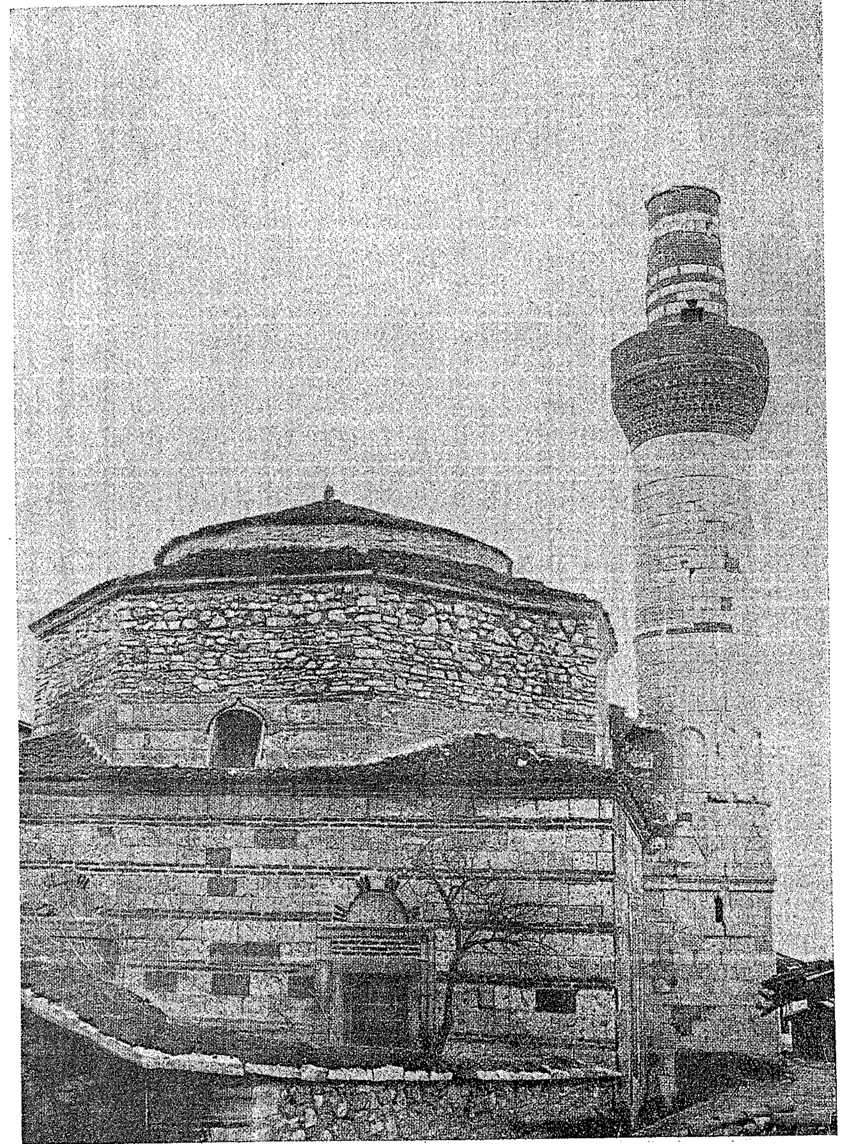
19 — Beyşehri'nde Eşrefoğlu Camii Minberinin oyma kapısı.

20 — Beyşehri'nde Eşrefoğlu Camii Minberi.

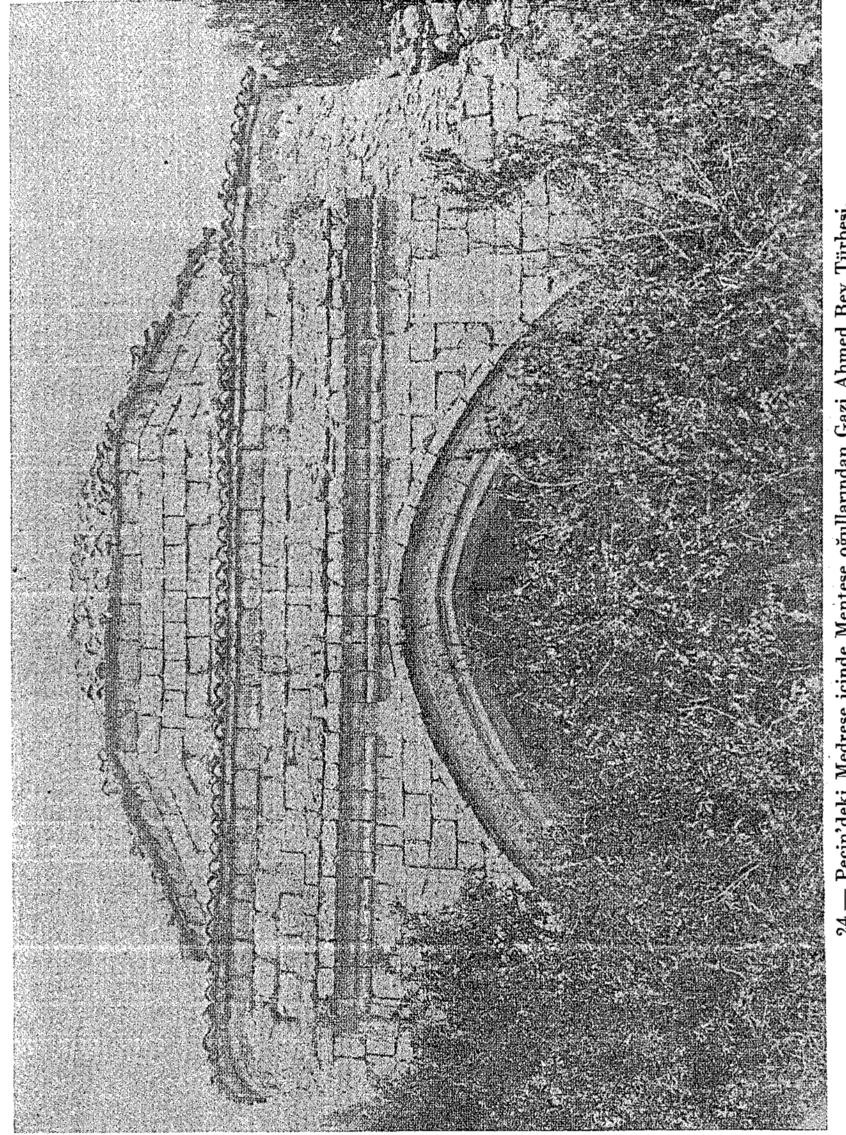
21 — Kütahya'da Germiyan oğlu Yakup Bey'in İmareti Mescidinin içi (Gök Şadırvan).

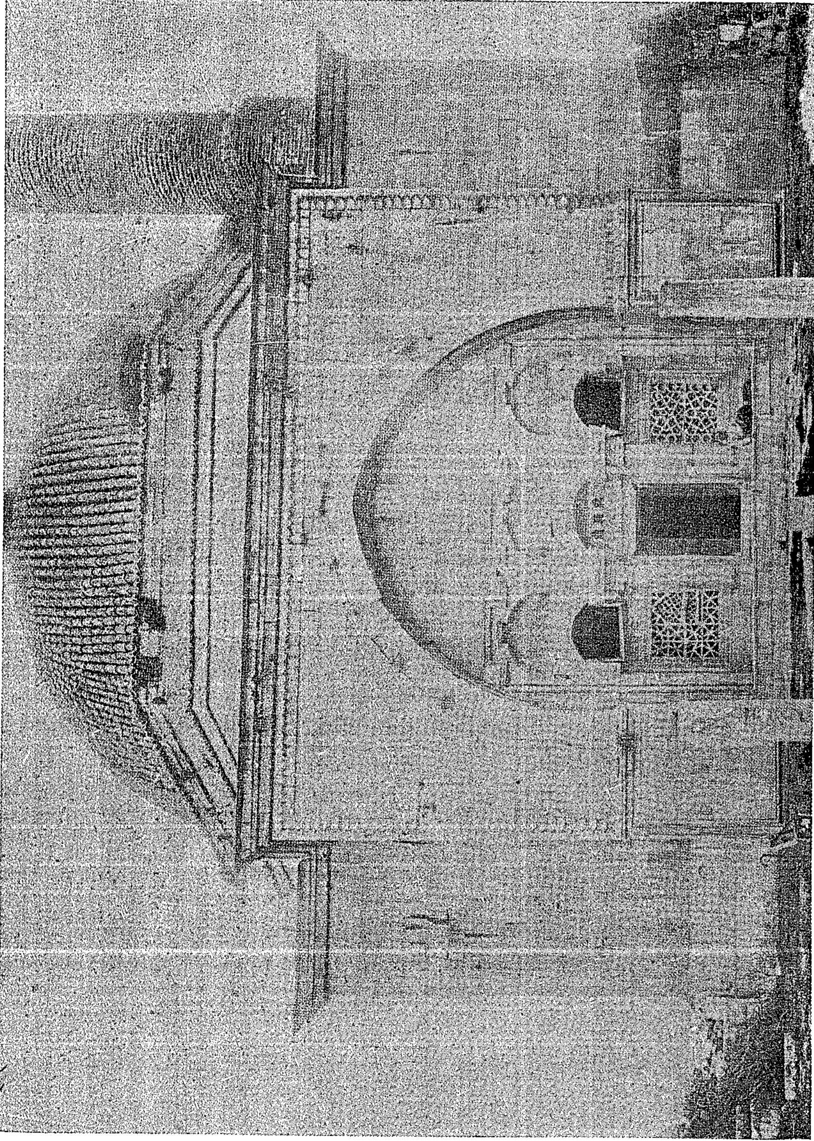
22 — Kütahya'da Germiyan devri âlimlerinden İshak Fakih Camii.

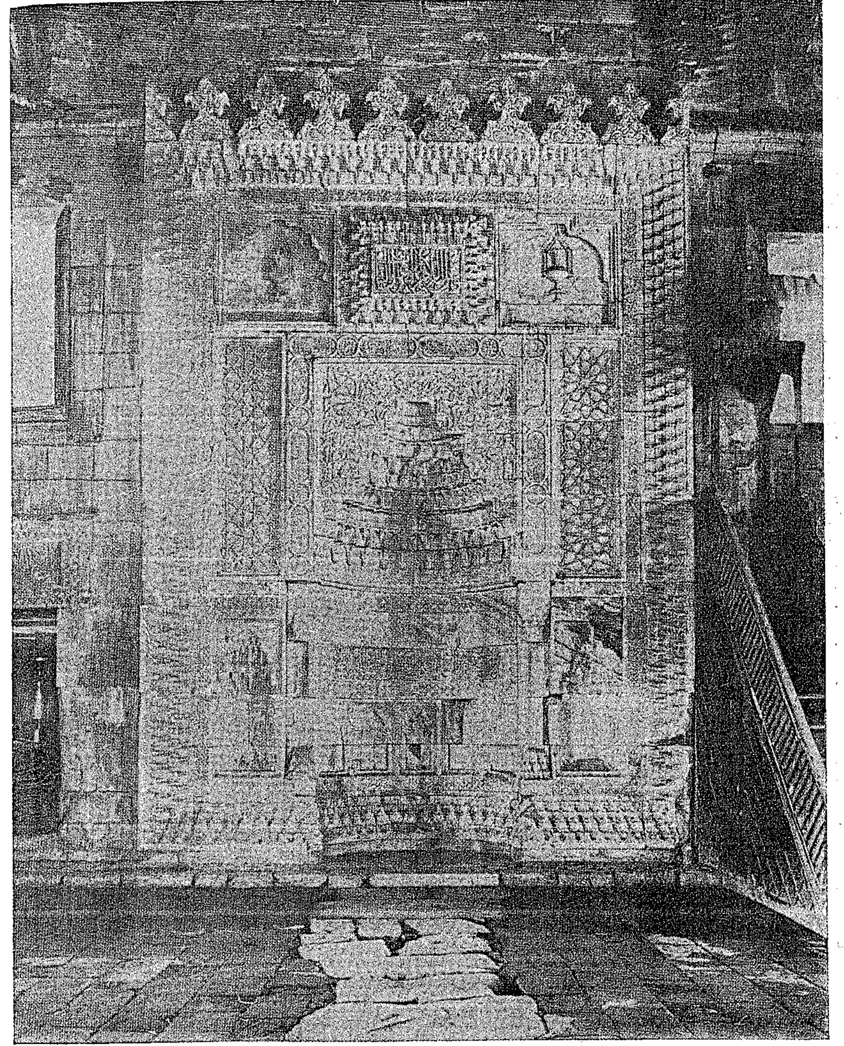
23 — Peçin'de Menteşe oğullarından Gazi Ahmed Bey Medresesi.

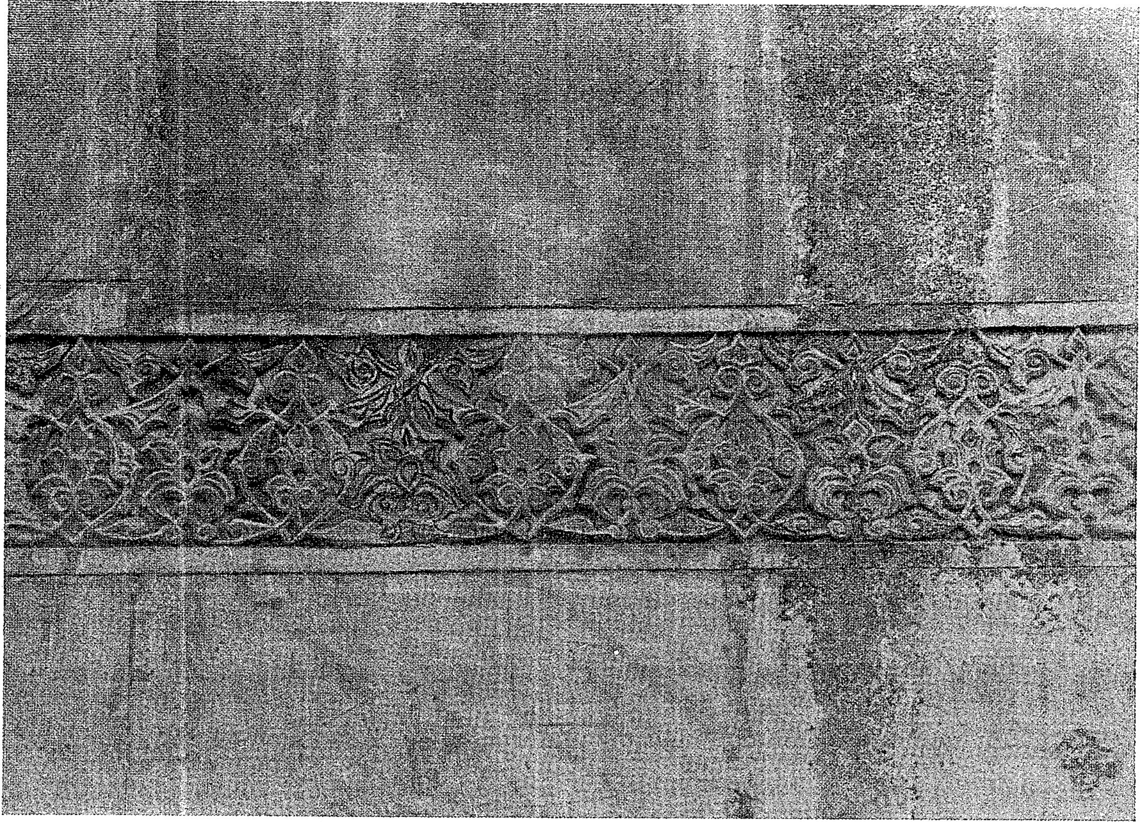
24 — Peçin'deki Medrese içinde Menteşe oğullarından Gazi Ahmed Bey Türbesi.

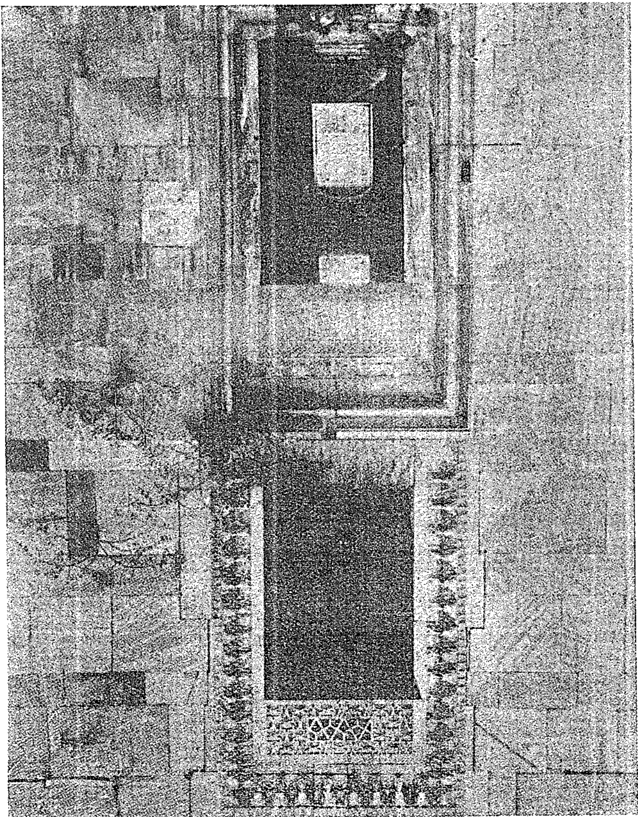
25 — Söke kazasının Balat köyünde Menteşe Oğullarından İlyas Bey Camiinin cepheden görünüşü.

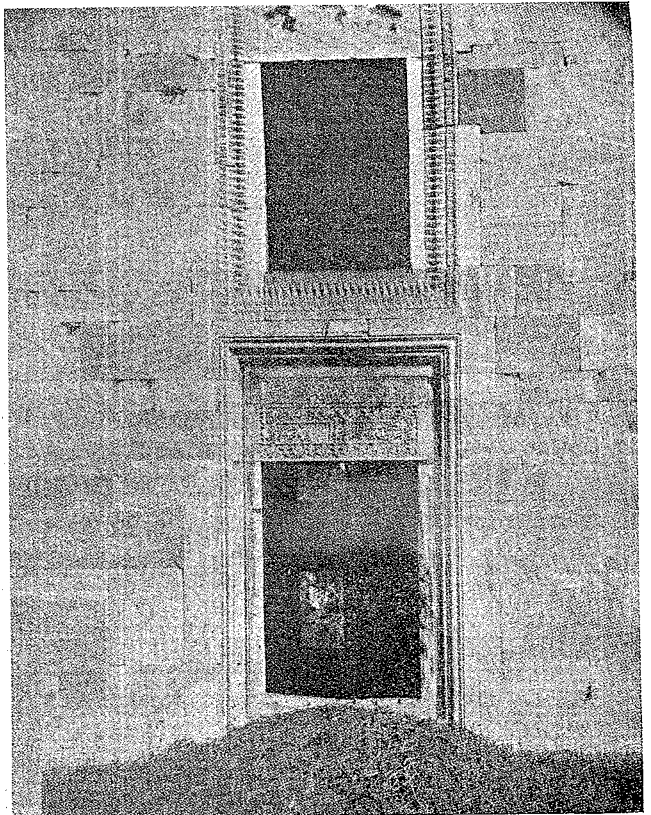
26 — Söke'nin Balat köyünde İlyas Bey Camiinin Mihrabı.

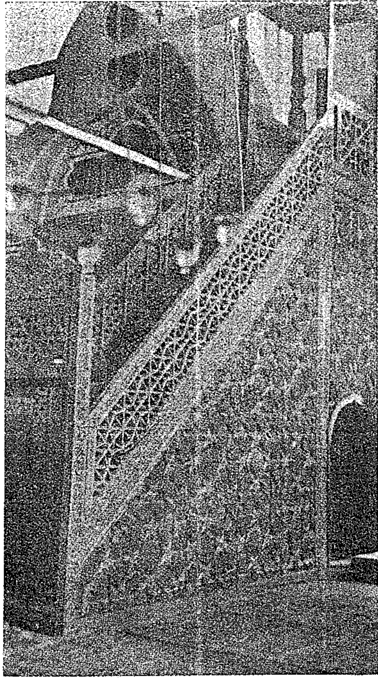
27 — Balat'ta İlyas Bey Camiinin dış kısmındaki bordür.

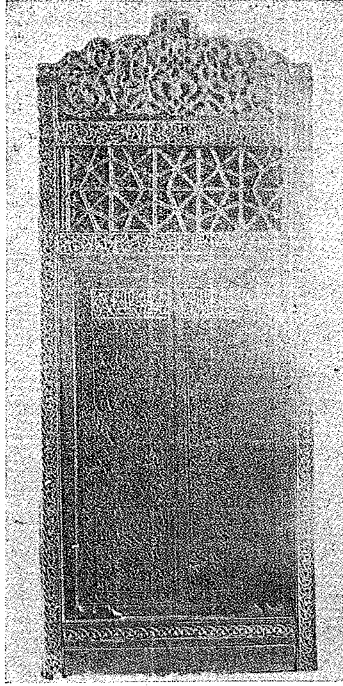
28 — Balat'ta İlyas Bey Camii pencerelerinden.

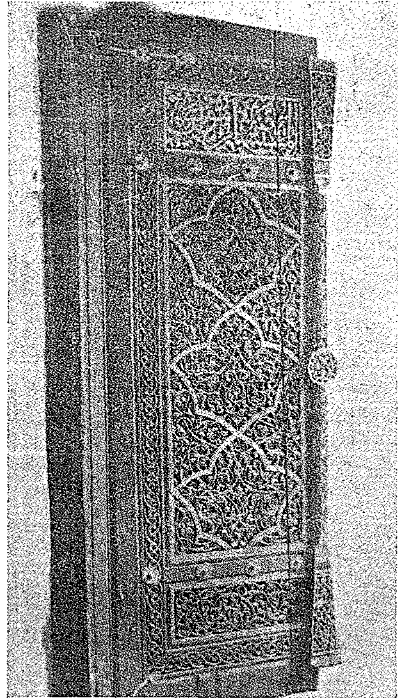
29 — Balat'ta İlyas Bey Camiinin süslü pancerelerinden.

30 — Birgi'de Aydınoğlu Mehmed Bey Camiinin oyma Minberi.

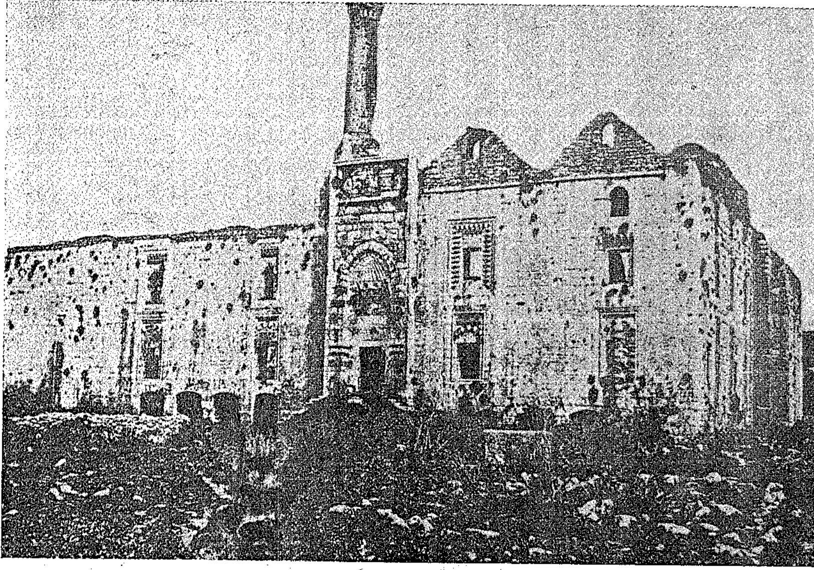
31 — Birgi'de Aydınoğlu Mehmed Bey Camiindeki Minberin kapısı.

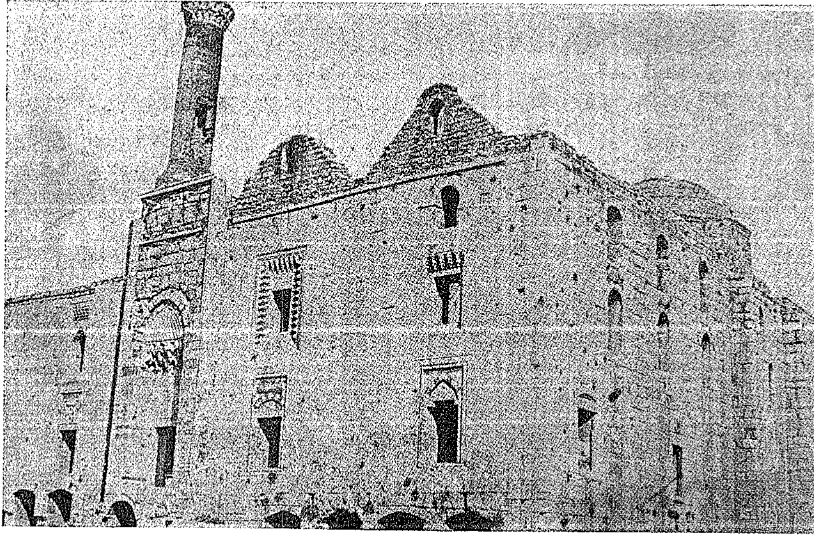
32 — Birgi'de Aydınoğlu Mehmed Bey Camiinin pencere kapaklarından biri.

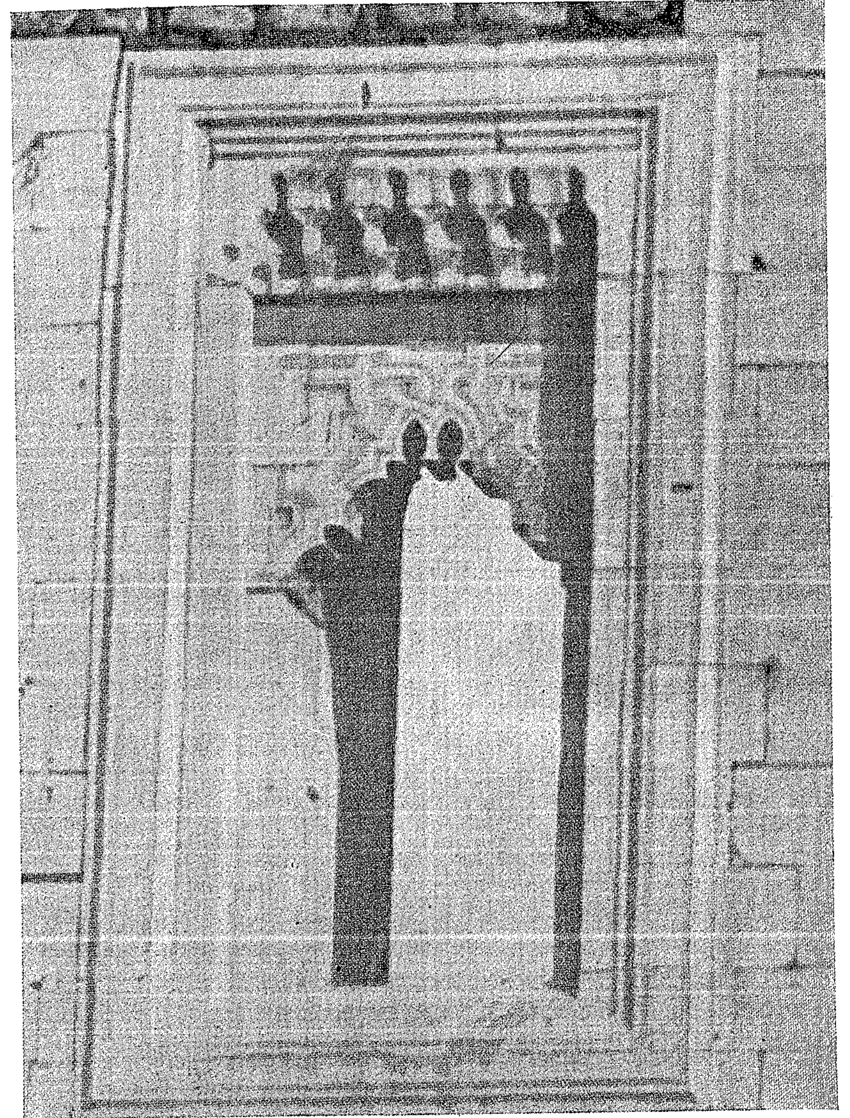
33 — Birgi'de Aydınoğlu Mehmed Bey Camii pencere kapaklarındaki oyma tezyinat.

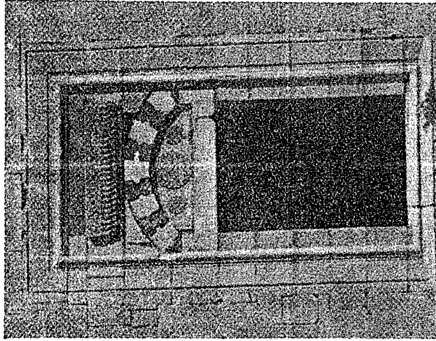
34 — Selçuk'da Aydınoğlu İsa Bey Camiinin cepheden görünüşü.

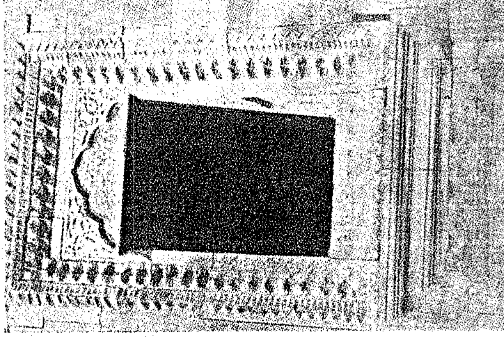
35 — Selçuk'ta Aydınoğlu İsa Bey Camiinin Cenup ve Garp taraflarından görünüşü.

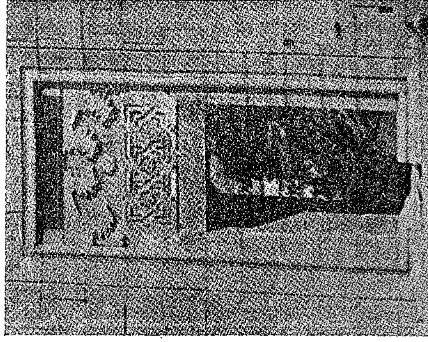
36 — Aydınoğlu İsa Bey Camii'nin Garp tarafındaki süslü pencerelerinden.

37 — Selçuk'ta İsa Bey Camii pencerelerinden.

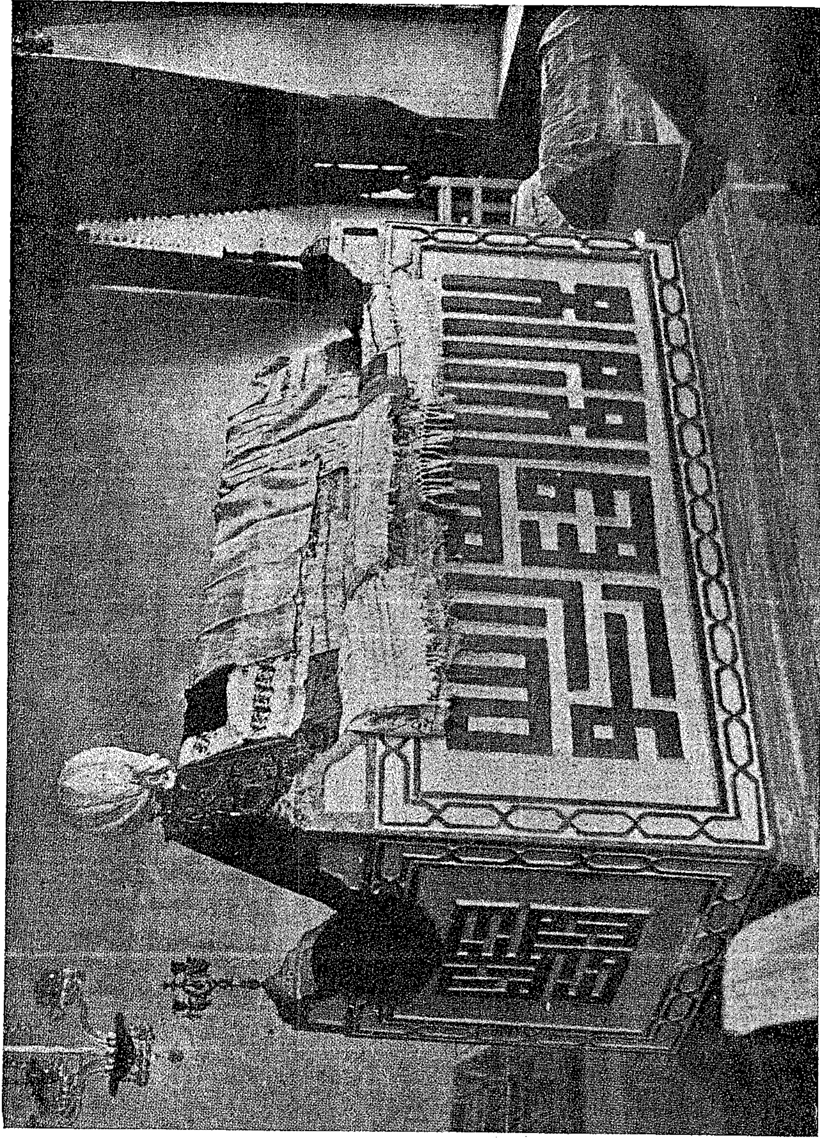
38 — Selçuk'ta İsa Bey Camii pencere tezyinatı.

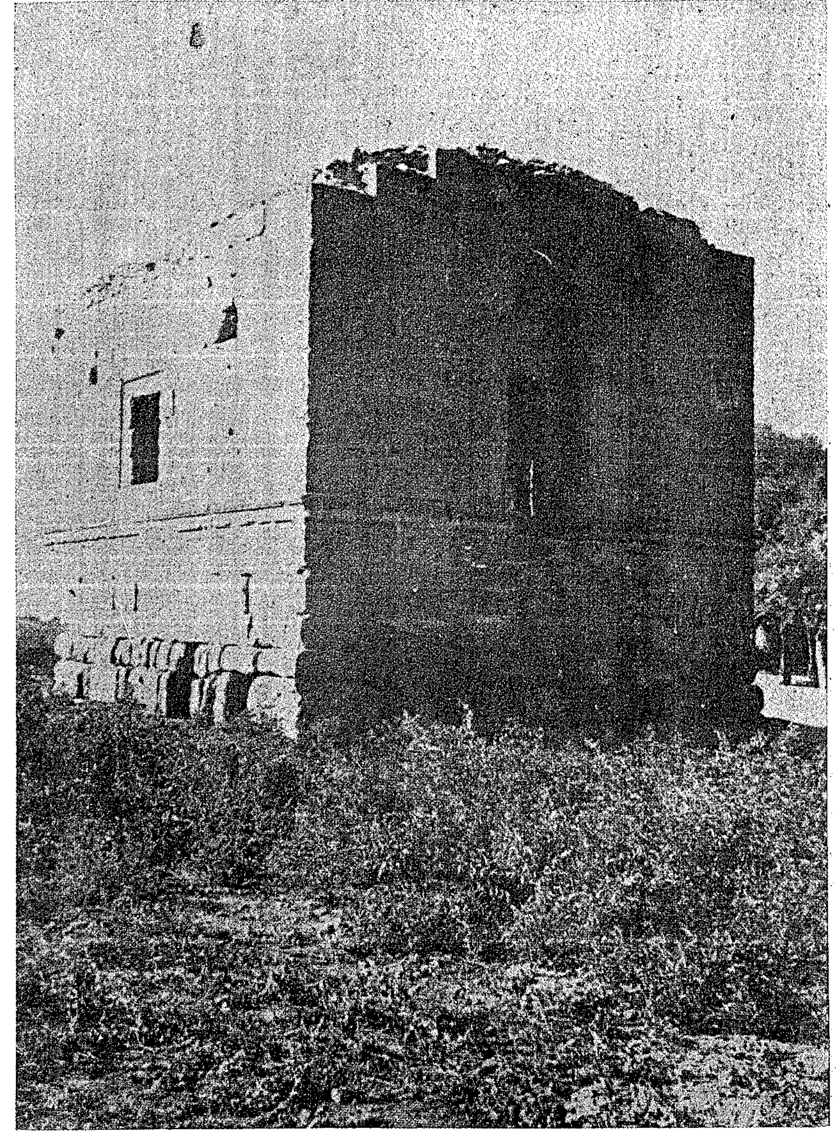
39 — İsa Bey Camii pencere tezyinatı.

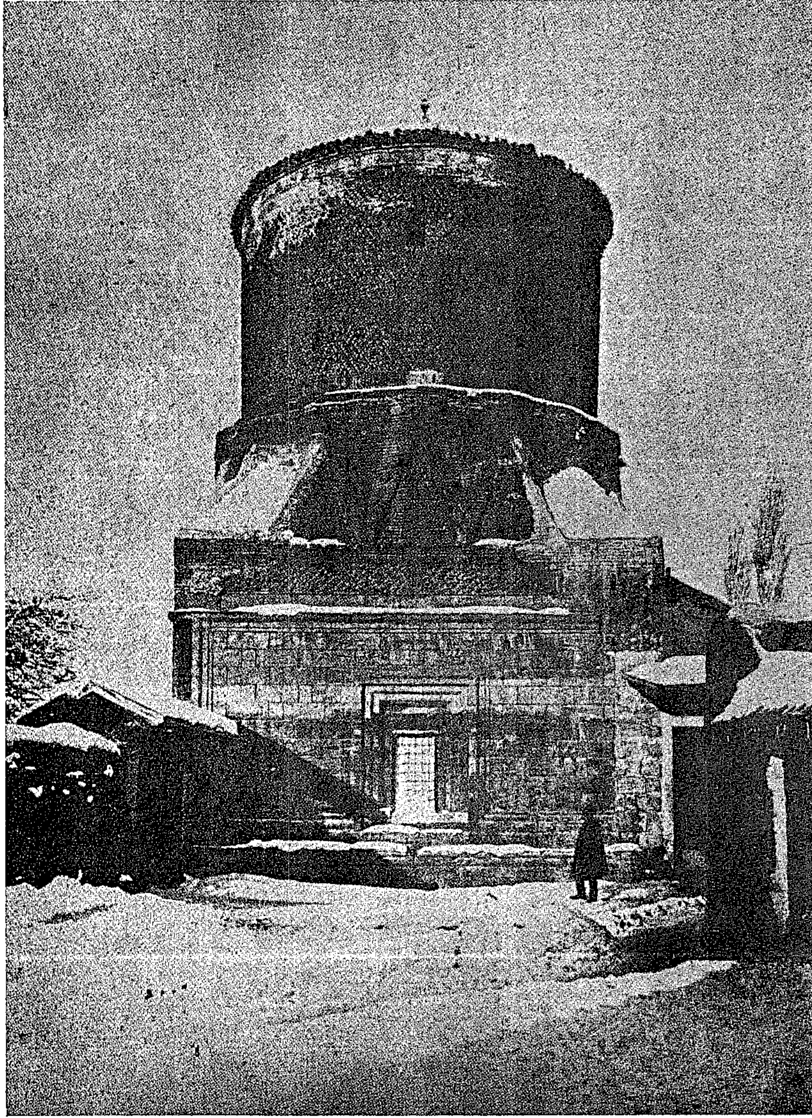
40 — Korkudeli'nde (Antalya) Hamid Oğullarına âit bir Medrese kapısı.

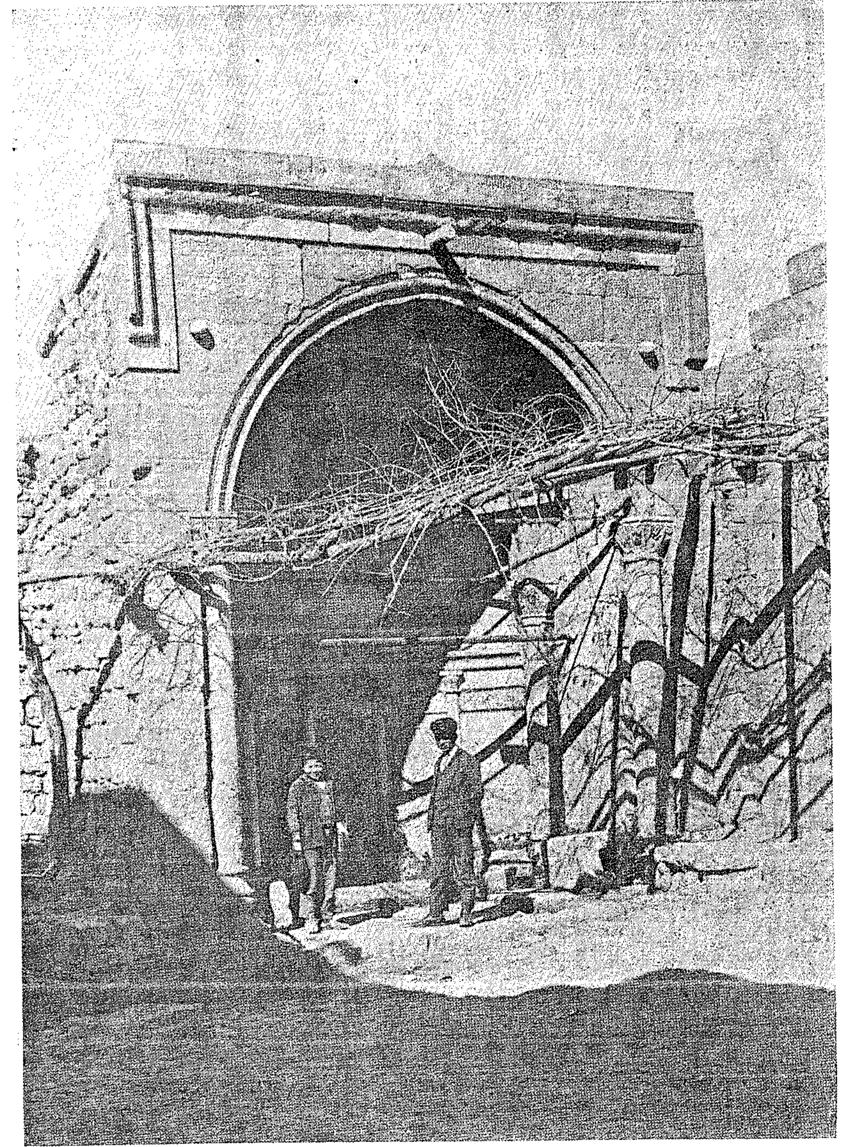
41 — Balıkesir'de Karası Bey Türbesinde Karası Bey sandukası.

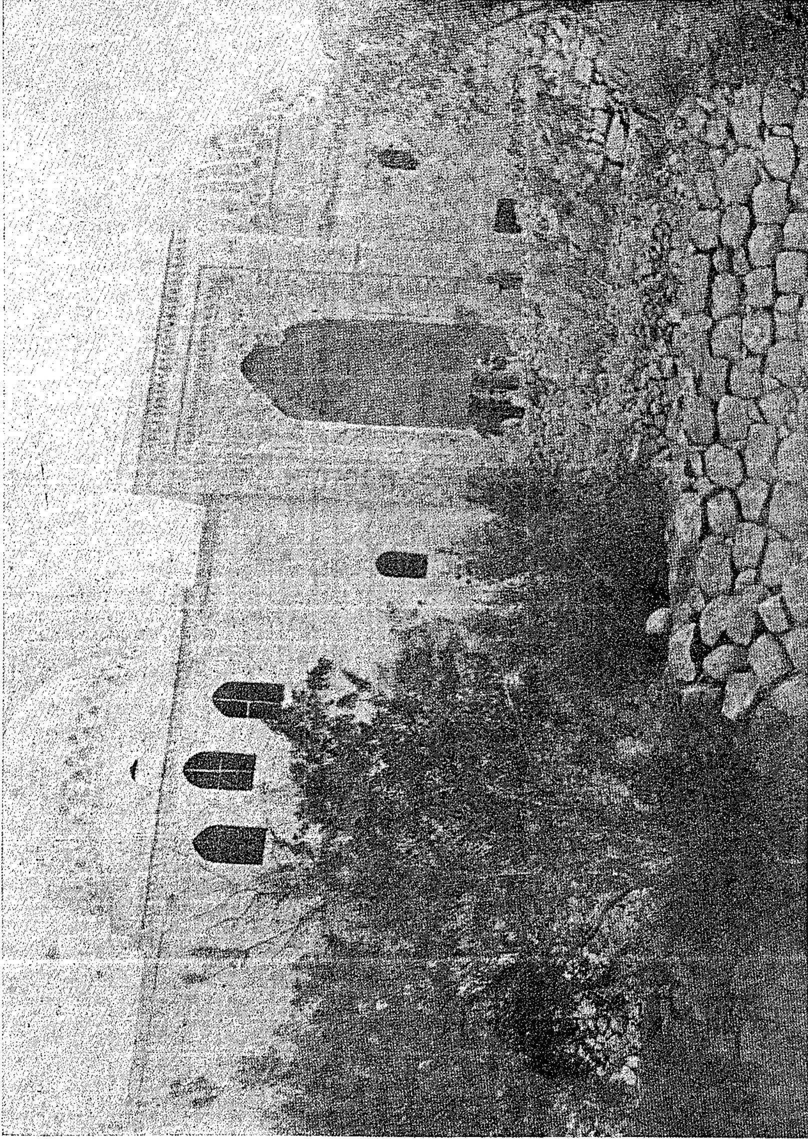
42 — Kayseri'de Eretna Devrine âit bir Türbe.

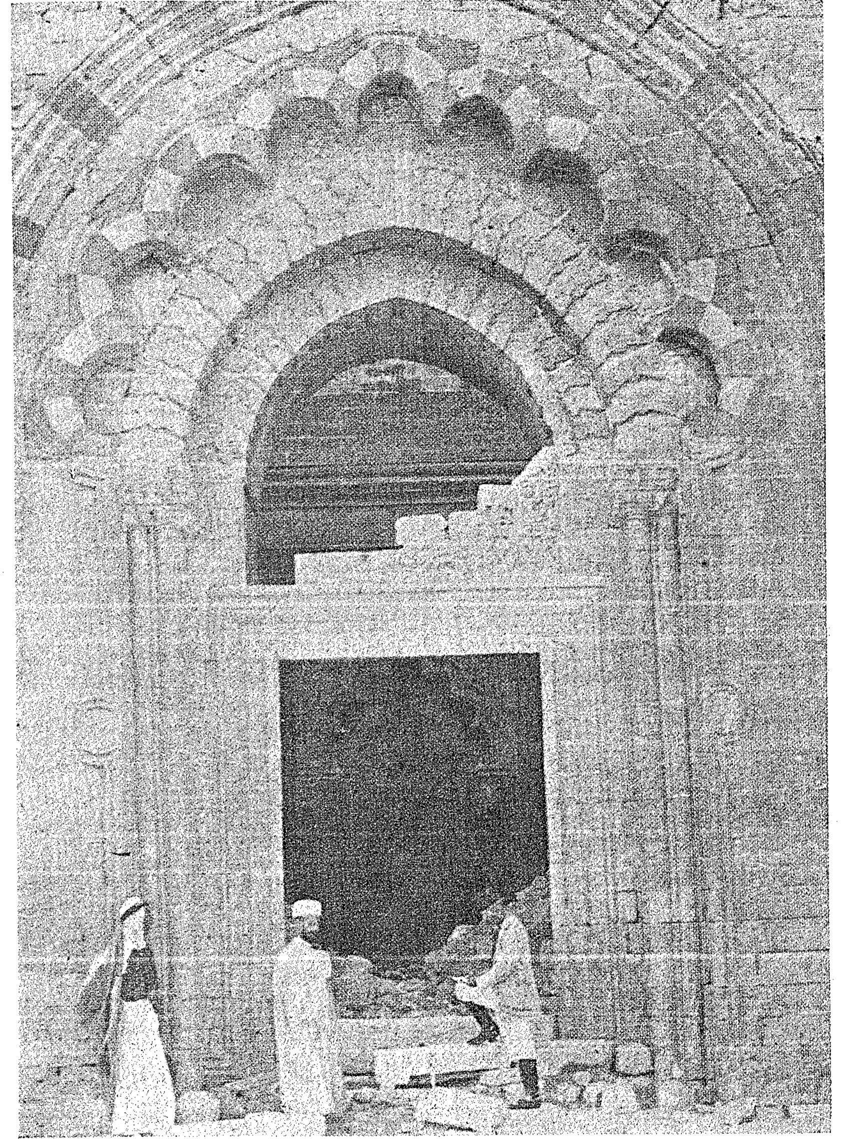
43 — Sıvas'da Eretna Bey zamanına âit Güdük Minare ismi verilen bir. Türbe (Eretna oğlu Hasan Bey Türbesi).

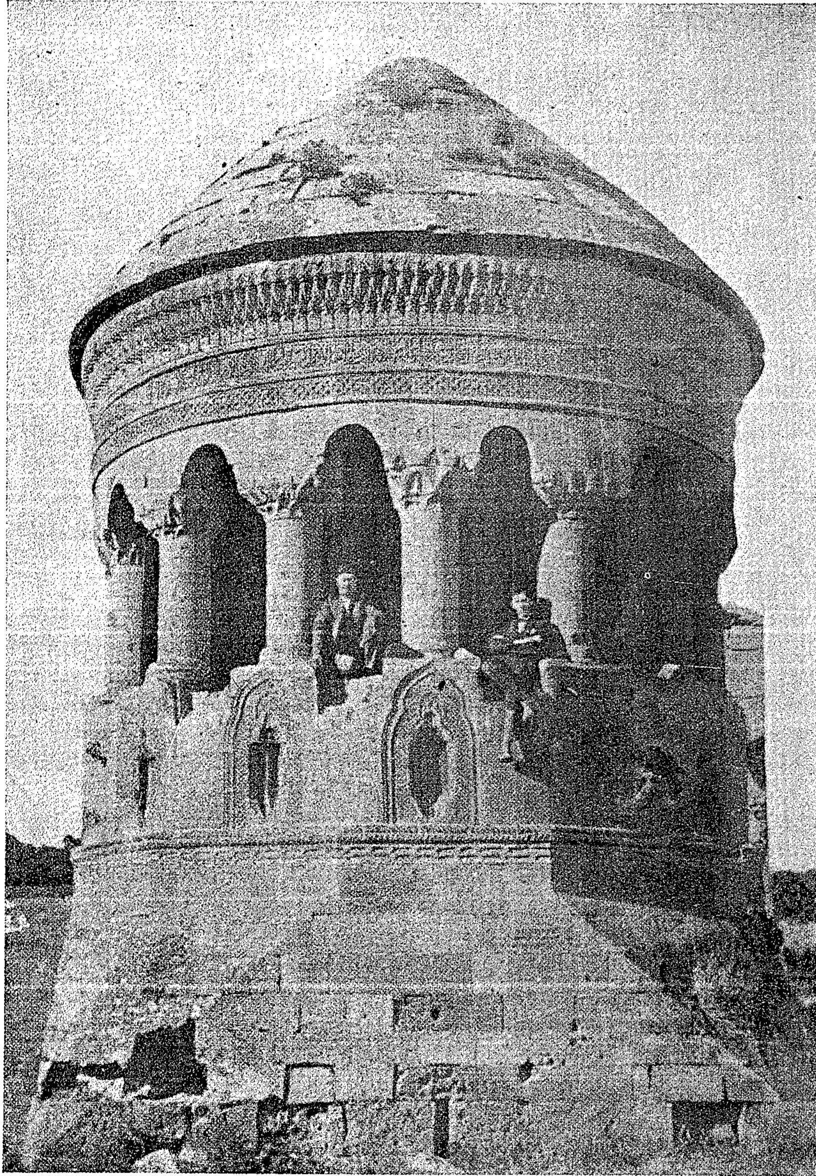
44 — Kayseri'de Kadı Burhaneddin zamanında yapılmış bir çeşme (Şeyh Müeyyed Çeşmesi).

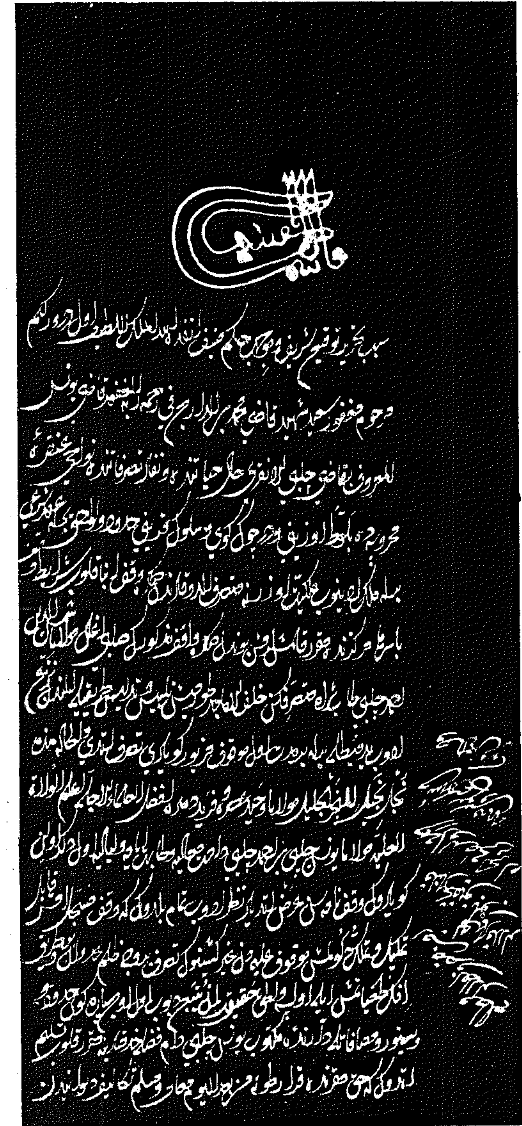
45 — Mardin'de Akkoyunlulardan Cihangiroğlu Kasım Bey'in (884 H. 1479 M.) tarihli bir Medresesi.

46 — Mardin'de Kasım Bey Medresesinin kapısı.

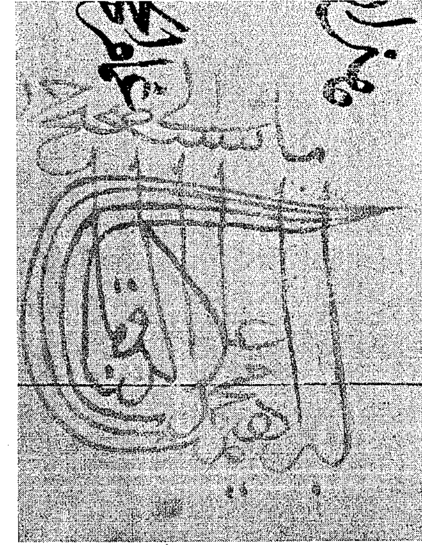
47 — Ahlat'ta Akkoyunlulardan Rüstem Bey oğlu Baysungur Bey Türbesi.

48 — İsfendiyar oğlu (Candar oğullarından) Kasım Bey'in bir beratı.

49 — Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'in bir bayrağı (Topkapı Sarayında).

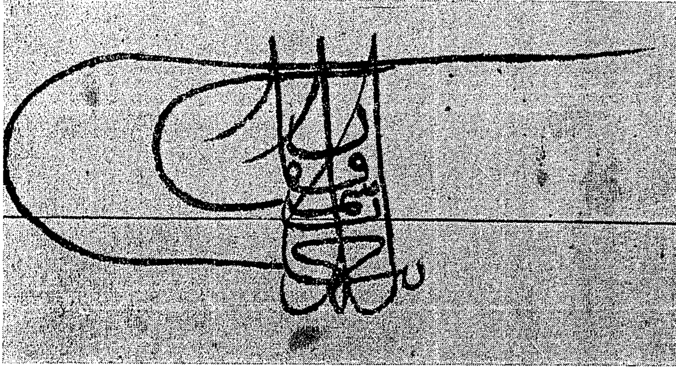

50 — Karamanoğlu İbrahim Bey'in Tuğrası.

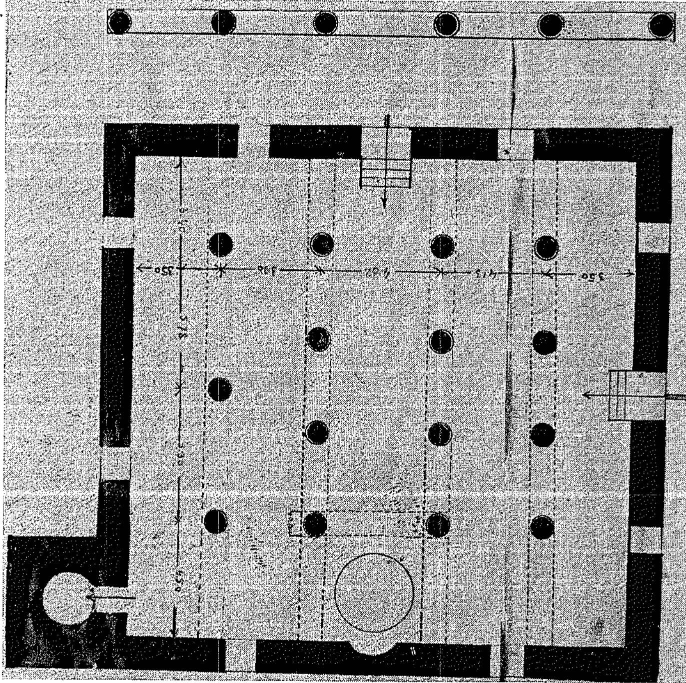

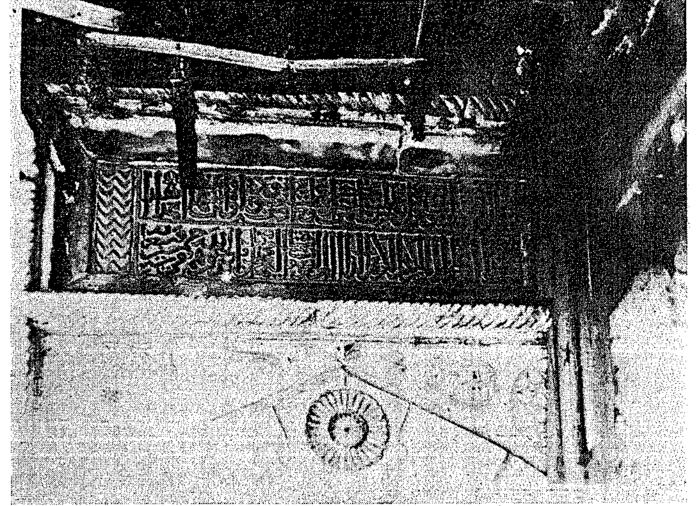
51 — Karamanoğlu İbrahim Bey'in oğullarından Mehmet ve İshak Beylerin babaları İbrahim Bey'in vakfiyesi kenarındaki tuğraları.

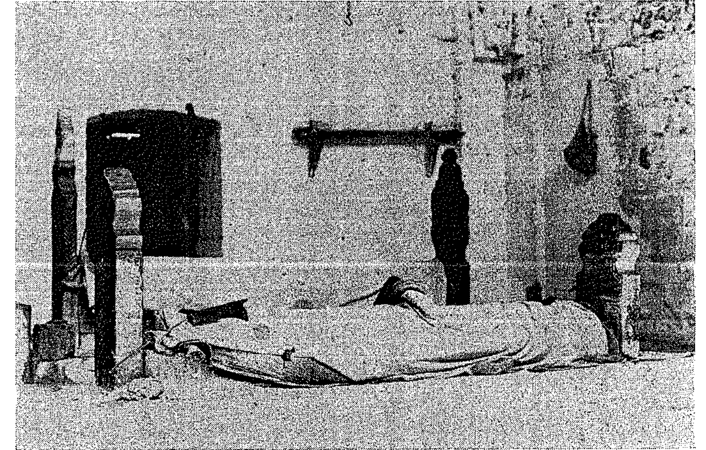
52 — Karamanoğlu Pir Ahmet ile kardeşi Kasım Bey'in müşterek tuğraları.

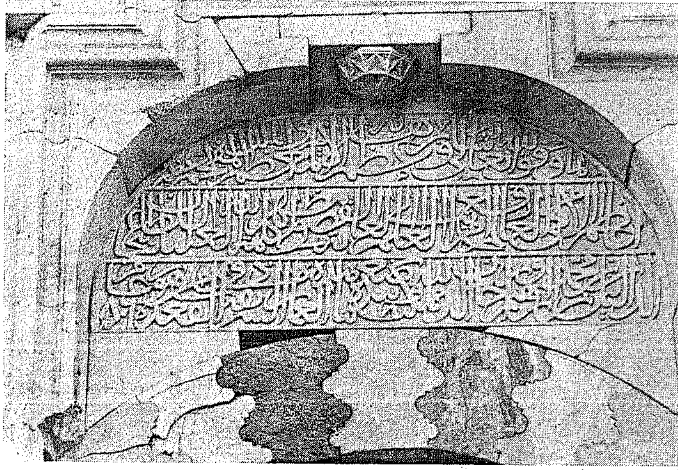
53 — Birgi'de Aydınoğlu Mehmet Bey Camii'nin plânı.

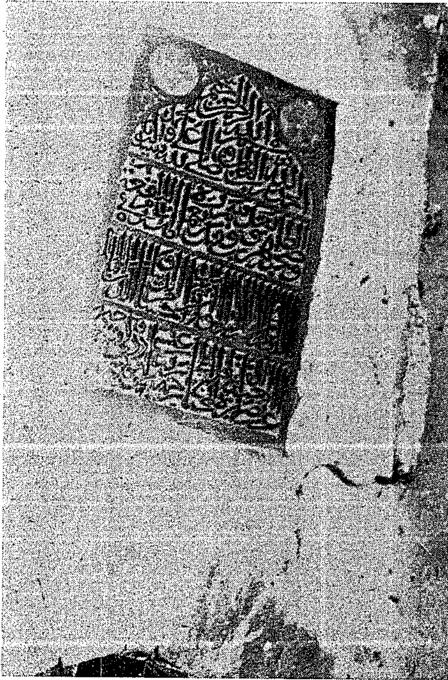
54 — Tire'de Aydınoğlu Şah Süleyman Türbesi Kopısı üzerindeki Kitabe.

55 — Beçin'de Menteşeoğlu Gazi Ahmet Bey Kabri.

56 — Balat'ta İlyas Bey Camii Kitabesi.

57 — Egirdir haricinde Babasultan Türbesi Kitabesi.

58 — Denizli'de İnanc Bey'e ait bir Kitabe.

59 — Sivas'ta şimdi mevcut olmayan Kadı Burhaneddin Ahmet Türbesinin içi.